

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

MUHAMMED BİN ABDURRAHMAN'IN
“ŐERĀYİTÜ'L-İSLĀM” ADLI ESERİ ÜZERİNE GRAMER VE
METİN ÇALIŞMASI

Mustafa ÖKSÜZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2019

©2019-Mustafa ÖKSÜZ

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

MUHAMMED BİN ABDURRAHMAN'IN
“ŐERĀYİTÜ'L-İSLĀM” ADLI ESERİ ÜZERİNE GRAMER VE
METİN ÇALIŞMASI

GRAMMAR AND TEXT STUDY ON WORK CALLED
“ISLAMİC LAW” BY MUHAMMED BİN ABDURRAHMAN

Hazırlayan
Mustafa ÖKSÜZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA

KIRŞEHİR - 2019

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Mustafa ÖKSÜZ tarafından hazırlanan, “*Muhammed bin Abdurrahman’ın Şerāyitü’l-İslâm Adlı Eseri Üzerine Gramer ve Metin Çalışması*” adlı tez çalışması 15/11/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA

Üye: Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Üye: Prof. Dr. Nadir İLHAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2019

Doç. Dr. Hüseyin Şimşek

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

15/11/2019

Mustafa ÖKSÜZ

ÖZET

MUHAMMED BİN ABDURRAHMAN'IN “ŞERĀYİTÜ'L-İSLĀM” ADLI ESERİ ÜZERİNE GRAMER VE METİN ÇALIŞMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Mustafa ÖKSÜZ

Danışman: Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA

2019-(XIII+215)

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Bilgehan ATSIZ GÖKDAĞ

Prof. Dr. Nadir İLHAN

Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan “Şerāyitü'l-İslām” adlı eseri Muhammed bin ‘Abdurrahman Şubat 1594 tarihinde kaleme almıştır. Eser, dil özellikleri itibariyle Klâsik Osmanlı Türkçesi dönemi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi özelliklerini yansıtmaktadır. İlmihal özelliği taşıyan eserin yazarı, “herkes okusun diye” eserini Türkçe yazdığını belirtmektedir ve eserin bu amaca uygun olarak sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olduğu görülüyor. Eser bu özelliklerinden ötürü Türk dili açısından zengin yapı ve birimler barındırmaktadır. Ayet ve Hadisler Arapça olarak yazılmış olup açıklama kısımları ise sade Türkçe ile yazılmıştır.

Tamamı 90 varaktan oluşan eser, bu çalışmayla sayfa ve satır numaraları verilerek transkribe edildi. Gramer kısmında imlâ, ses değişimleri, şekil bilgisi, sözcük türleri, kelime grupları, cümle ve fiil çekimleri ayrıntılı bir şekilde incelendi. Yapı bakımından Arapça ve Farsça terkipli ifadeler geleneğe uygun olarak inceleme dışında tutulmuştur. Özellikle kelimelerin anlamları verilirken kelimelerin metin içerisindeki kullanımı dikkate alınmıştır. Ünlülerde yuvarlaklaşma temayülü ve kimi eklerin yalnız düz şekilli, kimi eklerin yalnız yuvarlak şekilli görülmesi gibi kimi özellikler, metinde Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Bu yönleri dikkate alındığında eser Türk kültürü ve Türk dili açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Osmanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Şerāyitü'l-İslām Muhammed bin ‘Abdurrahman...

ABSTRACT

GRAMMAR AND TEXT STUDY ON WORK CALLED “İSLAMİC LAW” BY MUHAMMED BİN ABDURRAHMAN

M.Sc. Thesis

Prepared by: Mustafa ÖKSÜZ

Advisor: Assoc. Prof. Mahmut SARIKAYA

2019-(XIII+215)

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

Turkish Language and Literature Department

Jury

Prof. Dr. Bilgehan ATSIZ GÖKDAĞ

Prof. Dr. Nadir İLHAN

Assoc. Prof. Mahmut SARIKAYA

Muhammed bin Abdurrahman wrote his “Şerāyitü'l-İslam” which was prepared as his master thesis in February 1594. The work reflects the characteristics of Classical Ottoman Turkish period and Old Anatolian Turkish period in terms of language features. The author of the catechism has stated that he wrote his work Türkçe so that everyone can read it Türkçe in Turkish and it seems that the work was written in a simple and understandable language for this purpose. Because of these features, the work has rich structures and units in terms of Turkish language. The verses and hadiths are written in Arabic and the explanations are in plain Turkish.

The work, which consists of 90 sheets in total, was transcribed with page and line numbers. In the grammar section, spelling, sound changes, morphology, word types, word groups, sentence and verb conjugation were examined in detail. In terms of structure, Arabic and Persian expressions were excluded from the examination in accordance with tradition. Especially when giving meaning to words, the usage of words in the text was taken into consideration. Some features such as the tendency of rounding in celebrities and some annexes appearing only as flat and some annexes appearing as round only show that the features of Old Anatolian Turkish continue in the text. Considering these aspects, the work is important for Turkish culture and Turkish language.

Keywords: Classical Ottoman Turkish, Old Anatolian Turkish, Şerāyitü'l-İslam Muhammad bin ‘Abdurrahman...

ÖN SÖZ

Muhammed bin ‘Abdurrahman, “Şerāyitü’l-İslâm” adlı eserini Hicrî 1002 yılının Cemāziyelāhir ayında (Şubat 1594) kaleme almıştır. Üzerinde çalışılan bu nüsha, Fransa Ulusal Kütüphanesinin source gallica.bnf.fr/Bibliothèque Nationale de France sitesinde PDF formatında yayımlanmış olan nüshadır. Bu nüsha Fransa Ulusal Kütüphanesi Türkçe el yazmaları bölümü 15 numarada kayıtlı olup 200x145, 145x75 mm. ölçülerinde, 90 varak ve 13 satırdan oluşmaktadır. Eserin ikinci bir nüshasına rastlanılmadı.

Eser 16. yy.da yazılmıştır, bu bakımdan Klâsik Osmanlı Türkçesi dönemi dil özelliklerini yansıtmaktadır. Geçiş dönemi eseri olduğun için Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini de göstermektedir. Çalışmada eserin fonetik, morfolojik özellikleri ile cümle yapısı, kelime grupları ve imla özellikleri de incelenmiştir.

Çalışma esasen dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, eserin müellifi olan Muhammed bin ‘Abdurrahman’ın hayatı ve edebi kişiliği ile eserin genel tanımı, konu, şekil ve hacim özelliklerine değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, eserin incelemesi yapıldı. Ses bilgisi, vokaller ve konsonantlar başlığı altında incelendi. Şekil bilgisi kısmında ses hadiseleri, yapım ekleri, çekim ekleri ile fiiller ayrı ayrı ele alınarak farklı yapılar referanslarıyla birlikte verilmek suretiyle incelendi. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise kelime grupları ile cümle bilgisi incelendi. Çalışmanın dördüncü bölümünü “metin” kısmı oluşturmaktadır. Fransa Ulusal Kütüphanesi Türkçe el yazmaları bölümü 15 numarada kayıtlı olan nüshanın tamamı noktalama işaretleri ve transkripsiyon alfabesi kullanılarak günümüz alfabesine çevrilmiştir.

Eserin fonetik ve morfolojik olarak incelemesinde Prof. Dr. Leyla KARAHAN’ın, Erzurumlu Mustafa Darir’in eseri olan “Kıssa-i Yûsuf” adlı eseri üzerine yaptığı gramer ve metin çalışmasındaki metod ve sistem örnek alınmıştır.

Bu çalışmayı danışman olarak yürüten hocam Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA’ya yakın ilgi ve desteğinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
KABUL VE ONAY	I
BİLDİRİM	II
ÖZET	III
ABSTRACT	VI
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	XII
METİNDE KULLANILAN TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	XIII
BÖLÜM I	1
GİRİŞ	1
1. ESERİN TANITIMI.....	4
1.1. ESERİN MÜELLİFİ.....	4
1.2. ESERİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ.....	5
1.3. ESERİN DİLİ VE ÜSLUBU.....	5
1.4. ESERİN KONUSU.....	7
BÖLÜM II	9
İNCELEME	9
1. SES BİLGİSİ	9
1.1. Vokaller.....	9
A. Vokal Değişmeleri.....	10
i /e Meselesi.....	10
Vokallerde Düzleşme.....	15
o > a/u > ı, i Değişmesi.....	15
ı > a Değişmesi.....	15
a > e Değişmesi.....	15
B. Vokal Uyumu.....	15
a) Kalınlık-İncelik Bakımdan Vokal Uyumu.....	16
b) Düzlük-Yuvarlaklık Bakımdan Vokal Uyumu.....	18
C. Vokal Düşmesi.....	24
Ç. Vokal Birleşmesi.....	25
D. Hece Düşmesi.....	26

E. Vokal Türemesi.....	26
1.2. Konsonantlar.....	27
A. Konsonant Değişmeleri.....	27
b > v Değişmesi.....	27
b > p Değişmesi.....	28
p > b Değişmesi.....	29
t > d Değişmesi.....	29
d > y Değişmesi.....	32
c > ç Değişmesi.....	32
ç > c Değişmesi.....	33
ğ > v Değişmesi.....	33
k > ħ Değişmesi.....	33
k > g Değişmesi.....	34
k > ğ Değişmesi.....	36
g > y Değişmesi.....	37
B. Konsonant Düşmesi.....	37
C. Konsonant Benzeşmesi.....	40
Ç. Konsonant İkizleşmesi.....	40
D. Konsonant Türemesi.....	41
E. Metatez (Göçüşme).....	42
2. ŞEKİL BİLGİSİ.....	43
2.1. Yapım Ekleri.....	43
a. İsimden İsim Yapma Ekleri.....	43
b. İsimden Fiil Yapma Ekleri.....	47
c. Fiilden Fiil Yapma Ekleri.....	49
ç. Fiilden İsim Yapma Ekleri.....	52
2.2. Çekim Ekleri.....	56
A. İsimler ve İsim Çekim Ekleri.....	56
1. Çokluk Eki.....	56
Arapçadan Geçmiş Çokluklar.....	57
2. İyelik Ekleri.....	57
3. İlgi Hâli	59

4. Belirtme Hâli.....	60
5. Yönelme (Yaklaşma) Hâli.....	61
6. Bulunma Hâli.....	62
7. Ayrılma Hâli.....	62
8. Eşitlik Hâli.....	63
9. Yön Gösterme Hâli.....	64
10. Vasıta Hâli.....	64
11. Soru Eki	66
12. Aitlik Eki.....	66
13. İsim Tamlaması.....	67
a. Belirtili İsim Tamlaması.....	67
b. Belirtisiz İsim Tamlaması.....	67
c. Zincirleme İsim Tamlaması.....	68
B. Sıfatlar.....	68
a. Niteleme Sıfatları.....	68
b. Belirtme Sıfatları.....	69
1. İşaret Sıfatları.....	69
2. Sayı Sıfatları.....	70
3. Soru Sıfatları.....	71
4. Belirsizlik Sıfatları.....	72
Yapısına Göre Sıfatlar.....	72
1. Basit Sıfatlar.....	72
2. Türemiş Sıfatlar.....	73
C. Zamirler.....	73
1. Sözcük Hâlindeki Zamirler.....	73
a. Şahıs Zamirleri.....	73
Şahıs Zamirlerinin Hâl Ekleriyle Kullanılması.....	75
b. İşaret Zamirleri.....	76
İşaret Zamirlerinin Hâl Ekleriyle Kullanılması.....	77
c. Belirsizlik Zamirleri.....	79
ç. Soru Zamirleri.....	80
d. Dönüşlülük Zamirleri.....	81

Dönüşlülük Zamirlerinin Hâl Ekleriyle Kullanılması.....	81
Ek Hâlindeki Zamirler.....	82
a. İlgî Zamiri (-ki).....	82
b. İyelik Zamiri.....	82
Ç. Zarflar.....	83
a. Zaman Zarfları.....	83
b. Yer ve Yön Zarfları.....	86
c. Miktar Zarfları.....	87
d. Durum Zarfları.....	88
e. Soru Zarfları.....	89
D. Edatlar.....	89
a. Bağlama Edatları.....	89
b. Seslenme Edatları.....	92
c. Son Çekim Edatları.....	92
ç. Cümle Başı Edatlar.....	93
E. Fiiller.....	94
1. Şahıs Ekleri.....	94
a. Zamir Kaynaklı Şahıs Ekleri.....	95
b. İyelik Kaynaklı Şahıs Ekleri.....	96
2. Şekil ve Zaman Ekleri.....	98
a. Bildirme Kipleri.....	98
Görülen Geçmiş Zaman.....	98
Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	99
Geniş Zaman.....	100
Gelecek Zaman.....	102
Şimdiki Zaman.....	103
b. Dilek Kipleri.....	104
İstek Kipleri	104
Şart Kipleri	106
Emir Kipleri.....	107
Gereklilik Kipleri.....	109
Birleşik Zamanlı Fiiller.....	110

a. Hikâye Birleşik Zaman.....	110
Geniş Zamanın Hikâyesi.....	110
Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi.....	111
Şart Birleşik Zaman	111
Geçmiş Zamanın Şartı.....	111
Geniş Zamanın Şartı.....	111
b. Rivayet Birleşik Zaman.....	112
3. Fiillerde Soru Eki.....	112
F. Fiilimsiler.....	113
1. İsim-Fiiller.....	113
2. Sıfat-Fiiller.....	114
3. Zarf-Fiiller.....	115
BÖLÜM III.....	119
SÖZ DİZİMİ VE CÜMLE BİLGİSİ.....	119
Kelime Grupları.....	119
1. Birleşik Fiiller.....	119
Birinci Unsuru İsim Olan Birleşik Fiiller.....	119
Birinci Unsuru Fiil Olan Birleşik Fiiller.....	121
2. Tekrar Grubu.....	122
3. Ünlem Grubu.....	122
4. Sıfat Tamlaması Grubu.....	123
5. Edat Grubu.....	123
6. Bağlama Grubu.....	124
7. İsim Tamlaması Grubu.....	124
8. İyelik Grubu.....	124
9. Sayı Grubu.....	125
10. Aitlik Grubu.....	125
11. Datif Grubu.....	125
12. Lokatif Grubu.....	125
13. İsim-Fiil Grubu.....	125
14. Partisip Grubu.....	126
15. Gerundium Grubu.....	126

CÜMLELER	126
a. Anlamlarına Göre Cümleler.....	126
b. Yüklem Türüne Göre Cümleler.....	128
Birleşik Cümleler.....	128
a. “ki”li Birleşik Cümleler.....	128
b. Şartlı Birleşik Cümleler.....	129
c. İç İçe Birleşik Cümleler.....	129
BÖLÜM VI	130
METİN	131
SONUÇ	202
KAYNAKÇA	204
EKLER (Fotoğraflar, Belgeler)	207
ÖZGEÇMİŞ	215

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

bkz.: Bakınız

C.: Cilt

ev.: Çeviren

Haz.: Hazırlayan

İÜEF: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

s.: Sayfa

S.: Sayı

TDAY-B.: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten

TDED: Türkiye Dil Edebiyat Derneği

TDK: Türk Dil Kurumu

vb.: ve benzerleri

Y.: Yıl

yy.: Yüzyıl

Yay.: Yayımları, Yayınları

METİNDE KULLANILAN TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

a, ā	آ, ا	t	ط
e	ا, ه	z	ظ
b	ب	‘	ع
p	پ	ġ	غ
t	ت	f	ف
ṣ	ث	k	ق
c	ج	k	ك
ç	چ	l	ل
ḥ	ح	m	م
ḫ	خ	n	ن
ı, i	ای پ	ŋ	نگ, نك
d	د	o, ö	او, و
z	ذ	u, ü	او, و
r	ر	v	و
z	ز	h	ه
s	س	y	ی, ي
ş	ش		
ş	ص		
d, z	ض		

BÖLÜM I

GİRİŞ

Dünyanın en zengin ve en köklü dillerinden biri olan Türk dili, tarih boyunca kendi sistemi içerisinde gelişmiş, değişmiş ve zenginleşmiştir. Fonetik ve morfolojik açıdan kendi dönemi içinde farklı hususiyetler taşıyan Türkçe, geçirdiği değişme ve gelişme dönemleri bakımından da tasnif edilmiştir. “13. yy.dan günümüze kadar Batı Türklerinin yazı dili olarak kullanmış oldukları Türkçeye Batı Türkçesi denir. Bu dönem kendi içerisinde üç döneme ayrılmaktadır: Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca ve Türkiye Türkçesidir.”¹ Batı Türkçesinin ilk dönemi Eski Anadolu Türkçesidir. Eski Anadolu Türkçesi, Oğuz Türklerinin 11. yy.da Rum diyarı diye bilinen Anadolu’yu her alanda Türkleştirip vatanlaştırmalarından sonra burada verdikleri eserlerde işlenmiş olan Türk dilidir.

Eski Anadolu Türkçesi, Türkçenin kendine özgü özellikleriyle diğer dönemlerden belirgin bir şekilde farklılık gösteren tarihi bir dönemdir. Eski Anadolu Türkçesi, Eski Osmanlıca veya Eski Türkiye Türkçesi (Gülensoy 2010:313) diye adlandırdığımız bu dönem, dil yapısı bakımından özel bir değer taşıdığı gibi Türk dili tarihi bakımından da bir dönüm noktasını oluşturur. Çünkü Oğuz boyları XIII. asıra kadar Orta Asya Türk devletlerinin siyasî ve sosyal yapısını oluşturmada önemli bir yer tuttıkları halde Oğuzca kendisini bağımsız bir varlık hâlinde ortaya koyamamışlardır.

Batı Türkçesinin ikinci dönemini oluşturan Osmanlı Türkçesi Türk dilinden ayrı bir dil değildir. Türk dilinin, Osmanlı Devleti’ndeki şekli ve ismidir. Osmanlı Devleti’nde yaşayan halkın kullandığı Türkçedir. Faruk Kadri Timurtaş, Osmanlı Türkçesini kendi içerisinde ikiye ayırmaktadır. “Klâsik (Orta) Osmanlıca (16. yy. ile 19. yy. ortası), Yeni Osmanlıca (19. yy. ortası ile 20. yy. başı)². Türkiye Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasında gramer şekiller bakımından farklı bir devre yoktur. 15. asırdan 20. asrın başlarına kadar devam etmiş olan bir yazı dilidir. Osmanlıca ise Osmanlı Türkçesinin yaygın olarak bilinen ve kullanılan ifadesidir. Osmanlı Türkçesi gerek yayıldığı coğrafya gerekse de edebî alanda verilmiş olan eserlerdeki çeşitlilik bakımından tam bir imparatorluk dilidir. Eski Anadolu Türkçesi ise yabancı unsurlar bakımından Batı Türkçesinin en temiz dönemidir. Fakat baskın yabancı dil unsurları yavaş yavaş artmış ve bu dönemin sonlarında yabancı unsurlar bakımından geniş bir istila hareketi görünümüyle Osmanlı Türkçesinin doğuşunu

¹ Muharrem Ergin, (2009), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, s. 16.

² Faruk Kadri Timurtaş, (1981), *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Vilayet Yay., İstanbul, s. 54

hazırlamıştır. Yabancı kelimeler ve terkipler bakımından bu dönemde manzum ve mensur metinler arasında da oldukça fark vardır; ancak bu farklılık sadece yazı dili ile sınırlı kalmıştır. 16. yy.da dünyanın üç kıtasında çok geniş bir alanda hüküm süren Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarında görülen gelişme dil ve edebiyatta da kendini gösterdi. İmparatorluğun genişleyen sınırları ile Asya, Avrupa ve Afrika'da Osmanlı Türkçesi kullanılmıştır. Bu dönemin yazı dilinde bundan ötürü Arapça ve Farsçanın etkisi artmıştır; fakat Türk dilinin hiçbir döneminde yabancı hususiyetler konuşma diline hâkim olmamıştır. Millî benliğin bir göstergesi olan Türkçede konuşma dili millîleşmenin dışına çıkmamıştır. Birkaç istisna dışında yazı dili de daim halkın konuşma diline yakın, mahalli unsurları barındıran sade Türkçe ile ifade edilmiştir. Bundan ötürü gittikçe artan yabancı kelimeler ve terkipler daha çok nazım dilinde görülmektedir.³ Nesir dili ise daha temiz ve duru bir Türkçe olarak kalmış, dönemin sonunda bile Arapça ve Farsça kelimeler ve bilhassa terkiplerden mümkün olduğu kadar uzak kalmıştır. Eski Anadolu Türkçesi yabancı unsurlar bakımından Batı Türkçesinin en temiz devri iken 15. yy.dan sonra Osmanlı Türkçesine geçişle birlikte Türk diline Arapça ve Farsça unsurlar girmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri incelendiği zaman Hazar Bölgesi'nde hâkim olan Oğuzların ağız özellikleri ile Anadolu'da oluşturulan yeni yapıların bir sentezi olarak değerlendirilebilir. Günümüzde konuşma dillerinde ve ağızlarında rastladığımız bu dil, Anadolu Yarımadası, Azerbaycan, Suriye ve Irak'ı kapsayan geniş bir alanda yayılmış ve asırlardır konuşulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi ise Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi olarak kabul edilir; Osmanlı Beyliği'nin kuruluşuyla başlar, Fatih Sultan Mehmet dönemini de içine alır. Bu dönem, aynı zamanda devlet müesseselerinde ve edebiyatta dilin standart bir yapıya kavuştuğu dönem olarak kabul edilir. Eski Anadolu Türkçesinden, Osmanlı Türkçesine geçişin tamamlandığı dönemde yazılmış olan “Şerâyi'tü'l-İslâm” adlı eser dil özellikleri itibariyle Klâsik Osmanlı Türkçesi döneminin dil özelliklerini içerisinde barındırmaktadır. Bazı vokallerde yuvarlaklaşma temayülünün görülmesi, Eski Anadolu Türkçesi dönemine has eklerin kullanılması bu dönemde Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin varlığının devam ettiğini göstermektedir. Eser aynı zamanda nasihat edici olduğu gibi öğretici amaç da taşımaktadır. Eserde sanat kaygısı düşünülmeden geniş kitlelere hitap etmek ana ilke edinildiği için halk ağzına ait kelimeleri de içerisinde barındırmaktadır.

---

³ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 16-20.

Muhammed bin ‘Abdurrahman eserinde yeni Türk nazım dilini şuurla işlemeğe çalışmış bazen hoş ve güzel metinler kaleme almış ve eserini şuurlu olarak Türkçe yazmıştır. İstanbul'un fethine kadar Türk dilinde Arapça ve Farsçanın tesiri yavaş yavaş artmış ve fetihten sonra bu dillerden gelen unsurlar daha hızlı bir şekilde Klâsik Osmanlı Türkçesinin yazı dilinde yer tutmaya başlamıştır. Dilde ve muhtevada mahallîleşmenin hissedildiği bu dönemde yazı diline sade ve anlaşılır Türkçe hâkim olmaya başlamıştır. Eser bu yönüyle sade ve anlaşılır Türkçe kelimeleri içerisinde barındıran önemli bir kaynaktır.

Çalışmanın inceleme kısmında ise ekler tasnif edilmiştir. Eklerin, incelediğimiz örneklerdeki biçim bilimsel değişimleri verilmiş, ünlü uyumlarına (kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık) uyup uymadıkları incelenmiş, işlevleri sıralanmış ve örnekler gösterilmiştir. Bundan sonra eklerin etimolojisi için ileri sürülen görüşlerle eklerin Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki şekilleri de belirtilmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, eserin doğru bir transkripsiyonlu metni ortaya konularak üzerinde standart bir gramer ve metin çalışması yapmaya gayret edilmiştir. Yapılan dil incelemesiyle dönemin dil özelliklerinin eserdeki yansımaları gösterilmeğe çalışılmış, bu amaç doğrultusunda Türkçenin söz hazinesine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

“Şerâyiñü’l-İslâm” adlı eser şu yönleriyle incelemeye değer bulunmuştur:

1. Eserin orijinal olması ve eserin tek nüshadan ibaret olması
2. Eski Anadolu Türkçesinden, Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eserleri karakteri taşıması.
3. Dilinin zenginliği.
4. Eser üzerinde hiçbir çalışmanın yapılmış olmaması.

Çalışmada Kullanılan Yöntemler

Çalışma, gramer ve metin bölümü olarak iki kısımda incelenmiştir. Gramer incelemesine geçmeden önce eserin tanıtımı, müellifinin hayatı ve edebi kişiliği hakkında bilgiler verildi. İnceleme bölümünde ise eserin, gramatik açıdan ses ve şekil bilgisi olmak üzere iki bakımdan incelendi.

Metin bölümünde, adlı eser transkribe edildi. Ayrıca metin bölümünde Arapça yazılan ayet ve hadislerin orijinaline dokunulmadan verilmiştir. Arapça ve Farsça terkipler incelemede dikkate alınmamıştır. Yabancı asıllı kelimelerde ise Türkiye Türkçesine geçmiş olan kelimelerin yerleşmiş olanları incelenmiştir. Metin harekesiz olarak kaleme alınmış

olmakla birlikte zaman zaman bazı kelmelerin okuyuşunu kolaylaştırmak ve doğru okumayı sağlamak amacıyla harekeli olarak yazılmıştır. Harekeli olarak yazılmış olan kelimelerin çok az bir kısmı Türkçe kelimelerdir. Metinde bu tip harekeli Türkçe kelimelerdeki yazılışlar harekelendirmeye uygun olarak okunmuş ve transkibe edilmiştir.

Metin içerisinde yer alan ayetler ile peygamber efendimizin hadisleri harekeli olarak yazılmıştır. Metin içerisinde Zaman zaman aynı kelimenin farklı veya yanlış yazılış şekilleriyle de karşılaşmıştır. Bu tip kelimeleri düzeltme ve tamamlama yoluna gidilmeden yazıldıkları şekilleriyle transkibe edilmiştir. Transkripsiyon harfleriyle okunmuş olan eserde okunamayan kısımlar ise parantez içerisinde üç nokta (...) ile gösterilmiştir.

Araştırmanın Örnekleme

Örneklem seçiminde kullanılan Türkçe el yazma eser, Fransa Ulusal Kütüphanesinin [source gallica.bnf.fr/Bibliotheque](http://source.gallica.bnf.fr/Bibliotheque) Nationale de France sitesinde PDF formatında yayımlanmış olduğu, Türkçe el yazmaları bölümü 15 numarada kayıtlı olan nüshadır.

1. ESERİN TANITIMI

1.1. ESERİN MÜELLİFİ

Şerāyitü'l-İslâm adlı eserin yazarı Muhammed bin Abdurrahman'dır. Hayatı ve şahsiyeti hakkında pek az şey bildiğimiz Muhammed bin Abdurrahman'ın 1530-1594 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir. Eserin yazıldığı tarih Şubat 1594'tür. Bu eserdeki dil ve üsluptan hareketle yazarın Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) ile Sultan III. Murat (1574-1595) dönemlerinde yaşamış olduğu düşünülebilir.

Muhammed bin Abdurrahman, medrese eğitimi almış önemli bir İslâm âlimidir. Türkçeyi şuurla işleyen ve halkı eğitmek için Türkçeyi bilinçli bir şekilde kullanan aydınlarımızdandır. Yazarın eserinde kullanmış olduğu dil aynı zamanda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde dilde ve muhtevada mahallileşme dönemine denk gelmektedir. Yazar, herkes okusun diye eserini “Türkçe yazdığını” eserinde belirtmektedir. Bu şuur doğrultusunda yazar anlamını bilmediğimiz Arapça duanın yerine Türkçe dua edilmesini tavsiye etmektedir.

“Şerāyitü'l-İslâm” adlı eserde geleneğe uygun olarak ayet ve hadisler orijinal şekliyle Arapça yazılmıştır; ancak ilmihal ve arkaik konularının açıklamaları Türkçe ile

verilmiştir. Dinî ve Tasavvufî özellik taşıyan bu eser, İslâm kurallarının temel noktalarını halka en iyi şekilde anlatmaktadır. Eseri herkes kolayca okuyup, anlayabilir.

Osmanlı döneminde yaşamış olan şair ve yazarlarda süslü nesirle eser yazma geleneği vardı. Arap ve Fars aydınlarına özenen Türk şair ve yazarlar onlar gibi eserler vücuda getirebilmek için Türk dilinin sınırlarını zorlamışlardır. Türk dili ve edebiyatı alanında meydana gelen bu çıkış ve özenti, Türk dili ve edebiyatının millî bir karakter taşımasını geçiktirmiştir; ancak Muhammed bin Abdurrahman gibi bilinçli Türkçeciler eserlerini sade ve anlaşılır bir dille yazmışlardır.

1.2.ESERİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Şerâyi'tü'l-İslâm adlı eser yazarın bilinen tek eseridir. Yazın bu eser dışında kaynaklarda herhangi bir eserine rastlanılmamıştır. Muhammed bin Abdurrahman, "Şerâyi'tü'l-İslâm" adlı eserini Hicrî 1002 yılının Cemâziyelâhir ayında (Şubat 1594) kaleme almıştır. Eserin yazılış tarihi eserin son sayfasında belirtilmiştir.

Şubat 1594 yılında yazılmış olan ve İslâm Kuralları Kitabı anlamına gelen "Kıtab-ı Şerâyi'tü'l-İslâm" adlı yazmanın bilinen tek nüshası Fransa Ulusal Kütüphanesi Türkçe el yazmaları bölümü 15 numarada kayıtlı olan yazmadır. Eser 200x145, 145x75 mm. ölçülerinde, 90 varaktır. Eserin her varağında 13 satır bulunmaktadır.

Eser kahverengi kartonla kaplıdır. Dış ve iç fiziki görüntüsü ve yapraklarının sağlamlığı bakımından düzgün ve kusursuz diyebileceğimiz bir yapıdadır. Eser okunaklı ve düzgün bir nesihle yazılmıştır.

Eserin başka nüshalarının bulunup bulunmadığı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamadı. Dolayısıyla tek nüsha olan eserin karşılaştırmalı incelemesi yapılmamıştır. Her sayfanın sonunda bir sonraki sayfanın ilk kelimesi bir önceki sayfanın son satırında yazılmıştır.

1.3. ESERİN DİLİ VE ÜSLUBU

Şerâyi'tü'l-İslâm, Muhammed bin Abdurrahman tarafından 16. yy.da yazılmıştır. Eser bu yönüyle Klâsik Osmanlı Türkçesinin dil özelliklerini yansıtmaktadır. Sade bir nesir diliyle yazılan Şerâyi'tü'l-İslâm'da 25.512 kelime bulunmaktadır. Kelime hazinesi bakımından zengin olan bu eserde kullanılan kelimelerin %70 gibi büyük bir kısmı Türkçe ve Türkçeleşmiş olan kelimelerden oluşmaktadır. Türkçe kelimelerin dışında metinde kullanılmış olanların %30'u kadarı da Arapça ve Farsça kelimelerdir. Arapça ve Farsça

unsurlar bu dönemin diğer eserlerine göre az kullanılmıştır. Eserde kullanılan kelimelerin çoğu dini terimlerdir. Eserin öğretici ve öğüt verici bir yapısı olduğu için sanat endişesi ön plânda değildir. Özellikle 16. yy. döneminde yoğunluk kazanan harekesiz metin yazma geleneği bu eserde de görülmektedir. Yazar, metnin okuyuşunu kolaylaştırmak ve doğru okumayı sağlamak amacıyla bazı kelimeleri harekeli olarak yazmıştır. Ayrıca yazıldığı dönemin dil gelişmelerini bize aktarması da esere değer katan bir diğer özelliktir.

Türklerin 10. yy.dan sonra boylar halinde İslâm dinine girmelerinden sonra Türk edebiyatı İslâmi bir kimliğe kavuşmuştur. Bundan ötürü Türk edebiyatında dini nitelik bir taşıyan bütün eserlerin dili sade ve anlaşılırdır. Üzerinde çalışılan eser Müslümanlara İslâm kurallarını ve ibadet şekillerini öğretmek amacıyla yazıldığı için dili de halkın anlayacağı sade Türkçedir. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde yazılan dini eserlerin büyük bir kısmı sade nesirle yazılmaktaydı. Bu eserlerde sanat yapma amacı olmadığı için saraydan halka herkes eserleri okuyabilmektedir. Şerâyi'ü'l-İslâm adlı eseri yediden yetmiş her kültür seviyesinde insanın okuyup, anlayacağı ve hayatlarına uyarlayabileceği zengin bilgiler de içermektedir. Yazarın Türk-İslâm geleneğinden yetişen bütün İslâm âlimlerinde olduğu gibi Kuran'dan ve hadislerden aldığı dini kuralları ve ibadet şekillerini sade nesirle yazma geleneğinin bir taşıyıcısı olarak sağlam bir dille yazmıştır.

Eserde yazar anlamını ve okuyuş şekillerinin bozulmaması için ayetler ve hadislerdeki dua örneklerini Arapça olarak yazmıştır. Arapça olarak yazılan ayetlerin ve dua örneklerinin açıklamalarını ise Türkçe olarak vermiştir. Yazar, eserini herkes okusun diye Türkçe olarak yazdığını belirtmektedir. Eserin bu yönü tasnif edildiği gibi eserin bir başka yönü de dikkat çekmektedir. Özellikle devrik yapıli cümle yapısı eserde geniş yer tutmaktadır. Çünkü devrik cümle yapısı bu yüzyıldan sonra yaygınlaşmıştır. 13. ve daha sonraki yüzyıllarda Anadolu Türkçesiyle yazılmış telif ve tercüme metinlerinde devrik cümlelere çok sık başvurulmuştur. Bu metinlerin üslubu akıcı ve konuşur gibidir.⁴ Yazarın devrik cümlelere geniş yer vermesi eserin orijinal olduğunu da ortaya koymaktadır.

Metnin yazıldığı dönemde halka dini eserler İslâm dininin temel kurallarını kolayca anlayabilecekleri bir dille aktarılmıştır. Dini kavramlara Türkçe karşılıklar bulunmuş ve anlatımın sadeliği için bu konuya ayrı bir özen gösterilmiştir. Muhammed bin Abdurrahman, eserinde konuşma dilini, yazı dili haline getirmiştir. Eserin bu yönü hem Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini hem de Klâsik Osmalı Türkçesi dil özelliklerini

---

⁴ Gamze Doğan İnan, (2008), *Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Devrik Cümle Meselesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, s.14-17.

içerisinde barındırdığının bir ispatı niteliğindedir. Metinde, Muhammed bin Abdurrahman kullanım oluğu kelimeleri hem kendi dönemin çağdaşlarında hem de geçmişin birimlerinde almıştır.

Metinde kullanılan kelimelerin dikkat çeken bir yönü de (eyü <edgü, gey- <ked- imdi <emdi, viribidi, Teñri vb.) Eski Türkçe söz varlığının bu yüzyılda da devam ettiğinin bir ispatıdır. Türk ulusunun asırlardır benliğinde idrak ettiği Türk dili bu asırda kullanılan ve işlenmiş olan Türk diline ışık tutmasıdır. Türk dili çağlar boyunca kesintisiz olarak devam etmektedir.

1.4. ESERİN KONUSU

Muhammed bin Abdurrahman'ın, Şerāyitü'l-İslâm (İslâm Kuralları) adlı eseri bir ilmihal kitabı niteliğindedir. Müslümanların kolayca okuyup anlayacağı bir dille yazılan eser, dini öğretilerin yüce kitabımız Kuran'ı Kerim'in ve peygamber efendimizin hadisleri ışığında anlatımıdır. Yazar, eserinde konu bütünlüğünü bozmamak için İslâm'ın temel kurallarını ayrı başlıklar halinde vermemiştir.

İslâm inanç sisteminin temel hususlarını barındıran bu eser yüzyılları aşan tebliğ ve irşad geleneğinin yaşadığımız çağda da vücut bulmuş halidir. Sağlam ve nitelikli bir medrese eğitimi almış bir irşad âliminin ruhunda ve benliğinde süzülen ilmin hayat bulduğu bu eser, asırlara ışık tutan bilgileri de içermektedir. Dünden bugüne hiç değişmeyen İslâm terminolojisinin günümüzde de okunabileceğini göstermektedir.

Şeriat, İslâm hukuku anlamında İslâm'daki ibadetler, muameleler ve cezaları içerisine alan, dinî hukuka ait tüm kavram ve kurallara verilen isimdir. Terim olarak ise şeriat Kur'an ayetleri, Hz. Muhammet'in söz ve fiilleri (sünnet/hadis) ve İslâm bilginlerinin görüş ve yorumlarıyla oluşturulan dini kanunların toplamıdır. Bazen din anlamında da kullanılan şeriat, "dinin insan eylemlerine ilişkin hükümlerinin bütünü, dünya ile ilgili hükümlerinin tamamı" ve "İslâm hukuku" gibi anlamlara da gelmektedir.

Yazarın eserde bahsettiği İslâm'ın temel kuralları şunlardır:

- 1. Ekonomi kanunları:** Zekât, vitre, hac, ölçü ve tartı da uyulması gereken kurallar ve ölçütlerin yanında vakıflar, faiz ve miras kanunları ve uyulması gereken hususlar.
- 2. Yeme, içme adabı ile ilgili kurallar:** İslam inanç sisteminin temel hususlarında olan ve dinimizce farz olarak kabul edilen ramazan orucunu tutarken ve oruç

açarken uyulması gereken hususlar. İçilmesi haram olan içecekler ile yenilmesi haram olan gıda ürünlerinin açıklamaları.

3. Ritüeller (İbadetler)'le ilgili kurallar: Namaz, oruç, kurban kesme, hac, tavaf, cenaze ve bayram namazları ve bu ibadetlerin yapılış şekilleri.

4. Evlenme ve boşanma ile ilgili kurallar: Kuran ve Hadislerin öğretileri ekseriyetinde nikâh, boşanma, hülle, mehir konularının ayrıntılı açıklaması.

5. Cezai yaptırımlar: Had, tazir, kısas, cizye, irtidat konularının açıklamaları.

6. Askeri konulardaki uygulamalar: Köleler (Müslüman olan ve olmayanlara göre) haraç ve cizve verme hususlarının açıklamaları.

7. Güzel ahlak ve salih amelin açıklanması: Her Müslümanın Kuran'ın ve peygamber efendimiz Muhammet Mustafa (sav) ahlakıyla ahlaklanmaları için yapılması gereken hususları sıralamaktadır. Bu hususta yazar, zühd ve takvâ yolunda kalben merhaleleri kat ederek davranış mükemmelliğine ulaşmış; idrak ve ihâatlarını her iki cihan saadetine genişleterek îman lezzetine ve duygu derinliğine kavuşmuş; nefsin hodgâmlığından kurtararak ulvî ahlâka ulaşmanın yollarını göstermektedir.

8. Giyim kuşanma adabı ile kurallar: Müslüman erkek ve kadınların İslâmi tarzda örtünme kuralllarının açıklanması.

BÖLÜM II

İNCELEME

1. SES BİLGİSİ

Eski Anadolu Türkçesinden, Osmanlı Türkçesine geçişin tamamlandığı dönemde yazıldığı dil özelliklerinden anlaşılan eserde Eski Anadolu Türkçesi döneminin birçok dil özelliği de görülmektedir. Metinde ayrıca hem Eski Türk yazı dili geleneğini devam ettiren özellikler hem de Arap-Fars yazı dili geleneğinden aktarılmış özellikler karışık olarak yer almaktadır; fakat bazı Arapça, Farça kelimelerin Türkçe söyleyiş özelliğine göre yazıldığı da görülmektedir.

Eserde Türkçe kelimelerin yazılışları bakımından en dikkat çeken imlâ özelliği, vokallerin yazılışında görülmektedir: vokaller bazan hareke işaretleri ile yazılsa da genellikle imlâ harfleri denilen *elif* (ا), *vav* (و), *güzel he* (ه) ve *ye* (ي) ile yazılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin ses bilgisi bakımından gösterdiği en dikkat çekici hususiyet, yuvarlaklık-düzlük bakımından vokal uyumunun zayıf olmasıdır. Ek vokallerinde genel olarak bir yuvarlaklaşma ve görülen geçmiş zaman ekinde olduğu gibi kesin bir düzlük bulunması bu uyumu bozan etkenlerdir. Faruk Kadri Timurtaş birçok ekin vokallerinde bir yuvarlaklaşma bulunduğunu belirtir.⁵ Metinde konsonantlar hususunda ise Eski Anadolu Türkçesi yazı dilinde bulunmayan “*h*” ve “*ʒ*” konsonantlarının görülmesidir. Bu ses özellikleri dışında günümüz Türkçesinden başka bir farklı durum yoktur.

1.1. Vokaller

Türk dili vokal (ünlü sesler) bakımından çok zengindir. Dünyanın önde gelen dillerinde genel olarak üç beş tane vokal bulunduğu halde Türkçede bu sayı daha fazladır.

Metinde Türkçe kelimelerin yazımında Türkçenin sekiz temel ünlüsü (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) yer almaktadır. Bu vokallerin dışında bir de Eski Anadolu Türkçesinde kapalı *e*'nin varlığı kabul edilmektedir.⁶ Ancak metinde kapalı *e* sesini veren uygun yazılışlara rastlanılmamıştır. Metinde Türkçe kelimelere uzun vokal kullanılmamıştır. Uzun vokal; ancak Türkçeye geçmiş olan yabancı asıllı kelimelerde bulunmaktadır.

⁵ Faruk Kadri Timurtaş, (1976), *Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri*, Türkiyat Mecmuasının 18. Cildinden ayrı basım, İstanbul, s. 332.

⁶ Mehmet Dursun Erdem, (2006), Kapalı e (è) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi-Anadolu Ağızları İlişkisi, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Çorum, s. 111-148.

Vokal Değişmeleri

i /e Meselesi

Ses değişmeleri, değişiklik ve gelişme şeklinde olmak üzere ikiye ayrılır. Ses değişikliği bir kelimedede bir sesin yerinin umumiyetle kendisine yakın başka bir sese bırakmasıdır. Ses gelişmesi ise bir kelimedede bir sesin yerini gelişme yolu ile kendisinden türemiş başka sese terk etmesidir.⁷

Türk dilinin tarihi gelişim sürecinde birçok kelimenin bazı ses değişimlerine uğradığı görülmektedir. Bu değişim öncelikle konuşma dilinde başlayıp daha sonra konuşma dilinin yazı dili hâline gelmesiyle mümkün olmuştur. Bu etkileşimin bir örneği olan i/e meselesinin yanında bir de kapalı *e* durumu var. Bazı araştırmacılar kapalı *e*'nin bu dönemde var olduğunu kabul etselerde bazı araştırmacılar buna karşı çıkmaktadırlar.

Eski Anadolu Türkçesinde yer alan vokallerin dışında bir de kapalı *e*'nin varlığından söz edilse de varlığı kabul edilen bu ünlünün söz konusu imlâ nedeniyle tespiti mümkün değildir.⁸ Bu konuya açıklık getirmeye çalışan Emine Ceylan ise Türkologların genellikle günümüzde Türkiye Türkçesinde “*e*” ile söylenip de Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada “*y*” ile işaretlenmiş köklerde bir *e* görme eğiliminde olduğunu; ancak Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada kök hecede “*e*” sesi için “*y*” yazılışının yaygın olduğunu belirtmiştir.⁹ Bugünkü standart Türkçenin tarihî ağzında 17. asırdan itibaren *i*'den *e*'ye geçiş sürecinin özellikle *bel*, *beş*, *yedi* vb. bazı kelimelerde ise tamamlamak üzere olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Musa Duman'ın kapalı *e* sesi konusundaki bir başka tespiti ise, “Kalıplaşmış yazı geleneği içinde hareke kullanılmadan yazılmış eserlerde, özellikle 17. asırdan sonrakilerde, eser mahallî ağız özelliği taşııyorsa, ilmî muhitin çevresinde oluşmuş seslendirmeleri gösteren çeviri yazılı metinlerden ve bu konuda yapılmış çalışmaların sonuçlarından yararlanılmalıdır. Yapılan çalışmalarda, söz konusu hususlarda birçok kelime için söyleyişin bugünkü standart dile yaklaşmakta olduğuna işaret etmektedir. Tarihi metinlerin harekeli olanlarında bu işaretlere itibar edilerek aynı sesi göstermek için çift hareke

⁷ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.79.

⁸ Hatice Şahin, (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yay., Ankara, s. 37

⁹ Emine Ceylan, (1991), *Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü*, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, S.3, , Ankara, s. 151-165.

¹⁰ Musa Duman, (2008), *Makaleler, Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair*, Kesit Yay., İstanbul, s. 40-74.

kullanılması durumunda ise “e” işaretiyle seslendirme yapılabilir.”¹¹ Burada en mühim problem kapalı e’nin varlığını izah etmeye yarayan bir işaretin olmayışıdır. Bu konuya temas eden bazı araştırmacılar Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde esre ile gösterilen sesin kapalı e olarak okunması gerektiğini ifade ederlerken bazı araştırmacılar ise bunun gösterdiği sesi “i” olarak okumuşlardır.¹² Bir kelimenin aynı metin içerisinde “ye”li ve “ye”siz yazılabilmesi, bir kapalı e meselesini ortaya çıkarmış ve bazı araştırmacılar, böyle kelimelerdeki ilk ünlüyü kapalı e olarak okumayı tercih etmişlerdir.¹³

Metin e/i meselesi bakımından değerlendirildiğinde bugün Türkiye Türkçesinde “e” şeklinde telaffuz edilen bazı kelimelerin burada dönemin genel özelliğine uygun olarak i’li (elif+ye) biçiminde yazıldığı görülmektedir. Eski Türkçede kelime başında bulunan “i” vokali bu dönem eserlerinde olduğu gibi metinde de korunmaktadır. “i”lerin büyük bir kısmı imlâda gösterilmiştir. “Bu seslerin dışında birde kapalı e ünlüsünün varlığı söz konusudur; ancak i/e’nin durumu metinlerde yazılış yönünden daima “i” tarafındadır.”¹⁴ Metimde i/e’nin durumu yazılış yönünden çoğunlukla “i” tarafındadır.

a. Metinde kelime başı ve ilk hecede “i”lerinin korunduğu kelimeler:

gice “gece”: “i” vokali dardır; kökü *keç*-tir.¹⁵ günün şabâhında her *gice-nün* ahşamında (85a-6), bir gün bir *gice* namâzın öder (70b-9), *gice* de gündüz de her sâ’atde (82b-13).

yir “yer”: *yirde* ve gökde anuñ hükminden tışarı nesne yokdur (4b-5), kimisi göklerde kimisi *yirlerdedür* (5b-7), ne kim buyurursa *yirine* getirürler bunlardan günâh işlemek gelmez (5b-8).

vir- “ver-”: haber *virmesiyle* gâybden haber *virse* bir kimse (22b-3), sonra dahi *virme* dürüstdür (43b-4), hemen fakirlere *virme* gerekdür (35a-13).

di- “de-”: ol kişiye mü’min ve Müselmân *dimek câyiz* olur (3b-1), gelmekden ve gitmekden münezzehdür, nicedür *dimekden* ve *qandedür* (4) *dimekden* ve şöyle mi *dimekden* ve aşağı ve yukarıdur *dimekden* münezzehdür (4b-3-4).

¹¹ Musa Duman, *a.g.m.*, s. 74.

¹² Saadet Çağatay, (1963), *Türk Lehçeleri Örnekleri I*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, s. 7.

¹³ Mecdut Mansuroğlu, (1956), *Çarhname*, İÜEF Yay., İstanbul, s. 23.

¹⁴ Mustafa Özkan, (1995), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Tablet Yay., Konya, s. 91.

¹⁵ Eski Türkçedeki kelime başındaki tonsuz *k* ünsüzü tonlularak E.A.T.’de *g* şeklini almıştır. bkz. Hüseyin Namık Orkun, (1987), *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara, s. 82.

it- “et-”: ulu günāhlar süci içmek gibi zinā *itmek* gibi yalan söylemek gibi riyā *itmek* gibi tevbe iylemekle gider (10a-12), tevbe oldur kim kişi tevbe *itdügi* günāh (16a-13), arz *itmek* gerek (44b-2), uzun ayet kadar secde-yi sehv *itmek* gerek (72b-5).

yidi “yedi”: *yidi* yirde oddan feriştelere tutacaklardur ellerinden (8a-1), *yidi* gice (64a-5), ol kişi *yidi* yüz ulu günāh işlemiş (37b-4).

yitmiş “yetmiş”: bunların her birini yüz kez ya *yitmiş* kez yahod onar kez tekrar ide (84b-4).

biş “beş”: *bişinci* daği ahirete i’tikād itmekdür (6a-12), *biş* vakt namāzı *bişden* ziyāde itse kılmazdum dise kâfir olur (18b-9).

iriş- “eriş-”: kişi hâkka neyle *irişür* (27a-12), ammā rükū‘da iken *irişen* tizcek (77a-1).

irtel- “ertele-”: ‘avret hayızdan ya‘ni ton görmekten (3) *irtelene* oğlan toğrub ton lohūşalıktan *irtelense* guşul itmekden ya‘ni yıkanmağdan (47a-3-4).

yil “yel”: eser *yil* gibi geceçektür (7b-9), anuñ dileginsüz bir ağac yaprağın *yil* depretmez (5a-2).

bil “bel, vücudun karın bölgesinin arka kısmı”: bir bir kişi kâfir tonın geysel kâşdıyla yahod lutfuyla ya *biline* zünnārın kuşasa (16b-1).

yirlü “yerli”: *yirlü* yirine getürmeyince (30a-12), bu farzları, vācibleri *yirlü* yirinde gerek gibi ri‘āyet itdükdən sonra (77b-7).

yigrek “yegrek”: *yigrek* oldur kim (6a-7), lezzetlerden anı *yigrek* görürler (78b-7).

yi- “ye-”: ne deñlü eyü *yimek* olursa tadın bulmaz (43b-2), bir kişi bir kişiye haram *yime* dise (16a-2).

yit- “yetiş-”: ‘izzetine ve ululuğa *yitişecekdür* (7a-11), gümüş pahasuna ya yigirmi mişkale altun pahasuna *yitişecek* (32b-8), müşibet *yitişecek* mü‘mine layık budur ki (86a-11).

yig “yeg”: Kur‘ān dinlemek *yigdür* (61a-3), kişi kendüzini irak kişiden *yig* görüb (88a-12).

girü “gerü”: *girü* nikāh itmek gerekdür (13b-6), Peygamber Hāzreti cāyiz tutmadı, *girü* kıldurdu karşı eytdi (79b-11).

Bu listeye bugün i > e değişmesine uğrayan kelimeler alınmıştır.

b. Değişme yoluyla ortaya çıkan “i” ünlüsü:

a, e > i

yini (<yene <yana): el- hâşıl ‘ilmi ve Qur‘ân’ı *yini* görüb maşharılığın ise kâfir olur (20a-11), *yini* tutmasun ta‘zîm idüb Haq Te‘âlâ Hazretine çok şükür (13a-7).

işid- (<eşid-): ba‘zı ‘âlimler *işidmişdür* (29a-11) *işitmek* degül ve gördüğü gözle görmek degül (5a-10).

imdi (<emdi <amtı): *imdi* her bir kişi bir koyun ya altı ay geçmiş bir keçi kurbân ide (34b-9), imânla gidesün *imdi* (13a-11).

yiñ- (<yeñ-): kendüzin *yiñemeyüb* ağzın açarsa (62b-7).

iyle- (<edle-): seni yokdan var *yledüm* ‘aql virdüm (7a-5), riyâ *iylemek* hased *iylemek*, münâfiklık *iylemek*, küfr söylemek (27b-4).

c. Kelime başı ve ilk hecede “i” ünlüsü:

Türkiye Türkçesinde *i*’leşen; fakat metinde korunmuş olan asli (*e*) ünlüsü ile ilgili örnekler de tespit edilmiştir. Bâzı kelimelerdeki *e* sesi, Eski Türkçede olduğu gibi kendisini muhafaza etmiştir: eyü <edgü "iyi", gey- <ked- "giymek."¹⁶

eyü (<edgü): *eyü* varduñ dise (21a-11), ne deñlü *eyü* yimek olursa tadın bulmaz (43b-2), *eyü* ‘amel işleyenlere ahiretde şevâb vire (9b-9), bir dañi eli altında olanlara *eyülikle* namâz kılmayıcak olanlara güçle namâz kıldurmağa (88a-9).

gey- (<ked-): *geyse* kaydıyla yahod luñfiyle (16b-1), *geydügi* herkes nefes virdügi, alduğı anuñ emriyle küdretiyledür (44a-4).

ç. Eski Türkçe döneminde “e” olan ses metinde “i”dir:

nice (<neçe): *nicesi* dürüst ola (3a-4), gelmekden ve gitmekden münezzehdür *nicedür* dimekden (4b-3), Haq Te‘âlâ kullarınuñ *nice* dilerse (10a-5), adam öldürmek dañi *nice* bunuñ gibi günâhlar dünyâ sevgüsünden olur (88b-13).

d. Metinde “e” ile yazılan bazı kelimelerin günümüz Türkçesinde “e” ile yazıldığı görülmektedir:

eger: *eger* tâ‘ati, şevâbı ağır gelürse uçmağa (2) ildeceklerdür, ‘izzet ü kerâmet birle *eger* günâhı ağır gelürse tamüya ildeceklerdür (7a-1-2).

¹⁶ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 333.

ev: *evde* sünnet kılmadın (69b-3), *eve gelüb* oturacak (65b-12).

eg-: ikād görürse, eger başın *egmege* daği güci yetemezse (70b-1).

deg-: kimse aqçe *degmez* dise kâfir olur (17b-12).

sevgü: Teñri Te‘âlâ Hâzretinde namâzdan ulu ve *sevgülü* (35b-10).

gerek: kılıçıla öldürmek *gerekdür* (36b-1).

e. Metinde ve günümüzde “i” ile yazılan bazı kelimeler:

inan-: *inanmaz* (43a-3), haberine *inansa* (22b-3).

iste-: Kır‘ân okımaq *istese* (66a-1), bir peygambere mu‘cize kılmak *istese* yahod (13) diliyle kerâmet kılmak *istese* (9a-12-13).

işle-: nesne *işliyene* küçük varduñ dise kâfir olur (20b-13).

incit-: kullarını *incitdüy* (24a-3).

bil-: zîrâ *bilinmek* sözün işleyenin (38b-11), *bilgil* ki ‘aklı olan kişiye ile *gerekdür* ki din ‘ilmin ögrene (41b-1).

f. Şahıs zamirlerinde i/e meselesi:

Şahıs zamirlerinden *ben* ve *senin* akkuzatif ve genitif şekilleri olan *beni*, *benüm* ve *seni*, *senüñ* kelimelerinin yanında *bini*, *binüm*; *sini*, *sinüñ* şekilleri de daha az sayıda olmak üzere görülmektedir. Türkçede zamir çekiminde kökün vokalinin değışmesi mümkün olduğundan bu şekillerin bulunması normal telâkki edilebilir. Esasen Eski Türkçe devresinde de *ben* ve *sen* zamirinin çekiminde bu şekillere tesadüf edilmektedir.¹⁷

bir kişi gel *senüñile* şeri‘ata gidelüm dise (18a-12), la‘net sañada *senüñ* Müselmânlığına dise kâfir olur (23a-2), bir mü‘mine sen, *benüm* katumda kâfirlerle berabersin dise kâfir olur (17b-5), *benüm* yanumda beraberdür dise kâfir olur (23b-8).

ı > i Değışmesi

Türkçede ı > i değışmesi “i” vokalinin normalden kısa olmasından dolayı ortaya çıkmıştır. Bu değışiklik pek eski değıldir. *inanmaq* > *inanmak* değışikliği Eski Anadolu Türkçesinin başlarında vuku bulmuştur. Fakat *daği*, *hani*, *hangi* gibi kelimelerdeki ı > i değışmesi ise Eski Anadolu Türkçesinden çok sonra ortaya çıkmıştır.¹⁸

daği (<dağı <tağı): bir kişi küfr söylese bir kişi *daği* anı işitse gülse gülen *daği* bile kâfir olur (17b-8).

¹⁷ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 332.

¹⁸ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 80.

kanķı (<hangi): namazı *kanķı* yaņa gūci yeterse kıla (70b-11).

kanı (<hani): *kanı* Şunlar kim Teŗri Te‘ālā katında ‘ahdı vardur (85b-8).

issi (<ıssı): haķ *issi* ādem olsa vāriŐ ile haķlaŐa (12a-1).

g. Vokallerde DūzleŐme

o > a/u > ı, i Değişmesi

Eski Anadolu Tūrkęesinin en belirgin ۆzelliklerinden birisi olan yuvarlaklaŐmaya karŐılık metinde, “y, r, l, n, p” ünsüzlerinin etkisiyle dūzleŐmenin olduęu gۆrۆlmektedir. Metinde bazı kelimelerin hem dūz hem yuvarlak Őekilleri de bulunmaktadır:

uŐbu <iŐbu: *iŐbu* orta vaķtinūņ farzına (56a-13).

bulut <bulıd: *bulıdlardan* (45a-7).

onlar <anlar: *anlaruņ* gۆnli gۆzi aķıldı (46a-8), *anlaruņ* buyruğum (7a-9).

uçun <üçün <içün: tizcek terk itmedüği *içün* (11a-7), *alanları içün* (10b-9).

oķu <oķı: *oķımak* ķudretin yaradur (9a-2).

ortu <orta: *orta* vaķtinūņ farzına (56a-13).

duvar <dıvara: *dıvara* sūrüb kılmak gerek (70b-12).

doğru <toğrı: Teŗri Te‘ālā ķulların sever dimek *toğrı* yol gۆsterir (44b-4).

ı > a Değişmesi

ağac (<yığac): taşla ya *ağac* ile ya bez paresiyle (50b-8).

ağla- (<yığla-): aŗrine digin *ağladı* (29b-6).

yalaņuz (<yalıņuz): eger *yalaņuz* kılursa (65b-1).

a > e Değişmesi

degöl (<tağ ol): Şıfatı gibi *degöl*, sۆyledüęi dil birle sۆylemek *degöl* (5a-9).

eyt- (<ayt-): sen daēi la‘net iyle dise ol birisi *eytse* ben kimseye la‘net itmezsin dise (18b-5), Haķ Te‘ālā *eytdi*, “niçün ağlarsız? (40b-12).

B. Vokal Uyumu

Vokal uyumu bir kelimedeki vokallerin ęeŐitli bakımlardan birbirine uyması hadisesidir. Kۆk veya eklerde bir kelimenin bütün vokalleri ęeŐitli bakımlardan birbirilerine benzemektedir.¹⁹

Tūrkęe kelimelerde vokal uyęunluęu kalınlık-incelik ve dūzlük- yuvarlaklık bakımlarından olmak üzere iki kısma ayrılır:

¹⁹ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 70

a. Kalınlık-İncelik Bakımdan Vokal Uyumu

Kalınlık-incecik uyumu bir kelimedeki vokallerin kalınlık-incecik bakımından birbirine uygun olmasıdır. Türkçedeki vokallerin hepsi ya kalın ya ince olabilir.²⁰ Türkçede bir kelimenin birinci hecesinde kalın bir vokal (a,ı,o,u) bulunuyorsa diğer hecelerdeki vokallerde kalın olmalıdır. Eğer ince bir kelimedede vokal (e,i,ö,ü) bulunuyorsa diğer hecelerdeki vokaller de ince olmalıdır.

Kalınlık-incecik bakımından vokal uyumu metinde çok kuvvetlidir. Türkçenin asli yapısına göre kalın sıradan bir köke kalın, ince sıradan bir köke ince sıradan bir ek getirilmektedir. Üzerinde çalışılan metinde genel olarak bu kurala uyulmuştur. Hem Türkçe asıllı kelimelerde hem de alıntı olan yabancı asıllı kelimelerde uyumsuz ekli kelimeleri delil sayarak bu durumu eserin veya dönemin genel özelliği gibi alınmamıştır.

Klâsik Osmanlı Türkçesi dönemi metinlerinden olan Şerâyiü'l-İslâm adlı eserde anlaşıldığı üzere bazı eklerde kalınlık-incecik uyumunun olmasının yanında kalınlık-incecik uyumuna aykırı örnekler de tespit edilmiştir. Aynı şekilde alıntı kelimelerin aldıkları eklerin fonetik özellikleri her zaman taban ünlülerinin durumunu göstermeyebilir. Metinde: *Allah, imân, namâz, kıble, itikâd, kıyâmet, 'ibâdet, cennet, cehennem, huri, ahiret, peygamber, şahabe, ka'be, Kur'ân* gibi alıntı kelimelerde kalınlık-incecik uyumu aranmamıştır.

Türkçenin en önemli hususiyetlerinden olan kalınlık-incecik uyumu metinde sağlamdır; ancak “-ki, -(i)ken” ekleri metinde kalınlık-incecik durumuna aykırılığı ortaya çıkarmıştır. Metinde birkaç kelimedede kalınlık-incecik uyumuna aykırı olan -ki'nin kalın şekli olan -kı/-ğı şekli de tespit edilmiştir. Bu iki durum kalınlık-incecik uyumuna uymaktadır. Bu eklerin dışında metinde, Osmanlı Türkçesinin ilk devresinde kullanılan bazı Eski Türkçeden geçme kelimelerin kalınlık-incecik uyumuna uyduğu görülmektedir. Eski Türkçede kullanılan bu kelimeler şunlardır:

kanķı (<hangi): *kanķı* kişinüĝ kim gönlinde dünyâ sevgüsü ola ahiret sa'adetinden mahrûm olur (88b-9).

kanı (<hani): *kanı* şunlar kim Teĝri Te'âlâ katında 'ahdı vardır (85b-8).

ana (<anne): dinine ĥayır gelmeyen yirde ata *anaya* 'aşı olmaķdur (86b-8).

²⁰ Kemal Eraslan, (1970), Doĝu Türkçesinde Ek Uyumsuzluĝuna Dair, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.18, İstanbul, s. 113-124.

Metinde kalınlık-incelik uyumunu bozan ekler:

-(i)ken zarf-fiil eki

Eski Türkçe döneminde kalın şekli de bulunan bu ekin metinde kalın şekli yoktur. Ek, bugünkü gibi daima incedür. Ekin, metinde kalın şeklinin bulunmaması nedeniyle kalın sıradan kelimelerde kalınlık-incelik uyumunu bozmuştur:

turur-iken kâmet getürseler (69b-2), bir bahşına kadın namâz *kıılır-iken* açılsa bir ayet Kur‘ân okıyıcak (55a-9), *oturur-iken* geldi (3b-12), gün *bata-yorır-iken* (67a-2).

-(i)ken zarf-fiil eki ince sıradan kelimelerde kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır:

geçer-iken girü ol deve boynı gibi odlar çıkub (8b-1), *virilmiş-iken* ve kâfir olur (14b-11), gâfletde *yürür-iken* (38a-6).

-ki aitlik eki

Türkçede *-ki* eki üç farklı görevde kullanılmaktadır: bağlaç olan *-ki*, ilgi zamiri olan *-ki* ve sıfat olan *-ki'dir*. Metinde *-ki* aitlik eki kalınlık-incelik uyumunu bozan eklerdendir. Bu ek, Eski Türkçede “*erki*” iken daha sonraları ses değişime bağlı olarak *erki* <*iki* <*-ki* olmuştur.

kaçanki farz namâzların üçüncü rek‘atında fâtihadan artuk Kur‘ân okısa (72a-1), *bugünki* öyle namâzınun farzına (56a-5).

-kı/-ki aitlik eki metinde “*kankı*” (88b-9), kelimesinde çok şekilliğini muhavaza ederken “*katındaki*” (89a-12) gibi kelimelerde ise tek şekilde olduğu görülmektedir.

İsimden sıfat yapan ve aitlik bildiren *-ki*, Eski Türkçede ince şekliyle kullanıldığı gibi nadiren de kalın şekli olan, *-kı/-ğı* şeklinde de kullanılmıştır.²¹ Günümüzde de vokal uyumuna aykırılık gösteren *-ki* ekinin metinde bazı kelimelerde kalınlık-incelik uyumuna uyduğu görülmektedir. Metinde bu ekin kalın şekli *-kı* iki vokal arasında sadalaşarak *-ğı* olmuştur:

evvel rek‘atda bir süre okıya *şonra-kı* rek‘atda (66a-11), iki *yanında-ğı* feriştelere niyyet ide (65b-2), *uçmağda-ğı* yirinden (6b-8).

²¹ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 334.

Metinde “ile, se/sa” edatları ile (i-) fiili de ekleşme sırasında kalınlık-incelik bakımında kök vokaline uymaktadırlar:

eger *bunuş-ıla* (19b-10), *geyse kaşdıy-la* yahod *lutfuy-la* (16b-1), *kılıç-ıla* öldürmek gerekdür (36b-1), *korğ-ıdı ödiy-le* kılıb gözi secdesi yirinde iraq yire bakmaya idi (80a-7), Hağ Te’âlâ oruc bir aydan (12) artuğ *buyur-ıdı* tutmazdum dise kâfir olur (19a-11-12), imâm ve cemâ‘at *var-sa* (65b-1).

b. Düzlük-Yuvarlaklık Bakımdan Vokal Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu bir kelimedeki vokallerin düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirine uymasındır. Eski Türkçede bugünkü şekildeki gibi bir düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktur.²²

Eski Türkçede olduğu gibi Osmanlı Türkçesinde de düzlük-yuvarlaklık bakımından vokal uyumu sağlam değildir. Metinde, Eski Türkçe döneminde beri yuvarlaklığını devam ettiren kelime ve eklerin kullanılması düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmuştur. Bundan ötürü düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından üzerinde çalışılan metin, tam bir uyum göstermemektedir.

Türkiye Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık bakımından vokal uyumuna uyan bazı ekler, metinde yuvarlaklaşma temayülünden ötürü vokal uyumunu bozmuştur. Bu dönemde, eski ve yeni yazı dillerinden farklı olarak birçok kelimedede bir yuvarlaklaşma görülmektedir. Bu yuvarlaklaşma, Eski Anadolu Türkçesinin en mühim fonetik hususiyetlerinden birini teşkil etmektedir. Eklerdeki bu yuvarlaklaşmanın çeşitli sebepleri vardır. Bu yuvarlaklaşmaya Batı Türkçesinde bazı eklerin sonunda bulunan -ğ/-g’lerin düşmesi rol oynadığı gibi bu eklerin bir kısmında dudak konsonantlarının da etkisi vardır. Bazı kelimerdeki eklerde ise yuvarlaklaşma hiçbir nedene bağlanamamaktadır.

1. Metinde “-yori” ekine bağlı olarak uyum bozulduğu görülmektedir:

gün *bata-yori-r-iken* (67a-4), gelse, görse kim imâm farz *kıla-yori-r* eger imâm kıldığı irte namâzı (69b-4), bilgil ki gün *toğa-yori-r-iken* (66b-12).

2. Kelime tabanlarında görülen yuvarlıklar:

Metinde Eski Türkçeden beri yuvarlaklığını devam ettiren kelimeler:

eyü (<edgü): *eyü* ‘ameli veya ‘ameli tartıcağlardur (7a-1).

ilerü (<ilgerü): *dünyâ işinden ilerü* tuta (42b-5).

²² Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 72.

kulavuz (<kuḷağuz): gelsün ol vaqt *kulavuz* dise yaḥod kim kâder olur (19a-1).

kapu (<kapıg): her kişi kim din *kapunda* ola (12b-8).

ṭamū (<ṭamūg): Haḳ Te‘âlâ bilür; ancak girü *ṭamū* ehlinüḡ (8a-4).

bellü (<bellülüg): bir ‘âleme *bellü* sebep olmaḳ (19a-13).

ölü (<ölüg): *ölürüz* (68a-9).

incü (<yinçü): *incüye* ve kıymetli taşlarda (33a-2).

süci (<süciḡ): ulu günâhlar *süci* içmek gibi (10a-12).

içün (<üçün <uçun): tizcek terk itmedüḡi *içün* (11a-8).

aḡu: *aḡu* içmek nice ziyân iderse günâh işlemek (11a-9).

eksük: iki yüz dirhemden *eksük* olsa zek‘at virmek farz olmaz (32a-8).

artuḳ: *artuḡında* fâtiḥadan *artuḳ* nesne oḳımaya (65b-3).

kendü (<kentü+öz <kendüz): *kendüden* artuḳ kimsene bilmez (5a-13).

ḳamu (<ḳamuḡ <kamaḡ): *ḳamu* yaradılmış nesne yoḳiken var oldı *ḳamu* yaradılmış aḡa muḥtacdur (4b-1).

3. Ses düşmesi yoluyla meydana gelen yuvarlıklar:

Sıfat yapma eki olan *-lı/-li*; *-lu/-lü*, Eski Türkçede *-lıḡ/-lig*; *-lug/-lüḡ* ekinden meydana gelmiştir. *-lı/-li*; *-lu/-lü* ekinin sonunlarındaki *-ḡ* ve *-g*’ler Batı Türkçesinde düşmesiyle ek vokali yuvarlaklaşmıştır.²³

gerek-lü ‘ilmi ögrene (2a-4), *görü-k-lü* oḳıya (39a-6), *ḥürmet-lü* kılub (6a-4), *yime-lü* (86a-3), bu farzları, vâcibleri *yir-lü* yirinde (77b-7), *sevünç-lü* ve *günah-lu* (7a-12).

Metinde *-v* ünsüzünün düşmesi şu kelimelerde yuvarlaklaşmaya neden olmuştur:

delü (<tilve <tilbe): oḡluna ve *delüye* borc degüldür (30b-3), bir gün bir gice namâzın öder ‘aklı gelecek eger artuḳ *delürse* (70b-9).

Dudak ünsüzlerinin tesiriyle yuvarlaklaşan kelimelerden biride semüz <semiz kelimesidir. Bu kelime Divanü Lügati’t Türk’te “semiz” olarak geçmektedir; fakat bu kelimeyi metindeki uyuma baḡlı kalarak “semüz” şeklinde okunmuştur.

eger *semüz* olub yimege yirürse ve lâkin nakiddür büyük ve güzel olursa (34b-6).

²³ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 337.

4. Eklerde görülen yuvarlaklıklar:

Metinde bazı eklerin hem düz hem de yuvarlak şekillerinin kullanılması vokal uyumunu bozmuştur. Yuvarlaklaşma Eski Anadolu Türkçesi içinde çok önemli fonetik hususiyetleri teşkil etmektedir.

Eski Türkçeden beri yuvarlaklığını devam ettiren ekler:

-mur, isimden isim yapma eki

kaçan kıati *yağ-mur* olsa ya kıati *ķaraņu* olsa (69a-9).

Fiilden isim yapma ekleri

-uķ, eger *art-uķ* delürse ya *art-uķ* (70b-9).

-gü, *sev-gü-si* olan aña *ķulluķ* itmekdür (78b-9).

Fiilden Fiil yapma eki

-dur/-dür, *bil-dür-elüm* (54b-13), *gey-dür-me-y-üb* (54a-7), elin *ķal-dur* (57b-10).

İlgi hâli eki: -uņ/-üņ; -nuņ/-nüņ

âdem *oğlan-lar-ı-nuņ* (9b-3), 'âlem-ler-üņ *ķamusı* (24b-3), imânsuz *giden-üņ* 'azâbı (29a-13).

Yön gösterme eki: -erü/-rü

-erü, dünyâ işinden *il-erü* tuta (42b-5), şayed şu *iç-erü* gidüb oruc şınmaz (51b-11).

-rü, pes şifatları daği *girü* kıalan mevcüdât şifatlarına beņzemese gerek (5a-12), *girü* kıalan namâzlarda (57a-5), *ķamusun bilür dünyâ yaradılalıdan berü* (4b-10).

Partisip eki: -duķ/-dük

şol sünnet *it-dük-ler-i* yire değin girse (48b-2), *söyle-düg-i* dil birle söylemek degül, *işit-düg-i* kıulağla (10) işitmek degül ve *gör-düg-i* gözle görmek degül (5a-10-11), namâz *ķıl-duğ-ı* yire (53b-10).

Bildirme eki: -dur/-dür

Haķ Te'âlâ dileği *ile-dür* (5a-2), namâzı dürüst olmaz iki *dürlü-dür* (53b-10), zîrâ ol günâhı çok *işle-mek-dür* (11a-5), bir kışi kendü alımıyla olmaz dise *ķorkı-dur* ki kâfir olur (22a-4).

Zarf-fiil eki: -duktan/-dükden

īmān u islām devletin *vir-dükden* sonra (28a-1), namāzuñ vāciblerin *bil-dükden* sonra (60a-13), eli elin *bağla-duktan* sonra (63a-1).

2. şahıs iyelik eki: -(u)ñ/-(ü)ñ/-(u)ñuz

rabb-üñ kimdür ve *din-üñ* ne dindür ve *peygamber-üñ* kimdür? (6b-5), *oğlan-cuk-lar-u-ñuz-a* namāzı buyurun kaçan yidi yaşına girseler (35b-8).

1. şahıs istek çokluk eki: -uz/-üz, -vuz/-vüz

gücümüz yitdği deñlü kullığın *ide-vüz* (90a-5), ibādetimizi, kulluğumuzı saña maşüş *ider-üz* (81a-5).

Emir eki: -sun/-sün

ammā tek başına kılan kişi dilerse bu farzlarda kıti *okı-sun* (59b-13), tā‘ati sevgüyle işlemese ağırlığla inciltmekle işlese *bil-sün* kim (43b-4).

Geniş zaman eki: -ur/-ür

Hağ Te‘ālā *bil-ür* (8b-4), *ṭayan-ur-um* demek şeri‘a muhālif kaç sözlere (24b-1).

Vokali Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlaklaşmış eklerde yuvarlaklık ya “m, b, v” gibi dudak sesleri veya -ğ/-g seslerinin düşmesi yahut da analogi yoluyla meydana gelmiştir.

Dudak konsonantı “m” sesi dolayısıyla vokali yuvarlaklaşmış olan ekler:

İyelik eki: -(u)m/-(ü)m; -(u)muz/-(ü)müz

kıti-muz-da dānişmendler yoğdı (39b-2), *baş-um* belādan kırtulursa bir kırbān ideyin (35b-1), tafşilen bilüb dā‘im ol nesneleri *göñl-üm* aqlına arz itmek (44b-1), *güc-ümüz* yetdği deñlü kulluğın (90a-4).

Emir çokluk I. şahıs eki: -alum/-elüm

şeri‘ata *gid-elüm* (18a-12), ol kıdrin *id-elüm* (4a-4), sünnetletlerin *bil-dür-elüm* (60a-13).

Zarf-fiil ekleri:

-ub/-üb

uyma-y-ub gel-üb Kıur‘ān okırken (61a-2), tafşile tertib *id-üb* (3b-8), tafşilen *bil-üb* icmālden (3b-7), eve *gel-üb* oturacak (65b-12).

-uban/-üben

vahtinün farzına namāzın kılmāğa imāma *uy-uban* diye girü kalan namāzlarda (57a-5), namāzın kılmāğa *yönel-üben* diye (58a-11).

Analojik yuvarlıklar:

Bu yuvarlaklaşmaya şekil ve zaman bakımından birbirine yakın ekler oluşturmuştur.

İsimden isim yapma ekleri:

-suz/-süz, anı *īmān-suz* gitmekden (82b-5), *abdest-süz* namāz kıılır (52b-6).

-cuḡ/-cük, biri daḡı er *oḡlan-cuḡ-lar-a* (87b-9), bir seyyide *seyyid-cük* dise (20a-3).

Görülen geçmiş zaman ekleri: -du-m/-dü-m; -dü-ḡ/-du-ḡ

işit-dü-m ki (18a-4), a‘zālaruḡı sağ *yarat-du-m* dürlü ni‘metlerü *vir-dü-m* (7a-6), var *iyle-dü-m* ‘aḡl *vir-dü-m* (7a-5), *bil-dü-ḡ* (13a-12), *oḡı-du-ḡ* (21b-7).

Emir kipi çoḡul 2. kişi eki: -uḡ/-üḡ

namāz *ḡıl-uḡ* (36a-7), ḡuşuşā iç *id-üḡ* kim kişi ḡati şaḡınmak gerek *zīrā id-üḡ* içinde artuḡ bu gelür (52b-8).

Metinde kelime tabanlarında görülen düzlükler:

Metinde Eski Türkçeden beri düzlük- yuvarlaklık uyumuna aykırı olan düz vokalli kelimeler de vardır:

oḡı-: ayete‘l-ḡürsi *oḡıduḡdan* sonra elin ḡaldura bu du‘ā *oḡıya* (77a-12-13), namāzlaruḡ üçüncü rek‘atında fātihadan artuḡ ḡur‘ān *oḡısa* (72a-3).

toḡrı: eger dizleri *toḡrılduysa* ḡura, oturmaya (71a-8).

bunı: *bunı* ḡatırında ḡutub (21a-6).

Eklerde görülen düzlükler

İsimden isim yapma eki: -cı/-ci

yalan-cı utanmaz (43a-8).

Fiilden isim yapma eki: -ıḡ/-iḡ

elini ḡarāma *yap-ıḡ-maḡdan* (32a-4), cehd idüb *ḡal-ıḡ-sa* (38b-13).

İyelik 3. teklik şahıs eki: -ı/-i; -sı/-si

tevbe itdüğü *günah-ı* (10a-13), gün tolanı yürümek budur ki bir süñü *yol-ı* kalmayasun (67a-2), sonra ol koduğı *sünnet-i* ödeye gerekse (69b-9), vañtlerinde abdest alub *namaz-lığ-ı-sı* üzerine (50a-11).

Belirtme hâli eki: -ı/-i; -nı/-ni

bu-nı hatırında tutub (21a-6), *a-nı* bile (14b-1), *kendüzi-n-i* ulu görmek (88b-3), *şu-y-ı* bahis çıkan yire dökmek, sürtmek (51a-6).

Vasıta hâli eki: -(ı)n/-(i)n

bilmedüğü *içü-n* (3a-5), meclisünde turduğı *vañti-n* bu du‘āyı okısa (85b-13).

Zarf-fiil eki: -ınca/-ince

añiretün deñlü işlerine ve miñ‘ *o-lma-y-ınca* (12b-13), dönüb tevbe ve isti‘fâr *it-me-y-ince* (14a-2), yirlü yirine *getür-me-y-ince* (30a-12).

Görülen geçmiş zaman eki (teklik ve çokluk 3. şahıs): -dı/-di; -dı-lar/-di-ler

virilür bu muñaddimede zıkr *ol-ma-dı* (34a-3), Peyğamber Hâzreti şallallahu ‘aleyhi veşşelem *eyt-di* (40a-8), Peyğamber Hâzreti şahâbeleriyle otururiken *gel-di* (3b-13), dünyâ endişelerin gönüllerinden *çık-ar-dı-lar* (46a- 8), ba‘zılar kâfir olur *di-di-ler* (17a-4).

Öğrenilen geçmiş zaman eki: -mış/-miş

diyü cevâb *yazıl-mış* (23b-3), dinün üzerine ben küfrden korğarın *di-miş* (25b-2).

Emir eki: -ğıl/-gil

bil-gil ki bir kişinün gönline ba‘zı nesne (26a-1), pes bundan *añla-ğıl* ki yalağuz (7) ‘ibâdet birle iş yetmezmiş (81a-6-7).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya çıkan ve düz vokal taşıyan ekler:

-cılayın/-cileyin

sen-cileyin bir kuşcuğaz mıssum (41a-5),) *bu-n-cılayın* ‘azâb şunların içündür bir vañt namâzı terk ideler (37b-1).

Gelecek zaman eki: -ısar

günü gelmedin gözün açub ‘akıbetine *ol-ısar* hâlini tedbîr kıla (41b-3).

Zarf-fiil eki: -ıcağ/-icek

secdeye *var-ıcağ kalk-ıcağ* (61b-3), esniyesi *gel-icek* ağzın açmamaktadır (62b-6).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde düzleşen ekler:

İsimden isim yapma eki: -lık/-lik

biri daği yalan *tanuk-lık* virmeğdür (87a-8), pādīşāha *edeb-süz-lik* idüb keremin ve luğfun, ihsānın unudub (78b-13), bunları işidüb namāz kılmaga *cahil-lik* idüb (36a-8).

Sıra sayı bildiren ekler: -(ı)ncı/-(i)nci

yüz-inci sevābın virür (75b-13), namāzlaruğ *üç-inci* rek'atında fātihadan artuğ Kur'ān okısa (72a-3), on bahısdür *toğuz-ıncı-sı* dilsüz olub şāmet olmağdur (27a-2).

Soru eki: mı/mi

anı fikr ide daği her nesne kim işler anuğ aħirinde ziyān *mi* var aşşı *mi* (5) var? Fikr ide (46a4-5), ol imānla gidem *mi* yoğsa gitmeyeyim *mi* diyü guşşalamağdur (29a-11).

Fiilden fiil yapma ekleri: -(ı)l/-(i)l

yap-(ı)l-mış-dur (1b-8), tamlası *kes-(i)l-ince* (54b-11).

C. Vokal Düşmesi

Türkçedeki bazı kelimelere ek getirildiği zaman orta hece vokali düşmektedir. Üzerinde çalışılan metinde bazı kelimelerde orta hece vokalinin düştüğü görülmektedir:

ağzı (<ağızı): eger *ağzı* tolu kuşsa (31b-12).

ayrub (<ayırub): zek'atın *ayrub* çıkaruriken niyyet etmek gerek (33b-12).

beñze- (<beñze-): küfre *beñzer* günāh olur (89b-8).

birbiriyle (<biribiriyle): biri iki kişiyi *birbiriyle* çekışdürmeğdür (87a-9).

buyruğ (<buyuruğ): benüm *buyruğum* tutmayanları tamūya koyaram (10a-7).

alnı (<alını): eger *alnı* berk (64a-9).

boynuna (<boyununa): andan *boynuna* mesh ide (52a-7).

burnı (<burını): gārgāra virmeye *burnına* (47b-1).

çevre (<çevire): *çevre* yañına bulaşan daği (51a-8).

dirlik (<dirilik <tiriglig): eyder bir kişi benüm *dirliğüm* için (25a-13).

gögsün (<gögüsün): *gögsün* üzerinde bağlaya (61a-9).

göñli (<göñülü): *göñli* olmaz ola (43a-9).

ğarnın (<ğarının): *ğarnın* daği uyluğı üzerine döşeye yukaru kaldurmaya (64b-8).

kimse (<kimise): aña beñzer *kimse* yoǵdur (3a-12).

nesne (<ne+ise+ne): *nesnelere* i‘tikād itmiş olur (3b-5).

oynayasun (<oyunayasun): gülesün *oynayasun* (38b-7).

oğlum (<oğulum): baña *oğlumdan* (17-a2).

Metinde “*ile*” edatı ile “*-i-*” yardımcı fiili ekleşmeleri sırasında baştaki ünlü seslerini düşürmüşlerdir:

sağlıǵla, dilsüzlükle ya’ni kimsenüñ ‘ayıbını gözetmeye (27a-13), eger şöyle olursa ki çalışsa öğrenmek ardınca olsa *öğrenürdi* (39a-3), çünkü Qur‘ān’da *buyurdi* (10a-7) .

Metinde “*eyt-*” fiilindeki *-i* vokalinin de düştüğü görülmektedir:

eyt- (<eyit-): ol birisi *eytse* ben kimseye la‘net itmezsin dise şeytāna la‘net iylemese kâfir olur (18b-6), *eytdi*, “turañlayın, kıl namāz kılmağu” didi (79b-10).

Arapçadan, Türk diline girmiş olan bazı kelimelerde kelime içerisinde zayıf bir vokal türemektedir. İçerisinde vokal türeten bu tip Arapça kelimeler Türkçede olduğu gibi ek aldıkları zaman türetilen bu zayıf vokal düşerek kelimeler asıl şekillerine dönmektedirler:

fıkr (<fikir): *fıkr* it (38a-12).

vaǵt (<vaǵit): namāz kılıcaǵ *vaǵt* (50b-3).

‘ömr (<‘ömür): ‘azīz ‘ömrinüñ (26b-1).

vaşf (<vaşif): *vaşfi* dimese erinden (2b-7).

aǵl (<aǵıl): *aǵlına* (44b-1).

hüküm (<hüküm): *hükminde* (49a-9).

ķavm (<ķavim): *ķavminde* (3b-2).

zıkr (<zıkir): *zıkr* idelüm (3a-7).

nefs (nefis): *nefs* önlemek (78a-13).

ķayır (<ķayır): *ķayrı* (86a-1).

Ç. Vokal Birleşmesi

Türkçede kelime köklerinde iki vokal yan yana bulunamayacağından vokalle biten bir kelimeye yine vokal ile başlayan bir kelime veya ek geldiği zaman vokallerden biri düşerek birleşme hadisesi meydana getirmektedir. Birleşme geçici olduğu gibi devamlı düşme neticesinde kalıcı olup kalıplaştığı da görülmektedir.²⁴

niçün (<ne niçin): *niçün* Qur‘ān okımazsun yaħod Qur‘ān’ı *niçün* çok diseler okımazsun (21b-8), ba‘zı şahabeler şordılar, “yā Resūlüllah namāzı *niçün* dürüst olmadı?” (80a-2).

noldı (<ne+oldu): bir kişi temennā idüb *eytse nolıydı* zinā itmek (23a-3).

böyle (<bu+öyle): *böyle* dimişdür (65a-9), *böyle* itmez ķullarınüñ ihtiyārı (9a-12).

²⁴ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s.340.

karındaş (<karındaş+eş): filān *karındaş* filāndur yaḥod dögülmekden ötürü yaḥod oyun oynamaḳdan (37b-9).

şol (<uş+ol): *şol* kişiler kim ‘ömürlerin dünyā bolluḳ saḳlıḳında geçüb tırurlar (45b-4), ammā *şol* kadar kim burada bilmek gerek imān tamam olmaḳ için (2b-12).

ancaḳ (<an-ça+ok): *ancaḳ* girü tamū ehlinüḡ (8b-4).

birle (<bir+ile): tā‘at *birle* uçmaḳa görmeḡe müsteḥaḳ olmaḳ (9b-7).

kendüz (<kentü+öz): *kendüzin* arı tıtanları (10b-8), kaçan kişinüḡ göñlü maḥcub olsa *kendüzi* fesāda meşḡul olur (26a-11).

kimse (<kim+ise <kim+er+se): didüḡine *kimse* inanmaz (43a-3), aḡa beḡzer *kimse* yoḳdur, olmaḳ daḡi mümkün degüldür (3a-13).

nesne (<ne+ise+ne): nice geçmiş ü gelecek *nesnelerde* ḡaber virdi (22b-11).

“u” iktidar fiilinin metinde ekleşmiş örneklerinde aynı hadise bulunmaktadır:

çıkıcaḳ olursa yirine *ḳoyamaz* (44a-1), ḳılmaḳa niyyet idecek elin *baḡlamazdan* öñdin namāz *ḳılmaḳa* elin *ḳaldur* (57b-10).

D. Hece Düşmesi

Metindeki hece düşmesi *-durur* fiilinin, *-dur/-dür* şeklinde anlam kaymasına uğrayarak ekleşmesiyle oluşmaktadır. Metinde ekin yalnız *-dur/-dür* şekli kullanılmıştır:

namaz ḳıldıḡı yire ve geyecek namāz dürüst olmaz iki *dürlü-dür* (53b-10), Naşrānīlikden yaḥod Naşrānīlikden *ḡayırlu-(dur)* (16a-6), küfrü *söyle-dür* (26a-1), *buyurmuş-dur* (28b-2), *maḡşuş-dur* ḳulları için ḡayb bilmeye yol *yoḳ-dur* (22a-8).

E. Vokal Türemesi

Metinde vokal türemesinin çok az örneḡi vardır. Kelime ortasında yer alan birkaç hecede vokal türemesi tespit edilmiştir:

azcuḳ: *az-(a)-cuḳ* ‘azābuḡ (6b-12), *az-(a)-cuḳ* ḳulluḡuḡ muḳabilesinde (9b-13), *az-(a)-cuḡı* (84b-5).

-(u)ban/-(ü)ben

namazı ḳılmaḳa imām *ol-(u)-ban* uyanlara girü ḳalan namāzlarda (57a-9), namāzın ḳılmaḳa *yönel-(ü)-ben* diye (58a-12).

Arapçadan, Türkçeye geçerken içerisinden bir vokal türetilen kelimeler:

fıḳıḡ (<fıḳḡ): *fıḳıḡ* öğrenmek (66a-7).

hayır (<hayr): *hayırlu* (16a-6), yaramaz işlerden şakınur, *hayırlu* işlere yeltenür (87b-5).

1.2. Konsonantlar

Metinde bugünkü yazı dilinde bulunmayan “h” ve “η” konsonantları görülmektedir. Bu konsonantlardan “c, f, h, v” değişme yoluyla Batı Türkçesinde ortaya çıkmıştır. Bunun dışında günümüz Türkiye Türkçesinden başka bir farklı durum yoktur. Bugün görülen konsonant değişmelerinin büyük bir kısmı Eski Anadolu Türkçesi döneminde olmuştur. Bir kısmı ise bu dönemde henüz gerçekleşmemiştir. Bu gibi hallerde konsonantlar aslı şekillerini muhafaza etmektedir.²⁵

İmlâdan hareket edilerek metinde tespit edilen konsonantlar:

b, c, ç, d, f, ğ, g, h, ĩ, h, k, k, l, m, n, ŋ, p, r, ş, s, ş, t, t, v, y, z, z

A. Konsonant Değişmeleri

b > v Değişmesi

Eski Türkçede kelime başında bulunan bazı “b-” ler Eski Anadolu Türkçesinde “v-” olmuştur. Kelime başındaki b > v değişikliği Eski Türkçe ile Batı Türkçesi arasında olmuştur.²⁶ Eski Türkçe içerisinde başlayan bu değişme Eski Anadolu Türkçesi döneminde tamamlanmıştır. Metinde b > v değişmesine çok sık karşılaşılmıştır.

Kelime başında b- > v- değişmesi

Eski Türkçedeki bazı kelimelerin başındaki b-'ler Eski Anadolu Türkçesinin başlarında v- olmuştur. Eski Türkçede kelime başında v- sesi yoktur.

var- (<bar-): birisi *varmazın var* kâdıdan adam getür dise kâfir olur (18a-13), bir kişi her bir zâlîme Teñri Te‘âlâ’nuñ kullarını incitdünj (3) dise ol zulum eyü *vardum* veya hoş *vardum* dise kâfir olur (24a-3-4), ħarâmdan yaña *varmağdan* şaklaya (32a-5).

var (<bar): Teñri Te‘âlâ’nuñ ferîşteleri *vardur* ve gökden inmiş kitâbları *vardur* (4a-6).

vir- (<bir-): fiñreyi bayrâm namâzın kılmazdın öñdin *virme* yigdür şonra dañi *virme* dürüstdür (34b-4-5), hemen fakirlere *virme* gerekdür (35a-13), peygamber cevâb *viridi* (4a-1).

²⁵ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 341

²⁶ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 84.

viribi- (<biribi-): Peygamber Hâzretine *viribidi* (3b-11).

b) Kelime ortasında -b- > -v- değişmesi

Kelime ortasında -b->-v- değişmesi Eski Türkçe döneminde başlamıştır; Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise daha da genişlemiştir. Bildirmede ve fiil çekiminde kullanılan ve 1. şahsı gösteren -van/-ven, -vuz/-vüz ekleri *ben* ve *biz* zamirlerinden gelmektedir.²⁷

ķabaķ (<gavaķ): meşelâ *ķabađı* severdi dise (22a-3).

yalvar- (<yalbar-): yağod ağlamazsa *yalvara* (76a-8).

sevin- (<sebin-): gökden fayda bulma *sevine* kim şeytāna uyasun (80a-10).

idevüz (<idebüz): gücümüz yitdüđi deňlü kullıđın *idevüz* (90a-5).

ev (<eb): üç günlük yola sefer itmege *evinde* çıkmış olmaya (30b-2), iş işleyecek ya *eve* gelüb oturicaķ (65b-12).

sev (<seb): *sev* ki gönlünden dünya *sevgüsü* mi artuđdur Teđri Te‘ālâ *sevgüsü* (42b-9), Teđri Te‘ālâ *sevgüsü* sizüň görklü göze girü kıalan nesnelere *sevgüsünden* artuđ olmayınca Teđri Te‘ālâ *sevgüsü* ve peygamber *sevgüsü* ola (43b-2-3).

b > p Değişmesi

Metinde b > p değişmesi genellikle kelime başlarında görölmektedir. Türkçede “b” ile başlayan bazı kelimeler sonradan “p”ye dönüşmüşlerdir. Batı Türkçesinde b > p değişmesinin örnekleri ile karşılaşmaktayız. Kelime başında b > p bakımından Eski Anadolu Türkçesi umumiyetle “b” tarafındadır. Bu “b”ler “p” olması ise aynı dönem sonralarında başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde bu iş ilerlemiş ve Eski Anadolu Türkçesinde “b” ile başlayan bazı kelimeler “b” yerine onun sedasız olan “p” sesine geçmiştir.²⁸

Metinde “-b-” konsonantını koruyan bazı kelimeler:

baķ-: *baķub* görmemek (9b-1).

bağışla-: günāhın *bađışlamaķ* (10a-5).

bađla-: anuň üzerine i‘tikād *bađlayub* (12b-9).

bil-: Allah *bilür* işledüm dise (16b-12).

bekle-: *bekleyesün* bir zaman (78a-12).

buyur-: bundan şonra *buyurduğum* (79a-7).

²⁷ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 341.

²⁸ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 83.

boyun: *boynu* gibi uzanub tutub (8a-8).

boğaz: burnundan ya *boğazından* içerü (31a-10).

Kelime başında b- > p- değişiminin olduğu örnekler:

bay (<pay): kati *bay* olmasa ülişdürmek sevünçlüdür, bu kurban etinden (35a-10).

barmağ (<parmak): şol elinün serçe *barmağın* sağ ayağınun serçe *barmağı* arasına soğa aşağıdan yukarı şıyıra girü kalan *barmağları* arasına (52a-12-13) *barmağların* kıbleden yana iyleye (65a-1).

Kelime ortasında ve son seste b > p değişiminin olduğu örnekler:

köbrü: şırāt *köbrüsüne* gelecek korbudan ayağın şırāt *köbrüsüne* başub şanub aşağı uçacağdur (7b-12), ol bir *köbrüdür ki* cehennemün üzerine gerilmişdür (7b-6).

kitaba: bu *kitaba* nakl iyledük (25a-7).

dolabı: başına *dolabından* (66a-2).

Eski Türkçedeki “p” zarf-fiil eki yardımcı vokali bünyesine alarak meydana getirdiği -up/-üp zarf-fiil eki imlaya göre -ub/-üb şeklinde okunmuştur. Bu ekin “p” şeklinin metinde örneği yoktur:

kişi anları *bilüb ve öğrenüb* (30a-8), bilgil ki misâfir *olub*, hasta *olub* (31a-7).

p > b Değişmesi

Metinde birkaç kelimedede -p->-b- değişmesi tespit edilmiştir. İki vokal arasında bulunan “p” konsonantı bazı kelimelerde sedalılaştırılmıştır.

dibi (<dip): *dibine* şu irişse ‘avretlerün şacı örülmüş olsa *dibine* şu geçse (48a-2-3).

gibi (<kipi): ol deve boynu *gibi* odlar çıkub (8b-1).

t > d Değişmesi

Eski Türkçede, kelime başlarında “d” ünsüzü yoktur. Kelime başında bulunan “t” ünsüzü Eski Anadolu Türkçesi içerisinde bazı kelimelerde korunmuştur, bir kısmında ise değişmeye uğramıştır.²⁹ Metinde tespit edilen bu değişme, Eski Türkçeden günümüze kadar hiç değişmeden ulaşan seslerdendir. Karışık bir seyir takip eden bu değişme, Eski Anadolu Türkçesinde bir taraftan d’li şekli devam ettirmeye çalışırken diğer taraftan da Eski Türkçeden gelen “t”li şeklini aynen muhafaza ederek varlığını sürdürmüştür.³⁰

²⁹ Ahmet Caferoğlu, (1964), Anadolu Ağzlarında Konson Değişmeleri, *TDAY-B.*, S. 12, Ankara, s. 8.

³⁰ Muzaffer Akkuş, (2004), *Gülşen-i Raz Tercümesi*, Niğde Üniversitesi Yay., Niğde, s. 24.

Metinde umumiyetle bu değişiklik ince ünlü kelimelerde meydana gelmiştir; kalın ünlülerde ise genellikle “-t-”ler korunmuştur.

Metinde “-t-” konsonantının korunduğu bazı kelimeler:

tağla-: dünyā endişesün *tağlamadın* (78a-12).

tır-: diyüb *tırmağ* gerek (61a-1).

toğız: *toğuzuncısı* dilüz olub şāmet olmağdur (27a-2).

tol-: sevgüsüyle *tolar* (43a-10), *tolu* kuşmaşa (31b-13).

ton-: yüklü ‘avret gördüği nesne toğuruncıya değin *ton* görmek olmaz (49a-13).

toğur-: yüklü ‘avret gördüği nesne *toğuruncıya* (49a-13)

tış-: yönelse *tış* ‘azāları daği kōrkıdı ödiyle kılub (80a-6).

tamar-: bağırdan çıkan kān ya *tamar* içinde et arasunda kalan kān (54a-2).

taml-: kaftānına bir *taml* kān değdi (54b-5).

tanuğ-: itmekdür kim *tanuğlık* virüren (1b-9).

tar-: birisi daği vaēt *tar* olmayıcağ (62a-7).

tışarı-: alāmeti budur kim anuğ sözinden *tışarı* olmaya (43a-2).

taral-: yağod şöyle *taraldum* ki (16a-8)

toğrı-: eger dizleri *toğrılduysa* tura, oturmaya (71a-8).

Kelime başında t- > d- değişmesi:

Eski Türkçe döneminde kelime başında bulunan bazı “t” sesleri Eski Anadolu Türkçesi döneminde “d” olmuştur. Kelime başı t/d sesi ile ilgili Dede Korkut Kitabında olduğu gibi metinde de her iki harfin kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir:

daği (<tağı): *daği* barmağların kıbleden yağa iyleye (65a-1).

di- (<ti-): bismillah *dise* (18a-2).

delü (<tilve <tilbe): oğluna ve *delüye* borc değüldür (30b-3),

değül (<tağ ol): kitābiyye olmayanuğ nikāhı dürüst *değüldür* (2b-6).

dep-: Teğri Te‘ālā taędīri ve dileği birle dilin *deperdür* (9a-1).

değ-: kimse ağçe *değmez* dise kâfir olur (17b-12).

deve-: ol *deve* boynı gibi odlar çıkub eydeler (8b-1).

dil-: cāyız sözlerden bir söz söylemek dilese daği yağılsa *diline* yaramaz söz (26a-8).

diğle-: Kur‘ān *diğlemek* yığdür (61a-3).

dök-: şu *dökmedük* yir kılursa arıca olmaz andan şoğra (47b-12).

düş-: ammā er ādem *düş* azduğın açsa (49a-1).

döşek: eger yatariken *döşeginde* K̄ur‘ān oqımağ istese (66a-4).

dul: atda erkek ve dişi *dul* için (33a-10).

diz: iki elin iki *dizi* üzerine koya (63b-9).

degin: şimdiye *degin* (80a-13).

Kelime ortasında -t->-d- değişmesi:

Metinde kelime gövdelerindeki son ses “t” ünsüzü, vokalle başlayan bir ek aldığı zaman sedalılaşırmıştır. Bazen kelime sonunda vokal bulunmayan kelimelerde de bu değişme gözükmetedir:

ardınca (<art): bunun *ardınca* (14a-13).

bulıd (<bulıt): *bulıdlardan* anın yağmurlar, karlar, tollular (45a-8).

eyd- (<eyt-): i‘tikād birle *eydesün* ki Teşri Te‘ālā birdür (4a-5).

derd (<dert): gönüllerinde din *derdi* ve ahiret guşşası yokdur (45b-3).

öğred- (<öğret-): du‘ā *öğredin* ki hergün anı oqıyasun (14a-10).

gid- (<git-): şu içerü *gidüb* oruc şınmaz (51a-11).

iyled- (<iylet-): kim bizi yoğiken var *iyledi* (90a-2).

uzad- (<uzat-): koya barmakların *uzada* (63a-3).

yarad- (<yarat-): *yaradılmış* nesnelere (45b-4).

id- (<it-): hem tevbe *ide* ve hem ol hağ işinden helällik dileye (11b-1-2).

Metinde hem “-d-”li hem de “-t-”li yazılan kelimeler:

Eski Türkçe dönemindeki bazı “t” sesleri Eski Anadolu Türkçesi döneminde “d” sesine dönmüştür; fakat Osmanlı Türkçesi döneminden sonra Türkiye Türkçeden tekrar bu sesler “t” sesine dönüşmüştür. Metinde bu ikili kullanımın örnekleri de tepit edilmiştir:

tur- <dur-: zamāndan ve mekāndan, oturmağdan, *turmağdan* (4b-2), ikincisi aru *durmağdur*, üçüncüsü aru *tururiken* K̄ur‘ān oqımağdur (59a-3).

danişmend <tanişmend: la‘net *tanişmendlere* dise kâfir olur (19b-5), *danişmend-lerüñ* başmağına başmacuğ dise zığla kâfir olur (20a-5).

dut- <tut-: kimse ki biş vağt namāzı hor *duta* ya‘ni gağ kıla gağ kılmaya (36b-13), gerek tā kim namāzıyla ins *tuta* bögecek terk iylemeye (35b-7).

d > y Değişmesi

Türkçenin tarihi gelişiminde ve Türkçenin şivelerine ayrılmasında çok önemli yeri olan d > y değişmesi Eski Türkçe dönemin sonralarında ortaya çıkmıştır, *d*'ler önce peltek *zel'e*, sonra *y* ve *z'ye* çevrilmiştir.³¹ Eski Türkçede sık kullanılan “*d*” sesi, Batı Türkçesinde “*y*” olarak gelişmiştir. Metindeki d > y değişmesinin örnekleri şunlardır:

ayağ (<adağ): bu a‘zālar kim oldur *ayağdur* (44b-8).

eyü (<edgü): *eyü* vardur ya hoş vardum dise kâfir olur (24a-4).

ayru (<adruk): îmānından *ayru* düşmem diye (28b-11).

ko-y- (<kod-): halkı uçmağa *ko-yalar* (85b-9).

ayır- (<adır-): altun yigirmi mişkâle *ayırma-yınca* zek‘at yokdur (32a-11).

gey- (<ked-): bir bir kişi kâfir tonın *geyse* (16b-1).

uyku (<udıku): kâfirün süresin okıyub *uyusa* (82b-4).

iyile- (<edle-): seni yokdan var *iyiledüm* ‘aql virdüm (7a-5).

boynı (<bodnı): *boynı* gibi (8b-1).

c > ç Değişmesi

Eski Türkçe döneminde bulunmayan “*c*” konsonatı, Batı Türkçesinin başlarında “*ç*” konsonatının sedalılışmasıyla ortaya çıkmıştır. “*ç*” konsonantı ile biten bazı kelimelerin, ünlü ile başlayan bir ek aldıkları zaman sedalılışarak “*c*” konsonatına dönüşür. Bu ses değişikliği Türkçe kelimelerde görülsede Türk diline Arapça ve Farsçadan geçmiş olan kelimelerde de görülmektedir. İmlâda daha ziyade *cim* چ harfinin kullanılması bu sedalılışma hadisesinin ne zaman hangi ekler arasında meydana geldiğini tespiti imkân vermemektedir.

Metinde “-c-” konsonantının korunduğu bazı kelimeler:

ağac: bir *ağac* yaprağın yıl depretmez (5a-2).

Kelime ortasında ve kelime sonunda c > ç değişmesi:

nice (<neçe): Hâk Te‘âlâ kullarınun *nice* dilerse (10a-5).

tağdırce (<tağdırçe): pes bu *tağdırce* (21a-1).

oruc (<oruç): *oruca* niyyet gerekdür (31b-3).

uc (<uç): aralığına şoka *ucundan* yaña şıyra birkaç kere (52a-10).

borc (<borç): *borcu* ödenmez (31a-6)

³¹ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 93.

güc (<küç): birisi dağı *güci* yetdüğü kadar öksürüriken (62b-8).

avucu (<avuç): avreti didükleri yiri yüzünden avucu (55a-3).

Metinde kullanılan -ınca/-ince (<-ğınça/-ginçe) zarf-fiil ekindeki -ğ/-g sesleri düşmüştür. Bu ses düşmesiyle birlikte c > ç değişmesi olmuştur.

-ici/-ıcı Eski Türkçede bu ekin -ı-ğçı/-i-gçi ve -ğuçı/-güçi şekli bulunmaktaydı. c < ç sedahlılaşmasıyla ek Eski Anadolu Türkçesinde -ıcı/-ici şeklini almıştır.

ç > c Değişmesi

Metinde ç > c değişmesinin de örneği vardır:

ulu günahlar *süci* içmek gibi zina itmek gibi yalan söylemek gibi (10a-12), bir kişi kumâr oynamaya yağod *süci* içmeğe (18a-1).

ğ > v Değişmesi

Metinde tespit edilen birkaç kelimedede -ğ->-v- değişmesi olmuştur. Bu ses değişmesinin aksi de -v->-ğ-³² metinde bir örnekte görölmektedir:

şovuk (<soğuk): bunu anlarlar ki yimişler, otlar yetire yaz issi olur, kış olıcağ *şovuk* olur (45b-6).

kulavuz (<kulağuz): gelsün ol vağt *kulavuz* dise (19a-1).

ķ > ħ Değişmesi

Eski Türkçeden sonra ortaya çıkmış yaygın bir değişmedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kelime içinde ve sonundaki birçok *ķ*'lar *ħ*'ya dönüşmüştür.³³ Eski Anadolu Türkçesinden sonra Anadolu sahasında *ķ*'lı şekiller yaygınlaşırken, Azeri sahasında ise *ħ*'lı şekiller yaygınlaşmıştır.³⁴ Bu karışık durumda müstensihlerin dilleriyle ilgili ağız özelliklerinin rolleri olabileceği gibi iki şekli gelişi güzel kullananların birbirine karıştırmalarının da etkili olduğu söylenebilir.³⁵

Metinde korunan “ķ” konsonantı:

“*ķankı, kaçan, ķanı,*” gibi daha sonra “*ħ-*”ye dönüşmüş kelimelerde asli “*ķ*” konsonantı korunmuştur:

³² Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 343.

³³ Muzaffer Akkuş, (2004), *Seyit Nigâri Divânı*, Niğe Üniversitesi Yay., Niğe, s. 42.

³⁴ Muharrem Ergin, (1951), Kadı Burhaneddin Divanı Üzerine Bir Gramer Denemesi, *TDED*. 4/3, İstanbul, s. 287.

³⁵ Mustafa Özkan, *a.g.e.*, s. 100.

kanķı: namazı *kanķı* yaņa gūci yeterse kıla (70b-11), *kanķı* kişinūñ kim göñlünde dünyā sevgüsü ola ahiret sa‘ādetinden mahrum olur (88b-10).

kaçan: *kaçan* kişinūñ göñlü maħcub olsa (26a-11).

kanı: *kanı* şunlar kim Teñri Te‘ālā katında ‘ahdi vardur (85b-8).

Kelime başında k- > ħ- değişmesi:

ħatun (<katun): *ħatun* kişiler her namazı olanlarında kılmak yigrekdür (68b-10).

Kelime ortasında -k- > -ħ- değişmesi:

daħi (<daķı <taķı): birisi *daħi* ramazān ayını oruc tutmaķdur (1b-12), ol kişi ħaķķında dini yoķdur ve namāzı yoķdur ve orucu *daħi* yoķdur ve řā‘ati (3) *daħi* yoķdur ve niķāħı *daħi* yoķdur oğlı ve kızı ħaramzāde olur (2b-3-4).

yoħsa (<yoķsa): ĩmānla gidem mi *yoħsa* gitmeyeyim mi? (29a-11).

yoħsul (<yoķsul): *yoħsullara* virdükçe niyyet itmek gerek (34a-2).

aħşam (<aķşam): kimse ki *aħşamdan* sonra altı rek‘at namāz kılsa (67b-2), bu du‘ayı her şabaħ ve *aħşam* okımuş ola ħalkı uçmağa koyalar (85b-9).

k > g Değişmesi

Eski Türkçede kelime başlarında “g” sesi yoktu. Batı Türkçesinde ise kelime başlarında görülen “g”ler Eski Türkçede “k” şeklindeydi. Eski Türkçede “k” ile başlayan bazı kelimeler, Batı Türkçesine geçerken başlarındaki “k”yi “g”ye çevirmişlerdir.³⁶ Fakat bu umumî ve mutlak olarak kalmamıştır bazı sesler “k” olarak kalmıştır.

Özellikle Türklerin boylar halinde 10. yy.dan itibaren İslam dinine girmelerinden sonra yazı dili olarak Arap harflerini kullanmaya başlamışlardır. Türk milleti, Arap harflerini millileştirerek Türk diline uygulamışlardır, “*nazal n, keç, çim*” gibi örnekler bunun ispatıdır. Yazı dilinde bazen bu ayırıcı işaretleri kullanmamışlardır. Çünkü Arap harfli yazının k/g ayrımı yapmayan imlâsından *keç* ile yazılan kelimelerin k’ye mi yoksa g’ye mi işaret ettiklerini ayırmanın imkânı da ortadan kalkmıştır. İnce ünlü kelimelede t>d ve k>g biçiminde görülen ötümlüleşme kalın ünlü kelimelere göre daha yaygındır. *keç-* <*geç*, *kendü* <*gendü*, *köz* <*göz*, *kötür-* <*götür-* gibi kelimelerde bu ses değişimi tespit edilmiştir.³⁷ Kelime başındaki “k” konsonantı Anadolu ağızlarında da farklılık göstermektedir.³⁸ Bundan ötürü çalışmada Türkiye Türkçesi esas alınmıştır. Arap

³⁶ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 85.

³⁷ Hatice Şahin, *a.g.e.*, s. 43.

³⁸ Ahmet Caferoğlu, (1964), Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri, *TDAY-B.*, Ankara, s.12.

harflerinde “k, g” ayrı olmadığı için bunu yazı dilinde anlamak mümkün olmamakla beraber, kendileriyle ilgili bazı kelimelerin bugün de *k*- sesi taşıdığı göz önünde tutularak şu kelimelerdeki *k*-lerin *g*- olmadığı ileri sürülebilir: *kendü*, *kendüzi*, *key*, *kiçi*, *kişi*, *kişne*, *körpe*.³⁹

Buna göre metinde -k konsonantını koruyan kelimeler:

kendü: gâfil kişi her birinden bakub *kendü* nefsi hazzın olur (46a-11).

kendüzi: *kendüzin* yiñemeyüb ağzın açarsa (62b-7).

kiçi: bundan sonra bilgil ki *kiçi* günâhlar (10a-10).

kişi: *kişinüñ* imānı nürin söndürme (10b-10).

Metinde k- > g- değişmesine uğrayan kelimeler:

Metinde, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde görülen “*üç noktalı* ve *iki çizgili kef*” kullanılmamıştır. Bundan ötürü metnin aslına bağlı kalınarak bu sesler “*k*”li okunmuştur.

Kelime başındaki *k*->*g*- değişmesinin Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçince ortaya çıktığı genel görüşlerden birisidir. *k*->*g*- değişmesi hususunda Hatice Şahin hocamızın tespiti de önemlidir, “Oğuzcayı diğer orta Türkçe şivelerinde ayıran en önemli fonetik özelliklerinden biri de kelime başında ünsüzlerin ötümlüleşmesidir. Bu ötümlüleşme hadisesi *t-d*, *k-g*, *c > ç*, *p > b* ünsüzleri arasında tespit edilmiştir.”⁴⁰

geç-: eser yıl gibi *gececekdür*, ba‘zısı kıti sekerdür at gibi *gececekdür* (7b-10).

getür-: kullugum yirine *getürdüñ* mi (7a- 8).

gey-: kıyāmet ehli anı esir *geyecekdür* (7b-1).

götür-: gönlüñi şalāhate *götürür* (80b-6).

gibi: eser yıl *gibi* gececektür, ba‘zısı kıti sekerdür at *gibi* gececekdür (7b-10).

gice: şabaḥ da üç kez ve *gice* de üç kez (27b-12).

göz: işitmek degül ve gördügi *gözle* görmek degül (5a-10).

göç-: yirden *göçürse* aña hic nesne nesne zarar gelmeye (85b-1).

güneş: *güneş* mağrıbdan toğmağa bu mecmū’uñ kıyāmeye yakın (25b-13).

gök: *gökden* inmege ve güneş mağrıbdan toğmağa (25b-13).

gündüz: gice de ve *gündüz* de her sâ‘atde ve her ayda (82b-13).

gel-: şahābeleriyle otururiken *geldi* (3b-12), günāh işlemek *gelmez* (5b-7).

³⁹ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 342.

⁴⁰ Hatice Şahin, *a.g.e.*, s. 43.

gör-: *gördüğü* gözle görmek degül (5a-10).
gönül: *gönüllere* ve yirlere bağa (45a-6).
gerek: itmek *gerek* anlar gelebildürdüm (7a-7).
görklü: namâzların *görklü* kıldılar (79a-10).
güzel: büyük ve *güzel* olursa (34b-6).
güç: birisi daği *güci* yetdüğü kadar öksürüriken (62b-8).

Kelime sonunda -k- > -g- değışmesi:

Kelime sonunda bulunan “-k” ünsüzü ünlü ile başlayan bir ek aldığı zaman umunmiyetle sedalılaşarak “g”ye dönüşmektedir:

dilegi (<dilek): Hâk Te‘âlâ taqdîri ve kudreti *dilegi* birle (8b-11).
yüregün (<yürek): *yüregün* yanmaya ve daği (38a-5).
dirliğüm (<dirlik) : benüm *dirliğüm* için yahod senün *dirliğün* için dise (25a-13).
göbegi (<göbek): er adam olur elin *göbegi* altında bağlaya (61a-8).
iylemege (<iylemek): bir kişi cenâbetden gısl *iylemege* (25b-9).
itmege (<itmek): üç günlük yola sefer *itmege* evinden çıkmış olmaya (30b-2).

ķ > ğ Değışmesi

İki vokal arasında kalan “ķ” ünsüzü genellikle “ğ” ünsüzüne dönüşmektedir. Kelime sonunda vokal bulunmayan kelimelerde de bu değışme gözükmektedir:

yoğıdı (<yoğıdı): *yoğıdı* öğrenmedük demek ‘özür olmaz (39b-2).
uçmağa (<uçmak): mecmū‘ı halkun *uçmağa* gireceksün, tamüya gireceksün (7a-1),
hüküm *uçmağa* koyacağum didi (9b-9).
şatmağı (<şatmak): *şatmağı* için alınmış nesnesi (33b-4).
ırağın (<ıraq): kâsen ve aklen *ırağın* ve yakının işidür (5a-3).
ululuğın (<ululuk): biri daği dünyâ *ululuğın* sevmekdür (88b-8).
oğımağa (<oğımak): namâzında *oğımağa* bellü du‘â itmeyüb turarlar (75a-5).
katılığıdır (<katılık): öñül *katılığıdır* (89a-13).
horladuğın (<horladuk): biri halkun *horladuğın* gelmemekdür (89b-5).
kılmağla (<kılmak): kiçi günâhlar namâz *kılmağla* (10a-10).
tutmağla (<tutmak): oruç *tutmağla* (10a-10).
koyacağum (<koyacak): uçmağa *koyacağum* didi (9b-9).

g > y Değişmesi

g > y değişmesi Eski Anadolu Türkçesinin sonralarına doğru meydana gelmiştir.

Metinde korunan “g” konsonantı:

beg: *begler*, vezîrler hizmetine düşüb (41b-9), buña benzer sözler söylese meşelâ *beg* başı için (25b-1).

Metinde “*gine* ve *yine*” kelimelerinde ikili kullanım tespit edilmiştir. Metinde “*gine*” kelimesi üç yerde geçmektedir, “*yine*” kelimesi ise iki farklı yerde geçmektedir:

gine: *gine* İslâm dinine istihza itdügine (16b-3), i’tikâd itdügin hüd kimse bilmez zîrâ âdem oğlunuñ gönlinde *gine* Teñri Te‘âlâ bilür (36a-3), *gine* bildüğimiz (36a-5).

yine: ağac pāresi ya taş pāresi ya kâğıd pāresi yuya andan *yine* (31a-3), *yine* buncılayın mübârek olsun diseler kâfir olurlar (20b-7).

B. Konsonant Düşmesi

Batı Türkçesinde birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan -ğ/-g’ler düşer. Bu ses düşmesiyle birlikte kendinden önce gelen vokal umumiyetle yuvarlaklaşır ve uzar.⁴¹

ölü (<ölüg): Teñri Te‘âlâ için ve du‘â itmege ve işbu *öli* için diye (57a-1).

ķamu (<ķamuğ): *ķamu* yaratılmış nesne yokiken var oldu *ķamu* yaratılmış aña muhtacdur (4b-1).

ķamū (<ķamūğ): *ķamūya* gireceksün (7b-5).

ķapu (<ķapığ): her kişi kim din *ķapunda* ola (12b-8).

yalan (<yalğan): sözinde *yalan* bulunmak maḥâldür (10a-8).

aşşı (<aşşığ): dinine *aşşı* iden nedür ve ziyân iden nedür bilmez (40a-5).

bellü (<belgölüg): namâzında okımağa *bellü* du‘â itmeyüb tırarlar (75a-5).

ķiçi (<ķiçiğ): bundan şonra bilgil ki *ķiçi* günahlar (10a-1).

ķurtar (<ķurtğar): cānın, bedenin ‘azābından *ķurtar* (11a-12).

köbrü (<köprüğ): ol bir *köbrüdür* ki cehennemün üzerine gerilmişdür (7b-6).

ayru (<adrığ): imāndan *ayru* düşem diyü (38b-10).

süci (<süçiğ): ulu günahlar *süci* içmek gibi zina itmek gibi (10a-12).

aru (<arığ): *aru* durmağdur, üçüncisi *aru* tırariken Ķur‘ân okımağdur (59a-3).

⁴¹ Orhan Yavuz, (2006), *Anadolu Türkçesi İle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri* (İnceleme-Gramer-Metin), Tablet Yay., Konya, s. 212.

Metinde b-/l- seslerinin düştüğü örnekler:

1. b-/l- seslerinin düşmesi, Eski Anadolu Türkçesi döneminin başlarında *bol-* fiilindeki *b-* ile *keltür-*, *oltur-* fiillerindeki *-l-* seslerinin düştüğü görülmektedir:

ol- (<*bol-*): *olmak* daği mümkün degüldür (3a-12), *imānı olmayan Müselmān olmaz.* Müselmān *olmayan*ñ *ñod* ‘emeli mağbül degüldür (2a-12).

getür- (<*keltür-*): ne kim buyurursa yirine *getürürler* (5b-8).

otur- (<*oltur-*): eger dizleri toğrıldıysa *tura, oturmaya* (78a-8).

Metinde, Eski Anadolu Türkçesi döneminde sık kullanılan *bol-* fiili birkaç yerde kullanılmıştır:

uçmağa girse gerek tã‘ati şevābın bolsa gerek (12a-11), *girü uyusa döşeginde ol şuyı bolsa yıkanmak vācib olur* (48b-5).

2. Sıfat yapma eki olan *-lı/-li*; *-lu/-lü*, Eski Türkçenin *-lğ/-lig*; *-luğ/-lüğ* ekinden türemiştir. Ekin sonundaki *-ğ/-g* sesi Batı Türkçesinde düşerek ek ünlüsü yuvarlaklaşmıştır:

hürmet-lü (6a-4).

yir-lü (77b-7).

yime-lü (86a-3).

kan-lu (25b-6).

3. *-aru/-erü* (<*-ğaru/-gerü*) gibi yön ekindeki *-ğ/-g* sesleri düşmüştür:

ilerü (<*il-gerü*): *dünyā işinden ilerü tuta* (42b-5), *içerü* (<*iç-gerü*): *içerü toz ya tutan ya süñük gitse* (31b-11).

4. *-ınca/-ince* (<*-ğınça/-ginçe*) zarf-fiil ekindeki *-ğ/-g* sesleri düşmüştür:

olma-y-ınca Teñri Te‘ālā sevgüsü ve peygamber sevgüsü (4b-4), *dönüb tevbe ve isti‘fār itme-y-ince* (14a-2).

5. Kelime türetme yapılırken ve çekim eklerinin başlarındaki *-ğ/-g-* sesleri Batı Türkçesinde tamamıyla düşmüştür. Metinde bu ses düşmesinin örnekleri de tespit edilmiştir:

eyü (<*edgü*): *eyü‘ameli veya ‘ameli tartıcağlardur* (7a-1).

gerek (<*kergek*): *uçmağa girse gerek tã‘ati şevābı bolsa* (12a-11).

kulağ (<*kulğak*): *kulağlar işidmedügi göñüllerden geçmedik zevāl söz* (10a-1).

6. Şu eklerdeki -g/-ğ ünsüzleri de Batı Türkçesinde düşmüştür:

-ı/-i (<(-ı)ğ/(-i)g) yükleme hâli eki

īmān-ı olmayan Müselmān olmaz (4b-8-9), ol *söz-i* söylemekde (26a-9), gönülden *korķu-yı* çıkarmamak (29a-2).

-a/-e (<-ğa/-ge) yaklaşma hâli eki

ton gören ve oğlan toğuran ‘*avret-e* (31a-4), kimisün *cennet-e* ve kimisün *cehennem-e* koyacaktır (6b-2).

-an/-en (<-ğan/-gen) sıfat-fiil eki

girü *kal-an* farz *ol-an* tã‘atleri (10a-11), işbu *geç-en* nesnelere (12b-8).

-alı/-eli (<-ğalı/-geli) zarf-fiil eki

ķamusun bilür dünyā *yarad-ı-l-alı-dan* berü (4b-10).

7. Bazı kelimelerdeki -r- sesinin düşmesi bugün bile pek çok Anadolu ağzında karşılaşılan ses olayıdır:

bile (<birle): cinnilerün ve âdem oğlanlarının ķamusuna *bile* gönderilmiştir (6a-11), evvel kişi *bile* kim Teñri Te‘âlâ Celle ve Celâlü ve ululuğdur (43b-11).

8. Metinde bir başka ses düşmesi “-y, -v, -h,” seslerinden kaynaklanmaktadır:

-y- sesinin düştüğü örnekler:

y- protezli ya da y- protezsiz olarak da değerlendirilebilecek şu örnekler vardır:

ağac (<yığac): şu dökdükden sonra taşla ya *ağac* ile ya bez pãresiyle (50b-8).

ırağ (<yırağ): ķāsen ve aklen *ırağın* ve yakınım işidür (5a-3).

ağla- (<yığla): aħrine digin *ağladı* ben eytdüm (29b-6).

incü (<yinçü): *incüye* ve kıymetli taşlarda la‘l u yāķüt u zümrüt ü mercān (33a-2).

-v- sesinin düştüğü örnekler:

şu (<şuv <şub): nefesiyle *şuyı* yukarı çekmeye (47b-2).

ur- (<vur-): *urmaķ* vācib olur (69a-11), beraberine varınca birsi daħi elin kaldıruriken tek bir itmege barmaķların yummayub *urmaķdur* (60b-4).

-h- sesinin düştüğü örnekler:

Metindeki “*havadan*” kelimesindeki “h” sesi düşmüştür:

ol secdeler kalkacak *avadan* deetlenmekdür eger deetlenmezse (59b-1), qarın dağı düşmesi *avadan* yuğaru yoluğı üzerine düşmeye (64a-5).

C. Konsonant Benzeşmesi

Kelime içinde bulunan ünsüzlerden birinin, komşu ya da uzak öteki ünsüze ton ve boğumlanma noktaları bakımından, benzemesi olayına konsonant benzeşmesi denir.

dibine şu *geç-se* (48a-2), arasuna şu *geç-ti* (52b-5), eser yil gibi *gececek-tür* (7b-9), bir kişiye mişibet *iriş-se* (16b-9), nesne *gördük-çe* abdest alub namāzın kılub (49a-13).

Metinde *süci* kelimesinde de benzeşme vardır denilebilir: süçig <süçiğ <süçiw <süçiv <süçüv <süçü <sücü <süci “ç” sesinin tonlulaşması ü’nün kısa okunmasındandır.

ulu günahlar *süci* içmek gibi zina itmek gibi yalan söylemek gibi (10a-12), bir kişi kumār oynamağa yağod *süci* içmeğe (18a-1).

Kökün konsonantı ne olursa olsun şu ekler dâima “d” ile yazılmaktadır: -da/-de (lokatif), -dan/-den (ablatif), -duğ/-dük (partisip), durur/-dur/-dür (bildirme), -dur/-dür (faktitif) ekleri ile -dum/-düm; -dun/-dün; -dı/-di; -duğ/-dük gibi zaman çekim ekleri “d” ile yazılmaktadır. Metinde bu eklerin birkaç kelimedede “t”li şekilleri de tespit edilmiştir:

bildük-den sonra (60a-13), niyyet *it-düm* (56b-13), selām *vir-dük-den* sonra *eyt-di* (79b-10), a’zālaruđı sağ *yarat-dum*, dürlü ni’metlerü *vir-düm* (7a-7), *dünya-da hayır-dan* (8) ve *şer-den*, *aşşı-dan* ve *ziyan-dan*, *cisim-den* ve ‘*arđ-dan* (8b-8-9), kişi anı anlamaz arasına şu *geç-ti* şanur abdesti (6) tamam olmaz, abdestsüz namāz kılub (52b-4-5), ‘*avret-ten* arsız olub orucu beyān ödemedende olsa (31a-7)..

Ç. Konsonant İkizleşmesi

Bünyesinde -r-, -k-, -ş-, -u-, -y gibikonsonant harfleri bulunduran kelimelerin telaffuz, vurgu ve şive özelliğinden dolayı bu konsonantların ikizleştiği görülür.⁴² Türkçede kelime köklerinde aynı cinten iki konsonant yan yana bulunmaz.

-y- ünsüzünün tesiriyle meydana gelen *issi* (sahibi) kelimesinde ünsüz ikizleşmesi olmuştur:

issi (<iyesi <iğisi): hağ *issi* âdem olsa vāriş ile hağlaşa (12a-1).

Metinde geçen bazı yabancı asıllı kelimelerde konsonant ikizleşmesi tespit edilmiştir:

⁴² Necmettin Hacıeminoğlu, (2003), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, s. 10.

naşşîbi (<naşîbi): bakmağdan *naşşîbi* dünyâ lezzetin olub (46a-12).

niyyet (<niyet): buña göre *niyyet* ide eger imâm olduğına *niyyet* itmezse dañi (11) namâzı düst olur; ammâ sevgülü budur kim *niyyet* ide (57a-10-11).

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan *assı* (fayda) kelimesi metinde de kullanılmıştır. Bu kelime Eski Türkçede *asığ* şeklindeydi; fakat Eski Anadolu Türkçesi devrinde kelimenin sonundaki *-ğ* sesi düşmüştür. Bu düşmenin tesiriyle konsonant ikizleşmesi olmuştur:

dinine *aşşı* iden nedür ve ziyân iden nedür bilmez (40a-5), hayırdan ve şerden, *aşşıdan*, ziyândan her nesne kim (5a-1).

D. Konsonant Türemesi

Türkçede sesler gramer birlikleri içinde yan yana gelirken doğrudan doğruya birleşemedikleri zaman arasına bir konsonant almasına konsonant türemesi denir. Türkçede iki vokal yan yana gelmez. Bundan ötürü vokalle biten kelimenin kök ya da gövdesine vokalle başlayan bir ek getirildiğinde bir “-y, -n” konsonantlarının kullanıma girme zorunluluğu ortaya çıkar.

1. -y- sesinin türemesi:

Kök-ek birleşmesini sağlayan -y- yardımcı konsonantı türeme bir sestir. Türkçe kelimelerde vokal ile biten bir kelimeye vokal ile başlayan bir ek getirildiğinde -y- sesi araya girer.

sünneti *kalma-y-a* (69b-12), üç kez yüzün *yu-y-a* (52a-1), *şakla-y-a* (68a-4), kendüzün *yiğeme-y-üb* (62b-7), *başla-y-a* (62a-6), *tamū-y-a* koyaram (10a-7), bu günâh *kişi-y-i* (10b-11).

-y- konsonantı “ile” edatı ile *i-* yardımcı fiilinin kısmi ekleşmesi sırasında iki vokal veya bir vokal, bir konsonant arasına girer:

berâtiyla ya bir hadis-i şerîf ile (14b-12), geyse *kaşdıyla* yahod *luftuyla* (16b-1), şuyı *eliyle* dürtse (47b-13), *şuyla* toldura ağzında (47b-7), *korğıdı ödiyle* kılub gözi secdesi yirinde ırak yire bakmaya (8a-8), ‘âlimler defterinden *böyleydi* (40b-9), ve kaç gün *arındıysa* ol kadar gün ödemek (31a-11).

Metinde “*ırak*” kelimesi “*yırak*” şeklinde de geçmektedir:

yırak (<ırak): *yıraklanub* tururdum bu arada (8a-9).

Arapça asıllı kelimelerde “y” sesinin türemesi

Metinde “-y-” sesinin türemesi bazı Arapça asıllı kelimelerde de görülmektedir. Asli “-y-” ünsüzü bulunmayan “*‘acā‘ib, ġarā‘ib*” gibi kelimelerde bu ses türemesi tespit edilmiştir:

öñül yiller gibi bu *‘acāyib, ġarā‘yib* nesnelere baġa daġı (45a-9), yaradılmış *‘acāyib* nesnelere ay, güneş, yıldızlar gibi (45a-7).

2. -n- sesinin türemesi:

Genellikle zamir çekiminde görülen “-n-” sesi, iyelik ekleri ile hâl ekleri arasında girerek türeyen bir ses olmaktadır. Gürer Gülsevin bu ses türemesi ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Yapılan bütün çalışmalar sonuçta bu ekin, +(s)ı(n)+ olduğunu, ünlü ile biten kelimelerde başta “s”nin isim çekim eklerini alınca da ekin orijinalinde bulunan sondaki “-n-”nin ortaya çıktığını göstermektedir. Yani ekin sonundaki “-n-” ancak arkasına bir çekim eki gelmesi durumunda ortaya çıkar.”⁴³

namāzuñ farzlarından *bir-i-n-ü yir-i-n-e* getirmediği için (40a-1), *üzer-i-n-e* (63a-1), *ayaġ-ı-n-uñ* daġı şol *ayaġ-ı-n-uñ* daġı ucun saġ ayaġından (61b-12), *ķulluġum yir-i-n-e* getürdün mi? (7a-9), güç yetirse; ammā bilgil ki *bu-n-lar-uñ* şartları (1b-13), *bu-n-lar-a* haber virmişdür (6a-5), Ĥaķ Te‘ālā *bu-n-lar-ı* fazlı ve keremi ile ‘azīz ü hürmetlü *ķılub* (6a-4), *pes ū-n-lar* kim dünyā endişelerin gönüllerinden çıkardılar (46a-7), bedeni *üzeri-n-e* aķa (47b-12).

E. Metatez (Göçüşme)

Kimi sözcüklerdeki seslerin yer deġiştirmesine metatez (göçüşme) denir. Metinde *torpaķ* (<topraķ) ve *Müselmān* (<Müslümān) kelimelerinde göçüşme örneġi tespit edilmiştir:

bir kişinün iki eli eksük olsa abdest aldurıcaķ kimsenesi olmasa yüzün, *ķollların torpaġa* ya *đıvara sürüb kıлмаķ* gerek (70b-12).

īmānı olmayan *Müselmān* olmaz, *Müselmān* olmayanuñ *ħod ‘emeli maķbül degüldür* (2a-12).

⁴³ Gürer Gülsevin, (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., s.12-15.

2. ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. Yapım Ekleri

Eklendikleri kök ve gövdelerin manalarında değişiklik yapan eklere yapma (yapım) ekleri denir. Türkçede yapım ekleri yeni kelimeler türetmek amacıyla kullanılmaktadır.

Dilimizdeki yapım eklerinin özellikleri şunlardır:

1. Yapım ekleri bir köke getirildiğinde o sözcüğü gövde haline dönüştürür.
2. Bir kelimeye birden fazla yapım eki getirilebilir.
3. Yapım ekleri, çekim eklerinden önce getirilir.
4. Yapım ekleri eklendiği kelimenin manasını değiştirir, yeni bir kelime türetirler.
5. Bir kelimedede ayrı cinsten yapım ekleri üstüste gelebilir.
6. Yapım eklerinin kullanım sahası çekim eklerine göre dardır.
7. Yapım ekleri dört gruba ayrılmaktadır: isimden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri, fiilden fiil yapma ekleri.

a. İsimden İsim Yapma Ekleri

İsimden isim yapma ekleri, isim kök ve gövdelerinden isim (ad) türetmek için kullanılan eklerdir.

-an

Eski Türkçede çokluk eki olarak kullanılan bu ek daha sonraki dönemlerde bu işlevini yitirmiş, birkaç kelimedede kullanılmaya devam etmiştir. Ekin isimden fiil yapan *-a/-e* ekleri ile fiilden isim yapan *-n* ekinin birleşmesi ile ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Bu ekin çok belirgin bir fonksiyonu olmamakla beraber daha çok küçültme fonksiyonu ifade eder.⁴⁴

âdem *oğl-an-ı* (5a-8), cinnîlerün ve âdem *oğl-an-lar-ı-nuñ* kamusuna bile gönderilmişdür (6a-11).

-ca/-ce; -ça/-çe

Eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma gibi görevlerde bulunan bu ek, daha sonra bir ad çekimi olan *-ca* ekiyle kalıplaşma yoluyla işlev değiştirerek zamanla bir yapım ekine dönüşmüştür. Yapım eki olarak sıfat, zarf ve isimler türetmekte kullanılır.⁴⁵

⁴⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s.14.

⁴⁵ Zeynep korkmaz, (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara, s.36.

⁴⁵ Ahmet Caferoğlu, (1988), *Anadolu Ağzlarında Metathese Gelişmesi, TDAY-B.*, Ankara, s.2.

'*azzin-ce* du'ā bilmezse *Türk-çe* du'ā ide (76a-8), terk itdüğü için *ni-ce* 'azāb iderlerse (2a-5), üç yüz altmış gün ola ve her bir gün dünyānuñ biñ *yılın-ca* ola çok bir *qara gūñi-ce* (37a-13), nesneye imrenüb ya 'avretiyle oynariken ya şü dökdükden şonra *aq-ça* şü çıkar gelür (48a-13), netekim bir küçük *qara-ca* (8) qarınca çok bir *qara küçük-ce* ve *qara taş* üzerine yürüdüğü bilinmez (14a-8).

-caq

İsimlere gelerek önad ve belirteç görevinde kullanılan bu ek küçülteme, sevgi, acıma bildiren isimler yapar.⁴⁶

yılın-caq ac ve muhtāc (89a-11).

-cuq/-cük

Daima yuvarlak olan bu ekler, isimlere gelerek küçültme ve sevgi ifade eden kelimeler türetir.

'*ālim-cuq* dise ya bir seyyide *seyyid-cük* dise horlasa kâfir olur (20a-3), kıyāmet degin iderler kim *aza-cuq* 'azābuñ budur (6b-12), zarūret ehlin görüb *nesne-cük* virmemek (89a-12), bir 'uzunu taşfir iylese meşelā *el-cük-leri* ya *qıl-cuq-ı-zı* dise (21b-11)

-cuqaz

Birçok ağızda işleklğini muhafaza eden bu ek, Batı Türkçesinin doğu ağızlarında işlek olarak kullanılır. Yer yer Rumeli ağızlarında da görülen bu ek Eski Anadolu Türkçesinde *-cuqaz/-cügez* şeklinde yuvarlak ünlü alarak kullanılmıştır. *-c'li* şekilleri Eski Anadolu Türkçesinden sonra ortaya çıkmıştır.⁴⁷

gerek kim abdest alduqdan şonra *şu-cuqaz* çıkub abdesti almalu (51-5), bu dañi sencileyin bir *kuş-cuqaz* (41a-5), ya er oqlancuq ya *kız-cuqaz* ölüsü için (56b-12).

-cı

Umumiyetle meslek isimleri yapan ve bazen bir işi itiyat hâline getiren kimseyi gösteren *-cı* ekinin bugünkünden farkı, vokalinin daima düz olmasıdır. Devrin başlangıcında ekin yalnız *ç'li* şekli görülmektedir.⁴⁸

Haq Te'ālā'nun dostları qatında *yalan-cı* olmuş olur (78a-1).

⁴⁶ Zeynep Korkmaz, (1962), Türkçede ok/ök Kuvvetlendirme Edatı Üzerine, *TDAY-B*. Ankara, s. 31-35.

⁴⁷ Zeynep Korkmaz, (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri* (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara, s. 36.

⁴⁸ Faruk Kadri Timurtaş, (1976), *a.g.e.*, s.347.

-daş

Ortaklık ve beraberlik gösteren *-daş* ekinin metinde fazla örneği yoktur.

kar-daş-ı başından (34b-3), bir şeytān *yol-daş* olduğunda ötüri ki (37b-7).

-düz

İşlek olmayan bu ek, metinde sadece bir kelimedede görülmektedir.

gün-düz-de kılmıcağ dörtde bir selam virmek yigdür (68b-2).

-din

Ayrılma hâli eki olarakta kullanılan bu ek zarf görevinde isimler yapar.

fişreyi bayrām namāzın kılmazdın *öñ-din* virmek yigdür (34b-4).

-cılayın/-cileyin

Benzetme ve eşitlik bildirir. *-layın* sayı isimlerinden sonra gelince "defa, kere" manasını verir. Metinde sıkça kullanılan işlek eklerdendir. Zeynep Korkmaz bu eki, ek yığılmasıyla oluşan çok fonksiyonlu bir ek olarak belirtmektedir.⁴⁹

bu dañi *sen-cileyin* bir kuşçuğaz mıssum (41a-5), *bu-n-cılayın* bir kişi (24a-12).

-ağ

Organ isimlerinde görülen bir ektir. Metinde sadece "kulak" kelimesinde görülmektedir. *-ağ* eki, Eski Türkçedeki *-ğaq* ekindeki *-ğ* sesinin eriyip kaybolmasıyla oluşmuştur. Metinde bu ekin sedalılaşmış şekli olan *-ğ'*da kullanılmıştır:

kul-ağ-lar işidmedügi (10a-1), ayağunı, gözünji *kul-ağ-uñı* (80b-13).

-şul

Türkçede işlek olmayan eklerdendir. Metinde sadece "yohşul" kelimesinde örneği tespit edilmiştir:

bāliğ olmuş *yoh-şul* (34b-2), etinden yiye ve *yoh-sul-a* virmek dürüstdür (35a-12).

-hık/-lik; -luğ/-lük

Genellikle düz ünlülü şekilleriyle karşılaştığımız bu ek isimden isim yapan işlek ve kapsamlı bir ektir. Metinde hem düz hem de yuvarlak olarak kullanılmıştır.

⁴⁹ Zeynep Korkmaz, (1960), Türkiye'de Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine, *TDAY-B.*, Ankara, s.17.

misâfire kim üç *gün-lük* kadar yola gitmege kaçd iyleye (30b-4), *tanuğ-lık* virür (1b-9), *kul-luğ* itmek gerek (7a-6), *var-lıg-ı-nuğ* evvel yok ahiri yok (4a-13), *helâl-lık* dilemek mümkün (11b-7), yigirmi *gümüş-lük* nesneye güci yetse (34a-11), *çok-luğ* ‘azâb (37b-11), pâdişâha *edeb-süz-lik* idüb keremin ve luğfun, ihsânın unudub (78b-13).

-lu/-lü

Türkçede her isme gelebilen ve isimden isim ve sıfat türeten en işlek eklerden biridir. İsimden sıfat yapmak için kullanılır. -lık/-lik; -luğ/-lük ekindeki -k/-ğ ve -k/-g seslerinin erimesiyle oluşmuş ikinci bir ektir. Kökün ünlüsü ne olursa olsun, ekteki ünlü daima yuvarlaktır. Bu yuvarlaklaşmaya Eski Türkçedeki şekli olan -lığ/-lig’deki -ğ ve -g seslerinin düşmelerine neden olmuştur.

daği incikdür ve *ne deñ-lü* yirden nesnelere yetecekdür kâmusun bilür ve i’tikâd birle (4b-12), *görk-lü* okımağa (78b11), Hağ Te’âlâ Hazretinden *sevünç-lü* ve *günâh-lu* (7a-12), tafşil istedigü sebebdan anlaruñ zek’at ın bilmek gerek ki *cân-lu* tura zek’at (5) sayir kitâblara nazâr iylesün ammâ bilmek gerek ki *cân-lu* tura (34a-4-5).

-lu/-lü ekinin menfi şekli olan -suz/-süz ekinin ismin bildirdiği şeye sahip olduğunu veya ondan mahrum olduğunu gösterir. Metinde birkaç örneği tespit edilmiştir:

emsâl-süz-ler (24a-10), *kayığ-suz-lar-dur* mü‘min’e lâik sözler degüldür (24a-9), bu ‘özür-süz fâşih olur (69a-11), *abdest-süz* namâz kıılır (52b-6).

Yuvarlak bir ek olan -lu/-lü eki, metinde birkaç kelimedede düz şekliyle de kullanılmıştır:

ammâ incüye ve *kıymet-li* taşlarda la‘l u yâküt u zümrüt ü mercân gibi (33a-1), kaçan yaramaz *günah-lı* keleciler söylese (87b-5-6).

-rek

Sıfatlara getirilen -rek eki karşılaştırma ve üstünlük bildirmek için kullanılan eklerdendir.

bir kişi bir *kiçi-rek* Müselmân kızın olsa daği bâliğa olıcağ (2b-7), *yig-rek* oldur kim kamu peygamberler (6a-7).

-ncı/ -inci/-üncü

Sayı ve sıra bildiren kelimelerde kullanılan işlek bir ektir.

şartlarınınu *altı-ncı-sı* (8b-8), *üç-inci* rek‘atın (72a-2), *biş-inci* rek‘ata (71b-2), *dörd-üncü-si* rukü‘ya varmağdur, *biş-inci-si* secde iylemekdür (59a-4).

-kek

Eski Türkçede -ğak/-gek; -kağ/-kek şekilleri olan bu ekin, metinde işleklığı azdır. Metinde ekin birkaç örneği tespit edilmiştir:

atda *er-kek* ve dişi dul için *karışuğ yürüyüb* (33a-10), *qoyun*, keçi *er-kek* ve keçi birdür (33a-4).

-(u)z

İşlek olmayan bu ekte yardımcı ünlü daima yuvarlaktır.

ğıybet itmek gibi ya kimsenüñ malın almak gibi *yalañ-uz* tevbe ile gitmez (11b-1), bir kişi *yalañ-uz* diliyle kelime-i şehadet itmekle ve imān getürmekle *qabul olur* (12b-12).

-ra/-re

Zaman zarfları ile yön gösterme zarfları yapan işlek bir ektir. Metinde İşleklik sahası geniş olan eklerdendir.

âdem oğlanların öldükden *soñ-ra* (6a-13), tafşil *üze-re* (<üzre) *zıkr* idecek (28b-5).

b. İsimden Fiil Yapma Ekleri

İsimden fiil yapma ekleri, isim kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir. Bu ekler gövdelerden çok köklerden fiil yapmaktadır. İsimden fiil yapma eklerinin hepsinin fonksiyonları aynıdır; fakat işleklilikleri farklıdır. Umumiyetle isimlerde yapma veya olma ifade eden fiiller yapmaktadırlar.

-la/-le

Bu ek isimden fiil yapma eklerinin en işlek olanıdır. Türk dilinin her döneminde işlevini kaybetmeden kullanılan bu ek, hemen her çeşit isimlere gelerek yapma veya olma ifade eden fiiller yapar.

elin *bağ-la-duğ-dan* *şoñra* (63b-1), *dünyā* endişesün (12) *tağ-la-ma-dın* bekleyesün (78a-12), *günāh* *iş-le-mek* gelmez (5b-9), *ağ-la-y-a* *yağod* *ağ-la-maz-sa*, *yalvara*, *niyāz* ide (76a-8), *ğor-la-sa* *kâfir* olur (20a-3).

-la/-le eki ile yapılan bazı fiiller bu şekilleri ile kullanılmayıp veya kullanıştan düşüp sonlarına bir fiilden fiil yapma eki olarak o şekilleri ile kullanım sahasında

görünürler. Böyle fiillerde -la/-le ile fiilden fiil yapma eki birleşerek tek bir ek haline gelmiş hissini verirler.⁵⁰

ey filān sen Teñri'ye āsī oldun birüben *yıraḳ-la-n-ub* tururdum (8a-9), *bağış-la-n-a* (11b-4).

-et-

Fiillerden isim yapan ekler arasında işlekliliği en az olan eklerdendir. İsimlerden olma veya yapma ifade eden fiiller yapar.

'ayıbını *göz-et-me-y-e* (27a-13).

-ik

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan ve işleklilik sahası dar olan eklerdendir.

gönülde *bir-ik-miş-dür* (14a-4).

-l-

Eski Türkçe döneminden beri işlekliliğini hiç kaybetmeden günümüze ulaşan isimden fiil yapma eklerinden biridir. İşleklilik sahası ve vazifesi bakımından -la/-le ekinden farksızdır. Onun gibi bazı sıfatlardan olma ifade eden sıfatlar yapar.

yaradan ve rızḳ viren ve öldüren ve *diri-l-den* oldur (4b-5), İslām biş nesne üzerine *yapı-l-miş-dur* (1b-8), avadan *toḡru-l-a* (64a-2).

-al/-el

Sıfatlardan geçişsiz fiiller yapan işlek bir ektir.

ḳıbleden yaña *yön-el-de* (64b-2), yaḥod şöyle *tar-al-dum* ki (16a-8).

-lan

+la ekinin -n- çatısı ile genişletilmiş şeklidir.

zayıfluḡunla *kat-lan-a-bilesün* (38a-13), saña kim *ḡuşsa-lan-ub* dün gün ḳan ağlayasun (38b-6).

-a/-e-

Eski Türkçede daha işlek olan bu ek daha sonraları işlekliliğini kaybetmiştir. İsimlerden olma veya yapma ifade eden fiiller yapar.

---

⁵⁰ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 180.

Haḡ Te‘ālâ *dil-e-g-i iledür* anuḡ *dil-e-g-in-süz* bir ağac yaprağın esen yil daḡi depretmez (5a-2), bir kişi ḡumâr *oyın-a-mağ-a* (18a-1), *beḡz-e-r* sözler söylese (25b-1).

-ar-

-ar eki, genellikle renk ifade eden isimlere gelir; ilgili rengi almak, ilgili renge dönmek anlamlarını verir.

çok erler vardur kim şaḡalı *ağ-ar-ınca* (40a-3).

-te

Ses taklidi kelimelerde fiil yapmakda kullanılmaktadır. Eski Türkçede bu ekin hem “d”li hem de “t”li şekilleri vardı. “t”li şekil Eski Anadolu Türkçesinden sadece *is-te-* (*iz-de-*) şekli kalmıştır.

oḡımaḡ *is-te-se* (83b-3).

-r-

Metinde birkaç kelimeye görülen bu ek, olma ifade eden fiiller yapmaktadır.

eger artuḡ *delü-r-se* (70b-9), birisi daḡi güci yetdüḡi ḡadar *öksü-r-ür-iken* (62-8).

-u-

Türk dilinin her döneminde kullanılan bu ek, metinde fazla işlek değildir. Sıfat yapmada kullanılan bu ekin metinde sadece bir kelimeye örneḡi vardır:

uz- u-: *uz-u-n* ayet ḡadar secde-yi sehv itmek gerek (72b-5), *uz-u-n* ‘ömür (38a-7).

c. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Fiilden fiil yapma ekleri, fiil kök ve gövdelerinde fiil yapmak için kullanılan eklerdir. İşleḡliḡi fazla olan bu eklerin sayıları azdır.

-der/-ter

Eski Anadolu Türkçesinde çok az kullanılan faktitif eklerinden biridir. Bugün aḡızlarımızda da kullanılan *gön-der* (gön- yola çıkmak) fiilinde klişeleşmiş olarak bu ek vardır. Eski Türkçede bu fiil “*könd-ger-* (<*kön-d-ger-*)” şeklinde kullanılmıştır. -ḡar/-ger faktitif ekinde ki -ḡ ve -g seslerinin düşmesi ile ortaya çıkmıştır. F. Kadir Timurtaş aynı

manadaki “közger-” fiilinden hareket ederek “göster-” fiilinin muhtemel bir “közger-” şeklinden -g- sesinin düşmesiyle ortaya çıkmış olabileceğini öne sürmektedir.⁵¹

eger ‘ālime gön-der-ür-se kâfir olmaz (17b-2), görünse namāzı dürüst olmaz, ayakların daği gös-ter-me-y-e (63a-12).

-dur-/dür-

Eski Anadolu Türkçesinde ve metinde işleklik sahası dar olan bu ek, Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde -tur/-tür şeklinde kullanılmıştır. Metinde bu ekin -tur/-tür şekli yoktur.

onlarla bil-dür-düm (7a-6), eger eksük degse gey-dür-me-y-üb anuñıla kılsa namaz, namāzı dürüst olmaz (64a-7), zālime gösterüb malın al-dur-sa (21a-2), aşağı in-dür-me-y-e ve yukarı daği tutmaya (63b-11), yukarı kal-dur-a (64a-5), günâh gey-dür- (87b-10) adam öl-dür-mek daği nice bunun gibi günâhlar dünyâ sevgüsünden olur (88b-13).

-ma/-me

Eski Türkçeden beri işlekliği hiç kaybetmeden günümüze kadar gelen bu ek, fiilden fiil yapma ekleri arasında en işlek olanıdır. Bu ekler menfi hareketleri karşılamak için kullanıldığı gibi olmama ve yapmama ifade etmek içinde kullanılmaktadır. -ma/-me ekinden sonra fiilden fiil yapma eki getirilmez; ancak fiilden isim yapma ekleri ile çekim ekleri getirilebilmektedir. Olumsuzluk bildiren -ma/-me eki Türk dilinin her döneminde hiç değişmeden kullanılmıştır. İşleklik sahası geniş olan bu ek, fiillerden iş bildiren isimler yapmaya yarayan mastar ekidir. (-i) fiili dışında bütün fiillerin olumsuz şekillerini yapar.

bir kişiye haram yi-me dise (16a-2), zarūrī ol-ma (17b-8), hikmet nedür bil-me-se (44b-8), dile-me-si helâl iyle dise (11b-5), helâl iriş-me-ye (20a-8), barmağların aç-ma-ya (64a-4), şu iç-me-de (86a-6), okı-ma-y-ı terk itmek (82b-1), fi’len yarat-ma-y-a daği kâdirdür (9a-4), namāz içinde kıbleye ve ka’beye yönel-me-ler (4b-7), taḥiyyāta otur-ma- (7b-1), anı deg-me kişi bilmese (39b-11), rükū’ var-ma-dan imām (70a-2), buyruğunu ḥor gör-me-y-üb tutasun (13a-10).

-n-

Türk dilinde kullanılan işlek eklerden biridir, dönüşlülük eki olarak günümüzde de kullanılmaktadır. Bu ek fonksiyonu kendi kendine yapma veya olma ifade eden eylemler

⁵¹ Faruk Kadir Timurtaş, (1981), *Eski Türkiye Türkçesi*, İÜEF Yay., İstanbul, s. 181

yapmaktadır. *-n* eki ünlü bir sesle biten fiilere doğrudan bağlanmaktadır; ünsüz bir sesle biten kelimelere ise yardımcı bir sesle bağlanabilmektedir.

kötürümler gibi *sür-(ü)-n-* (7b-11), kişinin *inci-n-düg-i* lağab (87a-11), nazil *ol-(u)-n-muş-dur* (24a-11), taşla ya bezle *sil-(i)-n-mek* gerek kim sehl (13) nesne kıla birkaç kez şuyla *yu-n-ıcağ* gide (51a-13), *uza-n-ub* tutub (8a-8), bir kişi *'azarla-n-ub* (23-5), *ekle-n-di* (29a-11).

-r-

Eski Türkçe devrinden beri yaygın olarak kullanılan bu faktitif eki geçişsiz tabanlardan geçişli, geçişli tabanlardan da ettirgen fiiller teşkil etmekte kullanılır.⁵² *-r* eki oldurma ve yaptırma fonksiyonunda fiiller yapmaktadır.

bağub *gö-r-memek* gibi (9b-1), *gö-r-dügi* gözle *gö-r-mek* degül (5a-10).

-ş-

Türk dilinde eskiden beri kullanılan “-ş-” eki fiilden fiil yapma ekleri arasında en işlek olanlarındandır. Ekin fonksiyonu ortaklaşma ve bir oluş ifade etmektedir. Bu ortaklaşma karşılıklı yapıma, birlikte yapıma anlamındadır. *-ş* eki hem geçişli fiillerden hem de geçişsiz fiillerden yapılabilmektedir. Ünsüzle biten fiil tabanlarına *-ı/-i*; *-u/-ü* gibi yardımcı sesleri alarak kelimeye bağlanmaktadır.

ağret sa‘âdetine *ula-ş-an* (13a-6-7), vâris ile *hâk-la-ş-* (12a-1), ulularu göz ile *gör-(ü)-ş-* (27a-1), keleciler söyler *gül-(i)ş-dür-ür* (70a-1), melekü’l-mevte *bul-(u)-ş-* (23a-9).

-t-

Eski Türkçe döneminden beri işlek olarak kullanılan *-t* sesi faktitif eklerindedir. Kelime içerisindeki fonksiyonu oldurma ve yaptırma ifade etmektedir.

kullarını *inci-t-dü-η* (24a-2), Hâk Te‘âlâ kulluğuna *yönel-t* (81a-1), ‘avret olan yirini *ör-t-mek-dür* (47a-8), eliyle *sür-t-üb* (51a-4), ağac yaprağını yil *depre-t-mez* (5a-2).

-(ı)l/-(i)l

tımlası *kes-(i)-l-ince* (54b-11), anların gönlü gözi *aç-(ı)l-dı* (46a-8).

⁵² Necmettin Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 146.

-y-

İşlek olmayan fiilden fiil yapma eklerindedir. Eski Türkçede bu ekin “d”li şekli de vardı.

ko-y-<kod-): eger *ko-y-ar-sa* (64a-10), baña ‘āşi olub benüm buyurduğum tutmayanları tamūya *ko-y-ar-am* (10a-7).

ç. Fiilden İsim Yapma Ekleri

Fiil kök ve gövdelerinde isim yapmak için kullanılan eklerdendir. Türk dilinin en işlek eklerinden olan fiilden isim yapma ekleri ile sayısız isimler türetilmektedir. Türkçedeki isimlerin büyük çoğunluğu bu şekilde yapılmaktadır.

-mağ/-mek

Mastar eki olan *-mağ/-mek* işleklilik sahası geniş olan eklerden biridir. Ekin *-lık/-lik* ile genişlemiş şekli de vardır. Türkiye Türkçesinde yazı dilinde farklı olarak *-lık/-lik* isimden isim yapma eki ve iyelik ekleriyle de kullanıyor olmasıdır.⁵³

halkuñ malın bir maqsūdı halkuñ şalāha *gel-mek-lig-i* degül (42a-1), sırāt köprüsünden *geç-meg-e* (7b-6), *yi-mek*, *iç-mek* (46a-13), *işit-mek* degül ve gördüğü gözle *gör-mek* degül (5a-10), anda kıble bilmezse ol yirüñ kavmine *şor-mağ* gerek (55b-7), *vir-mek* oruç *tut-mağ* Müselmān kavminde mirās *vir-mek* olur (3b-2), *ur-mağ* dilese Hâk Te‘âlâ *ur-mağ* kudretin *var-mağ* fi‘ilen eytse (9a-7).

-az

Fiilden isim yapma ekleri arasında işlekliliği en az olan eklerdendir. Metinde sadece “boğaz” kelimesinde kullanılmıştır.

burnunda ya *boğ-az-ı-n-dan* içerü toz ya tutan ya sünük gitse (31b-11), bağırđan çıkan kân ya tamar içinde et arasında kalan kân kim *boğ-az-la-y-acağ* gitmez (54a-2).

-k/-k

Eski Türkçeden beri işlekliliğini hiç kaybetmeden günümüze kadar ulaşan eklerdendir. Bu ek sedalılaşarak *-g/-ğ* şeklinde de kullanılmaktadır. Bu ekle yapılan isimler bazen edilgenlik, bazen yapılan işin sonucunu bildirirse de daha çok sıfat olarak kullanılır.⁵⁴

⁵³ Saadet Çağatay, (1978), *Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları, Türk Lehçe Üzerine Denemeler*, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, s. 205.

⁵⁴ Annemarie Von Gabain, (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, s. 54.

şovu-k olan (54a-12), Teñri Te‘âlâ taqdîri ve *dile-g-i* birle (9a-1), *büyü-k* ve güzel (34b-8), *döşe-g-i-n-de* ol şuyı bulunmayacak (48b-10), kalın *döşe-k* (64a-11).

-ġu/-ġü

Türk dilinde fazla işlek olmayan bu ek *kutad-ġu bilig* adlandırmasında da kullanılmıştır, alet ve mücerret isimleri yapar; Türkiye Türkçesindeki *-ıcı/-ici* ekinin göreviyle kullanıldığı görülür.

biri dañi *çal-ġu* çalmağdur biri dañi *çal-ġu* dinlemekdür (87a-6), Hağ Te‘âlâ *sev-ġü-si* ‘ilmden kıpar (46b-3).

-ış

Eski Anadolu Türkçesinde *-ma/-me*; *-mağ/-mek* gibi fiillerden isim yapan eklerindedir. Ekin metinde sadece düz şekli kullanılmıştır.

ğalka *kar-ış-mağ* (27b-3), ġarâma *yap-ış-mağ* (32b-5), *çal-ış-sa* (39a-2).

-kün

Metindeki işleklik sahası dar olan eklerdendir. Metinde sadece bir kelimedede bu ek tespit edilmiştir:

kılıçdan *kes-kün-dür* (7b-7).

-acağ/-ecek

Gelecek zaman ifade eden sıfat-fiil eklerindedir.

ğülüş-ecek söz söylemekdür (87a-13), *olma-y-acağ* delile (4a-9), *gör-ecek* (6) nesne (5a-5-6), adın *vir -ecek* yirde (18a-5).

-an/-en

Eski Türkçede *-ğan/-gen* şeklinde olan bu ekin daha sonraları başlarındaki *-ğ/-g* sesinin düşmesi ile bu ek, son şeklini almıştır.

ğayır *gel-me-y-en* yirde (86b-9), azâbdan *kırtar-an* namâz (79b-11), farz *ol-an* ‘ilmlerin (2b-7), namâz *kıl-ma-y-an* kışı (8a-3), gökden *in-en* kitâblar (5b-9).

-duğ/-dük

Metinde işlekliğı geniş olan sıfat-fiil eklerindedir.

şu *dök-me-dük* yir (47b-11), *işle-dük-leri* tã‘at dünyāda *vir-düg-i* ni‘metlerün biñde birinün (9b-10), *söyle-düg-i* yaramaz sözden (14a-1), bir yire *kon-duğ-ı* vaqt (85a-13).

-maz/-mez

Olumsuzluk ifade eden bu ekin metinde örneği çoktur:

namāz *kıl-maz* kimsene (11) ‘cemā‘ate *gel-mez* kimse (88a-10), *yara-maz* iş degül (10a-5), *yara-maz* sıfatlardan şakınmağ (39b-6).

-miş/-miş

Sıfat-fiil eklerinden olan *-miş/-miş* eki metindeki en işlek eklerdendir.

yaradıl-mış nesnelere (5a-11), *kılın-ma-mış* namāzınun (11b-12), *geç-miş* namāz (23ba-1), şatmağı için *alın-mış* nesnesi (33b-4).

-ar/-ür

Sıfat-fiil eklerinden olan *-ar/-ür* eki metindeki işlekli sahası en geniş olan eklerdendir.

dinine *yar-ar* (iş) (44b-12), eti *yin-ür* kuşlar (54a-11).

-u/-ü

Çeşitli manalarda isim yapan *-i/-i*; *-u/-ü* eki Eski Türkçedeki *-(i)g/-(i)g* ekinden gelmektedir. Eklerin sonundaki *-g* ve *-ğ*’ler düşerken, aradaki *-i*- yardımcı sesi fiilden isim yapma eki hâline gelmiştir ve umumiyetle yuvarlak olarak kullanılmaktadır.

īmānından *ayr-u* düşmem diye (28b-11), *koğ-u-sı-n-da* bir dirhem kıatredden (54a-4), daği *şor-u* ve hesāb olduğundan (7b-4).

-ici/-ıcı

Yapma ifade eden fiillere getirilen bu ek, daha çok meslek sahipleri için kullanılmaktadır. Eski Türkçede bu ekin *-i-gçi/-i-gçi* ve *-ğuçı/-güçi* şekli bulunmaktaydı. Batı Türkçesine geçerken ekin başındaki ve sonundaki *-ğ* ve *-g*’ler düşmüştür. *c<ç* sedalılılaşmasıyla ek Eski Anadolu Türkçesinde *-ıcı/-ici* şeklini almıştır.

şat-ıcı kimseye şirāsuna yalan kıatmağdur (87b-9), bunlar birinci *yi-(y)-ici-ler-dür* dise (19b-7).

-uḡ/-ük

Metinde işleklik sahası geniş olan eklerdendir. Sıfat yapan kelimeler türetmede kullanılmaktadır. Ek ünlüsü daima yuvarlaktır.

ayr-uḡ yiridür (55a-4), halkı *art-uḡ* itmek olur küfre benzer günâh olur (89b-8), *böl-ük* çıkub deveboynu gibi uzanub (8a-8), *bulan-uḡ* nesnelere (49b-8).

-m-

Başlıca fonksiyonu fiille ilgili bir hâl, durum, iş ifade etmek olup o işle ilgili o işten doğan varlık, eşya, alet, yer gibi çeşitli isimler de yapar.⁵⁵ Umumiyetle yalnız bir defa da veya bir hamlede olan işi ve işin sonucunu ifade eder.

öl-ü-m-dür korḡar (10b-13).

-su

İşleklik sahası dar olan bu ekin, metinde sadece “*yatsu*” kelimesinde örneği vardır: ikinci ya aḡşam ya *yat-su* sünnetinin kılmāḡa diye (56b-6), *yat-su* namāzı (62a-9).

-mur

İşleklik sahası dar olan eklerdendir. Metinde sadece bir kelimedede tespit edilmiştir: kaçan ḡati *yaḡ-mur* olsa (69a-9).

-n-

Çeşitli manada isimler yapar.

uzu-n *uzu-n* dünyā fikirlerine (89b-1), rek’atda *uzu-n* oḡısa mekrūh olmaz (66a-8).

-z-

Metinde işleklik sahası dar olan bir eklerdendir.

sö-z-i-n-de bile bulunmaḡ (10a-8).

⁵⁵ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 188.

2.2. Çekim Ekleri

A. İsimler ve İsim Çekim Ekleri

Türk dilinde kök ve gövdeler mana bakımından ikiye ayrılmaktadır. Bir kısmı kâinattaki canlı, cansız varlıkları ve mefhumları, bir kısmı ise bu varlık ve mefhumların hareketlerini karşılarlar.

Varlık ve mefhumları karşılayan kelime köklerine isim kökleri denir, varlıkların hareketlerini karşılayan kelimelere ise fiil kökleri denir.⁵⁶ Türk dili fiiller bakımından zengin bir dildir; fakat isimler bakımından fazla zengin değildir. Kelimenin anlamında ve yapısında (durum, iyelik, çokluk, tamlama; kip-zaman, kişi, olumsuzluk gibi) küçük değişiklikler yapan ekler çekim ekleri denir. Türkçedeki çekim eklerinin özellikleri şunlardır:

1. İsim çekim ekleri kelimenin yapısını ve türünü değiştirmez.
2. Çekim ekleri kelimeye en son gelen eklerdir.
3. Türkçede çekim ekinden sonra yapım eki getirilemez.
4. Bir kelimenin sonuna üstüste birden fazla çekim eki getirilemez.
5. Türkçedeki çekim eklerinin işlevi yapım eklerine göre fazladır.

1. Çokluk Eki

Türkçede çokluk kavramı, kişilerin veya kavramların birden fazla olduğu durumlarda kullanılmasıdır ve Gagavuz Türkçesinde Kullanılan bir terimdir. Çokluk kelimesi *çok+luk* yapısıyla oluşturulan bir isim gövdesidir. Çok ismi üzerine *+luk* isimden isim yapma eki getirilmiştir.⁵⁷

-lar/-ler

Eski Türkçeden günümüze kadar bütün Türk lehçelerinde çokluk eki olarak *-lar/-ler* eki kullanılmıştır.⁵⁸ Türkçenin bütün tarihi dönemlerinde işlek olarak kullanılan *-lar/-ler* çokluk eki hususunda Prof. Dr. Nadir İlhan hocamızın tespitleri bu konuda önemlidir, “Türkçenin her dönem ve sahasında kullanılan temel çokluk ekidir. En eski metinlerimizden itibaren Türk dilinin tarihi metinleri ile çağdaş lehçeleri ve ağızları incelendiğinde, temel olarak çokluk kavramının *-lar* ekiyle karşılandığı görülmektedir.

⁵⁶ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 109.

⁵⁷ Nadir İlhan, (2009), *Türk Dilinde Çokluk*, Manas Yay., Elâzığ, s. 36.

⁵⁸ Ahmet Caferoğlu, (1974), *Türk Dili Tarihi 2*. İÜEF Yay., İstanbul, s. 33.

Gerek tarihi metinlerde gerekse çağdaş lehçelerle, onların en alt birimleri olan ağızlarda ortak çokluk eki *-lar* ve onun çeşitli varyantlarıdır.”⁵⁹

Türklerin İslâmiyet’i kabul etmeleriyle birlikte dilimize Arapça ve Farsçadan birçok yeni kelimeler ve terkipler girmiştir. Buna mukabil Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde çokluk eki olarak *-lar/-ler* eki kullanıldığı gibi Arapçadan geçme çokluk ekleri ve terkipleri de kullanılmıştır.

bu-n-lar-ın (1b-13), *ot-ları*, *çiçek-leri* (4b-11), *dereçük-ler-i* (5a-5), yaradılmış *nesne-ler* (5a-11), *deve-ler* ve çift sürün *öküz-ler* (34a-9), bu *yir-ler-i*, *göñül-ler-i* (43b-13).

Metinde, önünde birden fazla miktar belirten belirsizlik ve sayı sıfatlarında çokluk ekini alması dikkat çeken bir husustur:

nice kişi-ler vardır kim *çok yıl-lar* çalışır zahmet çeker namâz kılar (39b-13).

Metinde, Arapça ve Farsçadan alınma bazı alıntı isimlere Türkçede olduğu gibi çokluk eki *-lar/-ler* getirilmiştir:

namazın *rükün-ler-i*, *vâcib-ler-in niyyet-ler-in müstaḥab-lar-ın* bildürelüm (58a-13), ördekden artuğu şovuk olan eti yinür *cānavar-lar* (54a-12), *vezir-ler* hizmetine düşüb (41b-9), bu geçen *mes‘ele-ler-den* (3a-1).

Arapçadan Geçmiş Çokluklar

Bu çokluklar Arapçada tamlama grubu şeklinde yapılabılırken isimlerin sonuna getirilen *-at/-et* gibi çokluk ekleriyle de yapılmaktadır:

melekü’l-mevt “melekler âlemi” (23a-9) *muḥālifet* “muhalifler” (18b-8), *ḥakīkat* “gerçekler” (36b-10), *‘ulemānuḡ* “âlimlerin” (4a-9), *kütibiyye* “kitaplar” (4a-2), *melāiket* “melekler” (4a-1) *tahkīhat* “soruşturmalar” (37b-4).

2. İyelik Ekleri

Eklendiği isimlerin neye, kime, kaçınıcı şahsa ait olduğunu bildiren eklerdir. Bu dönemde kullanılan iyelik eklerinin Türkiye Türkçesinden tek farkı düzlük-yuvarlaklık uyumunun o döneme henüz yerleşmemesi nedeniyle ünlülerde görülmesidir.

Tekil 1. şahıs: -m/-um/-üm

Tekil 2. şahıs: -ñ/-uñ/-üñ

Tekil 3. şahıs: -ı/-i/ -ü; -sı/ -si

⁵⁹ Nadir İlhan, *a.g.e.*, s. 62.

Çoğul 1. şahıs: -ımız/ -imüz; -umuz/-ümüz

Çoğul 2. şahıs: -ınız/-ünüz; -unuz/-ünüz

Çoğul 3. şahıs: -ları/-leri

Tekil 1. şahıs: -m/-um/-üm

1. şahıs eki *-m*'dir; ancak yardımcı ses olarak *-u/-ü-* ünlülerini de alır.⁶⁰ İyelik ekleri bugünkü şekillerden farkı 1. ve 2. şahıslarda aradaki ünlünün daima yuvarlak olması 3. şahıs ekinin ise daima düz ünlü taşımasıdır.

oğlu-m-dan kız-(u)m-dan sevgü-lü-m-sün dise (17a-2), *din-üm* İslâm (6b-6), *oğlu-m* yaşı için (24b-5), *ben-üm* bu yirü gam tuttuğunu (7a-7), *benüm yan-um-da* (23a-5).

Tekil 2. şahıs: -n/-un/-ün

İsim çekim eklerinin bugünkünden farklı bir durumu yoktu; yalnız bu ek daima yuvarlak vokallidir.

peygamber-ün kimdür? (6b-5), *yüreg-ün* yanmaya (38a-5), *gönl-ün* yumuşamazsa (38b-3), *nefs-ün-e* arz it (38a-6).

Tekil 3. şahıs: -ı/-i; -sı/-si

eyü 'amel-i (7a-1), *Hağ Te'âlâ'nun va'de-si* (10a-3), *sevgü-si* (43-5), *nesne-si* ırak olsa (33b-3), *dil-i gönl-i-n-e* tabi (26a-12), *dürlü dürlü nimet-ler-i* (38a-3).

Asıl fonksiyonu aitlik bildirmek olan iyelik eklerinin yalnız 3. teklik şahıs ekinde belirtme hâli eki görevinde kullanılmıştır.

görür kamu-sı arsızlıktır (49b-9), *Teğri Te'âlâ'nun* feriştelere vardır *kimi-si* göklerde *kimi-si* yirlerdedür (5b-6).

Metinde, bir örnekte 3. şahıs eki aitlik fonksiyonunu kaybederek zaman zarfı görevinde kullanılmıştır.

kıyâmet gün-i gelmedin gözün açub 'âkıbetine olısar hâlini tedbîr kıla (41b-3).

birisi (1b-12), *mecmû'ınun* (6a-12) kelimelerinde ise üstüste gelen 3. şahıs iyelik eklerinden ilki mana aşınmasına uğrayarak kalıplaşmıştır.⁶¹

⁶⁰ Faruk Kadri Timurtaş, (1981), *Eski Türkiye Türkçesi*, İÜEF Yay., İstanbul, s. 64.

⁶¹ Zeynep Korkmaz, (1969), *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., 2. Baskı, Ankara, s.37.

Çoğul 1. şahıs: -umuz/-imüz; -umuz/-ümüz

Ünsüzle biten kelimelere gelirken araya -i/-i; -u/-ü yardımcı seslerini alarak ekleşmiştir.

ibadet-imüz-i kılluğ-umuz-ı (81a-5), *güc-ümüz* (90a-4), *‘âlimler-imüz* (5b-2), *zamân-umuz* (21b-2), *korğ-umuz* (40a-12).

Çoğul 2. şahıs: ıuz/-üz; -uuz/-üüz

Her zaman yuvarlak ünlü taşıyan bu ekin bağlama ünlüsü de yuvarlaktır.

korğ-uuz yokdur (40a-9), *oğlan-cuk-lar-uuz-a* namâzı buyuruğ kaçan yidi yaşına girseler (35b-9), *ıamu-ıuz ey mü‘minler!* (10b-4).

Çoğul 3. şahıs: -ları/-leri

Çokluk eki *-lar/-ler* ile 3. teklik şahıs iyelik ekinin birleşmesi sonucunda oluşmuştur.

kudret viren *iş-leri-ni* yaradan Hâk Te‘âlâ’dur (9b-4), Hâk Te‘âlâ’nun *kul-ları-nı* (24a-2), *‘ibâdet-leri* terk itmekdür (12a-5), vâcib ve sünnet olan *‘amel-leri* (13b-2).

3. İlgi Hâli: -uğ/-üğ; -nuğ/-nüğ

İlgi hâli ünsüz ile biten isimlere *-uğ/-üğ*, ünlü ile biten isimlere ise *-nuğ/-nüğ* ekleri getirilmektedir. İsim çekim eklerinin bugünkünden farklı bir durumu yoktur; yalnız genitif eki daima yuvarlak vokalli *-uğ/-üğ*; *-nuğ/-nüğ* ekinden oluşmaktadır. İlgi hâli eksiz bir şekilde de kullanılmaktadır:

biri-nüğ kurbânı düst olmaz (35a-1), âdem *oğlan-ları-nuğ* işleri (9b-3), *‘âlem-ler-üğ* kâmusı (24b-3), *dayağ-uğ* torpağı (24b-2), imânsuz *giden-üğ* ‘azâbına (29a-13).

Türkiye Türkçesinde ilgi hâli ekiyle kullanılan kimi yapılar bu dönemde eksiz kullanılabilir.

ağiret sa‘âdetine (13a-5), gâfletde yürüriken nâgâh *ölüm gelmeği* her şâ‘at nefsüne arz it (38a-6), *günahlar korğusı*, *imân korğusı* (29b-8),

İlgi hâli ekleri şahıs zamirlerine de gelerek isim tamlası görevinde kullanılabilir:

bizüm zamânımız-uğ sultânı (21b-3), Teğri Te‘âlâ sevgüsü *siz-üğ görklü* göze girü kalan nesnelere sevgüsünden (42b-1).

4. Belirtme Hâli

Hâl ekleri, cümle içindeki adları diğer sözcüklerle değişik anlam ilişkileri çerçevesinde bağlayan biçim birimlerdir. Hâl ekleri genellikle adlarla cümlenin asıl ögesi olan yüklem arasında ilişki kurar. Türkçede belirtme hâli cümlede nesneyi belirten eklerdir.

-ı/-i

Eski Türkçede *-(ı)ğ/-(i)g*; *-(u)ğ/-(ü)g* şeklinde olan bu ek, Batı Türkçesine geçişte umumi temayüle uğrayarak *ğ/g*'yi düşürmüş ve yardımcı ses durumunda olan *-ı/-i*; *-u/-ü* asıl ekin fonksiyonunu üstlenmiştir.⁶² Ancak düşen bu *-ğ/-g* kendisinden önce gelen ünlüyü yuvarlaklaştırmayıp onların izini taşımış olması, her hâlde iyelik eki gibi yazılmasından ileri gelmektedir.⁶³ Belirtme hâli eki vokalle biten bir kelimeye geldiği zaman araya yardımcı *-y-* ve *-n-* seslerini almaktadır.

Metinde tespit edilen belirtme hâli ekleri aşağıdaki gibidir:

seni yokdan var iyledüm (7a-5), *ol söz-i* söylemekde *kayd-ı* ve *ihtiyār-ı* (26a-9), *azab-ı* ebedidür (12b-7), göñülden *korku-y-ı* çıkarmamak (29a-2), *şu-y-ı* gelmeyince yıkanmak vâcib olmaz (48b-4), *haq te 'âlâ'-y-ı* zâtınla yok olmayan şifatlardan arılıya (5b-1), *dünya-y-ı* sevüb göñül virmekdür (88b-7), *hasta-y-ı* görmege (88a-2), *zinā-y-ı* terk iyle (16a-13), *adı-n-ı* (41b-10), *bunu* hatırında tutub (21a-6), *anı* bile dañi bile dimek gerekdür (14b-1), *kendüzi-n-i* ulu görmek (88b-3), *'ayıbı-n-ı* gözetmeye (27a-13), *her biri-n-i* yüz kez ya yitmiş kez yañod onar kez tekrar ide (84b-4).

-n

Teklik ve çokluk üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra gelen bu ekin metinde birçok örnek vardır:

hışm-ı-n, *konşı-sı-n* incitmekdür (87a-10), namazın girü kalan şartlarından (11) ya rükünlerinden *birisü-n* yirine getürmese namāzı dürüst olmaz (39a-10-11), namāzda *a 'zāsı-n* debretmemek gerek (64a-8), *başı-n* kaldura (64b-9), *yüregüñ (-i)* tağlayasun (38b-7).

⁶² Annemarie Von Gabain, *a.g.e.*, s. 64.

⁶³ Muharrem Ergin, (1998), Kadı Burhaneddin Divanı Üzerine Bir Gramer Denemesi, *TDED*, C. 4, İstanbul, s. 304.

5. Yönelme (Yaklaşma) Hâli

-a/-e

Eski Türkçede -ğa/-ge; -ka/-ke şeklinde kullanılan bu ek daha sonraları -ğ/-g; -k/-k seslerinin erimesi ile -a/-e şeklini almıştır. -a/-e yönelme hâli eki vokalle biten bir kelimeye geldiği zaman araya yardımcı -y- sesini alarak -(y)a/ -(y)e olmaktadır. Bu ekin metinde şu örnekleri vardır:

ağzı-n-a (13) şu virüb *boğaz-ı-n-a* ğargara virmekdür (47a-12-13), *biri-n-e* müntelâ olan *kimse-y-e* (20b-11), bir kişi Yahūdiler ve Naşrâniler *dini-n-e* hağdur dise kâfir olur (17a-4), bir kişi bir *mü'min-e* sen benüm katumda kâfirlerle berabersün dise kâfir olur (17b-5), eger öyle namâzın kılursa niyyet itdüm işbu öyle vaqtinüñ *farzı-n-a* (57a-8), Peyğamber Hâzretinüñ *katı-n-a* (79b-13), eger ol kişi gel *kâdı-y-a* varalum dise (18b-1), birisi *şu-y-a* dağı (47a-6), *zirâ atasu-n-a anasu-n-a tâbi'* olub Müselmân idi (2b-9-10), meşelâ bir kişi bir *kişi-y-e* (18a-5).

Metinde, sayısı fazla olmamakla birlikte bazı kelimelerde yaklaşma hâli eki, belirtme hâli eki görevinde kullanılmıştır:

bir kişi *ķumâr oynamağā yağod süci içmege* (1), *yağod zinâ itmege yağod ħarâm yimege* kaçd iylese bismillah dise (18a-1-2).

Metinde, -mağ/-mek fiilden isim yapma ekiyle birlikte kullanılan yaklaşma hâli eki ise eklendiği kelimeye “-mağ için/-mek için” anlamını vererek “için” edatı görevinde kullanılmıştır:

tâ'at birle uçmağā gir-meg-e (81a-9), *yu-mağ-a* başlaya (51b-12), gelüb ve mahremî olmayan *ħastayı gör-meg-e* (88a-2), *zinâ it-meg-e* yağod ħarâm *yi-meg-e* kaçd iylese bismillah dise başlasa kâfir olur (18a-2), gie de üç kez *oķı-mağ-a* (27b-11), âlemde ne kim *görün-meg-e* yarar nesne varsa görür (5a-4).

Fonksiyon zayıflamasına bağılı olarak bu ek, metinde “aşağā” ve “yağā” kelimelerinde kalıplaşmıştır:

aşağā uçacağdur (7b-13), *aşağā* ve yukarudur (4b-4), ħarâmdan *yağā* varmağdan sağlaya (32a-5).

Zamirlere gelen yönelme hâli ekleri:

bir Müselmân'a *baña* imānı bildür (2a-13), *anlara* (42a-7), *şaña* (27b-10), *buña* (57a-9), *kendüine* (2a-5), *bize* (3a-9), *aña* (4b-1), *kimseye* (20b-9).

6. Bulunma Hâli

-da/-de

Türk dilinin bütün dönemlerinde bulunma hâli *-da/-de*; *-ta/-te* olarak kullanılmıştır. Metinde bulunma hâli eki olarak *-ta/-te* şekli kullanılmamıştır.

dünya-da ammâ mü'minler her birisi *ahiret-de* bilecekdür (5b-1), birinci *yir-de* (36a-7), kişi Müselmânlığı *için-de* olıcağ (39a-12), arlık *hükmin-de* (49a-9), *göñül-de* birikmişdür (14a-4), Hâk Te'âlâ *katın-da* ulu günâh olur (11a-7).

Zamirlere gelen bulunma hâli eki:

sen-de (19a-1), *ben-de* (28b-7), *bura-da* (2a-10).

Çokluk eki almış kelimelerde bulunma hâli ekinin kullanımı:

koıyı virmek gerek tâ kim *ara-lar-ı-n-da* (51a-1), girü kalan vaqt *namaz-lar-ı-n-da* (58a-11).

İyelik eki almış isimlerde bulunma hâli eki teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra geldiğinde *-n-* ünsüzü ile birlikte kullanılmaktadır:

hatır-ı-n-da tutub (21a-6), ol kişi *hakkı-n-da* (2b-3) *namaz-ı-n-da* okımağa (75a-5).

7. Ayrılma Hâli

-dan/-den

Eski Türkçede *-tın/-tin*; *-dın/-din*⁶⁴ şeklinde dar ünlülü bu ekler, metinde ise *-dan/-den* şeklinde kullanılmıştır:

zamân-dan ve *mekân-dan* (4b-2), *hayır-dan* ve *şer-den*, *aşşı-dan*, *ziyân-dan* (5a-1) *kılıç-dan* keskindür (7b-7), bilüb *od-dan* çangaler birle *od-dan* aşağı bırağacağdur (8a-7), *göñüller-den* geçmedin (10a-1), ya 'âlemler-den ya *şehitler-den* ya ırak şefa'ât itmeye (12a-13), *nesneler-den* şaklıya (14a-10).

Metinde bir kelimedede, ayrılma hâli eki olarak *-ten* şekli de kullanılmıştır:

⁶⁴ Annemarie Von Gabain, *a.g.e.*, s. 75.

‘*avret-ten* arsız olub orucu beyân ödemededen olsa eger (31a-7)

Ablatif ekinin aslî şekli olan *-dın/-din* kalıplaşmış olarak *öñdin* kelimesinde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sık geçen *öñdin* “önden, önceden” metinde de kullanılmıştır.

oğlu ve kızı başından kulu kırdası başından fitireyi bayrām namāzın kıalmazdın *öñdin* virmek yigdür (34b-4).

Zaman bildiren kelimelerle birleşen ayrılma hâli eki, son çekim edatı almadan *-dan /-den sonra* ve *-den /-dan beri* ifadesini de verebilir:

küfre ‘azim iylese egerçi *yüzyıl-dan* şonraya (17a-7), on *gün-den* çok görse ol nesne ton görmek olmaz (49a-6).

Zamirlere gelen ayrılma hâl ekleri:

ben-den emîn olsa (28b-6), *bun-dan* şonra peygamber dañi gelmek yokdur (6a-11), *on-dan* düşecekdür (7b-13), *sen-den* gayri kimsem yokdur (24a-13), *kendü-n-den* (80b-6).

8. Eşitlik Hâli

-ca/-ce

Türk dilinde kelimelere eşitlik, mukayese, miktar, kadar ve benzerlik anlamı katan işlek eklerden biridir.

Mukayese anlamında: *ben-ce* oldur ki (5b-2), *kendü-n-ce* yumak (51a-2).

Miktar anlamında: dünyānuñ biñ *yılın-ca* (37a-13), *ni-ce* kılluk (7a-5).

Benzerlik anlamında: kılmayanların *halin-ce* (37b-2), *er-ce* olur (47b-8).

Metinde eşitlik hâli eki, iyelik ekli şekillerde daha canlı bir kullanışa sahiptir:

bir *sözin-ce* kâfir olur (36a-1).

Aslı *-ça/-çe* olan ekin bu kullanışta metinde birkaç örneği vardır:

aķ-ça şu çıkar (48a-13).

Metinde eşitlik hâli ekinin “kadar, miktar” manası dışında farklı kullanım örnekleri de tespit edilmiştir:

ardınca “ardından”: Teñri Te‘âlâ buyruğın yerine getürmek *ardın-ca* olmaz (28a-13), ammā tizcek öğrenemedüğü için *ardın-ca* olmaz (39a-3).

-cağ/-cek; -çağ/-çek

Köken bakımından *-ca/-ce* ekiyle ilgisi olan bu ek, yapma ekleri bahsinde verdiğimiz isimlerden başka sıfat ve zarf olarakta kullanılan kelimeler yapar. Metinde birkaç kelimedede bu ekle kurulmuş zarf bulunmaktadır:

tiz-cek tevbe ider (11a-1), olsa öğrenürdi amma *tiz-cek* öğrenemedüğü için ardınca olmaz (39a-4), belki zek'at virecek deñlü malı yoğsa dañi *yalın-cağ* aç ve muhtâç (12) (89a-12).

9. Yön Gösterme Hâli

-ra/-re; -aru/-erü; -ru/-rü

Yön gösterme ekleri *-ra/-re; -aru/-erü; -ru/-rü*'dür. Türkçenin bütün devirlerinde aynı şekilde görülen bu ek, genellikle eklendiği kelimiyle kalıplaşmıştır. Eski Türkçe devrinde *-ğaru/-gerü* şeklinde görülen ek, başındaki *-ğ/-g* seslerinin düşmesiyle Batı Türkçesinde *-aru/-erü* şeklini almıştır.

-ra/-re

yirde ve gökde anuñ hükminden *taşra* nesne yokdur (4b-5), anı tafşil *üzere* zıkr idecek yir degüldür (28b-5).

-aru/-erü

Eski Türkçedeki *-ğaru/-gerü* ekinin devamı olan bu ekin metinde daha çok yuvarlak şekilleri kullanılmıştır:

ilerü (<il-gerü): dünyā işinden *il-erü* tuta (42b-5).

yukaru (<yok-ğaru): elin *yuk-aru* gökden yana (4b-6).

içerü (<iç-gerü): boğazından *iç-erü* (31b-10).

-ru/-rü

dünyā yaradılalıdan *berü* (4b-10).

10. Vasıta Hâli

Fiilin ne zaman, nasıl, ne ile kim ile yapıldığını ifade etmek için vasıta hâli eki alırlar. Eski Türkçeden bu yana vasıta hâli ekleri eylemin hangi araç ile yapıldığını bildiren hâl ekleridir.

-n; -la/-le; -layın/-leyin

Vasıta hâli eki “-n” Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde kullanıldıktan sonra Osmanlı Türkçesi döneminde kullanımdan düşmüştür.

Eski Anadolu Türkçesinde asıl vasıta hâli eki “-n” olmakla birlikte “-la, birle, ile” şekilleri de kullanılmıştır. “-n” eki kullanımdan düşünce, onun yerini “ile” edatı almıştır. Türkiye Türkçesinde “ile” son çekim edatı ve onun ekleşmiş “la/le” şekilleri vasıta hâli görevinde kullanılmaktadır.⁶⁵

-n-

Eski Anadolu Türkçesinde çok sık kullanılan vasıta hâli eki -n- Osmanlı Türkçesinin başlarında çok az kullanılmıştır. Metinde bu ekin kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir:

bilmediği içü-n (3a-5), meclisinde turduğı vakti-n bu du‘âyı okısa (85b-13), kıyâmete degi-n (6b-12), yaya-n yürüyüb (30b-7).

-la/-le⁶⁶

artuğ günâh işleyen imân-la girecek (12b-4), istediği kulağ-la (5a-9), Hâk Te‘âlâ’yı zâtın-la yok olmayan şifatlardan (5b-4), ilm-le ‘ibâdet iyleye (89b-7), üçünci oldur kim i‘tikâd birle eyde (5b-8), kitâblar kâmusı hâkdur Hâk Te‘âlâ’yı her bir kitâbı Cebrâil birle her bir peygambere virmişdür (5b-9).

-layın/-leyin

Eski Anadolu Türkçesinde vasıta hâli eki olarak kullanılan bu ekin metindeki örnekleri şunlardır:

buncı-layın bir kişi (24a-11), senci-leyin bir kuşcuğaz missum? (41a-5).

Metinde çokluk ekinden sonra bazı kelimeler vasıta hâli ekini almıştır:

Qur‘ân ile ve tesbîh-ler-le (78a-11), eyü şîfat-lar-la gönüllerin bize diler (46a-8), bir mü‘mine sen benüm katumda kâfir-ler-le berabersün dise (17b-5).

⁶⁵ Birol ipek, (2008), Türk Dilinde Vasıta Hâli, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, Ankara, s. 66.

⁶⁶ Ekin ile edatı ile münasebeti, fonksiyonu Türk şivelerindeki durumu için bkz. R. Rahmeti Arat, (1951), *Atebet’ül Hakâyık*, TDY Yay., İstanbul, s. 137-140.

11. Soru Eki

mi/mi

Eski Türkçe döneminde ekin ünlüsü “*mu/mü*” şeklinde yuvarlaktır; fakat Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinde yalnız *mi /mi* dar şekliyle kullanılmıştır:

kulluğum yirine getürdün *mi* yoksa benüm kulluğum ve en‘āmım unudub nefsiñe (9) ve şeytāna uyub, başa āşī olub anlaruñ buyruğum tuttuñ *mi*? (7a-8-9), ol ĩmānla gidem *mi* yoħsa gitmeyeyim *mi* diyü ğuşşalamañdur (29a-11), kirāmīni *mi* yaıuranı *mi* ya çıkanı *mi* ya öñe geçeni *mi* ya seyredini *mi*? (18a-8).

12. Aitlik Eki

-ki

Ayitlik eki zamir ve sıfat olan isimler yapar. Metinde fazlaca örneği olan eklerden biridir. Eski Türkçe döneminde olduğu gibi metinde de bu ek kalınlık-inceciklik uyumuna tabidir. İsimden sıfat yapan, aitlik bildiren bu ek, Eski Türkçede “-ki” şeklinde nadiren de “-kī” şeklinde kullanılmıştır. -ki eki devamlı ince sıradan yazılırken Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde kalın şekliyle de yazıldığı görülür.⁶⁷ Metinde “-ki”nin, Eski Türkçede olduğu gibi kalın şekli de bulunmaktadır. Ayrıca -k- iki vokal arasında sadalaşarak -ğ- olmaktadır.

içinde-ki rükünleri, vāciblerin niyyetlerin müstaħabların bildürelüm (58a-13), iki *yanında-ğı* feriştelere niyyet ide (65b-2), *vaıttta-ki* bu geçen nesnelere bilsün (27b-8), daħi olmasa *ķankı* yaña güci yeterse kıla (70b-11).

Aitlik eki -ki bazı kelimelerde ek olma özelliğini kaybederek kalıplaşmıştır:

çünkü: pes *çünki* Ĥaķ Te‘ālā böyle buyurdı (80b-12).

belki: ‘ibādet kılmasa *belki* baķduğı nesnelere nefsiñe hoş gelür (45b-9), yüz biñ derece edebsüzlik ve ‘ayıblu iş itmiş olur *belki* miķrablar yanında (77b-13).

hālbuki: bir kişi bir kişi işlemeden yalan yire Allah bilür işledüm dise *hālbuki* (12) ol kişi işlemedügin bilür olsa (16b-12).

⁶⁷ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 334.

13. İsim Tamlaması

En az iki ismin bir araya gelerek kendi aralarında oluşturdukları anlam ilgisine isim tamlaması denir. İsim tamlamalarını oluşturan kelimelerden birincisi isme *tamlayan* ikinci isim ise *tamlanandır*.

a. Belirtili İsim Tamlaması

Tamlayan ismin, “-uñ/-üñ; -nuñ/-nüñ” ilgi hâli ekini, tamlanan ismin de “-ı/-i; -sı/-si; -su/-sü” eklerini aldığı isim tamlamasına belirtili isim tamlaması denir.

hadīs-i şerīf-üñ ma ‘ni-si (1b-6-7).

kişi-nüñ imān-ı (10b-10).

meclis-üñ hayr-ı (86a-1).

bunlar-uñ her bir-i (84b-4).

kullar-ı-nuñ göñl-i (77b-5).

‘ālimler-üñ çoğ-ı (73a-13).

namāz-uñ (5) farzlar-ı, vācibler-i, sünnetler-i, müsteḥablar-ı, du ‘ālar-ı (77b-6).

Belirtili isim tamlamaları sıfat tamlamalarıyla da birlikte kullanılabilir:

dünyāda virdügi ni ‘metler-üñ birde bir-i-nüñ şükr-i-n (9b-11), *ol altı nesne-nüñ evvel-i* (4a-11), *uçmak ehli-nüñ yeti-sü-n* (7b-2), *her bir kişi-nüñ ‘amel-i-n-e* (8b-3), *gün-üñ şabāḥ-ı-n-da her gice-nüñ aḥşam-ı-n-da* (85a-6).

Metinde belirtili isim tamlamalarının arasına kelimeler de girmektedir:

imān neydügin bilmeye-nüñ ve *bilüb i ‘tikād birle ḳabul ḳılmaya-nuñ tā ‘at-ı* (2a-7).

Metinde belirtili isim tamlamaların da tamlayanın düştüğü isim tamlaması örnekleri vardır:

(insanlar-uñ) ba ‘zı-sı biraz yürek idüb andan düşecekdür (7b-13).

b. Belirtisiz İsim Tamlaması

Tamlayanın eksiz, tamlananın ise -ı/-i; -sı/-si; -su/-sü eklerini aldığı isim tamlamalarıdır. Belirtisiz isim tamlamalarında tamlayanla tamlanan yer değiştirmez, tamlayanla tamlanan arasına sözcük girmez; ayrıca belirtisiz isim tamlamaları sıfat görevinde de kullanılabilir.

günahlar ḳorḳu-sı, imān ḳorḳu-sı (29b-8), *vakt ḳaza-sı* (57b-1), *dünyā iş-i* (58a-1).

c. Zincirleme İsim Tamlaması

En az üç ismin yan yana gelerek tamlama ekleriyle birbirine bağlanmasıyla oluşturulan tamlamalardır. Tamlayanla tamlanan yer değiştirebilir, tamlayan veya tamlanan zamir olabilir.

kişi-nün imān-ı nūr-uḡ söndürme (10b-10).

namāzlar-uḡ göñül hazırlıḡ-ı-y-la (80b-5).

kuşluk namaz-ı-nuḡ azacuḡ-ı (68a-4).

cinniler-ün ve âdem oğlanlar-ı-nuḡ kamu-sı-na (6a-11).

‘âlimler-ün kamu-sı kat-ı-n-da kâfir olur (24b-4).

B. Sıfatlar

Sıfat (ön ad) isimlerin ya da diğer sıfatların önüne gelerek onları miktar sıra, konum, renk, biçim, bıraktığı izlenim vb. gibi çeşitli yönlerden tanımlayan, tarif eden sözcük türüne denir. Sıfat ile nitelediği veya belirttiği ismin oluşturduğu sözcük grubuna ise "sıfat tamlaması" denir.⁶⁸ Sıfatlar nesnelere vasıflandırma ve belirtme suretiyle karşılayan kelimelerdir. Türkçe sıfat çekimleri yönünden çok zengindir.

Türkçede sözcük türleri arasında yer alan sıfatların belli başlı özellikleri şunlardır:

1. Sıfatlar daima çekimsizdir.
2. Sıfatlar işletme eki almazlar.
3. Sıfatlar iki guruba ayrılır: belirtme sıfatları ve niteleme sıfatları.
4. Sıfatlar çoğul eki almaz.
5. İsmi nitelerler asla fiil çekimine girmez.

Metinde, kullanışları bakımından belirtme sıfatlarında olan sayı sıfatlarında bugünküne göre farklı durumu yoktur; sadece bazı sayı isimlerinde ses değişikliği görülmektedir, “*yidi, tokız, yigirmi, biḡ*” gibi sayılarda ses değişikliği görülmektedir.

ol kişi *yidi yüz ulu günāh* işlemiş olur (37-5), *yüz biḡ yigirmi dört biḡdür*. Bir rivāyetde *iki yüz (7) biḡ yigirmi dört biḡdür* (6b-6-7), *tokuzuncısı* delüz olub şāmet olmaḡdur (27b-2).

a. Niteleme Sıfatları

Bir varlığın rengini, biçimini, boyunu, durumunu; kısaca "nasıl" olduğunu bildiren sıfatlardır. Niteleme sıfatları varlıkların bünyesinde bulunan yani "kalıcı" özelliklerini tarif

⁶⁸ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 272.

ederler. Türk dilinde niteleme sıfatlarını bulurken isme “nasıl” sorusunun sorulması yeterlidir. Niteleme sıfatlarına vasıflandırma sıfatları da denilmektedir. Varlıkların kalıcı özelliklerini gösteren bu sıfatların bazıları metinde aşağıdaki örneklerde görülmektedir:

azacuk ‘azāb (6b-12), kara gökçelerde (5a-4), ulu günāhlar (12a-5), uzun ‘ömür (38a-7), dürlü dürlü ni ‘metler (38a-3), çokluk şevāb (65a-8), zevālsüz ni ‘metler (10a-1).

Unvan sıfatları niteleme sıfatı özelliği gösterir:

hazreti muhammed (1b-10), mūsā peygamber, ‘isā peygamber (6a-1).

Birden çok niteleme sıfatı bir ismi de niteleyebilir:

çok dürlü ni ‘metler (44a-8).

Niteleme sıfatları ile belirtme sıfatları bir arada kullanılabilir:

bir yüce yir (19b-1), ol göñline gelen yaramaz nesne (26a-5).

b. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları varlıkları belirten sıfatlardır. Adları sayı belirterek, soru sorarak ya da gösterme yoluyla, kimi zaman da belgisiz olarak belirten sıfatlara belirtme sıfatları denir.

Belirtme sıfatları kendi içerisinde beşe gruba ayrılır:

1. İşaret Sıfatları

İşaret (gösterme) sıfatları nesnelere yerlerine işaret etmek suretiyle belirten kelimelere denir. İşaret sıfatları: *bu, şu, o, şol, ol* ve birleşik bir şekil olan *-uşbu* ve *-işbu’dur*. Bunlar işletme eklerini almazlar; eğer işletme eklerini alırlarsa işaret zamiri olurlar.

Metinde yer alan işaret sıfatları şunlardır:

bu

Yakında olan varlıkları ve eylemleri göstermede kullanılan sıfattır.

bu altı nesne (4a-9), bu gün (9b-6), bu günāh (10b-11), bu dört nesne (52b-12).

şu

Uzakta olan varlıkları ve eylemleri göstermede kullanılan sıfattır.

şu zāhir ulu (80b-12).

o

Uzakta olan varlıkları ve eylemleri göstermekte kullanılan sıfattır.

o kalan sünneti dağı ödeye (69b-13), *o altı nesnenüñ ikincisi* (5b-6).

şol

Günümüz Türkçesinde kullanılmayan bu sıfat, Eski Anadolu Türkçesinde çok fazla kullanılmıştır. Metinde de bu ekin kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir:

şol namâz (2a-4), *şol* kişiler (2b-12), *şol* kimseye (32a-5).

ol

Batı Türkçesine “*ol*” olarak geçen bu gösterme sıfatı Osmanlı Türkçesine “*o*” zamiri olarak geçmiştir.

ol ulular (78b-12), *ol* vakt (32b-8), *ol* vakt farz (34a-6), namâzuñ *ol* altı şartından birisi (53b-7), *ol* şuyı bolsa yıkanmak vâcib olur (48b-5).

işbu

Eski şekli *uşbu* olan *işbu*, *uş* gösterme edatı ile *bu* zamirinin birleşmesi ile meydana gelmiştir.

işbu geçen nesnelere (12b-8), *işbu* didügi söz (35b-3), *işbu* bu zamân küfr zamânı (16a-10), *işbu* orta vaktinüñ farzına (56a-13), *işbu* nesne (11b-4).

karşu

Düz şekli *karşı* olan *karşu* gösterme sıfatı günümüzde de kullanılmaktadır.

karşu yoşsullara virdükçe niyyet itmek gerek (34a-2).

2. Sayı Sıfatları

Varlıkları sayı yoluyla belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar varlıkları adet, derece, topluluk gibi belirttiği gibi bölük, parça olarakta belirten sıfatlardır.

1.1. Asıl sayı sıfatları

Kelime halinde olan asıl sayı sıfatları: *bir*, *iki*, *üç*, *dört*, *biş*, *altı*, *yedi*, *sekiz*, *dokuz*, *yüz*, *biş'dir*. Fonksiyonları hiç değişmeden günümüze kadar gelen bu sayı sıfatları şekli olarak değişmiştir.

Metinde “*dört*” sayısı Eski Türkçede “*tört*” şeklindedir. Eski Türkçede “*beş*” Eski Anadolu Türkçesinde “*beş*, *biş*” şeklinde kullanılmıştır. “*yedi*” Eski Anadolu Türkçesinde “*yidi*” Eski Türkçede “*yeti*” şeklinde kullanılmıştır. “*elli*” Eski Türkçede “*ilig*, *elig*” şeklindeydi Eski Anadolu Türkçesine geçerken -g/-l seslerini düşürmüştür:

iki elin iki dizi üzerine kıya (63b-9), altı bölükde bir bölüğü (11b-10), dört üç rek‘at farzların iki evvelki rek‘atlarından (59b-9), biş vakt namāz kıılmağdur (1b-11).

Metinde kelime grubu şeklinde olan sayı sıfatları:

on bir kez kıul hüvallahü ehad (84a-1), vācibleri on ikidür (59b-3).

Sıfat tamlaması oluşturan yapıların örnekleri de şunlardır:

rivāyetde şöyle gelmişdür kim, “mecnū‘ı (6) peygamberler yüz biñ yigirmi dört biñdür. Bir rivāyetde iki yüz biñ yigirmi dört biñdür (peygamberler) (6a-6-7).

2.2. Sıra sayı sıfatları

Varlıkların derecelerini bildiren sıra sayı sıfatları -*inci/-ıncı*; *uncı/-üncü* ekleriyle yapılmaktadır.

iki-nci secdeye andan varmağdur (62a-2), iki-nci rek‘atı (64a-10), bir-inci yirde buyurmuşdur (36a-7), üç-üncü rek‘at (7a-10).

2.3. Kesir sayı sıfatları

Varlıkların parçalarını belirten sıfatlardır. Bunlar kelime grubu şeklinde olur:

ni‘metlerüñ biñde birinüñ şükri (9b-10).

1.4. Üleştirme Sayı Sıfatları

Fonksiyon olarak bölme, parçalama ve dağıtma ifade eden bu sıfatlar metinde fazla işlek değildir. Üleştirme sayı sıfatları, “-*er/-ar*; -*şer/-şar*” ekleriyle yapılmaktadır:

azacuğı on-ar kez olmağdur tā ki (84b-5), şabāhda ve aḥşamda üç-er kez “e‘üzü kelimāt tammāt min şerrī mā ḥalağ” dise (85a-11-12).

3. Soru Sıfatları

Varlıkların durumlarını, yerlerini ve sayılarını soru yoluyla belirten sözcüklerdir.

kaç

Varlıkların sayısını soran sıfatlardır.

kaç kırk arturursa her kırkda bir dirhem vire (32a-10), *kaç* vakt (namāz) kazaya kalmışdır (57b-5), her namāz ki kıılır *kaç* rek‘at iddüğine (54b3).

ne

Nesnelerin ne olduğunu soran sıfatlardır.

ne korku ve *ne* muhabbet (40b-3), *ne* dindür (6b-5), sen *ne* fikr idersin (37b-6), *ne kadar* zahmetler (38a-12).

kankı

Eski Anadolu Türkçesinde “*kanğı/kankı*” şeklinde kullanılmıştır; fakat Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğru “*hangi*” şeklini almıştır.

kankı kişinin (88b-9), *kankı* yaña (70b-11).

nice

Nesnenin mikdarını soran sıfatlardır. “*nice*” kelimesi “*ne zamiri*” ile eşitlik eki olan *-çe’nin* birleşmesiyle meydana gelmiştir. Bu sıfat Eski Türkçede “*neçe*” şeklindedir.

nice ‘azāb (2a-5), *nice* kulluk (7a-6), *nice* gün (9a-3), *nice* Müselmānlık (14a-3).

4. Belirsizlik Sıfatları

Varlıkları belirsiz olarak belirten sıfatlardır.

bazı: *ba’zı* ‘ulemā (11b-3), *ba’zı* kitāblarda (11b-13).

birkaç: nesne kıala *birkaç kez* şuyla yunıcağ gide (51a-13).

ķamu: *ķamu* peygamber (6a-3).

her: *her* kişiye (6b-3), *her bir* bölük bir dürlü günāh işleyeni (8a-6).

hiç: *hiç birinüñ* (35a-3), *hiç* nesne (35a-5), *hiç* nesneden (83b-2).

bir: *bir kişi* filān kişinin malı helāldur dise (15b-5), *bir* gün (37a-13).

her bir: *her bir kişi* ulu adı birle(7a-4).

kimi: *kimi* sünnet, *kimi* müsteħabdur (53a-10).

çok: *çok* Kıur ‘ān okısa (90a-7).

filān: bir kişi *filān* kişinin malı helāldur dise (15b-5).

Yapısına Göre Sıfatlar

1. Basit Sıfatlar: Yapım eki almamış veya kök halindeki sıfatlardır.

ol altı nesne (4a-11), *yidi yirde* (8a-1), *ulu günahlar* (11a-10), *yüce yire* (19b-1).

2. Türemiş Sıfatlar: Yapım eklerini almış sıfatlardır.

'ilm-süz 'amel (2a-13), yara-maz iş (10a-6), günah-lu iş (24a-1).

A. Zamirler

Zamirler (adıllar) isim grubuna dâhil olup, kullanım bakımından isim gibi muamele görürler. Ancak çekim esnasında kökün değişikliğe uğraması, önemli bir hususiyet arz etmektedir.⁶⁹ Metinde kullanılan zamirler ses, yapı ve kullanım bakımından Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesine göre büyük değişiklik göstermemektedir. Bazı zamirlerin çekim sırasında kök değiştirmesi eklemeli bir dil olan Türkçe için istisna teşkil etmesindedir. Türkçede zamirlerin çekiminde kökleri değişmektedir.⁷⁰

Türkçede zamirlerin belli başlı özellikleri şunlardır:

1. Zamirler varlıkları temsil etmek veya göstermek amacıyla kullanılmaktadır. Bundan dolayı zamirlerin tek başlarına anlamları yoktur.
2. Zamirlerin bazıları yapım eklerini alabilmektedirler.
3. Zamirler çekim sırasında kök değiştirmektedirler. Bu özellik zamirleri diğer isimlerde farklı yapan hususiyettir.
4. İsmi yerini tutan kelimelerdir. Zamirler kelime grubu oluşturmazlar.

Zamirler Türkçede iki grupta incelenmektedir: sözcük hâlindeki zamirler, ek hâlindeki zamirlerdir.

1. Sözcük Hâlindeki Zamirler

Sözcük hâlindeki zamirler (adıllar) beş gruba ayrılmaktadır:

a. Şahıs Zamirleri

Teklik 1. şahıs zamiri: *ben*

Teklik 2. şahıs zamiri: *sen*

Teklik 3. şahıs zamiri: *ol/o*

Çoğul 1. şahıs zamiri: *biz*

Çoğul 2. şahıs zamiri: *siz*

Çoğul 3. şahıs zamiri: *anlar/onlar*

Çekimde bugüne en fazla değişik manzara gösteren 3. şahıs zamiridir: *o, ol, ana, anda, andan, anuñ, anları, anlara, anlarda, anlardan, anlaruñ'dur*. Şahıs zamirlerinin

⁶⁹ Mehmet Akalın, (1994), Ahmedi'nin Dili, *TDAY-B.*, Ankara, s. 9-153.

⁷⁰ Mecdut Mansuroğlu, (1949), Türkçede Zamir Çekimi, *TDED, S. III /3-4*, İstanbul, s. 501-518.

genitif hâli daima yuvarlak vokallidir: *benüm, ŧenüŧ, bizüm, sizüŧ, anlaruŧ'dur*.⁷¹ Metinde yer alan ŧahıs zamirlerin çekimi bu günkü Türkiye Türkçesiyle aynıdır; fakat 3. teklik ŧahıs ile 3. çokluk ŧahısın çekimi farklıdır.

Eski Türkçenin başından beriteklik 1. ŧahıs zamiri “*men/min, ben*” şeklindedir. Batı Türkçesine geçerken “*ben*” şekli tercih edilmiştir. Teklik 2. ŧahıs zamiri daima “*sen*” olarak kalmıştır; değişikliğe uğramamıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde teklik 3. ŧahıs zamiri “*ol/o*”dur; fakat Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğru “*ol*” şekli yerine “*o*” şekli kullanılmıştır. 3. çokluk ŧahıs ise *olar* ve *anlar* biçimindedir.

Metinde yer alan ŧahıs zamirleri ŧunlardır:

Teklik 1. ŧahıs zamiri: ben

ben aña secde iden ya ‘izzet iyleyeyin dise kâfir olur (16a-4), *ben* kimseye la‘net itmem (18b-5).

Teklik 2. ŧahıs zamiri: sen

sen zek‘at virmez idüŧ kimse iderse *sen* zâlimlerdensin (8a-6), *sen* ne fikr idersin (37b-6).

Teklik 3. ŧahıs zamiri: ol/o

ol, artuğ korđar (40a-10), *ol*, kendüye farz olan ‘ilmi öğrenmedüğü için daği iyle ‘azâb iderler (2a-6).

Çoğul 1. ŧahıs zamiri: biz

biz burada (8a-3), *biz* daği pâdiŧâhuŧ kulluğında (8a-12), *biz* zıkr itmedük (56a-2).

Çoğul 2. ŧahıs zamiri: siz

sizden bir gözüŧ imâni tamam olmaz Teŧri Te‘âlâ (2) sevgüsü *sizüŧ* görklü göze (42b-1-2).

Çoğul 3. ŧahıs zamiri: anlar/onlar

anlar kim uçmağa girecekdür (7b-7), ŧeytâne‘t tebâ‘nuŧ fitnessüne düŧüb yolun (5) azmitmeye *onlardandır* (41b-4-5).

⁷¹ Faruk Kadri Timurtaŧ, *a.g.e.*, s. 355.

Şahıs Zamirlerinin Hâl Ekleriyle Kullanılması

Bu dönemde şahıs zamirleri datif (yönelme) hâli eki *-dA* biçimindedir: *baña* <maña, *saña* <saña, *aña* <añar, *bize* <bizge <bizke <biziğe, *size* <sizge <sizlerke, *onlara/olara* <anlarka/olarğa'dır.

Lokatif (bulunma) hâli ekini almış şahıs zamirleri: *bende* <bente/minte; *sende* <sinte; *onda* <anda <anta.

Ablatif (ayrılma hâli) eklerini almış olan şahıs zamirleri: *benden* <mindin/bendin; *senden* <sendin/sindin; *ondan/andın* <andın <antın.

İlgi Hâli:

senüñ dirlüğün için dise (25a-13), *anuñ* canı (43a-13), *anuñ* için dünyâ sevgüsüyle tolar (43a-10), *anlaruñ* katında (2b-13), *anlaruñ* azabı ebedidür (12b-7), *sizüñ* görklü göze (42b-2).

Belirtme Hâli:

ben *beni* bilmezinki (17a-8), *beni* unuttı dise kâfir olur (17b-3), *bizi* sevindüre (8b-2), *bizi* yoğiken var iyleye (90a-2).

Yönelme/Yaklaşma Hâli:

baña dünyâ (19b-3), lazımdur *saña* (27b-10), *saña* kim guşşalanub dün gün kıan ağlayasun zârlığla yüregün tağlayasun (38b-6), şimdi girü *ana* gelem (46b-11), *ana* tafşıl üzere zıkr idecek (28b-5), *aña* beñzer kimse yokdur (3a-12), *bize* diler anlaruñ gönli gözi açıldı (46a-8), *bize* yöneldiler (80b-10), işidüb harâm bi'ad işler bulaşdukların görüb *anlara* mutâb'at kalur (42a-8), bir dañi eli altında olanlara eyülükle namâz kılmayacak *olanlara* güçle namâz kıldurmağa (8a-9), el altında *olanlara* dinine gereklü nesneleri öğrenmemekdür (8a-8).

Bulunma Hâli:

dünyada *bende* kırksa (28b-7), zek'at virmemek gibi oruc tutmamak gibi *anda* lazım olan budur ki (12a-6).

Ayrılma Hâli:

benden emin olsa yimekte ve içmekte ve gülmekte uyanmağda (28b-6), *benden* artuğ kâfirdür dise (16a-8), *senden* intikâm alub seni gönderem (8a-10), *senden* gayri

kimsem yokdur (24a-13), *andan* gönli anı yaradana intikâl ide (46a-2), *bizden* yağa yöneldürüz (80b-11), azmitmeye *onlardandur* (41b-5).

Vasıta Hâli:

bir kişi gel *senüñile* şeri‘ata gidelüm dise (18a-12).

Metindeki şahıs zamirlerinin edatlara bağlanması:

benüm için olan tura zek‘at farz olmaz (34a-8), *bizüm için* (18b-12), *anuy için* ki (6a-6), *ben dañi sencileyin* bir kuşcuğaz mıssum (41a-5), *benden artuk* kâfirdür dise (16a-9), *andan dañi* gide (89a-7).

Şahıs zamirleri metinde şu örneklerde yapım eklerini almıştır:

Hağ Te‘âlâ baña uçmak virürse *sen-süz* aña girmez (22a-6).

b. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri, işaret etmek, göstermek suretiyle nesnelere karşılayan kelimelerdir. İşaret zamirleri nesnelere bir yer içinde gösterir, onlara yerlerine göre işaret ederler. Varlıkların yerini gösteren zamirlerdir. İşaret zamirleri zaman, mekân ve tasavvurda uzaklık ile yakınlık kavramına bağlıdır.

İşaret zamirleri: *bu, şu, ol, o, işbu ve şol*‘dur. Bunların çokluklukları ise *bunlar, şunlar* ve *onlar*‘dır.⁷² Bu zamirler yalın veya isim çekim ekleriyle birlikte kullanılmıştır.

anlar

anlar gele bildürdüm (7a-7), *anlaruñı* buyruğum tıttuñ mı? (7a-9).

bunlar

bunlar olmazsa (89a-9), *bunlar* birinci yiyicilerdür dise (19b-7), *bunlar* kemâl ‘âlimleri olduğı (41a-7).

bular

En yakında ve en uzakta olan nesnelere karşılamak için kullanılan “*bular*” zamiri metinde sadece bir yerde kullanılmıştır. “*bular*” zamiri bugünde bazı ağızlarında kullanılmaktadır.⁷³

bularuñ bu gönülleri, gözi kör olub tırur yaratılmış nesnelere bağub (45b-4).

⁷² Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 273.

⁷³ Ahmet Bican Ercilasun, (1983), *Kars İli Ağızları*, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara, s. 138.

bu

bu daği ulu mağrurluğdur (36b-4), kişi korkması *bu* degüldür (41a-9).

ol

ol daği arsuzluğ olur (49b-7).

şol

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde çok kullanılan “*şol*” zamiri “*şu, o*” manasını taşımaktaydı. Eski Türkçede bu zamir “*uş*” gösterme edatı ile “*ol*” zamirinin birleşmesi ile oluşmuştur:

şuyı eliyle dürtse *şol* kadar çok koymasa (47b-12), *şol* halde kim batın dünyādan yaña ve dünyā ‘izzeti taleb kılmagla (41b-10-11).

İşaret Zamirlerinin Hâl Ekleriyle Kullanılması

İşaret zamirleri isim işletme eklerini alabilmektedirler. Eski Türkçede genetik şekli *bunuş, anış, bularnış, olarnış* şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesinde ise genetik şekli *bunuş, şunuş, anuş, bularuş, şularuş*’dur. İşaret zamirlerinin akkuzatif şekillerinde ise Eski Türkçede *sabımığ* sımadı “sözümü kırmadı” örneğinde olduğu gibi *-ğ* biçimi yanında *bunı <munı, anı, bularnı, olarnı* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde bu çekim *bunı, şunı, anı, buları, şuları* şeklinde olduğu görülmektedir.

İşaret zamirlerinin datif şeklinde ise Eski Türkçede *buña <muña, şuña, aña, bularğa, olarğa* şeklinde olduğu gibi *buñar, muñar, añar* şeklinde de olduğu görülmektedir. Batı Türkçesine geçerken *-r’li* şekiller geçmemiştir. Bu çekimde Eski Anadolu Türkçesine *buña, şuña, oña, bulara, şulara* şeklinde geçmiştir.

İşaret zamirlerinin lokatif şekli, *bunda, şunda, anda, bularda, şularda, olarda* şeklinde olduğu görülmektedir.

Ablatif çekimi Eski Türkçede lokatif görünümlü olarak *-da/-de* biçiminde ve *-dın/-din; -tın/-tin* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesine *-dan/-den; -tan/-ten* biçimini almıştır.

Eski Türkçede eşitlik hâli *-ça*’dır; Eski Anadolu Türkçesinde de eşitlik hâli ekinin *ça/-çe* şeklinde olduğu görülmektedir.

İlgi Hâli:

delüye kerâmet kılmak istese kim *bunu* gibi ‘ibâdete muhâlif işler yarada (9a-13), *bunu* ardınca (14a-13), *bunu* günâhı nicedür artuğ (37b-4), *bunların* (19a-3), namâzuğ vâcib *olanların* unudub terk itse (71a-1).

Belirtme Hâli:

bunu hatırında tutub (21a-6), sevindürmese *bunu* ögnine bir ağır kim bu günâh kişiyi pâdişâhına ‘âşî ider (10b-11), *anı* bildürelüm (54b-13), Hağ Te‘âlâ *anı* imânsuz gitmekden şaklaya (82b-4), *bunları* fazlı ve keremi ile (6a-4), *bunları* okımayı terk itmek (82b-1), *bunları* dilese (83a-13).

Yönelme Hâli:

buna göre (9a-6), *bunlara* kıyas iyleye (85a-9), bunlardan ve *bunlara* (26b-7).

Bulunma Hâli:

burada girü bildürmek lazım (63a-1), *burada* Envârü’l-‘Āşîğ’in tamam (20b-5).

Ayrılma Hâli:

bundan gâfillerdür (21a-6), pes *bundan* ma‘lumdur ki niceği korğsa (28b-4), pes *bundan* aňlağıl ki (81a-6), başın yorgandan çıkara *andan* okıya (83b-5), *bunlardan* kişi gâfil olmalı degüldür (84b-8), *bunlardan* ve bunların emsâlinde (25a-10).

Vasıta Hâli:

Metindeki “*anıyla, bununla*” kelimelerindeki vasıta hâli çekimi Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinden farklıdır:

anıyla günâh kazanur (45a-3), *anıyla* Kurân u hadîs ögrene (45a-4), eger *bununla* (19b-10).

İşaret zamirlerinin edatlarla kullanılması:

İşaret zamirlerinin edatlara bağlanması şahıs zamirlerinde olduğu gibidir.

“*için*” edatının işaret zamiriyle birlikte kullanılması:

anuç için (35b-12), vâşî *bunlar için* mallarından fakîrlere hediye vire (31a-12).

İşaret zamirlerinin “*gibi*” edatına bağlanması:

bunu gibi günâhlar (88b-1).

“göre” edatının işaret zamirine bağlanması:

girü kalan namāzlarda daği *buña göre* niyyet ide (57a-10).

İşaret zamirlerinin yapım ekleriyle kullanılması:

on-suz altı olmak degüldür (67b-6), *on-suz Müselmānlık* tamam olmaz (39b-5).

c. Belirsizlik Zamirleri

Cümlede varlıkları isim, sayı, miktar ve ölçü yönünden belli belirsiz karşılayan zamirlere belirsizlik (belgisiz) zamir denir.⁷⁴

ba‘zı

ba‘zısı yıldırım gibi geçeçekdür *ba‘zısı* kağı (7b-8), *ba‘zısı* arkasundan ağır yük getürmiş gibi geçeçekdür (11) *ba‘zısı* kötürümler gibi sürünüb geçeçekdür (7b-11-12), *ba‘zılar* kâfir olur (17a-4), *ba‘zında* ‘azābını tafşil idersüz (90b-4).

biri

biri daği haşeddür (89a-4), *biri* daği pağallıkdur (89a-13).

birisi

birisi daği biş vağt namāz kıılmağdur (11b-11), *birisi* ağiretde bilecekdür (5b-1), *birisi* daği dünyāyı sevüb sevüb göñül virmekdür (88b-7).

cümlesi

azacuğı onar kez olmağdur tā ki *cümlesi* yüz ola dimiş (84b-5).

her kim

ulemānuđ çoğı katında kâfir olur ve *her kim* gökden yire bağa turur (15a-4).

ķamu

ķoyunda ve keçide zek‘at virmek ‘ulemānuđ *ķamusu* katında farzdur (33a-10).

kimse

kimse iderse (8a-5), *kimse* katılmaz (11a-11), *kimisi* iderse ki sen zek‘at virmez idün (8a-5), *kimisi* göñüllerin *kimisi* yirlerden (5b-7), *kimisün* cennete ve *kimisün* ceħenneme koymayacağdur (6b-2), *kimse* aķçe degmez dise kâfir olur (17b-12), *kimseye* düşmanlık bağlamak (88b-12).

⁷⁴ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 279.

kimsene

Müselmān adında olan *kimseneye* gerek er olsun gerek ‘avret (3a-2), *kimsene* öne koyub (88b-4), *kimsene* olıcağ (88a-10).

her biri

her birisinden (45a-12), *her biriniñ* (53b-6), *her birinde* du’āsun oğıduğdan sonra Allah ekber diye (75a-1), *her biri* başka bir bāb olur (90b-2), mü‘minler *her birisi* ahiretde bilecekdür (5b-1), eger *her birine* başlu başına tutacağ zek’at vācib olmazsa (33b-5).

Türkçeye, Arapça’dan geçmiş olan bazı kelimeler belirsizlik zamiri olarak kullanılmıştır:

filān

ey *filān* sen namāz kılmazduñ biz burada anuñ için tururuz (8a-3).

ç. Soru Zamirleri

Varlıkların yerini soru yoluyla karşılayan zamirlerdir. Metindeki bazı soru zamirleri günümüzde kullanılmaktadır; fakat bazı soru zamirleri ise günümüzde kullanılmamaktadır.

kim

“*kim*” zamiri insanlar için kullanılan soru zamiridir. “*kim*” soru zamirine çekim ekleri getirildiği zaman kökü değişmez.

rabbüñ *kimdür* ve dinüñ ne dindür ve peygamberüñ *kimdür?* (6b-5), hem *kim* ki bir vaqt namāzı eksük olsa (37a-4).

ne

İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıklar için kullanılan soru zamirleridir. “*ne*” zamirinin edatlara bağlanması isimlerde olduğu gibidir. “*ne*” soru zamiri, “*için, gibi, ile*” edatlarına genetif eki ile değilde doğrudan doğruya kelimeye bağlanırlar:

ne ile (<neyle): kişi *neyle* irişür (27a-12), *neyle* yıkağ vācib olur (48a-7), namāz zāhirde, bātında *neyle* tamam olduğın bildünse (81a-13).

ne için (<niçün): *niçün* Qur‘ān oğımazsun yağod Qur‘ān’ı *niçün* çok diseler oğımazsun (21b-8).

d. DönüŖlülük Zamirleri

DönüŖlülük zamirleri asıl Ŗahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, onların mana bakımından daha kuvvetlileri, katmerlileri olan Ŗahıs zamirleridir. Bunlar “asıl öz” manasına gelen isimlerinin iyelik eki almıŖ Ŗekillerinden ibarettir.⁷⁵

kendü

Bugün Türkiye Türkçesinde dönüŖlülük zamiri “*kendi*” zamiridir. Türkçenin ilk devrinden “*kendü*” zamiri yuvarlak Ŗekliyle kullanılmıŖtır. Eski Anadolu Türkçesinde böyle kullanılmıŖ, Osmanlı Türkçesine “*kendi*” Ŗeklinde geçmiŖtir. Eski Anadolu Türkçesinde çok sık kullanılan “öz” dönüŖlülük zamiri metinde kullanılmamıŖtır:

kendü dilegiyle çıkmakdur (59a-7), *kendü* kuvvetin ve dilegin (8b-12), bir kiŖinüŖ malı ola *kendü* hâcetinden artuk zek‘atın vermeye (89a-11).

Metinde “*kendü*” dönüŖlülük zamirinin iyelik eki almıŖ Ŗekilleri de tespit edilmiŖtir: ammâ *kendüsi* bilmez imânen ve i‘tikâden Ŗahîh Ŗanur (14a-4).

Eski Anadolu Türkçesinde iyelik Ŗekilleriyle dönüŖlülük zamiri olarak kullanılan *kendü* kelimesi *öz* ile birleŖmesiyle *kendüz* dönüŖlülük zamirini oluŖmuŖtur.⁷⁶ *Kendü* dönüŖlülük zamiri metinde “*kendüz*” Ŗeklinde iki farklı imla ile yazıldığı örnekler de tespit edilmiŖtir:

kendüzin yinmeyüb (62b-8), kiŖi *kendüzini* irak kiŖiden yig görüb (13) ğayrına hod, nazar itmekdür. Biri daği ‘acebdür ya‘ni kiŖi *kendüzine* (88a-13).

DönüŖlülük Zamirinin Hâl Ekleriyle Kullanılması:

İlgi Hâli: *kendünüŖ*, *kendününüŖ*

kulluk namâzinuŖ Ŗevâbı *kendününüŖdür* efendisinüŖ olmaz (19a-5), gelinceye degin *kendününüŖ* yimegine, geymegine ve bindüğine ve kirâsına yetecek evi (30a-4).

Belirtme Hâli: *kendüyi*, *kendüni*

biri daği riyâdur ya‘ni *kendüyi* halka eyü bildürmekdür (9b-2), biline zünnârin kuŖasa *kendüni* *kâfire* beŖzetmiŖ olur (16b-1).

Yönelme Hâli: *kendüye*, *kendüne*

⁷⁵ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 272.

⁷⁶ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 273.

birazı *kendüye* kıala (11b-10), andan gide *kendüye* gele yahod andan daği gide egerçi *kendüye* daği gelmezse (89a-7), *kendüne* farz olan (2a-5).

Bulunma Hâli: kendüde

kişi *kendüde* dirhem kıadar ya daği eksük bağıs var didüğin namâzı kıılmağ mekruh durur (54a-8-9).

Ayrılma Hâli: kendünden

san‘atda *kendünden* yig görüb (89a-5), *kendünden* gidersün (43b-8).

“kendü” dönüşlülük zamirinin çoğul 3. şahıs ekiyle kullanımı:

bu kitâba nağl iyledük tâ ki nağar idenler murâdı fehm idüb *kendüleri* hıfz iyleyeler (25a-8), *kendüleri* bunlardan ve bunlaruğ emsâlinde (25a-11), ihtiyâr idüb *kendüleri* halkdan çekilüb farz oldılar (27b-7).

2. Ek Hâlindeki Zamirler

Türkçede ek hâlindeki zamirler ikiye ayrılmaktadır:

a. İlgi Zamiri (-ki)

İsim tamlamalarında tamlanan söylenmediğinde onun yerini tutan eke ilgi zamiri denir. Bağlama zamiri olan *-ki* bir kelimeyi, bir kelime gurubunu, bir cümleyi bir kelimeye, bir cümleye bir temsil ifadesi içinde bağlayan kelimedir. Türkçede tek bağlama zamiri, “*kim*”dir. “*kim*” zamiri daha sonraları *-ki* şeklinde kullanılmıştır:

Hağ Te‘âlâ Hâzretine çoğ şükür *idesünki* seni mü‘minlerden kııldı (13a-8), bir kişi eytse ben beni *bilmezinki* Müselmân mı yahod kâfirüm dise kâfir olur (17a-8).

b. İyelik Zamiri

İyelik ekleri eklendiği sözcüğün kime ya da neye ait olduğunu belirtir. Tamlayanı zamir olan isim tamlamalarında tamlayan düştüğünde tamlanandaki iyelik eki tamlayanın yerine geçer.

Tekil 1. şahıs: -m/-um/-üm: benüm *katu-m* (17b-5), benüm *yan-um-da* (23a-5).

Tekil 2. şahıs: -ñ/ -uñ/ -üñ: ‘*ömr-üñ* (23b-12), senüñ *dirliğ-üñ* (25a-13).

Tekil 3. şahıs: -ı/ -i/ -ü; -sı/ -si: *sevgü-si* (40b-3), *nesne-si* (43a-3).

Çoğul 1. şahıs: -muz/-müz; -umuz/-ümüz: *korđ-umuz* (40a-12), ‘*âlimler-ümüz* (75a-3).

Çoğul 2. şahıs: -ñuz/-ñüz; -uñuz/-üñüz: *korđ-uñuz* (40a-9), *oğlancuğlar-uñuz* (35b-8)

Çoğul 3. şahıs: -ları/-leri: *hak-ları* (41b-7), *kul-ları* (44a-10).

Ç. Zarflar

Zarf (belirteç), fiilin, fiilimsinin, sıfatın veya başka bir zarfın anlamını yer, zaman, durum ve miktar bakımından niteleyen sözcüklere zarf denir. Türkçede pek çok sıfat aynı zamanda zarf olarak da kullanılabilir. Bu nedenle bir sözcüğün zarf mı sıfat mı olduğu tespit edilirken önce cümledeki işlevi ve diğer sözcüklerle ilişkisi incelenir. Sıfatlar gibi zarflarda tek başına kullanıldıklarında zarf görevinde kullanılmadıklarında ise isim hâline gelir adlaşırlar.⁷⁷ Zarfların asıl kullanım sahaları fiillerdir. Bundan dolayı fiillerin sıfatlarında denilmektedir. Fiillere doğrudan doğruya çekimsiz olarak bağlanmaktadırlar.

a. Zaman Zarfları

Fiilde belirtilen eylem veya hareketin ne zaman yapıldığını bildiren kelimelere zaman zarfı denir. Zaman zarflarını cümlede tespit ederken fiile “ne zaman” sorusu sorulabilmektedir.

Metinde kullanılan zaman zarfları şunlardır: *andan sonra, bu gün, erte, ahir, gice, tizcek, her gü /her gice, şimdi, girü, imdi, sonra, evvel, bir ay, hemen, ikindi, -e dek, -e değin, öylen, ilkin, kaçan, öndin, sabāh/aḥşam*” gibi instrumental şekilleri ile “önce” eşitlik hâli çekim ekini almış kelimeler de zaman zarfı görevinde kullanılmaktadır.

öndin

Bu zarflar içerisinde en ilgi çekici olan Orta Türkçe döneminin başından beri kullanılmış olan *öndin* zarfıdır.

fitreyi bayrām namāzın (4) kılmazdın *öndin* virmek yigdür sonra daḥi virmek dürüstdür (34b-3-4), kılmağa niyyet idecek elin bağlamazdan *öndin* namāz kılmağa elin kaldur (57b-10), ikindin farzından *öndin* dört rek‘at sünnet kıla (67a- 12).

önce

uzuv didüğümüz *önceki* gibi (55a-11), eger idersün *önce* ‘ālimler var kim Teḥri Te‘ālā’dan korkmaz zīrā Teḥri Te‘ālā buyruğın tutmaz (40b-5).

kaçan

Eski Anadolu Türkçesinde çok sık kullanılan *kaçan* (*ne zaman*) zaman zarfı ise bugün unutulmuştur.

⁷⁷ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 283.

dört rek'at farz olur, iki rek'at nâfile olur *kaçanki* farza (72a-1), *kaçan* böyle olsa ol günâh ne denlü kiçi günâhsa daği (11a-7).

andan sonra

andan sonra bilgil ki kişi ne denlü çok tâ'at iderse Hâk Te'âlâ üzerine vâcib olmaz, anı uçmağa koymak (9b-4-5), *andan sonra* bilgil ki arsız olan, ton gören, oğlan toğuran (9b-10), üç kez şu vire *andan sonra* üç kez yüzün yuya yüdügleri saç (2) dibinden egün altından degin ve kulak yumaşağından kulak yumuşağına degindür (52a-1-2) oruç şartı oldur kim ol yedügi yiyecek helâl ola *andan sonra* (32a-3), *andan sonra* bilgil ki altun ve gümüş hesâbda (32b-5).

bu gün

bir kişi öyle namâzı çıkmadığını bilmese niyyet itdüm *bugünkü* öyle namâzınun farzına (6) kılmağa diyüb kılsa eger vaqt çıkmamış olursa vaqt namâzı olur (9b-5-6).

ağır

niyyet itdüm kazaya kalmış irte namâzlarınun evvelin kılmağa yağod eyde *ağırın* kılmağa girü kalan kazalara daği böyle ide (57b-7-8), *ağırın* evvel üç kez e'üzü billahi's-semiü'l-'alîmi mine's-şeytâni'r-racîm diye (82a-9), anı fikr ide daği her nesne kim işler anun *ağırinde* ziyân mı var aşşı mı var? Fikr ide (46a-4).

irte

ramazan orucuna ve nâfile orucuna giceden (4) niyyet itme, *irtesi* kuşluğına degin niyyetün vaqtidür (32b-4), *irtelene* ya oğlan toğurub lohüşalıkdan *irtelense* gısl itmekden ya'ni yıkanmağdan (47a-3-4), pes orucdan yıkanmak isteyecek gice *irte* olmadan (47b-3).

gice

gice de gündüz de her sâ'at de ve her ay da nâfile olmalı (82b-13), *giceden* niyyet itmek yigdür (31b-4).

gündüz

gicede *gündüzde* kılıncağ dörtde bir selâm (3) virmek yigdür. İmâm Ebü Hânîf'e katında gicede *gündüzde* dörtde bir selâm virmek yigdür (68b-3-4), namâzı kabul olmaz evet *gündüz* mi namâz kılurın şanur (40a-2).

her g n/her gice

kimse kim *her g n n* Őab hında *her gicen n* aĥŐamında (85a-7), Eb  Bekir Őaĥa du'  gredin ki *her g n* anı okıyasun (14a-10).

Őab h/aĥŐam

her kim bu du' y  her *Őab h* ve *aĥŐam* okımuŐola (85b-10) her kim *Őab h da* ve *aĥŐam da*  cer kez, e' z  kelim t tamm t (12) min Őerr  m  ĥalaĥ dise (85a-11-12), her kim *Őab hda*, *aĥŐamda*, feŐubĥ nallah ĥayru tems n ayetini ve kezaliĥ (11) taĥziĥ n ve erince okısa (84a-10-11), *Őab ha* degin eger yatariken d Őeginde  ur' n okımaĥ istese (83b-3).

Şimdi

Şimdi anuĥ ĥıŐmında em nd r (28b-10), *Şimdiden* gir  biş vaĥt nam z m l zamet iyleyes n aşla terk iyleses n (38a-2), ol kişi eytse *Şimdi* ĥar m yimez kişi getir (16a-3).

imdi

imdi ĥaber vir (7a-6), *imdi* her bir kişi bir  oyun ya altı ay geĥmiŐ bir keĥi  urb n ide (34b-9).

gir 

gir  kelimesi yer-y n ifade etse de metinde birkaĥ kelimedede zaman zarfı g revinde kullanılmıştır.

gir  nik h itmek gerekd r (13b-7).

tizcek

tizcek tevbe ider (11a-1), amm  r k 'da iken irişen *tizcek* elin baĥlayub (70a-1).

Őoĥra

avretiyile oynariken ya Şu d kd kden *Őoĥra* aĥĥa Şu  ıĥar gel r ol Şu gelmeklikle  dem ĥ altı  st olmaz (48a-12-13), *Őoĥra*  aza ide (37a-11), *Őoĥra* y reks z yarlanub ĥasret ve peŐmanlıĥ birle y reg n yanma (38a-5), *Őoĥra* peşman olmayasun (38b-8).

bir ay

bir kişi eger Ĥaĥ Te' l  oruc *bir aydan* (12) artuĥ buyurıdı  utmazdum dise k fir olur (19a-12).

-e dek

aħirin-*e dek* du‘ā okıduğdan Şonra herkes elin ıkaldurduğıa Hağ Te‘ālā Hazretine (77b-3), Őimdiy-*e dek* kılınmaduğ namāzlaruđ varsa (37b-13).

Metinde Arapça ve Farsçadan geđmiŐ olan zaman zarfları vardır. Bu zarflar gūnūmūz Tūrkçesinde de kullanılmaktadır:

evvel

Hađ Te‘ālā kerem kılub gūnāhın ‘af itse *evvelden* uđmađa girūr (12a-12), varlıđınuđ *evveli* yođ aħiri yođ (4a-13), gūnāhın ‘af olsa *evvelden* uđmađa görūr (12a-12), *evvelinde* ‘‘bismillah’’ diye (86a-6).

dā‘ima

kimisi gōklerde kimisi yirlerdedūr *dā‘ima* Hađ Te‘ālā’ya tesbīh ũ ‘ibādet iyerler (5b-6), *dā‘ima* gōnjūlden korđuyı ııkıarmamak gerek (29a-3).

hemen

artuđ severin dise sōzinūđ fāydesi *hemen* yalan sōylemek olur (42b-13).

ikindi

ōyle namāzında *ikindi* namāzında ve dađı sūnnetlerde Kur‘ān’ı ũnjūl okımađdur (60a-5).

ōyle

farzdan ve vitirden ve *ōyle* ve cuma‘ sūnnetlerden (9) ğayrı namāzlarda bōyle itmek yigrekdūr (65b-8-9), birisi dađı vađt ıar olmayıcađ orta namāzla *ōyle* namāzı farzında (62a-7).

b. Yer ve Yōn Zarfları

Fiilin anlatımını yer-yōn bildirerek tamamlayan zarflardır. Eylem veya eylemsilere ‘‘nereye?’’ sorusu sorulur. Yer-yōn bildiren sōzcūkler, isim durum eklerinden birini alırsa isim olur.

aŐađa

aŐađa uđacađdur ba‘zısı biraz yūrek idūb ondan dūŐeceedūr (7b-13), baŐından *aŐađa* Őarđan Őađ dađı ‘avretdūr (55a-13).

yukaru

eli *yukaru* gökden yana getürmek (4b-6), nefesiyle şuyı *yukaru* çekmege (47b-2), şuy vire vire *yukaru* çeke (47b-9).

karşu

ammā bilgil ki kişi şuy dökmele varıcağ edeb budur kim kıbleye *karşu* ya kıbleye (6) arğasın dönüb oturmaya daği güneşe aya *karşu* dönüb oturmaya (50b-5-6), kıbleye *karşu* döne abdest ala (66a-13).

içerü

burnundan ya boğazından *içerü* toz ya tütün ya süñük gitse oruc şımmaz (31b-11), şuy *içerü* gidüb oruc şımmaz (51a-11).

ilerü

dünya işinden *ilerü* tuta (42b-5).

ırak

nesne kati küçük olmağ ya kati *ırak* olmağ ya karanuluk olmağ (5a-6).

c. Miktar Zarfları

Miktar (nicelik) zarfları, fiilleri ve zarfları miktar, derece, ölçü bakımından etkileyen ve sınırlayan zarflardır.

az

‘amelün kuvveti *az* kaldı (8b-2), fâsd itmeye ve *az* birledügi Qur‘ân’ı bir bilür kişiye dinlede eger yanlış varsa ögrene ki *az* bilmekle kıla (39a-8-9), üç gün üç gicedür çoğı on gün on gicedür üç gündür *az* görse (6) on günden çok görse ol nesne ton görmek olmaz (49a-5-6).

biraz

eger secdeye varmaz secde itmek için başın rükü‘ idecek egdüğinden *biraz* aşığa ege (70a-9), *biraz* gümüş ve *biraz* daği şatmağı için alınmış nesnesi ırak olsa (33b-4), bu altı nesne *biraz* tafşil idüb bildürmek gerek (4a-11).

çok

ne deñlü *çok* artarsa bilgil ki altundan ve gümüŖde ve davarda ve Ŗıgırda (33a-8), yirden *çok* kalkmasa otura secde-i sehv itmeye (71a-13), *çokdur* anuñ dañi tafŖilini Hakk Te‘âlâ bilür (8b-5), bilgil ki Ŗalavâta rivâyet *çok* dürlü gelmiŖdür (73a-5).

katre

murdâr nesnenüñ koñusunda bir dirhem *katreden* artuñ (54a-4).

bir zerre

zîrâ *bir zerrece* Ŗu dökmedük yir kalursa (47b-11).

Ŗol kadar

Ŗol kadar añla kim arñası dübdüz ola, *Ŗol kadar* düz ola kim çanağla (11) Ŗu koñalar tura (63b-10-11).

d. Durum Zarfları

Durum (hâl) zarfları fiillerin durumlarını anlatan; fiilde bildirilen hareketin nasıl yapıldığını bildiren sözcüklerdir. Zarflar fiilleri niteleyen kelimeler olduğu için durum zarflarını cümle içerisinde tespit ederken fiile “*nasıl*” sorusu sorulması yeterlidir.

Kesinlik, yineleme, dilek, varısayım, olasılık, yanıt, sınırlama gibi anlamlar taŖır. Hemen hemen bütün niteleme sıfatları zarf olarak da kullanılabileceğinden, sayıları oldukça fazladır.

aŖla

iŖbu du‘â oñıya *aŖla* terk itmeye (86b-2).

baŖka

cema‘ât birle kılmañ rast gelmesede *baŖka* kılmañ gerekdür (68b-10).

böyle

feriŖteler dañi *böyle* idecekdür (8a-5), *böyle* itmez kullarınunñ iñtiyârı (9a-11), ba‘zı kitâblarda *böyle* geldi diyü nañl iylemiŖ (11b-13).

böylece

bañis gidüb arıca olunca andan Ŗonra dañi *böylece* Ŗu döküb odun sürmek gerek ki çevre yañına (51a-7).

nice

başdan şavub *nice* gerekse kıla namāzı olmaya (37a-1), Hâk Te‘âlâ kelâmında ve Resûlullah kelâmında *nice* geldiye yazıldığı gibi dimege sa‘î iyleye (83a-4).

dürlü dürlü

bir kişiye muşibet irişse *dürlü dürlü* eytsem (16b-9).

tiz

ey mü‘min *tiz* geçmege (8b-1).

ayru

imanından *ayru* düşmem diye (28b-11), zek‘at için çıkardığı akçe *ayruça* koyub (33b-13).

e. Soru Zarfları

Fiileri soru soluyla niteleyen zarflardır. Metinde soru zarfı olarak sadece “*niçün*” zarfı kullanılmıştır.

niçün

niçün Qur‘ân okımazsun yahod Qur‘ân‘ı *niçün* çok diseler okımazsun (21b-8), Hâk Te‘âlâ eytdi, “*niçün* ağlarsız? (40b-12), ba‘zı şahabeler şordılar, “yâ Resûlullah namāzı *niçün* dürüst olmadı?” didiler (80a-2).

B. Edatlar

Edat (ilgeç), farklı tür ve görevdeki kelimeler ve kavramlar arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan yardımcı sözcüklerdir. Türkçede edatların tek başlarına anlamları yoktur, bundan ötürü edatlar diğer sözcüklerle birlikte cümle içinde görev ve anlam kazanırlar.⁷⁸ Metinde yer alan bazı edatlar Türkçeye, Farsçadan ve Arapçadan geçme yabancı asıllı edatlardır.⁷⁹

a. Bağlama Edatları

Kelimeleri, kelime gruplarını, küçük dil birliklerini ve cümleleri anlam ve şekil bakımından bağlayan kelimelere bağlama edatı denilmektedir.

⁷⁸ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 279.

⁷⁹ Zeynep Korkmaz, (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, s. 51.

ancağ

Hağ Te‘âlâ bilür; *ancağ* girü tamü ehlinüñ dağı ‘azābınun merābı her birinüñ (8b-4), *ancağ* Mekke’ye varmağla hacı olmaz (30a-11), İmām Ebü Hanife ve İmām Muhammed katlarında *ancağ* sübhāneke okınacağ gerek (61a-1).

belki

yüz biñ derece edebsüzlik ve ‘ayblu iş itmiş olur *belki* miğrablar yanında (77b-13), *belki* eyde Hağ Te‘âlâ bir pādişāhdur kim bizi yoğiken var iyledi (90a-2), ağzına şı vere, ğargara itmeye *belki* vardın şıyla toldura (47b-6), *belki* zek’at virecek deñlü malı yoğsa dağı yalnızcağ ac ve muhtāc (89a-11).

-u/-ü

īmān *u* İslām devleti, mahrūm *u* mağbūn olur (13b-11), vağt *u* zaman içinde değüldür (15a-10), anuñıla Qurān *u* hadīs ögrene (45a-4).

dağı

Türkçede kullanılan bağlama edatlarının birçoğı Arapça ve Farsçadan geçmiş olan yabancı asıllı edatlardır; fakat *dağı* (<dağı) edatı ise Eski Türkçede “ve” edatının yerine kullanılan Türkçe kökenli bir edattır. Bağlama edatı olan *tak-ı* gerundiumun edatlaşmasıyla oluşmuştur.

iki rek’atda *dağı* bir süre okısa (66b-3), *dağı* zek’at virmekdür birisi *dağı* ramazān aynı oruc tutmağdur birisi *dağı* hacca varmağdur (1b-13), “dini yoğdur ve namāzı yoğdur ve orucı *dağı* yoğdur ve tātati (3) *dağı* yoğdur ve niğāhı *dağı* yoğdur oğlı ve kıızı haramzāde olur” didi (2b-2-3), fitreyi bayrām namazın kılmazdın öñdin virmek yigdür şonra *dağı* virmek dürüstdür (34b-4).

ile

seni hayır du‘ā *ile* anmağda (17a-13), saña ‘azāb idem *ile* diyüb, çeküb aşığlayacağdur (8a-13), bir kişi gel *senüñile* şeri’ata gidelüm dişe (18a-12), Peyğamber Hazreti *şahābeleriyle* otururiken geldi (3b-13), Mekke’ye *varmağla* hacı olmaz (30a-11), bunları Müselmānlar bilmek *ile* yaramaz işüñ tarıkın anlayub bunlardan ve bunlara (8) beñzer sözleri ve işleri söylemekden ve işlemekden ziyāde hazır ideler (26b-7-8).

hem...hem

pes kul hakkı olan günāhuñ çaresi budur kim *hem* tevbe ide ve *hem* ol hak işinden helāllik dileye (11b-3), bir kişi *hem* ‘ibādet (9) işlese *hem* günāh işlese (12a-9-10).

kim

yağod *kim* kâder olur (19a-1), *tā kim* dinine helāl irişdürmeye (21a-9).

bāri

bu didüklerüm *bāri* Müslümānlaruñ ancak mallarına ziyān iderlerdi (42a-2), öyle olsa lazımdur ki saña her *bāri* ki gönlüñ dünyā endişesine (78a-2).

ve

develer *ve* çift sürün öküzlerü *ve* binülür (34a-9), bilgil ki namāz kılanuñ sevābı (3) *ve* ahiretde olan fāydalarını *ve* kılmayanuñ günāhı ahiretde olacak (37a-2-3), büyük *ve* güzel idüb ki ahiret de Burak göz olacakdur (34b-8).

veya

bir kişi dine *veya* imāna ya mezhebe söğse kâfir olur (17b-6), eger hācı yüz kez hac iylese varmasunda *veya* gelmesünde bir vaqt namāz terk iylese (37a-7), dise ol zulüm eyü vardum *veya* hoş vardum dise kâfir olur (24a-4).

ya

ya namāzuñ farzlarından birini yerine getürmedüğü için (40a-1), kaçar gibi bunları kendü *ya* dost tutmağa ki yirin kıyāmet gününde peşmān olmaya (42a-11), nesne *ya* kuvveti *ya* şu kadar kavisi bahsi gibi *ya* şıgır *ya* at (13) *ya* eşek *ya* deve bahsi gibi *ya* ördek *ya* kaz *ya* tavuk bahsi gibi (53b-12), nesne *katı* küçük olmak *ya* *katı* irak olmak *ya* *karānuluk* olmak (5a-6), birgün şu bulmasa *ya* bir gice olmasa *ya* birgün şu dökme az kalur ki (44a-5), birisi şuya daği gevdesinde *ya* kendü öñünde *ya* namāz kılduğı (7) yire murdār nesne olsa gidermekdür (47a-6), *ya* ‘avretiyile oynariken *ya* şu dökçükden sonra (48a-12).

yağod

namāzı başın açıkla kılmak *yağod* şol kişilik giysisün çıkarmak (65b-11), rek‘at kıla *yağod* dört rek‘at kılmak sevgülidir (67a-11), eyder bir kişi benüm dirliğüm için *yağod* senüñ dirliğüñ için dise (25a-13), inkār iylese kâfir olur bir kişi kumār oynamaya *yağod* süci içmege (2) *yağod* zinā itmege *yağod* haram yimege kaçd iylese bismillah dise

(3) başlasa kâfir olur (18a-2-3), bir fağiha danışmencük dise *yağod* bir seyyide seyidcük dise (19b-10).

ya‘ni

eger meclisligü olsa *ya‘ni* mala *ya‘ni* sözler dimiş, işidmiş olsa bu du‘ānuñ küffarı olur (86a-3), biri daği tekbirlikdür *ya‘ni* kişi kendüzini ırak kişiden yig görüb (88a-12), biri daği halkı çirkin olmağdur *ya‘ni* olur olmaz nesneye (89a-7).

gerçi

eger ırak kelecı söylemek isterse ırak kelecı söylemek (3) kudretin yaradur *gerçi* Hâk Te‘ālâ kâdirdür ki ol nice kim dilin deperde (9a-3-4), zîrâ ba‘zılar katında aña daği niyyet itmek şartdur *gerçi* kim ‘ulemānuñ (9) çoğı katında şart degülse de pes kıbleye yöneldüğine bile niyyet idecek (58a-9-10).

b. Seslenme Edatları

ey

ey mü‘min tiz geçmege (8b-1), *ey* filān sen Teğri‘ye āsī oldun (8a-9), Teğri Te‘ālâ kulluğına dönüñ, tevbe (4) idüñ, kamuñuz *ey* mü‘minler! (10b-3-4).

yā

yā Muhammed baña haber vir, bildir! (3b-13).

c. Son Çekim Edatları

Çekim edatları, isimlerden sonra gelerek birlikte olduğı isim unsuru ile cümlemin öteki unsurları arasında çeşitli ilişkiler kurar. İsimlerle diğerkelime sınıfları arasında geçici bağlar kurarlar. Metinde yer alan çekim edatları şunlardır:

artuğ

bir kişi filān benden *artuğ* kâfirdür dise (15a-9), *artuğ* kişi ‘ākıbeti imānla hatim olacağın bilmez (29a-1), ululıgın kim ki *artuğ* biürse ol *artuğ* korğar netekim Hâk Te‘ālâ buyurmuşdur (39a-11).

birle

i‘tikād *birle* kabul kılmayanuñ tã‘atı mağbül olmaz (2a-8), imān oldur ki i‘tikād *birle* eydesüñ (4a-5), imān oldur ki i‘tikād *birle* eydesün ki Teğri Te‘ālâ birdür (3a-5).

göre

her birinün günāhına *göre* iken çokdur (8b-5), Hāḳ Te‘ālā’nuñ ululıñın ve kemāl kudretin ve ‘ilmin bile aña *göre* Hāḳ Te‘ālā’ya ululıya (45a-10) .

degin

kıyāmete *degin* iderler kim azacuk ‘azābuñ budur (6b-13), gelinceye *degin* kendün yimegine, geymegine ve bindüğine ve kirāsuna yetecek (30a-4), yüklü ‘avret gördüğü nesne toğuruncıya *degin* ton görmek olmaz (49a-13), iki bilegine *degin* üç kez yuya andan sonra üç kez ağzına (51b-12).

berü

bilür dünyā yaradılalıdan *berü* (4b-10).

gibi

ulu günāhlar süci içmek *gibi* zinā itmek *gibi* yalan söylemek *gibi* (10a-11), adam öldürmek *gibi* atasun, anasun incitmek *gibi* kimine degmek (11a-13).

içün

sen namāz kılmazduñ biz burada anuñ *içün* tururuz kim (8a-3), adam öldüren beg *içün* eyü varduñ dise (21a-10).

ķadar

şuyı eliyle namaz kılıcaķ vaķt *ķadar* sevgülüdür (50b-3), kişi kendüde dirhem *ķadar* (9) ya dañi eksük bañis var didügin namāzı kıлмаķ mekrühdurdur (54a-8-9).

yaña

elini harāma yapışmaķdan şaķlaya ve ayağını harāmdan *yaña* varmaķdan şaķlaya (32a-4-5), dünyādan *yaña* ve dünyā ‘izzeti taleb kıлмаđla (41b-11).

ç. Cümle Başı Edatlar

Cümleleri anlam bakımından birbirine bağlayan edatlardır.

ammā

şorşalar Müselmānlıķ nedür diseler dañi Müselmānlıđı vaşf idemese erinden (9) boş olur; *ammā* Muħammed raħmetullahi ‘aleyh “mürted olur” dir (2b-8-9), *ammā* vaşfin bilmezsin dise şol kişiler ki ĥal iħtiyārda delile iķrār itmek (2b-12), *ammā* bilgil ki ĥazret-i risāleti şelām (3b-6).

eger

eger vakt mekrūha da girse (69a-3), *eger* imām kılatırduğı ikinci farzıysa, yatsu farzıysa sūnneti kılmaya, imāma uya (69b-12), ‘ameli tartıcaqlardur *eger* t̄a’ati şevabı ağır gelürse (7a-1), *eger* haq issi âdem olsa vāriş ile haqlaşa (2) *eger* vārişi yoğsa üzerinde olan haq miqdārı ol haq ise adamdan (3) öteri faqırlere taşdıq iyleyedür (12a-2-3).

meger

meger vakt çıkdıktan sonra kazaya niyyet ide, dürüst ola (56a-1), illā *meger* ki gülmek zarūrī olma ihtiyārsuz güle ol vakt kâfir olmaz dimişler (17b-8).

çünkü

çünkü Haq Te‘âlâ böyle buyurdu (80b-12), t̄a kim tamūya koymaq vācib olsa; ammā *çünkü* Qur‘ân’da buyurdu (10a-7).

zīrā

zīrā Haq Te‘âlâ’nun zātı ve vucūdı girü kalan yaradılmış nesnelere zātına ve vucūdına beñzemez (5a-10), *zīrā* dünyā sevgüsü çok dürlü günāhlar işledür (88b-10), ‘tikād itdügin hod kimse bilmez *zīrā* âdem oğlunun göñlinde gine (36a-4), *zīrā* bellü bilmeyüz kim ol namāz kılmaduğı i’tikādı (36b-3), ilmlle ‘ibādet iyleye riyā itmez *zīrā* riyā itmek Teñri Te‘âlâ’ya (8) halkı artuq itmek olur (89b-7).

C. Fiiller

Fiiller (eylemler) tek başlarına kullanıldıkları zaman bile anlamlı olan; fakat çekime girmeden kullanılamayan bağımlı unsurlardır. Fiillerde olumsuzluk çekimi -ma/-me; -maz/-mez ekleriyle yapılmaktadır. Fiil köküne getirilen olumsuzluk ekinden sonra fiil alması gereken diğer çekim eklerini sırasıyla alır. Türkçenin her devrinde fiillerde soru -mı/-mi ekiyle yapılmaktadır.⁸⁰

1. Şahıs Ekleri

Fiilin gösterdiği hareketin hangi şahıs tarafından yapıldığını ifade eden eklerdir. Eski Anadolu Türkçesinde kip ve zaman eklerinin ardından eklenen ve kişi kavramı veren ekler zamir kaynaklı şahıs ekleri ve iyelik kaynaklı şahıs ekleri olarak ikiye ayrılırdı.

Metindeki şahıs ekleri iki ayrı başlık halinde incelenmiştir:

⁸⁰ Hatiçe Şahin, *a.g.e.*, s. 58.

a. Zamir Kaynaklı Şahıs Ekleri:

1. teklik şahıs eki -am/-em; -ım/-im
2. teklik şahıs eki -sun/-sün/-sın
3. teklik şahıs eki -eksizdir
1. çokluk şahıs eki -uz/-üz; -vuz/-vüz
2. çokluk şahıs eki -sız/-siz
3. çokluk şahıs eki -lar/-ler

1. teklik şahıs eki -am/-em; -ım/ -im

Metinde kullanılan teklik 1. şahıs eki Eski Türkçeden geçme şekilleriyle de kullanılmıştır; fakat Eski Türkçede kullanılan 1. teklik şahıs eki *-van/-ven* şekilleri metinde kullanılmamıştır. Metin, Osmanlı Türkçesi döneminin başlarında kaleme alındığı için 1. teklik şahısın *-ım/-im* şekli de kullanılmıştır.

yağod öñüne düşerse daği şonra tevbe *id-em* dir (11a-4), pādişāhuñ kulluğında *bulun-am* saña ‘azāb *id-em* (8a-13), senden intikām alub seni *gönder-im* (8a-10).

2. teklik şahıs eki -sun/-sün/-sın

Bu dönemde kullanılan *-sun/-sün/-sın* ekleri 2. teklik zamiri olan “*sen*” kelimesinin vokal değişmesi ve ekleşmesiyle ortaya çıkmıştır.

rast *id-er-sün* ol kişi kim Hāk Te‘ālā buyruğın tutmaz (40b-8), saña kim ol yuğarıda geçen du‘āya mülāzemet *id-e-sün* (27b-10), pādişāhlığa ve *uğra-y-ısar-sın* andan şonra uçmağdağı yirinden bir dereceler açarlar (6b-8).

3. teklik şahıs eki eksizdir

Teklik 3. şahıs eki Eski Türkçeden beri daima eksiz olarak kullanılmıştır.

daği öñünde tenür ya ocağ yanmağ, namāzı mekrüh *id-er*, (66b-11), riyā itmek gibi tevbe iylemekle *gid-er* (10a-13).

1. çokluk şahıs eki -uz/ -üz; -vuz/ -vüz

Bu ek, “*biz*” zamirinin b- > v- değişmesine uğraması ve diş dudak ünsüzü (v)’nin tesiriyle zamir ünlüsünün yuvarlaklaşması sonunda ortaya çıkmıştır.⁸¹

⁸¹ Zeynep Korkmaz, (1965), Eski Anadolu Türkçesindeki –van, -ven, -vuz, -vüz Kişi ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları, *TDAY-B.*, Ankara, s. 57.

kendüler dağı ğayb *bil-ür-üz* diyü (22b-5), anuğ için *tur-ur-uz* kim namâz kılmayan kişi (4) gelecek anı *ko-ma-yor-uz* (8a-3-4), ol vağt *kıl-a-vuz* dise (19a-1), kullıĝın *id-e-vüz* ağa lâyıķ kulluķ idemedüĝümüz dağı biledür (90a-5).

2. çokluk şahıs eki -sız/-siz

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan -sız/-siz eki Osmanlı Türkçesine -sıñız/-siñiz olarak geçmiştir; metinde -sıñız/-siñiz şekli kullanılmamıştır.

Haķ Te‘âlâ eytdi, “niçün *aĝlar-sız?* (40b-12), ba‘zında ‘azâbını tafsil *eyder-siz* (90b-1).

3. çokluk şahıs eki -lar/-ler

Batı Türkçesinin başlarından beri bu ek fiil çekimlerinde kullanılmıştır. Ekin menşesi isim çokluk eki olan *-olar*’dan geldiği söylenebilir.

‘azâb *id-er-ler* (2a-6), *aç-ar-lar* ol varıcağı yiri görür (6b-10).

a. İyelik Kaynaklı şahıs Ekleri

Bu ekler, görülen geçmiş zaman ve şart kipinin teklik 1. ve teklik 2. şahıslarıyla 2. çokluk şahsında ve istek kipinin 1. teklik şahsında kullanılmıştır.

Metinde kullanılan iyelik kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. teklik şahıs eki -m
2. teklik şahıs eki -ñ
3. teklik şahıs eki -eksizdir
1. çokluk şahıs eki -k/-ķ
2. çokluk şahıs eki -ñuz/-ñüz
3. çokluk şahıs eki -lar/-ler

İyelik kaynaklı şahıs eklerinin Eski Türkçedeki asli şekilleri ise:

1. teklik şahıs eki -m
2. teklik şahıs eki -ñ
3. teklik şahıs eki -eksizdir
1. çokluk şahıs eki -muz/-miz
2. çokluk şahıs eki -ñız/-ñiz

3. çokluk şahıs eki -lar/-ler⁸²

1. teklik şahıs eki -m

Bu ek, Türkçede başlangıçtan beri hiç değişmeden kullanılmıştır:

seni yokdan var *iyle-dü-m*, ‘aql *vir-dü-m* (7a-6),) başa yaramaz her kaçan namâz *kıl-sa-m* mâlum helâk olur (18b-11), lâyıq *ol-a-m* (51b-10).

2. teklik şahıs eki -n

1.teklik şahıs eki gibi başlangıçtan beri hiç değişmemiştir; fakat Osmanlı Türkçesinin son döneminde *-n* şeklini almıştır.

kulluğum yirine *getür-dü-n* mi (7a-8), sen namâz *kıl-maz-du-n* (8a-4), bir kişi bir kişiye eytse *diler-se-n* Müselmân ol, *diler-se-n* Yahüdî ol aksi daği benüm yanumda beraberdür dise kâfir olur (23b-8).

3. teklik şahıs eki -eksizdir

Türkçede 3. teklik şahıs eki daima eksizdir.

erkânın *öğret-di* (80a-1), üç kez *kıl-dı* üç kez daği Peyğamber (11) Hâzreti câyiz *tut-ma-dı*, girü *kıl-dur-dı* karşı *eyt-di* (79b-12) ammâ Hâk Te‘âlâ va‘de *kıl-dı* (81a-10), *di-miş*, *işid-miş* olsa bu du‘ânuñ kefâreti olur (86a-4).

2. çokluk şahıs eki -nuz/-nüz

Eski Türkçede ekin düz şekli olan *-nız/-niz* şekli kullanılmıştır; fakat Eski Anadolu Türkçesinde ve metinde ekin sadece yuvarlak şekli kullanılmıştır:

neden *di-dü-nüz* kim gönli gâfildür (80a-4).

3. çokluk şahıs eki -lar/-ler

Türk dilin her döneminde 3. çokluk şahıs eki olarak *-lar/-ler* eki kullanılmıştır:

ba‘zılar katında hâk neydüğün bilmese bilmese helâl itse geçe ırâk hâkkı kalmaz *di-miş-ler* (11b-7), ba‘zılar olur, ba‘zılar olmaz *di-di-ler* (24b-7), ihtiyâr idüb kendüleri hâlkdan çekilüb fârz *ol-dı-lar* (27b-7), üzerine dâ‘im *ol-dı-lar*, namâzların görklü *kıl-dı-lar* (79a-10).

⁸² Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 286

2. Şekil ve Zaman Ekleri

Şekil ve zaman ekleri fiil kök ve gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Bu ekler bir şekil, bir zaman ifade ederler. Şekil ifadesi hepsinde zaman ifadesi ise ancak bir kısmında yer alır. Yani şekil ve zaman bir kısmı yalnız şekil, bir kısmı ise hem şekil hem zaman ifade ederler.

Fiillerin bir hareketi, durumu, oluşu ortaya koyuşu farklı şekillerde olur. Bazen bunlar bir başkasına haber verme şeklinde aktarılır bazen bir koşula bağlanır, bazen istenen bir durum aktarılır. Buna fiilin kipi denir. Türkçede kipler iki grupta incelenir:

a. Bildirme Kipleri

b. Dilek Kipleri

a. Bildirme Kipleri

Müsfet veya menfi olarak yapılan veya yapılacak olan hareketleri haber verdiğine göre hareketin zamanını da göstermektedir. Şu hâlde fiillerin zaman bildiren bütün çekimleri şekil bakımından bildirme kipleri içinde toplanır.⁸³

Görülen Geçmiş Zaman

Bu kip *-dı/-di; -du/-dü; -tı/-ti* kipleriyle kurulur 3. teklik kişi ile 3. çoğul kişi ekleri düz iken diğerleri ise yuvarlaktır. Eski Türkçe döneminde görülen geçmiş zaman eki olarak *-tı/-ti* şekli de kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde ise esas itibarıyla *-dı/-di* şeklinde görülmektedir; bazen de *-tı/-ti* şekli de kullanılmıştır.

Teklik 1. şahıs: **-du-m/-dü-m**

niyyet *it-dü-m* ki abdest almaya (51b-8), ahrine digin ağladı ben *eyt-dü-m* (29b-6), ba'zı ululardan *işid-dü-m* (18a-4), bir gece Süfyân Sûri birle *ol-du-m* (29b-5), seni yokdan var *iyle-dü-m*, 'aql *vir-dü-m*, mecmû'ı (6) a'zâlaruñı sağ *yarat-du-m*, dürlü ni'metlerü *vir-dü-m* (7a-6-7).

Teklik 2. şahıs: **-du-ñ/-dü-ñ**

sen namâz *kıl-maz-du-ñ* (8a-3), bir kişi her bir zâlime Teñri Te'âlâ'nunñ kullarını *incit-dü-ñ* (24a-2).

⁸³ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 289.

Teklik 3. şahıs: -dı/-di

bezzāziyye fetāvāsunda ba‘zı kitāblarda böyle *gel-di* diyü naql iylemiş (11b-13), ammā Hıaḡ Te‘ālā va‘de *kıl-dı* (81a-10), selām *buyur-dı* (27a-1), halkdan kaçmaḡdur *di-di* (27a-3).

Metinde bu ekin “*t*”li şekli de kullanılmıştır:

arasına şu *geç-ti* şanur (52b-5).

Çokluk 1. şahıs: -du-ğ/-dü-k

zīrā bunları oḡımanuḡ her birinde dünyevī, uḡrevī nice fāydalar vardır; lakin taṭvīl olmasun diyü *getür-me-dü-k* (82b-2-3), bir kişi fetvā itmiş *gör-dü-k* (24b-12), ammā vaḡtleri biz zıkr *it-me-dü-k* (56a-2).

Çokluk 2. şahıs: -dü-ḡüz

neden *di-dü-ḡüz* kim göḡli ḡāfildür? (80a-4).

Çokluk 3. şahıs: -dı-lar/-di-ler

olmazındise ba‘zılar kâfir olur *di-di-ler* (17a-4), göḡüllerinden *çıkar-dı-lar* (46a-7), kemālin *aḡla-dı-lar* (46a-9), şol mü‘mine kim namāzları üzerine dā‘im *ol-dı-lar* namāzların görklü *kıl-dı-lar* (79a-10).

Görülen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi

Teklik 1. şahıs: -me-dü-m

işlediḡi işi yalan yire Allah bilür *işle-me-dü-m* dise kâfir olur (16b-13).

Teklik. 2. şahıs: maz-du-ḡ/-mez-dü-ḡ

kimisi eyderse ki sen zek‘at *vir-mez-dü-ḡ* (8a-5-6), sen namāz *kıl-maz-du-ḡ* (8a-4).

Teklik 3. şahıs: -ma-dı/-me-di

mecma‘ı mü‘minlere emir itdi zamānla ḡayd *it-me-di* (10b-4), ‘ulemānūḡ faydası *ol-ma-dı* (40b-9), ḡorḡudan yüzün *ḡaldur-ma-dı* (41a-3).

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman hem şekil hem de zaman ifade eden bir ektir. Metinde bütün çekimlerdebu ekin düz şekli olan *-mıḡ/-miḡ* eki kullanıldığı gibi bazende Eski

Anadolu Türkçesi döneminde sık kullanılan, *-ub/-üb; -ubdur/-übdür* zarf-fiil ekleri de öğrenilen geçmiş zaman ekleri olarak kullanılmıştır.

Teklik 3. kişi: -mış/-miş

buyurdu kim İslâm biş nesne üzerine *yapıl-mış-dur* (1b-8), *it-miş-dür-ki* (29a-6), dünyâ yaradılalıdan berü ve gökden yire tek bir yağmur ve kar (11) kaçresi *in-miş-dür* (4b-11), yimişler *yet-miş-dür* (4b-11), eger vaqt *çık-mış* olursa (56a-7), *di-miş, işid-miş* olsa bu du‘ānuŝ kefareti olur (86a-4).

Çokluk 3. kişi: -miş-ler/-mış-lar

beyan *it-miş-ler-dür* (26b-5), *di-miş-ler* bundan şonra (69a-3), *di-miş-ler* diyü yaz-*mış-lar* (24b-12).

-ub/-üb; -ubdur/-übdür

Bu ekler zarf-fiil ekleri olup metinde öğrenilen geçmiş zaman ifade eden şekil ve zaman eki olarakda kullanılmıştır. Bu ekin *-mış/-miş* ekinden farkı geçmişte ortaya çıkan eylemin kesinliğini ortaya koymasındır.

otur-ub tahlil ü tesbîh, taħmîd itmek (50a-12), arkaŝın *dön-üb* oturmaya (50a-7), secdeye *var-ub, kaık-ub, otur-ub* taħıyyât *oıı-y-ub* (58b-6).

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi

Teklik 3. kişi: -ma-mış/-me-miş

ol kişi ol malı aña *vir-me-miş* helâl daħi o *it-me-miş* olsa (15b-6), pes kitābiyye *ol-ma-mış* olur (2b-7), ol kişi ol malı aña *vir-me-miş* helâl daħio *it-me-miş* olsa (15b-8), ba‘zısunı Haık Te‘ālâ *bildür-me-miş-dür* (8b-6).

-ma-y-ub/-me-y-üb ekinin olumsuz çekimi

eger imām evvelinde *uy-ma-y-ub* gelüb Kur‘ān okuriken (61a-3), elin kaıdururiken tekbîr itmege barmaıkların *yum-ma-y-ub* (60b-4), kendüzin *yiŝe-me-y-üb* ağızın açarsa sol elin arkaŝına (62b-8).

Geniş Zaman

Metinde fiil çekimlerinde geniş zaman ekinin yuvarlak şekli olan “-ar/-er/-r; -ur/-ür” eki kullanılmıştır. ŝerāyiü’l-İslâm adlı eser, Eski Anadolu Türkçesi döneminden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eseri olduğundan ötürü geniş zaman eklerinin yuvarlak

şekillerinin yanında dar şekilleri de kullanılmıştır. Metinde geniş zaman çekimi bazen istek kipi ekiyle de karşılanmıştır.

Tekil 1. kişi: -ar-am/-er-em

buyruğımı tutmayanları tāmūya *koy-ar-am* (10a-7), Hakk Te‘ālâ va‘de kıldı, “tā‘at idenleri uçmağa *koy-ar-am* ahiretde ‘azîz *id-er-em*” didi (81a-11).

Teklik 2. kişi: -er-sin/-ur-suñ

anı fikr it, eger āşî *ol-ur-suñ* ol kıti ‘azābına bu zayıfluğuyla katlanabilesün (38a-13), ğazā idin böyle olıcağ sen ne fikr *id-er-sin* (37b-6).

Teklik 3. kişi: -er/-ur/-ür

yire bağa *tur-ur* (15a-5), ucuzluk *kal-ur* (22b-13), gönül harāblığına ve nefis ü şeytān ğālib la‘ne ve cāhillige delālet *id-er* (27b-9), iki feriştedür ki sinelere *gel-ür-ler* her kişiye Teñri’sinden (4) ve dininden ve peygamberinden *sor-ar-lar eyd-er-ler* (6b-3-4).

Çoğul 1. kişi: -ar/-er; -uz/-üz; -ur-uz/-ür-üz

ibādetimüzi, küllüğümüzü saña mahşüş *id-er-üz* daği (6) senden yardım, ‘ināyet taleb *id-er-üz* (81a-5-6), ey pādışāhımız senün ‘azābuñdan *korğ-ar-uz* (40b-12-13), ol vakt *kıl-ar-uz* dise (19b-1), kılmazduñ biz burada anuñ içün *tur-ur-uz* (8a-4), kendüler daği ğayb *bil-ür-üz* diyü (22b-6).

Çoğul 3. kişi: -r-ler/-ar-lar/-er-ler; -ur-lar/-ür-ler

eytseler kâfir *ol-ur-lar* (22b-6), netekim zinā ideni *öldür-ür-ler-dir* (36a-12), peygamberinden *sor-ar-lar, eyd-er-ler* (6b-4), namāzında oğımağa bellü du‘ā itmeyüb *tur-ar-lar* (75a-5), du‘ā itmeyüb *tur-ur-lar* (75a-4), zaħmet *çek-er-ler* (78b-4), olur *di-r-ler* (6b-13).

Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi

Teklik 1. kişi: -maz-ın/-mez-in

helāl, harām *bil-mez-in* (16a-5), veresiye *vir-mez-in* (16a-13), *kıl-maz-ın* (18b-12), birisi *var-maz-ın* var kıdından adam getir dise kâfir olur (18a-13).

Teklik 2. kişi: -maz-sun

niçün Kur‘ān *okı-maz-sun* yahod Kur‘ān’ı niçün çok diseler *okı-maz-sun* (21b-8).

Teklik 3. kişi: -maz/-mez

kulluk namāzinuñ şevābı kendünüñdür efendisinüñ *ol-maz* (19a-6), kırkıdan aşağı nesne *vir-mez* (32a-11).

Çokluk 3. kişi: -maz-lar/-mez-ler

ağa ‘ālim *di-mez-ler* (40b-7-8), ‘ibret alub gözleri şükürin yirine *getür-mez-ler* (45b-5), e‘üzü *okı-maz-lar* (64b-11).

Gelecek Zaman

Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak *-ğay/-gey* eki kullanılmıştır. Sonradan ekin sonunda bulunan *-y* sesinin düşmesi ile *-ğa/-ge* şeklini almıştır.

Gelecek zaman ekleri, Türk dilinde oldukça farklılık arz eden ve Türk dilinin tarihî seyri içinde sıkça değişen şekil ve zaman eklerindedir. Tarihî ve coğrafi bakımından çok önemli bir alana yayılmış olan Türkçede gelecek zamanı ifade etmek için şu ekler kullanılmıştır: *-GU*, *-GA(y)*, *(y)A*, *-DAçıl*, *-(y)IsAr*, *(y)AcAç*, *-(y)AsI*, *-sA* gerek gibi.

Günümüzde bu eklerin çoğu ortadan kalkmış ya da işlev değişikliğine uğramıştır. Bugün sadece *-(y)AcAç* eki ile ifade ettiğimiz gelecek zaman eki Zeynep Korkmaz’a göre *-a+caç* <*-a+ça+oç* gelecek zaman, eşitlik hâli eki ve pekiştirme edatının birleşmesinden meydana gelmiştir.⁸⁴

-acaç/-ecek

Türkiye Türkçesinde gelecek zaman çekimi *-acaç/-ecek* ekiyle yapılmaktadır. Menfi ve müspet fiil köklerine, gelerek gelecek zaman eki yapan bu ek yapısı bakımından sıfat-fiil kökenlidir.⁸⁵

Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerine kadar işlek bir sıfat-fiil eki olan *(y)acaç/-ecek* Osmanlıcaya gelecek zaman çekim eki olarak geçmiştir.⁸⁶

hayırdan ve şerden, aşşıdan, ziyāndan her nesne kim oldı ve *ola-caç-dur* (5a-1), mü‘minler her birisi ahiretde *bil-ecek-dür* (5b-1), *şor-acac-dur*, *id-ecek-dür* (7a-4), sağ eline *vir-ecek-ler-dür* (7b-3), günāh işleyeni *bil-ecek-dür*, *id-ecek-dür* (8a-2), korkuda *ol-acac* (29a-3), Müselmān sözün *şay-acac* (43a-2).

⁸⁴ Zeynep Korkmaz, (2001), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, TDK Yay., Ankara, s. 5.

⁸⁵ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 296.

⁸⁶ Esra Karabacak, (2002), *Bergamalı Kadri Müyessiretü'l Ulüm*, TDK Yay., Ankara, s. 28.

-*acağ/-ecek* ekinin sonunda bulunan -*k/-k* sesleri iki vokal arasında kalınca sedalaşır ve yumuşayarak *k<ğ; k<g*'ye dönüşmüştür:

“eyü ‘amel işleyenlere ahiretde *şevāb vir-eceg-i-m*, uçmağa *qoy-acağ-ı-m*” didi. (9b-9), ne vakt ise *ol-acağ-dı* (42a-2).

Olumsuzu

bālīga olıcağ İslām şıfatın *bil-me-y-ecek* kâfir olurdur (2b-10-11), biş vakt *qıl-ma-y-acağ* (36b-5), öncesüni erler *işit-me-y-ecek* (60a-3).

-ısar/-iser

Eski Anadolu Türkçesi dönemine has gelecek zaman ekidir. Bu ekin metinde kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir:

Tekil 2. kişi: -ısar-sın

beşaret eyderler kim yat degilen ki degecek devlete ve pâdişāhlığa ve *uğra-y-ısar-sın* (6b-7-8).

Tekil 3. kişi: -ısar (dur)

qıyāmet günü gelmedin gözün açub ‘ākıbetine *ol-ısar* hālını tedbır qıla (41b-2-3).

-sa gerek/-se gerek

Metnin dikkat çeken önemli gramer özelliklerinden biri de gelecek zaman eki olarak *-sa gerek/-se gerek* ekinin kullanılmasıdır:

arınmadan olsa ol günāhı qadar tamūda *yan-sa gerek* (12a-10), uçmağa *gir-se gerek* tã‘ati *şevābın bol-sa gerek* (12a-11).

Olumsuzu

pes şıfatları daği girü qalan mevcūdāt şıfatlarına *benze-me-se gerek* (5a-12), amma Qur‘ān’dan ba‘zı kelime ya ba‘zı ayet-i Qur‘ān (2) qışdına *oqı-ma-sa-lar* (gerek) meşelā yimek evvelinde “bismillaḥirrahmanirrahīm” dimek (50a-2-3).

Şimdiki Zaman

Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman eki olarak *-yor* kullanılmaktadır; Eski Anadolu Türkçesinde ise şimdiki zaman ifadesi için hususi bir ek yoktur. Şimdiki zaman çekimi

istek veya geniş zaman ekleri ile yapılmaktadır.⁸⁷ Özellikle Eski Anadolu Türkçesinde şimdiki zaman eki olarak *-mağda/-mekde* kullanılmıştır. Metinde de şimdiki zaman çekimi için *mağda/-mekde* eki de kullanılmıştır:

bilgil ki du‘ā *it-mekde* şart budur kim (76a-4), *yıkan-mağda* iken (53a-1), âdem oğlanlarının işleri *işle-mekde* (9b-3), namâz kılmığı için eger ‘âdeti olursa ton *gör-mekde* ‘âdetinden (9) artuğ gördüğü eger on günde geçerse arlık hükminde olur (49a-8-9).

-yor şimdiki zaman eki *yori-* “yürümek” fiilinin “*yori-r*” geniş zaman ekinde çıkmıştır. Batı Türkçesinin başında “*yori-*” fiilini geniş zamanı ile bağlandığı asıl fiilin şimdiki zamanını ifade eden bir yardımcı fiil olarak görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde hep birleşik fiil çerçevesinde kullanılan bu “*yorur*” Osmanlı Türkçesinde haploloji yolu ile ekleşmiş böylece *-yor* eki ortaya çıkmıştır.⁸⁸ Metinde *-yori* eki şimdiki zaman anlamında kullanılmamıştır:

namaz kılmayan kişi gelecek anı *ko-ma-yori-z* (8a-4), imâm farz *kıla-yorur* (69b-4), bilgil ki *gün toğa-yorur-iken* ve çok ırte yirde (13) iken ve *bata-yorur-iken* kazaya kalmış namâz kılmak dürüst degül (66b-12).

b. Dilek Kipleri

Dilek (tasarlama) kiplerinde zaman ifadesi yoktur. Bu kipler istek, şart (koşul), gereklilik ve emir kiplerinde oluşmaktadır.

İstek Kipleri

İstek eki *-a/-e'dir*, çekimi Türkiye Türkçesine göre farklıdır. Bu ek, Eski Türkçedeki gelecek zaman eki *-ğa/-ge; -ğay/-gey*’den gelmektedir.

Eski Türkçedeki gelecek zaman ekinin *-ğ/-g*’si Batı Türkçesine geçerken düşmüş ve *-a/-e* istek eki ortaya çıkmıştır. İstek kipi Batı Türkçesinde geniş zaman, gelecek zaman ve emir ifadesiyle kullanılmıştır.⁸⁹

Teklik 1. kişi: -am/-em; -ayım/-eyim; -ayın/-eyin

kulluğında *bulun-am*, ‘azāb *id-em* (8a-13), bir kişi eger şöyle idersem (5) kâfir *olayın* (17a-5), Müselmân *ol-ayın* dise (17a-12), namâz kılmığı lāyık *ol-am* diyü (51b-9),

⁸⁷ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 361.

⁸⁸ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 296.

⁸⁹ Mecdut Mansuroğlu, (1958), *Türkçede -ğay/-gey Eki ve Türemeleri*, TDY Yay., Ankara, s. 171-183.

yabandan otlayub yarusun *öd-eyim* dise (34a-7), başum belādan kırtulursa bir kırbān *id-eyin* dise yaḥod şol (2) kadar nesne şadāka *id-eyin* dise (35b-1-2).

Teklik 2. kişi: -a-sun/-e-sün

aḥiret sa‘ādetine (6) yini *tut-ma-y-a-sun* ta‘zīm idüb Haḫ Te‘ālā Hazretine çok şükür *id-e-sün* (13a-6-7), şerī‘atunı ḥükmini ve buyruḡını ḥor görmeyüb *tut-a-sun* (13a-10).

Teklik 3. kişi: -a/-e

cevābında cāyiz degüldür isti‘fār ü tevbe *id-e* (25a-3), kırbān *id-e* (34b-10), iki yüz dirhem üzerine artısa kırk dirhem artuḡça bir dirhem zek‘at (10) *vir-e* kaç kırk arturursa her kırkda bir dirhem *vir-e* (32a-9-10).

Çokluk 1. kişi: -e-vüz/ -a-vuz

bize vācib oldı kim gücümüz yitdüḡi deḡlü kıllıḡın (5) *id-e-vüz* aḡa lāyık kılluḡ idemedüḡümüz daḡı biledür (90a-4-5), gelsün ol vaḡt *kıl-a-vuz* dise yaḥod kim kāder olur (19a-1).

Çokluk 3. kişi: -a-lar/-e-ler

yaramaz i‘tikāddan ve yaramaz sözden *şakın-a-lar* (13b-8), terk *id-e-ler* (79b-3), fidiye oldur kim bir rek‘at namaz için biş (4) yüz yigirmi dirhem buḡday *vir-e-ler* bir yoḡsula (70b-4-5).

İstek kipleri metinde geniş zaman fonksiyonunda da kullanılmıştır:

ol terk itdüḡi ‘ibādeti *kaḡa iyle-y-e* ve hem vaḡtinde edā itmeyüb (8) tāḡır itdüḡü için tevbe *iyle-y-e* (12a-7-8).

Metinde istek kipinin emir fonksiyonunda kullanımı:

īmān oldur ki i‘tikād birle *id-e-sin* ki Tenḡri Te‘ālā birdür (4a-5).

İstek kipinin şart fonksiyonunda kullanımı:

oturub abdest *al-a* ve her bir ‘uvzūn yüriken (53a-11), virse gerek tā kim ol eksük yirine *gel-e* namāzı nāḡş olmaya (58b-8).

İstek Kipinin Olumsuz Çekimi

Teklik 1. kişi: -me-m

Haḫ Te‘ālā’dan ḡayrın gerçek yire and *iç-e-me-m* (25b-4).

Teklik 2. kişi: -ma-y-a-sun/-me-y-e-sün

Hak Te‘âlâ’dan korkasun ve ‘azâbından emin *ol-ma-y-a-sun* ve rahmetinde (3) ümidün *kes-me-y-e-sün* (13a-2-3).

Teklik 3. kişi: -ma-y-a/-me-y-e

kaçan bir kişi evvelki taḥiyyâta oturmağı unudub üçüncü rek‘ata tursa (8) eger dizleri toğrıldıysa tura, *otur-ma-y-a* (71a-7-8), hükm *iyle-me-y-e* (6a-8), hiç olmazsa bunları bari okımayı terk itmek vâka‘ *ol-ma-ya* (82b-1).

Çokluk 3. kişi: -ma-y-a-lar/-me-y-e-ler

dinlerine helâl *irişdür-me-y-e-ler* (13b-9), ‘ibâdetleri şevâbın yile virüb ahiret ü devletinden ve sa‘âdetinden (10) mahrûm u mağbûn olub hasret *yi-me-y-e-ler* (26b-9-10).

Şart Kipleri

Cümledeki oluş ve kılışı şarta bağlı olarak gösteren şart kipi Eski Türkçedeki *-sar/-ser* ekinin devamı olan *-sa/-se* eki ile yapılmaktadır.

Metinde kullanılan şart kipleri şunlardır:

Teklik 1. kişi:-sa-m/-se-m

namâz *kıl-sa-m* (18b-11), eger şöyle *id-er-se-m* (17a-4).

Teklik 2. kişi: -se-ŋ

tesbîh ma‘nâsun *bil-ür-se-ŋ* anuğ fikrinde olasın eger *bil-mez-se-ŋ* (78a-8).

Teklik 3. kişi: -sa/-se

du‘â *bil-mez-se* Türkçe du‘â ide (76a-8), hâcet *dile-se* (76a-4), bir kişi küfr *söyle-se* bir kişi dahianı *işit-se*, *gül-se* gülen dağı bile kâfir olur (17b-7), yağod *ağla-maz-sa* yalvara (76a-8).

Çokluk 1. kişi: -se-k

şimdiye dek kılınmaduğ namâzlaruğ varsa hesaplayub eger (1) hesapın *bil-mez-se-k* yorulmayub kaza itmek gerek (38a-1-2).

Çokluk 3. kişi: -sa-lar/-se-ler

farzın olsa *şor-sa-lar* (2b-4), kişilerden şefa‘ât *it-se-ler* Hak Te‘âlâ’dan *dile-se-ler* tamûya girmedin (12b-2).

Şart Kipinin Olumsuz Çekimi

Teklik 1. kişi: -ma-sa-m/-me-se-m

dünyāda yir *ol-ma-sa-m*, *egil-me-se-m* (41a-6).

Teklik 3. kişi: -ma-sa

katılğan *koy-ma-sa* (64a-10), eger şoracak kimse *bul-ma-sa* oruc tutacak (31-a1), daħi *ol-ma-sa* anı (39b-11).

Çokluk 3. kişi: -ma-sa-lar

Qur‘ān’dan ba‘zı kelime ya ba‘zı ayeti Qur‘ān kaçdına *oķı-ma-sa-lar* (50a-2).

Emir Kipleri

Emir ekleri yalnız şekil bildiren eklerindedir. Eski Türkçede 1. tekil kişi *-ayın/-eyin* şeklindeydi. Eski Anadolu Türkçesine ise bu ek *-ayım/-eyim* olarak geçmiştir. Emir kipinin diğer fiil çekimlerinden farkı herşahıs için ayrı ekin kullanılmasıdır. Bazen ikinci teklik şahıs için iki farklı ek yan yana kullanılmıştır.

Teklik 1. kişi: -ayım/-eyim; -ayın/-eyin

Eski Türkçede bu ekler birinci şahıs için *-ayın/-eyin* ekinde oluşmaktaydı. Batı Türkçesine aynen geçen bu ekler birinci şahıs ekinin “m” sesinin tesiriyle *-ayım/-eyim* şeklini almıştır.⁹⁰

yabandan otlayub yarusun *öd-eyim* dise zek’at farz olmaz (34a-7), Müselmān *ol-ayın* dise (17a-12).

Teklik 2. kişi: -ğıl/-gil

Eski Anadolu Türkçesinde teklik 2. kişi ekinin yuvarlak şekli yoktur; daima düz şekli kullanılmıştır:

Haķ Te‘ālā Hāzretinden yardım *iste-gil* himmetün şöyle *an-ğıl* kim (80b-4), isti‘fār itmeyince *bil-gil* (14a-2).

Teklik 3. kişi: -sun/-sün

Eski Türkçede *-zun/-zün*; *-sun/-sün* şeklinde olan bu ekin Eski Anadolu Türkçesine sadece *-sun/-sün* şeklin de geçmiştir. Osmanlı Türkçesinde ise yuvarlak şeklinin yanında dar şekilleri vokal uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır.⁹¹

⁹⁰ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 306

andan sonra ol kuduğı sünneti *kıl-sun* (69b-10), pes anuğ cānu şayru olmuşdur şeytāna (7) aldanmışdur dermān *iste-sün* almadın olurıncı kendüden *gider-sün* (43b-6-7), zahmet *çek-sün* gerek *çek-me-sün* (30b-6).

Çoğul 1. kişi: -elüm

Eski Türkçede bu çekimin dar şekilleri kullanılırdı; fakat Esk Aandolu Türkçesinde yuvarlak şekli kullanılmıştır. Üzerinde çalışılan metinde ekin dar şekilleri de tespit edilmiştir:

şeri‘ata *gid-elüm* dise (18a-12), ol kadrin *id-elüm* (4a-4), sünnetletlerin *bil-dür-elüm* (60a-13).

Çoğul 2. kişi: -uğ/-üğ

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde *-đ/-uğ* ekinin yanında *-đuz/-đüz* şekilleri de kullanılmıştır. Çoğul 2. kişi ekinin metinde sadece *uğ/-üğ* şekli kullanılmıştır.⁹²

namāz *kıl-uğ* diyü Peyğamber Hāzreti (36a-7), huşuşā iç *id-üğ* kim kişi kıti şağınmak gerek *zīrā id-üğ* içinde artuğ bu gelür (52b-8).

Çoğul 3. kişi: -sün-ler

Çokluk şahıs emir eki başlangıçtan ber teklik üçüncü şahıs ekinin çokluk eki almış şeklinden ibaret olarak kullanıla gelmiştir. Eski Türkçede *-zunlar/-zünler*; *-sunlar/-sünler*; *-sular/-süler*, Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıcanın ilk devirlerinde *-sunlar/-sünler* şeklinde olmuştur.⁹³

işledüği hayırları ve ‘ibādetleri eyü kişidür *di-sün-ler* diye işlemekdür (89b-4).

Emir kipinin olumsuz çekimi

Teklik 3. kişi: -ma-sun/-me-sün/-me-sin

billah küfr kelecisün söylesün andan sonra ‘adet üzerine şehadet (1) *getür-me-sün* getirse daği Müselmān olmaz (13b-14a-1), cemi‘ *iyle-me-sin* her kim dünyada benden emīn olsa (28b-6), *zīrā* bunları (2) okımanuğ her birinde dünyevī, uđrevī nice fāydalar vardur; lakin *ol-ma-sun* diyü getürmedük (82b-2-3).

⁹¹ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 307.

⁹² Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 306

⁹³ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 307.

Gereklilik Kipleri

Yalnızca şekil ifade eden gereklilik ekleri Eski Anadolu Türkçesinin sonralarına doğru ortaya çıkmıştır. Gereklilik çekiminin *-malu/-meli* şekli Osmanlı Türkçesinde yuvarlaklaşarak *-malu/-melü* şeklini almıştır. Klâsik Osmanlı Türkçesi döneminde yazılan eserde gereklilik kipi *malu/-melü* şeklindedir.

Metinde ayrıca gereklilik çekimi için şart ekine *-sa/-se*'ye “*gerek*” kelimesi eklemek suretiyle de yapıldığı gibi mastar ekine *-mağ/-mek*'e “*gerek*” kelimesi de getirilerek de yapılmıştır. Metinde birkaç kelimedede istek eki *-a/-e* ile karşılanmıştır.

-malu/-melü

taḥāretten fāriğ olub abdest *al-malu* (51b-7), yimek *yi-melü* (86a-4), kişi bundan ğāfil *ol-malu* deñlü iblīs'ün zürriyetinden (68a-10), her bir cemā'at katında kim otura her ne halde oturursa ol meclisde *tur-malu* olıcağ bu du'ā oқыya (85b-11).

-sa gerek/ -se gerek

secdeye varub kılğub, oturub taḥīyyāt oқыyub selām (7) *ver-se gerek* (58b-6-7), şol kadar *ol-sa gerek* kim namāzı aru durub kılamaz (30b-10), *ol-sa gerek* yaḥod bir Müselmān ḥükm didüğü birle *ol-sa gerek* (30b-12), ammā ol ḥükm (11) berātıyla ya bir ḥadış-i şerif ile şabit *ol-sa gerek* kim tevātre irişmiş ola (14b-11-12).

Metindeki gereklilik kipi çekimi *-mağ/-mek* mastar ekine “*gerek*”⁹⁴ kelimesi getirilerek de yapılmıştır.

-mağ gerek/-mek gerek

şol kadar kim burada *bil-mek gerek* imān tamam olmağ için (4) ol kadarın idelüm (4a-3-4), diledügin daḥi ba'zı 'ulemā eytmış (4) tafşil *it-mek gerek* (11b-3-4), *şaḳın-mağ gerek* (12b-11), gönülden korkuyı *çıkar-ma-mağ gerek* olmaya (29a-2), niyyet *it-mek gerek* zek'at için (33b-12), bulaşan *sil-mek gerek* ardınca ammā şağ ile silmekden *şaḳın-mağ gerek* (50b-10), şol eliyle *sil-mek gerek* (50b-11).

⁹⁴ Muzaffar Akkuş, (2000), *(Eski Anadolu Türkçe'sinde Kullanılan) Gereklilik Eki Üzerine Bir İnceleme*, 25-30 Eylül 2000, 1.Uluslararası Türkoloji Kongresi, İzmir, Hikmet Koraş, (2006), Eski Türkçeden Günümüze Gereklilik Kipi ve Türkçenin Öğretiminde Kitaplara Aksetmemiş Gereklilik Kipinin Farklı Çekimleri, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Niğde, S. 17, s.134-155

-a/-e

imāma *uy-a* (uymalı) selām virdükden şonra ol kuduğı sünneti *öde-y-e gerekse* (69b-8).

Birleşik Zamanlı Fiiller

Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.⁹⁵ Birleşik zamanlı fiil çekimiiki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasında oluşmaktadır.

Türkçede birleşik çekimde asıl fiil önce ana yardımcı fiil sonra gelir. Her dilde olduğu gibi dilimizde de kök diye adlandırdığımız ana dilden gelme temel kelime kadrosu oldukça sınırlıdır. Bu bakımdan zaman içinde beliren yeni ihtiyaçları, yeni kavramları karşılamak ve söz varlığını genişletip zenginleştirmek için dilimiz, düzenli birtakım yollara başvurmuştur.

a. Hikâye Birleşik Zaman

Görülen geçmiş zaman eki olan *-dı/-di*; *-du/-dü* ile yapılan çekime rivayet çekim denir.

Geniş Zamanın Hikâyesi

Teklik 1. kişi: -er-dü-m/ -ur-du-m/-ür-dü-m

ey filān sen Teñri'ye āşī oldun birüben yıraqlanub *tur-ur-du-m* bu arada (10) seni *ög-er-dü-m* ki sen gelecek (8a-9-10), Hāq Te'ālā'yı gökde *şan-ur-du-m* dise (15b-8).

Teklik 2. kişi: -ur-du-ñ

Teñri baña virsin dise yañod olmasum sen aç (9) *ol-ur-du-ñ* dise (23a-8-9).

Teklik 3. kişi: -ür-di/-ar-dı

taşmüdan *çık-ar idi* kalmak olmaz (12b-5), olsa *öğren-ür-di* (39a-3).

Çoğul 3. kişi: -ar-dı-lar

oñ-ar-dı-lar, bize yöneltdiler (80b-10), gönüllerinden *çık-ar-dı-lar* (46a-7).

⁹⁵ Zeynep Korkmaz, (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara, s. 150.

Geniş zaman olumsuz çekiminin hikâyesi

Teklik 1. kişi: -maz-du-m/-mez-dü-m

bir kişi eger Hâk Te‘âlâ oruc bir aydan (12) artuğ buyurdu *tut-maz-du-m* dise kâfir olur (19a-12), ziyâde itse *bul-maz-du-m* (18b-8), olsa anı *dön-mez-dü-m* (19a-8).

Çoğul 3. kişi: -ma-dı-lar/-me-di-ler

ba‘zı vakt terk *it-me-di-ler* ödediler nice olursa *kıl-ma-dı-lar* (79a-10).

Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Bu dönemde görülen geçmiş zamanın hikâyesi “*idi*” fiiliyle yapılmaktadır.

Hâk Te‘âlâ şevâb kazanmağı için *yarat-dı idi* anuñıla günâh kazanur (45a-3).

Şart Birleşik Zaman

Geçmiş Zamanın Şartı

Teklik 3. kişi: -dı-sa/-di-se; -du-sa

birkaç kere ayagın yire kalkmak tâ şucuğaz *kal-dı-y-sa* çıka gide (51b-5), namâz kılmağa niyyet *it-di-y-se* (57b-12), dizleri *toğrul-du-y-sa* (71a-8).

Çoğul 3. kişi: -di-ler-se

hayr, şer ne kim *işle-di-ler-se* kâmusun şoracağdur (6b-1).

Geniş Zamanın Şartı

Teklik 1. kişi: -er-se-m

tevbe *id-er-se-m* (11a-4).

Teklik 3. kişi: -ar-sa/-er-se; -ür-se

baña uçmak *vir-ür-se* (22a-5), bilgil ki kişi ne deñlü çoqtâ‘at *id-er-se* (28b-12), zîrâ Teñri Te‘âlâ‘nuñ ululıgın kim ki artuğ *bil-ür-se* ol artuğ qorqar (40a-10), ikindin farzından öñdin dört rek‘at sünnet kıla *dil-er-se* iki rek‘at kıla (67a-11-12), eger yalnız *kıl-ar-sa* (65b-1).

Çoğul 3. kişi: -ler-se

başta kalan kişi *di-ler-se* (59b-13).

Geniş Zamanın Şartının Olumsuzu

Teklik 2. kişi: -mez-se-η

eger *bil-mez-se-η* (78a-8).

Teklik 3. kişi: -maz-sa/-mez-se

vācib *ol-maz-sa* (33b-5), gönülün *yumuşa-maz-sa* (38b-3), on kez *okıya-maz-sa* (84b-2), yirine *götür-mez-se* (9b-11).

b. Rivayet Birleşik Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman ekleri olan *-mış/-miş*; *-muş/-müş* ile yapılan fiil çekimlerine rivayet çekim denir.

Geniş Zamanın Rivayeti

Teklik 3. kişi: -ür-müş

gicenün şükürin yirine *get-ür-müş* olur (83b-2).

Çoğul 3. kişi: -r-miş-ler

bundan sonra bilgil ki nāfilenün iki rek‘atı bir namāz *di-r-miş-ler* (65b-5).

3. Fiilerde Soru Eki

İsimlerde ve fiil çekimlerinde soru eki olarak *-mı/-mi*; *-mu/-mü* kullanılmaktadır. Eski Anaolu Türkçesinde soru ekindeki vokal daima düzdür. Fiil çekiminde ekin yeri bakımından bugünkünden farklı bir durum yoktur.

yaṭuranı *mı* ya çıkanı *mı* ya öne geçeni *mi* ya seyrādini *mi* dise (18a-6), birdür ki ol imānla gidme *mi* yohsa gitmeme *mi* diyü guşşalanmañdur (29a-11).

FİİLİMSİLER

Fiilden türeyip isim, sıfat ve zarf görevlerinde kullanılan kelimeler fiilimsi (eylemsi) olarak adlandırılır. Bunlar, artık fiil olma özelliğini kaybettikleri için fiil çekim eklerini almazlar; fakat isimler gibi isim çekim eklerini alabilirler.

Eylemsiler, dil bilgisi kitaplarında çoğunlukla üç başlık halinde ele alınırken bazı kitaplarda iki başlık halinde gösterilir. Muharrem Ergin fiilimsilerden olan isim-fiil yapan ekleri fiilden isim yapma ekleri olarak belirtmektedir.⁹⁶

1. İsim-Fiiller

Türk dilinde Eski Türkçeden beri isim- fiiller: “-ma/-me; -mağ/-mek; -ış/-iş; -uş/-üş” ekleriyle yapılmaktadır. İsim-fiiller, isimlerin tüm özelliklerini gösterirler, cümlede isim gibi kullanılabilirler. Bunlar, isim çekim eklerini alırlar ve cümlenin öğeleri de olurlar.

-ma/-me

Türk dilinde her dönem kullanılan -ma/-me fiillerden iş bildiren isimler yapmaya yarayan mastar ekleridir.

hiç olmazsa bunları berü *okı-ma-y-ı* terk itmek vâkı‘ olmaya (82b-1), fi‘len yarat-*ma-y-a* daği kâdirdür (9a-4), namâz içinde kıbleye ve ka‘beye *yönel-me-ler* (4b-7), anaya, ataya kulluk *it-me-y-e* inkâr iylese kâfir olur (25b-12).

-mağ/-mek

Metinde kullanılan en işlek mastar eklerinden biridir. Bu ekin fonksiyonu fiillerin hareket isimlerin yapmaktır.

aña beşzer kimse yokdur, *ol-mağ* daği mümkün degüldür (4a-3), vaktinde eli yukarı gökden yaña *getür-mek* ma‘nîsi kulluğı içündür Teşri gökde (7) *di-mekde* degüldür (4b-6-7), bir kişi kumâr *oyna-mağ-a* yahod süci *iç-meg-e* (18a-2), yahod zinâ *it-meg-e* yahod harâm *yi-meg-e* kaşd iylese kâfir olur (18a-3), diliyle ikrâr *it-mek* (2b-12), ammâ ulu günâhlar süci *iç-mek* gibi zinâ *it-mek* gibi yalan *söyle-mek* gibi (13) ribâ *it-mek* gibi (9a-12-13).

-ış/-iş; -uş/-üş

Metinde kullanılan isim-fiiller arasında işleklığı en az olan eklerdendir.

⁹⁶ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 185.

söylemeye kimseye *kar-ış-ma-y-a* (27b-3), elini harama *yap-ış-mağdan* şaklaya (32a-4), biri dağı maşaralık idüb *göl-üş-ecek* söz söylemekdür (87a-13), *çal-ış-sa* öğrenmek (39a-2), inâyeti ve rahmeti *ir-ış-ür* demek, olur (44b-5)

2. Sıfat-Fiiller

Sıfat-fiiller (partisipler), fiillerin sıfat şeklinde kullanılmasıdır; isim gibi çekimlenirler. Fiillerin zamana bağlı sıfat ve isim şekilleri olan partisipler, geçici vasıf isimleri olduklarından yalın hâlde iyelik eklerini alarak veya isim çekim eklerinden birini alarak isim veya sıfat gibi vazife görürler.⁹⁷

Kemal Eraslan, sıfat-fiilleri, isim-fiiller olarak belirtmektedir.⁹⁸ Eski Anadolu Türkçesinde partisip ekleri bugünkünden farklı değildir. Geniş zaman partisibi olarak *-ar/-er*; *-ur/-ür*; *-maz/-mez* şimdiki zaman partisipi olarak *-an/-en*; geçmiş zaman partisipleri olarak *-duğ/-dük* ve *-miş/-miş* gelecek zaman partisipi olarak *-ası/-esi* ve *-acağ/-ecek* kullanılmıştır.⁹⁹

-acağ/-ecek

Gelecek zaman ifade eden bu ekler, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰

gör-ecek (6) nesne (5a-5-6), ya adın *vir -ecek* yirde bismillah dise (18a-5), geçmiş ü *gel-ecek* nesnelerde haber virdi (22b-11), *olma-y-acağ* delile (4a-9).

-an/-en

Eski Türkçede *-ğan/-gen* şeklinde olan bu eklerin daha sonraları başlarındaki *-ğ/-g* seslerinin düşmesi ile son şeklini almıştır. Çok işlek olan bu ekler, zaman ifade etmez.

azâbdan *kurtar-an* namâz (79a-11), Müselmân adında *ol-an* kimseneye (3a-2), namâz *kılma-y-an* kişi (8a-3), gökden *in-en* kitâblar (5b-9).

-duğ/-dük

Geçmiş zaman ifade eden sıfat-fiil ekleri arasında yer alır. Metinde örneği çok olan işlek eklerdendir.

⁹⁷ Janos Eckman, (1962), Çağataycada İsim-Fiiller, *TDAY-B.*, S.5, Ankara, s. 51-61.

⁹⁸ Kemal Eraslan, (1980), *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İÜEF Yay., İstanbul, s. 12.

⁹⁹ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s.363.

¹⁰⁰ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 336.

çıkâr-duğ-ı akçe (33b-13), *şu dökme-dük* yir (47b-11), hafif *di-dük-ler-i* murdâr nesneden (54a-13), şol sünnet *it-dük-ler-i* yire (48b-2), cenâze namâzında *okı-duğ-lar-ı* meşhûr du‘âlar (75a-2-3), ol *ko duğ-ı* sünneti ödeye (69b-9).

-maz/-mez

Olumsuzluk ifade eden geniş zaman partisiplerinin metinde örneği çoktur.

yara-maz işlerden (87b-5), *yara-maz* i’tikâddan ve *yara-maz* sözden şakıncalar (13b-8), *bil-mez* bilmeyen (40a-7), *yara-maz* hūylardan ve *yara-maz* fi’illerden (10b-9), eti *yin-mez* kuşlar (54a-11), olur *ol-maz* nesneye (89a-8).

-miş/-miş

Geçmiş zaman partisipi olan bu ekin metinde birçok örneği tespit edilmiştir:

kazaya *kal-mış* namâz (56a-11), kamu *yaradıl-mış* nesne yoğiken var iyledi, kamu *yaradıl-mış* aña muhtâcdur (4b-1).

-ar/-er/-ür

Metinde kullanılan *-an/-en* sıfat-fiil ekine göre daha az işlekliliği olan bir geniş zaman ekidir.

görünmege *yar-ar* nesne (5a-4), eti yinmez kuşlar bahsi gibi zîrâ eti *yin-ür* kuşlar tavuğdan, kazdan, ördekden artuğı şevk olan eti *yin-ür* canavarlar (54a-11-12).

3. Zarf-Fiiller

Zarf-fiiller, fiillerin zarf şekilleridir. Zarf-fiil eklerinin bir kısmı birleşik hâldedir; ayrıca bu ekler tıpkı zarflar gibi fiilin ve fiilimsinin zamanını, durumunu, sebebini bildirirler.

Eski Anadolu Türkçesinde, zarf-fiiller olarak hâl bildirmek üzere: *-a/-e*; *-u/-ü*; *-arak/-erek*; *-(ı)rak/-(ü)rek*, *-(i)ken*; zaman bildiren *-ınca/-ince*; *-ıcağ/-icek*; *-ıcağız/-icegiz*; *-ıcağın/-icegin*; *-madan/-meden*; *-mazdan/-mezden*; *-alı/-eli* ve *-duğ* partisipinden meydana gelen *-duğça/-dükçe*; *-duğınca/ -dügince*; *-duğdan/-dükden*; *-duğda/-dükde*; *-duğında/-düginde*; atıf bildiren *-up/-üp*; *-uban/-üben* ekleri kullanılmıştır.¹⁰¹

Metinde bu zarf-fiillerden: “*a/-e*, *-u/-ü*, *-duğdan/-dükden*, *-duğça/-dükçe*, *-ıcağ/ -icek*, *ınca/-ince/-ünce*, *-alı -(i)ken*, *-madan/-meden*, *-mazdan*, *-arak*, *-ub/-üb*, *-uban/-üben*” şekilleri kullanılmıştır.

¹⁰¹ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 363.

-dukdan/-dükden

Sıfat-fiil eki olan *-duk/-dük* eki ile ayrılma hâli ekinin birleşmesinden meydana gelen zarf-fiil ekidir. Ekin yapısında Eski Anadolu Türkçesinin bir ses özelliği olarak tonsuz ünsüzden sonra hece başında tonlu ünsüz kullanıldığı görülmektedir.

namâzı tesbihlerin *oku-dukdan* sonra (83b-7), şu *dök-dükden* sonra taşlaya (50b-8) selâm *vir-dükden* sonra (76b-8), ne lazım olur diyü cevâb rica *olun-dukdan* küfrdür dimişler diyü yazmışlar (24b-12).

-duqça/-dükçe

-duk/-dük partisip eki ile *-ca/-ça* eşitlik hâli ekinin birleşmesiyle meydana gelen bu ek “-dığı müddetçe, -dığı kadar” anlamlarını gelen zarf-fiiller yapar.¹⁰²

karşu yoğsullara *vir-dükçe* niyyet itmek gerek (34a-2), nesne *gör-dükçe* abdest alub namâzın kıla (49a-13), herkes elin *kaldur-duqça* (77b-3), ammâ nesne *gör-dükçe* abdest ala (49a-8).

-ıcaq/ -icek

Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde uzun zaman kullanılan “-ıcaq/-icek” eki daha sonra bu işleğini kaybetmiştir. Eski Anadolu Türkçesi dönemine has bir zarf-fiil ekidir.

secdeye *var-ıcaq* secdeden *kalk-ıcaq* Allah ekber dimekdür (61b-3), “bâliğa *ol-ıcaq* İslâm şıfatın *bilme-y-icek* kâfir olur.” dir (2b-10-11), esniyesi *gel-icek* ağzın açmamakdur (62b-6).

ınca/-ince/-ünce

Eski Türkçede *-kınca*, *-kince*; *-ğınça/-ginçe* şeklinde olan bu ek, Batı Türkçesine geçerken *-ğ/-g* ve *-k/-k* seslerinin düşmesi sonucu *-ınca/-ince* şeklini almıştır.

kendü sünnet *kıl-ınca* (69b-5), pes ‘avretlerün elleri üzeri *gör-ünce* ve Ebū Hanîfe’nün bir *söz*-(6) *ünce* ayakları daği *gör-ünce* namâz kıluriken namâzı dürüst olmaz (55a-5-6), diyecek kadar *oturma-y-ınca* (72a-6), *olma-y-ınca* (12b-13), yirlü yirine *getürme-y-ince* (30a-12).

¹⁰² Muzaffer Akkuş, (2001), *Seyid Nigâri Divanı*, Niğde Üniversitesi Yay., Niğde, s. 105.

-(i)ken

Metinde zarf-fiil ekleri arasında en işlek olan eklerdendir. Bilindiği üzere *-ken* eki *i-fili* ile birlikte kullanılmaktadır. Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde kalın şekli de kullanılan bu ekin metinde kalın şekli yoktur.

zek‘atın ayrub *çıkarur-iken* (33b-12), İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām namāz *kılur-iken* (41a-1), gafletde *yürür-iken* (38a-7), cān *virür-iken* (28b-11).

-madan/-meden

Eski Türkçede, *-matı/-meti*; *-matın/ -metin*; *-madı/ -medi*; *-madın/-medin* şeklinde olan bu ek, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde ise, *-madın/-medin*; *-madan/-meden* şeklinde kullanılmıştır.¹⁰³

orucdan yıkanmak isteyecek gice orta *ol-madan* (47b-3), bişinci rek‘ata *kaşla başla-madan* (71b-7), taḥiyyāta *otur-madan* (71b-1), eger secde *it-meden* (71b-3).

-mazdan

Sıfat-fiil eki *-maz* ile ayrılma hâli eki *-dan*’ın birleşmesiyle meydana gelmiştir:

kişi namāz kılmağa niyyet idecek elin *bağla-mazdan* öñdin namāz kılmağa (57b-10-11), yatsu namāzın kıldığdan sonra yatub (3) *uyu-mazdan* öñdin gerekdür (82b-2).

-arağ

Metinde işlekliliği en az olan zarf-fiil eklerindendir.

namazı vaḳti içindekıla bilmek deñlü ağızdan (4) işidüb öğrenmese *usan-arağ* olduğundan ötüri (56a-3-4).

-ub/-üb

Eski Türkçede *-p* şeklinde olan bu ek daha sonra yardımcı ses olan *-ı/-i*; *-u/-ü* sesini de bünyesine alarak *-ıp/ -ip*; *-up/-üp* şekline dönüşmüştür. Metinde ekin “*p*”li şekli yoktur.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde daha da genişleyerek *-uban/-üben*; *-ubanı/-übeni*; *-ubanın/-übenin* şeklini de alan bu ek, metinde daima yuvarlak şekliyle kullanılmıştır:

yaña *döndür-üb* Allah ekber diye (63a-4), Allah ekber *di-y-üb* (63b-8), eve *gel-üb* oturicağ (65b-12), evine *koy-ub* ‘avretiyle bir yirde *tur-ub* (88a-5).

¹⁰³ Talat Tekin, (1968), *A Gramer of Orkhon Turkic*, İndiana University, s. 184.

-uban/-üben

Atıf gerundiumu *-up/-üp*'ün genişlemiş şekli olan *-uban/-üben* ve *-ubanı/-übeni*, *ubanın/-übenin* zarf-fiil eki Eski Anadolu Türkçesine has bir zarf-fiil ekidir. Metinde de kullanılan bu ek günümüzde kullanılmamaktadır.

işbu irte vaqtinüj farzına namâzın kılmğa imâma *uy-uban* (57a-5), eger öyle namâzın kılsa niyyet itdüm işbu öyle vaqtinüj farzına (9) namâzı kılmğa imâm *ol-uban* (57a-8-9), barmaqların *aç-uban* birisi dahi imâm olan “semi‘ Allahu ħamd” demek (61a-12), namâzın kılmğa *yönel-üben* diye (58a-12).

BÖLÜM III

SÖZ DİZİMİ VE CÜMLE BİLGİSİ

Kelime Grupları

Kelime grubu; bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği veya bir hareketi karşılamak amacıyla belirli kurallar çerçevesinde yan yana gelen kelime topluluğudur. Tek kelime ile karşılanamayan varlık, kavram, nitelik, durum ve hareket, kelime gruplarıyla karşılanır. Kelime grupları varlıkları ve eylemleri belirtmek için kullanıldıkları için bunlar aynı zamanda birer belirtme gruplarıdır.

Kelime gruplarının genel özellikleri:

1. Tek sözcükle ifade edilemeyen varlık, kavram, durum ve hareketleri karşılarlar.
2. Kelime grupları, cümlelerin ve diğer kelime gruplarının içinde tek bir kelime gibi isim, sıfat, zarf ve fiil görevi yaparlar.
3. Kelime grupları cümle içinde özne, nesne, tümleç ve yüklem görevinde kullanılırlar.
4. Cümlede birögeyi oluşturan kelime grubu tek başına bir bütün olduğu için cümlenin ögeleri tespit edilirken kelime gruplarının bütün unsurlarıyla bir varlık hâlinde bulunduğu dikkat edilmelidir.
5. Kelime gruplarını oluşturan sözcüklerin yeri konuşma ve şiir dilinde değişebilir.

1. Birleşik Fiiller

Biri fiil olmak şartıyla birden çok sözcükten oluşan fiillere birleşik fiildenir. Birleşik fiiller, birden çok sözcükten oluştuğu için birer kelime grubudur. İsim ve fiil unsuru önce yardımcı fiil sonra getirilir.

Birleşik fiiller, isimlere it-, kıl-, iyle-, ol-, bol-, bul-, dut-, tut-, bulun-, sal-... gibi yardımcı fiiller eklenerek yapıldığı gibi iki fiilin bir araya getirilmesiyle de yapılmaktadır. Birleşik fiillerin tasviri fiiller grubundan örneği azdır. “a-dur-/ i-ver/ -e-bil-” şeklinde yapılan tasviri fiiller “yeterlik, tezlik, süreklilik” gibi anlamlar verirler.

Birinci Unsuru İsim Olan Birleşik Fiiller

Bu tür birleşik fiiller, isimlere it-, kıl-, -iyle-, ol-, bol-, bul-, dut-, tut-, bulun-, vir- gibi yardımcı fiiller eklenerek yapılmaktadır.

-ol yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

farz ol- (2a-1), *mağbül ol-* (2a-9), *kâfir ol-* (2b-1), erinden *boş ol-* (2b-6), nikâhı *dürüst ol-* (3a-5), *câyiz ol-* (3b-1), *kāide ol-* (4a-11), tevbe oldur kim kişi tevbe itdüğü günâhı terkide işledüğine *peşmân ola* (10a-13).

kı- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

mu'cize kı- (9a-12), delüye *kerâmet kı-* (9a-13), *kulluk ve tã'at kı-* (45a-12), *namâz kı-* (55a-7).

it- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

niyyet it- budur kim *niyyet it-* (51b-8), *i'tikâd it-* (6b-2), *tahârat it-* (51b-4), başına *mesh it-* (52b-12), şartların *ri'âyet it-* (55b-4).

iy- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

kaşd iy- (56a-10), *ikrâr iy-* (3b-1), *icrâ iy-* (3b-4), *arz iy-* (2a-13).

al- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

intikâm al- (8a-10), *tahâret (9) al-*, *abdest al-* (10b-9-10), kılınmamış namâzınun *sevâbı al-* (11b-12), *maşharılığa al-* (14b-11).

bul- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

yanlış bul- (10a-9), sözinde *yalan bul-* (10a-8), *helâl, harâm bul-* (42a-5).

bol- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

sevâbın bol- (12a-11), *şuyı bol-* (48b-5),

düş- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

ayru düş- (28b-10), *fitnesüne düş-* (41b-4), begler, vezîrler *hizmetine düş-* (45b-10), *öñüne düş-* (11a-4).

gel- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

ğareze gel- (17a-9), *lazım gel-* (26a-54), *misâfir yirine gel-*(31a-9).

getür- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

imân getür- (12-11), *yük getür-* (34a-10), *yirine getür-* (5b-8), *şehâdet getür-* (13b-6), *adam getür-* (18a-13).

gör- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

hoş gör- (21a-7), *küçük gör-* (21a-11), *hayz gör-* (30b-3), *ton gör-* (31a-4).

koy- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

uçmağa koy- (81a-11), *tamüya koy-* (10a-9), *evine koy-* (88a-4), *üzerine koy-* (65a-1).

vir- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

cevāb vir- (6b-5), *göñül vir-* (88b-8), *kuvvat ve alet vir-* (90a-3), *zek'at vir-* (1b-12), *haber vir-* (3b-13), *boğazına gargara vir-* (47b-2).

dut-/tut- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

hatırında tut- (21a-6), *oruc tut-* (49b-2), *hoş dut-* (36b-13), *göñlini dünyādan şav tut-* (43b-9).

bulun- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller:

döşeginde ol şuyı bulun- (48b-10); *sözinde yalan bulun-* (10a-8), *pādişāhuñ kulluğında* (13) *bulun-* (8a-12-13), *eger şoricak bulunmazsa* (55b-7).

İsim ve fiil unsurunun manaca kaynaşmasından meydana gelen birleşik fiillere şu örnekleri verebiliriz:

kān ağla-, *yüregüñ tağla-* (38b-6), *ağçe deg-* (17b-12), *īmānsuz git-* (82b-5), *çift sür-* (34a-10), *urmağ dile-* (9a-2).

Birinci Unsuru Fiil Olan Birleşik Fiiller

Bu tip birleşik fiillerde birinci fiil unsuru yardımcı fiile zarf-fiil ekleriyle bağlanır.

bil-

-bil- yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiiller, muktedir olmak ve yeterlilik ifade ederler. Metinde şu örnekleri tespit edildi:

katlana bil- (38a-13), *kıla bil-* (68a-8), *gele bildürdüm* (7b-8), *olduğın bil-* (81a-13).

-u-

Olumsuzluk bildiren iktidar fiilidir. Bu fiil Eski Anadolu Türkçesinde fazla kullanılmamıştır. Metindeki örneğide azdır. Bu ek *-ma/-me* olumsuzluk ekiyle birleşerek *ama/eme* şeklini almıştır. Ekleşme: *-u->-uma/-üme >-ıma/ -ime> -ama/-eme'* dir.

çıkacak olursa yerine *koyamaz* (44a-1), şükri yerine *getüremez* (81a-9).

vir-

Tezlik, çabukluk ifade eden bir yardımcı fiildir. *-i/-i* zarf-fiil ekine bağlanarak yapılmaktadır:

koy-ı vir- (51a-1), *gelmez id-i-vir-* (68a-3), *gel-i-vir-* (26a-9).

gel-

Devamlılık, süreklilik bildiren yardımcı fiildir. Asıl fiil, yardımcı fiile *-u/-ü*; *-a/-e* zarf-fiil ekiyle bağlanmaktadır:

tıyanmadan *tır-u gel-* (64b-10), andan sonra *tır-a gel-* (65b-6).

2. Tekrar Grubu

Ses veya anlam bakımından aralarında ilişki bulunan iki sözcüğün bir anlamı karşılamak üzere yan yana kullanılmasıyla oluşan kelime grubuna denir. Tekrar grubuna “ikileme” de denir. İkilemeler anlamı pekiştiren ve kuvvetendiren kelime öbekleridir.

Aynen tekrarlar:

biri biri aralığına (52a-11), *dürlü dürlü* bulıdlardan (45a-7), *tek tek* (61b-6).

Eş manalı tekrarlar:

uzun uzak dünyâ fikirlerine (89b-1).

Zıt manalı tekrarlar:

gicede gündüzde (68b-3), *ırak yakın*, *küçük büyük* (5a-7), *olur olmaz* (89a-7).

3. Ünlem Grubu

Ünlemlerin başka sözcüklerle öbeleşmesiyle oluşan kelime grubudur.

ey filân sen namâz kılmazduñ biz burada anuñ için tururuz (8a-3).

yâ Muhammed, başa haber vir, bildür (3b-13).

yâ Resûlullah nice kılayın kim namâzum (79b-13).

ey kâşkî bu didüklerüm bâri Müselmânlaruñ ancak mallarına ziyan (42a-2).

Teñri Te‘âlâ kulluğına dönüñ, tevbe idüñ, kamuñuz *ey mü‘minler!* (10b-3-4).

3. Sıfat Tamlaması Grubu

Sıfatın kendisinden sonra gelen ismi niteleyerek ya da belirterek oluşturduğu kelime grubudur. Sıfat tamlamaları hem belirtme sıfatlarıyla hem de niteleme sıfatlarıyla yapılabilmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan sıfat tamlamaları bugünkü Türkiye Türkçesinden farklı değildir.

Niteleme sıfatlarıyla yapılan sıfat tamlamaları:

uzun 'ömür (38a-7), yük getirür develer ve çift sürür öküzler ve binülür atlar (34a-9), göñline gelen yaramaz nesne (26a-4), yaradılmış nesnelere (45b-4), irak yirde (58a-6), göñlümi yaramaz i'tikāddan ve dilümi yaramaz sözden (28a-2), ne deñlü zevālsuz ni'met ve ulu devlet (38a-11).

Belirtme sıfatları yoluyla yapılan sıfat tamlamaları:

bir kişi (19a-11-12), ba'zı nesne (26a-1), ol göñline (26a-4), bir 'avret (19b-12), şol kiřinüñ (28a-11), dört nesne (27a-4), bir kişi, bir 'ālim (20a-2).

Hem belirtme sıfatları hem de niteleme sıfatlarıyla yapılan sıfat tamlamaları:

yidi yüz ulu günāh (37b-4), kamu yaradılmış nesnelere (43b-12).

İsim tamlaması iyelik grubu ve sıfat tamlamasının iç içe geçtiği yapılar:

içün (onun) göñline gelen nesnelere (onun) dinine yarar (nesnelere) aħirette aşşı ider (44b-12), ördekden artuğı şovuk olan eti yinür canavarlar sidüğü (54a-12).

5. Edat Grubu

Bir edatın kendisinden önceki sözcükle çeşitli anlam ilgileri kurarak oluşturduğu kelime grubudur. "İlgeç grubu" olarak da adlandırılır. Edat grupları isim unsurları ile son çekim edatının meydana getirdiği kelime grubudur.

'amelü 'ameline göre gececekdür (7b-8), her birinüñ günāhına göre (8b-5), alub abdest alanlar için (10b-10), ramazān için eytse (19a-10), arınmadan olsa ol günāhı kadar tamūda yansa (12a-10), vācib olduğı gibi küfri (13a-13), eser yıl gibi gececektür. Ba'zısı kati sekerdür at gibi gececekdür(7b-9), tafşil üzere (26b-5), kendü ihtiyāri ile işledüğü işleri (9b-2).

6. Bağlama Grubu

Bağlama (bağlaç) grupları ise bir bağlaçın çeşitli anlam ilişkileriyle eş görevli unsurları bağlayarak oluşturduğu kelime grubudur. Metinde geçen bağlaçlar cümle içerisindeki her türlü ögeyi birbirine bağlamıştır.

İmānuñ nūrı ve ‘amelūñ kuvveti (8b-2), dünyāda hayırdan ve şerden, aşşıdan ve ziyāndan, cisimden ve ‘arzdān (8b-8), kul hāğkķı olan günāhuñ çaresi budur kim *hem* tevbe ide ve *hem* (3) ol hāğ işinden helāllik dileye (11b-3-4), yirde kati okısa ya kati okıyıcāğ yirde öñül okısa üç kısa (5) ayet kadar ya bir uzun ayet kadar secde-yi sehv itmek gerek (72b-4-5), Ebū Yūsuf ve İmām Muḥammed (59a-12), la‘net saña *da* senūñ Müselmānlığınā *da* (23a-1)

7. İsim Tamlaması Grubu

En az iki ismin tek bir kavramı karşılaması için iyelik (sahiplik) ilgisiyle birbirine bağlanmasıyla oluşturulan kelime grubudur. Dilde yeni sözcükler türetmeden ve yabancı dilden sözcük almadan kavramları karşılamamanın etkili yollarındandır.

İsim tamlamaları tamlayan ve tamlanan unsurlarından oluşur. Tamlanan ana unsur, tamlayan ise yardımcı unsurdur. Bütün yapılanmalarda olduğu gibi tamlanan unsur, asıl unsur sonda, tamlayan unsur, talı unsur, yardımcı unsur ise başta bulunur.

Belirtili isim Tamlaması yoluyla yapılan kelime grupları:

du ‘ā-nuñ kible-si, namāz-uñ kible-si (4b-8), *īmān-uñ nūr-ı* ve *‘amel-ūñ kuvvet-i* (8b-2), *aḥiret-ūñ ne deñlü işler-i* (12b-13),

Belirtisiz isim Tamlaması yoluyla yapılan kelime grupları:

teñri te ‘ālā kulluğ-ı- (10b-3), *ebū yūsuf ve імām muḥammed kat-ı-* (59a-12), *kıyāmet ehl-i* (7b-1).

Zincirleme isim Tamlaması yoluyla yapılan kelime grupları:

kuşluk namaz-ı-nuñ azacuğ-ı (68a-4), *belāları-nuñ* ve *‘azābları-nuñ ekser-i* (26b-12), *âdem oğl-ı-nuñ göñl-i* (36a-3), *kuşluk namaz-ı-nuñ sevāb-ı* (19a-5).

8. İyelik Grubu

İyelik gurubu, iyelik ekli bir kişi zamiri ile genetik hâlinde bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. İyelik grubunun iyelik eklerine bağlı olarak altı şekli vardır.

benüm kulluğum (7a-8), senüñ başuñ için (24b-3), anuñ küfrü (24-5), bizüm 'âlimlerimiz (75a-3), anlaruñ 'azâbı (12b-8).

9. Sayı Grubu

Sayılarla yapılan kelime gruplarıdır. Türkçede sayı grupları yapılırken büyük sayı önce, küçük sayılar ise sonra yazılmalıdır. Sayı grupları doğrudan doğruya yan yana getirirler herhangi bir ek almazlar.

yüz yigirmi (70b-4), biñ kırk (34b-1), peygamberler yüz biñ yigirmi dört biñ (6a-6).

10. Aitlik Grubu

Aitlik eki *-ki* ile yapılan kelime gruplarıdır. Metinde *-ki*'nin, Eski Türkçede olduğu gibi kalın şekli bulunmaktadır; ayrıca metinde *-kı* iki vokal arasında sadalaşarak *-ği-* olmuştur.

içindeki rükünleri, vâciblerin, niyyetlerin, müsteħabların bildürelüm (58a-13), şol kişilerki (60a-11), iki yanındağı feriştelere niyyet ide (65b-2), farzdan şöñrağı sünneti kılsun (69b-11).

11. Datif Grubu

Datif hâlindeki bir unsurla ondan sonra gelen yalın bir isim unsurun meydana getirdiği kelime grubudur.

ata anaya (86b-8), kişi ğatrina (88b-7).

12. Lokatif Grubu

Lokatif ekini almış bir isim unsuru ile ondan sonra gelen bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur:

kırkda bir dirhem (32a-10), dörtde bir (8b-2), Müselmân adında olan kimseneye (3a-2), gök ortasında uçan dürricekleri (5a-5).

13. İsim-Fiil Grubu

İsim-fiiller üzerine gulan kelime gruplarıdır. Fiil grubunda kullanılan fiil isimleri hareket isimleridir. Bunlar çoğunlukla *-mek/-mağ* mastar ekiyle yapılmaktadır.¹⁰⁴ Vurgu fiil unsuru üzerinde bulunmaktadır.

---

¹⁰⁴ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.395.

mu'cize kılmak istese (9a-12), sözünde *yalan bulunmak* (10a-8), *şeri 'atde öldürmek helâl olmak* (21a-11), *fi'len yaratmaya* daği kâdirdür (9a-4), *zinâ itmek* (4) *adam öldürmek* ve *zûlm itmek* (23a-3-4), Teğri Te'âlâ'nun rahmetinden *ümid (-i) kesmemek* gerek (41a-11).

14. Partisip Grubu

Sıfat-fiil ekleri ile ona bağı unsurlarla yapılan kelime guruplarıdır. Partisip grubunda vurgu partisibin önünde bulunur.

yaramaz söz (26a-8), *yaramaz iş* (31a-3), *farz olan 'ilm* (2a-5), *yaradan ve rızık viren ve öldüren* (Allah) (4a-4), *koğuğı sünneti* (64b-10), *gülişecek söz* (87a-13).

15. Gerundium Grubu

Gerundium (zarf-fiil) eki ile ona bağı unsurlardan meydana gelen kelime grubudur. Gerundium grubu cümlede daima zarf görevinde kullanılır.

koyun kırk olmayınca (33a-3), *şol ayağınınu şerçe barmağına varınca* (52b-1), *du'äsuna gelince* (74b-4), *şakalın tıtmadan* (87a-7), *imāma uyuban* (57a-5), *secdeye varub kalkub oturub tađıyyāt okıyub* (58a-6).

CÜMLELER

Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir durumu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubudur. Cümle bir hüküm grubudur. Cümlelerin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektir. Onun için cümle en tam, en geniş kelime grubudur.¹⁰⁵

Metindeki cümleler özellikle fiillerle kurulmuştur; çünkü eserin canlı ve hareketli bir yapısı vardır. İsim soylu kelimelerle kurulan cümlelerin sayısı ise azdır. Çoğunlukla isim cümlelerinin yüklemi, “var, yok, degül, gerek” gibi kelimelerdir. Metinde yer alan cümleler ayrıca devrik yapıdadır. Çünkü Eski Anadolu Türkçesi döneminin karakteristik özelliklerinden biride devrik yapılı cümlelerin çok sık kullanılmasıdır.

a. Anlamlarına Göre Cümleler

Türk dilinde anlamlarına göre cümleler: olumlu cümleler, olumsuz cümleler, haber cümleleri, dilek cümleleri, soru cümleleri ve ünlem cümleleri olmak üzere altı gruba ayrılmaktadır.

¹⁰⁵ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 288.

1. Metinde bazı olumlu yargı bildiren cümleler:

Cebrā'il 'aleyhi's-selām Hâk Te'âlâ izni birle âdem şüretine *girdi*. (7b-11), Peyğamber Hâzretine *şordı*, "İmân nedür yâ Muhammed, başa haber *vir, bildür*" *didi* (3b-13), Hâk Te'âlâ (4) bunları fazlı ve keremi ile 'azîz ü hürmetlü kılub feriştelere birle (5) bunlara haber *virmişdür* (6a-4-5), ba'zısı yıldırım gibi *geceçekdür* (7b-8), ol bir köbrüdür ki cehennemün üzerine *gerilmişdür* (7) kıldan *incedür*, kılıçdan *keskindür* (7b-7-8).

2. Metinde bazı olumsuz yargı bildiren cümleler:

küfr üzerine gidenlere tamûdan çıkmak (7) *yokdur*, anlarun 'azâbı ebedidür nihâyet bulmak *olmaz* (12b-7-8), bilgil ki zek'at 'ibâdetdür niyyet itmeyince *ödenmez* (33b-12), bir kişi eger filân kıble olsa (8) yahod veche Ka'be olsa aña dönmezdüm dise kâfir olur (19a-7-8), tamû ehlinün yetisin şol elinün gögsünden şokub arkasundan (4) çıkarub yetisin eline *viireceklerdür* (7b-4-5), pes tã'at birle uçmağa girmege müsteħak *olmaz*, (10) Hâk Te'âlâ fazlı birle rahmet *kılmayacak* (81a-10-11).

3. Metindeki bazı haber (zaman) bildiren cümleler:

ol bir köbrüdür ki cehennemün üzerine *gerilmişdür* (7b-7), kamu yaradılmış nesne yoğiken var *iyledi* (4b-1), dünyâda ammâ mü'minler her birisi ahiretde *bilecekdür* (5b-1), İdrîs Peyğambere otuz şuhuf *indi* (5b-13), cinnîlerun ve âdem oğlanlarınun kamusuna bile *gönderilmişdür* (6a-11).

4. Metinde tespit edilen bazı dilek (tasarlama) cümle örnekleri:

biñ kırk dirhem arpa ya bunlarun pahasını şadağa *ide* (31b-1), ahiret sa'âdetine ulaşan ve dahî gerekdür kim imânı gâyetde ulu ni'met *bilesün* (13a-5-6), dünyada Müselmân olub ve ahiretde imânla *gidesün* (13a-10-11), Hâk Te'âlâ'dan *korķasun* ve 'azâbından emin *olmayasun* ve rahmetinde (3) ümidün *kesmeyesün* buyrığın *bilesün* dahî tevbe *idesün* ve harâmı, helâldan *seçesün* (13a-3-4).

5. Metinde tespit edilen bazı soru cümlesi örnekleri:

şeytâna uyub başa âşî olub onlarun *buyruğın mı tuttuñ* (7a-8), kulluğum *yirine getürdün mi?* (7a-7), peyğamberinden şorarlur, eyderler kim, "Rabbün *kimdür* ve dinün (5) *ne dindür* ve peyğamberün *kimdür?*"(6b-4-5).

6. Metinde tespit edilen bazı ünlem cümlelesi örnekleri:

ey filan! Sen namâz kılmazduñ biz burada anuñ içüntururuz (8a-3).

yā Muḥammed! başa haber vir, bildür (3b-13).

yā Resūlullah! nice kılayın kim (79b-13).

b. Yüklemin Türüne Göre Cümleler

Türkçede yüklem türüne göre cümleler, fiil ve isim cümleleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır: Cümleyi kuran yüklem fiille oluşmuşsa fiil cümlesi, bir eylem bildirmeyen isim soylu kelime ve kelime gruplarından oluşmuşsa isim cümlesi denir.

1. Metinde tespit edilen bazı fiil cümleleri:

Dāvut Peygamber ‘aleyhi’s-selām (3) yüzün secdeye koydı, kırk gün *ağladı*, korkudan yüzün *kaldurmadı*, (4) gözi yaşında otlar *bitti* (41a-2-3), dünyā endişelerin göñüllerinden *çıkardılar* (46-7), katumuzda dānişmendler *yoğıdı* (39b-3).

2. Metinde tespit edilen bazı isim cümleleri:

katumuzda dānişmendler *yoğıdı*, öğrenmedük demek ‘özür olmaz (39b-2), her nesne için nişān *vardur*, imānuñ nişānı *namāzdur* (36b-10-11), ‘ibādeti, t̄ā‘ati çok itmekle göñülleri (3) gözün açub tururlar göñüllerinde din derdi ve ahiret gūşşası *yoğdur* (45b-3), o altı nesnenüñ ikincisi oldur kim i‘tikād birle eyde ki Teñri Te‘ālâ’nuñ (6) ferişteleri *vardur* (5b-6), kitābiyye olmayanuñ nikāhı dürüst *degüldür* (2b-6).

Birleşik Cümleler

İçerisinde tek bir yüklemi olan ve içinde yan cümlecik bulunan cümleye birleşik cümle denir. Türkçede birleşik cümleler: *ki*’li birleşik cümleler, şartlı birleşik cümleler ve iç içe birleşik cümleler olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

a. “ki”li Birleşik Cümleler

Türkçeye, Farsçadan geçmiş olan “*ki*” edatı ve onun eski Türkçede karşılığı olan “*kim*” edatıyla yapılan birleşik cümlelerdir.¹⁰⁶ Metinde “*ki*” iki fiili, iki cümleyi veya bir isim ile bir fiili bağlamaktadır. Metinde “*ki*” edatı cümlenin yardımcı unsuru ile cümlenin ana unsurunu birbirine bağlamada da kullanılmıştır Bundan ötürü metinde en sık karşılaşılan birleşik cümle çeşididir.

bilüb öğrenmegi ol kişi ister *kim* anuñ maşşūdı ve derdi Müselmānlık ola (28a-9) ola, *bilgil ki* imān, cān ü göñülde i‘tikād idüb kabulitmekdür *ki* Teñri Te‘ālâ birdür. (3a-

¹⁰⁶ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 405.

10-11), ol bir köbrüdür *ki* cehennemün üzerine gerilmişdür (7b-6-7), tevbe oldur *kim* kişi tevbe itdüğü günāhı terk ide, işledüğüne peşmān ola (10a-13).

b. Şartlı Birleşik Cümleler

Şartlı birleşik cümleler Türkçenin asli birleşik cümle çeşididir. Şart (koşul) cümleleri “-se/-sa” eki ile yapılmaktadır. Şartlı birleşik cümlelerde yardımcı cümle önce asıl cümle ise sonra gelir.

gümüş pahasuna ya yigirmi mişkāl altun pahasuna yitişecek (9) *olursa* pahaya tütüb zek‘atın virmek gerek. (32b-9-10), eger niyyeti şöyle *olursa* ki aña mekān işabet iyleye kâfir olur. (15a-1-2), eger ‘avretide *söylerse* erinden boş olur. (13b-4), bir kişi küfr *söylese* bir kişi daħiani *işitse*, *gülse* gülen daħi bile kâfir olur. (17b-7), bir kişinin göñline ba‘zı nesne (2) *gelse* ki eger *söyleseydi* küfrī icāb ider *olsa* amma *söylemese* (3) ve i‘tikād *iylemese* göñline geldüğüne incinüb giriye *görse* zarar itmez (26a-2-3-4), eger ırak kelecı söylemek *isterse* ırak kelecı söylemek kudretin yaradur (9a-2).

a. İç İçe Birleşik Cümleler

İç içe birleşik cümleler, bir cümlenin başka bir cümlenin içine girmesi ile meydana gelen cümle çeşididir.

Hak Te‘ālā kereminden ve fazlından (9) “eyü ‘amel işleyenlere ahiretde sevāb vireceğim, uçmağa koyacağım” didi (9b-8-9), rahmetullahi ‘aleyh eyder, “Bir gice Süfyān Sūri birle oldum, gice evvelinde (6) ahirine digin ağladı, ben eytdüm “yā süfyān senünj yokdur baña ki sebep (7) günāhlaruñ mıdur?” didüm (29b-6-7).

BÖLÜM VI

METİN

Hazā kitāb-ı şerāyitü'l-İslām

Bismillahirrahmanirrahīm

1b

(3) Elḥamdülillahi rabbi'l-‘ālemīn ve’ş-şalavati ve’s-selām ‘aliresüle Muḥammed ‘aleyhi ecma‘īn (4) ammā ba’d feḳad ḳāle’n-nebiyyī şallallahu ‘aleyhi vesselem benīyü'l-İslām ‘alī ḥameşi ibşā şehādet innallāh (5) ve inna Muḥammedü'r- Resülullah veḳāme’ş-şalavat ve eytāü’ vez zek‘at (6) ve şavm-ı ramazā ve ḥaccü'l-beyti mine’s-sittā’i ileyhe sebīle bu ḥadīs-i (7) şerīf’ünj ma’nisi budur ki, “Peyğamber Ḥazret-i şallallahü ‘aleyhi vessellem (8) buyurdı kim, “İslām biş nesne üzerine yapılmışdur. Birisi i’tikād birle (9) itmekdür kim ṭanıklık virüren kim Teḫri Te‘ālā birdür, zātında, şifātında aña beñzer (10) nesne yoḳdur; olmak daḫi mümkün degüldür daḫi ṭanıklık virüren kim Ḥazreti Muḥammed (11) hem Teḫri Te‘ālā’nuñ ḫaḳ peyğamberidür. Birisi daḫi biş vaḳt namāz ḳılmaḳdur. Birisi (12) daḫi zek‘at virmekdür. Birisi daḫi ramazān ayını oruc ṭutmaḳdur. Birisi (13) daḫi ḥacca varmaḳdur.” Güç yetirse; ammā bilgil ki bunların şartları

2a

(1) ve rükünleri birle bilmek farzdur. Zīrā her nesne ki işlemek farz olabilmesi (2) daḫi farz olur. Zīrā ‘amel ü tā‘at işlemek ‘ilm-i dini ḫāşıl itmege (3) mevḳūfdur. ‘İlimsüz ‘amel fesāddan ḫālī olmaz. Pes her ere ve her ‘avrete (4) farzdur ki dinine gereklü ‘ilmi öğren eger bilüp öğrenmezse şol namāz (5) terk itdüğü için nice ‘azāb iderlerse ol kendüye farz olan (6) ‘ilmi öğrenmedüğü için daḫi iyle ‘azāb iderler; ammā bilgil ki her kişiye (7) farz olan ‘imlerünj evveli imāndur. İmān neydügin bilmeyenünj ve bilüb (8) i’tikād birle ḳabul ḳılmayanunj tā‘atı maḳbül olmaz. Egerçi ḫayr (9) şüretinde çokluḳ işler daḫi işlerse imānile olmayıcaḳ aḫiretde (10) hergiz fāydası yoḳdur. Burada zāhirdür ki imānı bilmeyende imān (11) olmaz, imānı olmayan Müselmān olmaz. Müselmān olmayanunj ḫod ‘emeli (12) maḳbül degüldür. El-Fāz-ı Küfrī kitāblarında getürmişlerdür ki bir kâfir (13) bir Müselmān’a baña imānı bildür yaḫod baña imān ‘arz iyle dise ol

2b

(1) daḫi bilmezine dise kâfir olur. Şems’ül- Māimmete’l Ḥalvānī rahmetullahi ‘aleyh (2) ol kişi ḫaḳḳında “Dini yoḳdur ve namāzı yoḳdur ve orucu daḫi yoḳdur ve tā‘ati (3) daḫi yoḳdur ve niḳāhı daḫi yoḳdur oḫlı ve ḳızı haramzāde olur” didi (4) ve daḫi dimişlerdür ki bir kişi bir Naşrānī ḳızın alsa şorsalar Naşrānī dini (5) nedür bilmeşe erinden boş olur. Zīrā ḫiçbir dinden olmaz. Pes kitābiyye (6) olmamış olur. Kitābiyye olmayanunj niḳāhı dürüst

degüldür, anuñ hükmi (7) mürted hükmidür. Eger bir kişi bir kiçirek Müselmān kızın alsa dañi bālīga olıcağ, (8) şorsalar Müselmānlık nedür diseler dañi Müselmānlığı vaşf idemese erinden (9) boş olur; ammā Muḥammed raḥmetullahi ‘aleyh “mürted olur” dir. Zirā atasuna (10) anasuna tābi‘ olub Müselmān idi. “Bālīga olıcağ İslām sıfatın (11) bilmeyicek kâfir olur” dir. Eger eytse Müselmānlık neydügin bilürin; (12) ammā vaşfın bilmezın dise şol kişiler ki ḥāl-i ihtiyārda diliyle ikrār itmek (13) şartdur, dir. “Anlarıñ qatında Müselmān olmaz şunlar ki şart degüldür dir,

3a

(1) Müselmānlığı şahīḥdür” dirler. Pes bu geçen mes‘elelerden ma‘lūm oldı ki (2) Müselmān adında olan kimseneye gerek er olsun gerek ‘avret imān nedür (3) diyü şorsalar ol dañi bilmezın dise Müselmān degüldür pes Müselmān (4) olmayıcağ nikāhı dürüst olmaz. Pes nicesi dürüst ola görmez misen ki (5) bir kâfir kızın atasunuñ, anasunuñ ol bātıl dinini bilmedüğü için kitābiyye (6) hükminden çıkub nikāhı dürüst olmadı. Hağ din ehl-i şüretinde (7) olub dañi din nedür imān nedür bilmeyenüñ dürüst olıcağ iyle olsa (8) mecmu‘ı nesne dinin imānın bilmek mühim lazım oldı. Pes bize dañi (9) vācib oldı. Evvelā imān neydügin beyān idelüm. Bilgil ki imān, cānı (10) gönülünden i‘tikād idüb kabul itmekdür ki Teñri Te‘ālā birdür, zātında, şıfātında (11) aña beñzer kimse yoğdur, olmağ dañi mümkün degüldür. Muḥammed Muştafa şallallahu (12) ‘aleyhi vesselem hağ peygamberdür. Hağ Te‘ālā’nuñ qullarını toğrı yola (13) qulağuzlıcıdur ve ne kim buyurduysa hağdur, gerçekdür. Pes her kişi kim bu vechile i‘tikād idüb

3b

(1) ikrār iyleye ol kişiye mü‘min ve Müselmān demek cāyiz olur. Namāz kıılmağ, (2) zek‘at virmek, oruç tutmağ, Müselmān kavminden miraş yimek olursa (3) namāzın kıılmağ vesāyir aḥkāmıyye anuñ üzerine icrā iylemek lazım olur. (4) Zirā kişi gönülünden böyle i‘tikād itmekle mecmu‘ı i‘tikād itmesi lazım (5) olur nesnelere i‘tikād itmiş olur; ammā bilgil ki Hağret-i Risālet şelem (6) tafşil üzerine imānı beyān iylemişdür. Cebrāil ‘aleyhi’s-selām cevābında (7) anı zıkr idelüm tā ki imān neydügin tafşilen bilüb icmālden (8) tafşile teraqqī idüb anuñ üzerine i‘tikāduñ berk idesün. Bilgil ki Hağ Te‘ālā ’nuñ (9) qullarına gāyet ‘ināyeti ve raḥmeti olduğı için Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām, Peyğamber (10) Hağretine viribidi şöyle buyurdığı, “Var Muḥammed’e imān nedür şor tā kim cevāb vire saña.” (11) İmānı bildüre qullarım işide, imān neydügin bileler. Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām Hağ Te‘ālā (12) izni birle âdem şüretine girdi. Peyğamber Hağreti şahābeleriyle otururiken geldi (13)

geldi. Peygamber H zretine Şordı, “ m n ned r y  Mu ammed, ba a haber vir, bild r” didi.

4a

(1) Peygamber cev b viridi, eytdi, “Al   m n inne tevmin billah ve mel ikete (2) ve k tibiyeye ve res le d ly m al   ayr  tevmin bi’l-kader  ayra ve Şerre”. Bu  adiŐ-i Őerif n ma’nisi (3) lakin  ok dur ve inced r; amm  Şol  adar kim burada bilmek gerek  m n tamam olma u i n (4) ol  adarın idel m. H d s-i Şerif’ n z hir ma’nisi budur ki Peygamber H zreti ‘aleyhi’s-sel m, (5) Cebr ’il cev bından eytdi, “ m n oldur ki i’tik d birle eydesin ki Te ri Te’ l  (6) bird r ve da i Te ri Te’ l ’nu  ferişteleri vardur ve g kden inmiş kit bları vardur (7) ve peygamberleri vardur da i  iy met  opaca dur ve  ayr u Şer  amusun Te ri Te’ l  ta dirindend r. (8) El-h Őil Peygamber H zretin n cev bından bilindin ki  m n ve altı nesneye i’tik d (9) itmekd r. M ni ‘olmayıca  del l   farzdur. Eger ‘ulem nu   zerined r; amm  bu altı (10) nesne biraz tafşil id b bild rmek gerek t  kim  Ői kişilere  aide ola (11) a layalar. Pes bilgil ki ol altı nesnen n evveli Te ri Te’ l ’yı birlemekd r. Te ri Te’ l ’yı (12) birlemek oldur ki kişi i’tik d birle eyde, “H k Te’ l  bird r, z tında Őif tında, (13) a a be zer kimse yo dur, olma  da i m mkin deg ld r, varlı n n evveli yo , a iri yo ,

4b

(1)  amu yaradılmış nesne yo iken var iyledi,  amu yaradılmış a a muht cdur, anu  (2) hi bir nesneye ihtiy cı yo dur. Zam ndan ve mek ndan, oturma dan, t rma dan, (3) gelmekden ve gitmekden m nezzehd r, niced r, dimekden ve  anded r (4) dimekden ve Őoyle mi dimekden ve aŐa a ve yu arudur dimekden m nezzehd r, yaradan ve rız  viren ve  ld ren (5) ve dirilden oldur, yirde ve g kde anu  h kminden tışarı nesne yo dur, du’  kılma  (6) va tinde eli yu aru g kden ya a get rmek ma’nisi  ullu u i und r Te ri, g kde (7) dimek deg ld r.” Netekim nam z i inde  ibleye ve  a’beye y nelmeler H k Te’ l   a’be’ded r (8) dimek olmaz. Velakin du’ nu   iblesi g n ld r ve nam zu   iblesi  a’bed r. Ol (9) sebedend r tevecc h a a ve da i i’tik d birle eyde ki, “ lemdede ne kim olmuşdur (10) ve olaca dur  amusun bil r d ny  yaradılalıdan ber  ve g kden yire tek bir ya mur ve  ar (11)  atresi inmiŐd r ve ne de l  otlar ve  i ekler ve yimişler bitmiŐd r ve ne de l   atre (12) da i inecekd r ve ne de l  yirden nesnelere bitecekd r  amusun bil r ve i’tik d birle (13) eyde ki,  amu m mkin olan nesnelere itmege d nyada ve a iretde  adird r” da i i’tik d

5a

(1) birle eyde ki hayırdan ve şerden, aşşıdan, ziyāndan her nesne kim oldı ve olacaqdır. (2) Haq Te‘ālā dilegi iledür anuñ dileginsüz bir ağac yaprağın yıl depretmez dañi (3) i‘tikād birle eyde ki, “Kamu sözlerün ve avazlaruñ kâsen ve aklen ırağın ve yaqının (4) işidür.” ‘Ālemde ne kim görünmege yarar nesne varsa görür. Kara gökçelerde birle (5) gök ortasında uçan dürriceklere görür ve kaç idügin bilür. Görecek (6) nesne kıti küçük olmağ ya kıti ırağ olmağ ya karañuluğ olmağ anuñ gör- (7) meklegine māni‘ olmaz. Zīrā anuñ hazretine nisbet ırağ yaqın, küçük büyük (8) karañu idigün mecmū‘ı birdür. Zīrā anuñ şıfatları âdem oğlanı (9) şıfatı gibi degül, söyledügi dil birle söylemek degül, işitdügi kulağla (10) işitmek degül ve gördügi gözle görmek degül. Zīrā Haq Te‘ālā’nuñ zātı (11) ve vücūdı girü kalan yaradılmış nesnelere zātına ve vücūdına benzemez. (12) Pes şıfatları dañi girü kalan mevcūdāt şıfatlarına benzemese gerek. (13) Zātınuñ ve şıfātınuñ haqıqaten ve nitelügin kendüden artuğ kimsene bilmez

5b

(1) dünyāda ammā mü‘minler her birisi ahiretde bilecekdür. İsti‘dādları, kuvvetleri (2) kadarı bilgil ki Haq Te‘ālā’yı birlemek ba‘zı ‘ālimler mezhebince oldur ki (3) Teñri Te‘ālā’nuñ birligin dañi şol şıfatlu ne kim Qurān’da ve hadīs-i şerīfde (4) gelmişdür bile dañi Haq Te‘ālā’yı zātınla yoğ olmayan şıfatlardan arılıya (5) o altı nesnenün ikincisi oldur kim i‘tikād birle eyde ki Teñri Te‘ālā’nuñ (6) feriştelere vardur. Kimisi göklerde kimisi yirlerdedür dā‘ima Haq Te‘ālā’ya (7) tesbīhü ‘ibādet iyelerler. Ne kim buyurursa yirine getirürler bunlardan (8) günāh işlemek gelmez. Üçüncü oldur kim i‘tikād birle eyde kim gökden inen (9) kitāblar kâmusı haqdur. Haq Te‘ālā her bir kitābı Cebrā‘il birle her bir peygambere (10) virmişdür kim anuñ birle hükm ide, ‘amel kıla. Pes bilgil ki gökden (11) inen kitāblar yüz dördür. Âdem Peygambere on Şuhuf indi. Şīt (12) Peygambere elli Şuhuf indi. İdrīs Peygambere otuz Şuhuf indi. (13) İbrāhīm Peygambere on Şuhuf indi. Dāvud Peygambere Zebūr indi.

6a

(1) Mūsā Peygambere Tevrat indi, ‘İsā Peygambere İncil indi, Muhammed Muştafā (2) şalavatullah ‘aleyhim ecma‘ın dördüncü oldur kim i‘tikād birle eyde (3) kamu peygamberler Teñri Te‘ālā’nuñ kulları ve peygamberleridür Haq Te‘ālā (4) bunları fazlı ve keremi ile ‘azīz ü hürmetlü kılub feriştelere birle (5) bunlara haber virmişdür. Rivāyetde şöyle gelmişdür kim, “Mecmū‘ı (6) peygamberler yüz biñ yigirmi dört biñdür. Bir

rivāyetde iki yüz (7) biñ yigirmi dört biñdür”. Pes yigrek oldur kim kamu peygamberler (8) ne kadar varsa haqdur diye, sol kadar diyü kaṭ’ī hükm iylemeye. Peygamberlerüñ (9) evveli Âdem ‘aleyhi’s-selām ve ahiri ve Faḥrī’l-âlemīn Muḥammed Muṣṭafā ṣall’am (10) bundan sonra bir peygamber daḥi gelmek yoqdur ve fazlı embiyādur. (11) Cinnilerüñ ve âdem oğlanlarıñuñ kamasuna bile gönderilmişdür. Mecnū’ınıñ (12) peygamberidür. Bişinci daḥi ahirete i’tikād itmekdür kim Haq Te’âlâ Celle ve ‘Alī (13) âdem oğlanların öldükden sonra kamasun ködleri ile girü ve yaradacaqdur.

6b

(1) Ḥayr, şer ne kim işledilirse kamasun şoracaqdur, şorduqтан sonra (2) kimisün cennete ve kimisün ceḥenneme koyacaqdur daḥi i’tikād itmekdür kim Münker, (3) Nekīr Haqdur. İki feriştedür ki sinelere gelürler her kişiye Teḥri’sinden (4) ve dininden ve peygamberinden şorarlar, eyderler kim, “Rabbüñ kimdür ve dinüñ (5) ne dindür ve peygamberüñ kimdür?” eger toğrı cevāb virüb eyderse ki, (6) “Rabbim Allah’dur ve dinim İslām dinidür ve peygamberim Faḥri’l-âlemīn Muḥammed Muṣṭafā’dur.” (7) bilür kim uçmaqlıqdur. Beşāret eyderler kim yat degilen ki degecek devlete (8) ve pādışāhlığa ve uğrayırsın andan sonra uçmağdağı yirinden bir dereceler (9) açarlar ol varıcağı yiri görür. Şöyle lezzet ü şadlık içinde (10) olur ki varmış, girmiş gibi olur; ammā qorqub Münker, Nekīr cevābın vire-(11)meyüb ya gelürse bilürler tamūlıqdur ‘azāb iderler. Oddan topuzla (12) ve dögerler. Kıyāmet degin iderler kim azacuk ‘azābuñ budur ulu ‘azābuñ (13) kıyāmet kopicak olur dirler daḥi i’tikād itmekdür ki terāzü haqdur.

7a

(1) Eyü ‘ameli veya ‘ameli tartacaqlardur. Eger tā’ati, şevābı ağır gelürse uçmağa (2) ildeceklerdür, ‘izzet ü kerāmet birle eger günāhı ağır gelürse tamūya (3) ildeceklerdür. Ḥorluq ve haqāret birle daḥi her bir kişi ulu adı birle (4) çağırub ḥesāb yirine ildeceklerdür. Haq Te’âlâ ḥitāb ‘izzet birle (5) şoracaqdur, eydecekdür kim, “Seni yoqdan var iyledüm, ‘aql virdüm, mecnū’ı (6) a’zālarıñı sağ yaratdum, dürlü ni’metlerü virdüm, baña nice kulluq (7) itmek gerek anlar gele bildürdüm imdi ḥaber vir? Benüm bu yirü ğam tuttuğunı (8) kulluğum yirine getürdüñ mi yoqsa benüm kulluğum ve en’amım unudub nefsiñe (9) ve şeyṭān’a uyub baña āşī olub anlarıñ buyruğumtuttuñ mı?” (10) Eger Teḥri Te’âlâ kulluğın yirine getürün Haq Te’âlâ rızāsın ḥāşl (11) itmiş olursa bir ‘izzetine ve ululuğa yitişecekdür kim mecnū’ı kıyāmet (12) ehli aña ḥasret idecekdür. Eger Haq Te’âlâ

Hazretinden sevünçlü ve günāhlu (13) olub Hāḡ Te‘ālā ‘af itmeyüb ‘azab idecekdür olursa bir ḡorluġa,

7b

(1) maġbunluġa uğrayacaġdur ki mecmū‘ı kıyāmet ehli anı esir geyecekdür daġi her bir kişiye (2) yetilübsi sözü vireceklerdür. Uçmaġ ehlinüġ yetisün saġ eline vireceklerdür, (3) tamū ehlinüġ yetisin şol elinüġ göġsünden şoġub arkasundan (4) çıkarub yetisin eline vireceklerdür daġi şoru ve ḡesāb olduġından (5) şonra mecmū‘ı ḡalkuġ uçmaġa gireceksün tamūya gireceksün, şırāt köbrüsünden (6) geçmege süreceklerdür. Ol bir köbrüdür ki: cehennemüġ üzerine gerilmişdür (7) kıldan incedür, kılıçdan keskindür. Anlar kim uçmaġa girecekdür. Şırāt köbrüsün (8) ‘amelü ‘ameline göre gececekdür. Ba‘zısı yıldırım gibi gececekdür. Ba‘zısı kaḡi (9) eser yıl gibi gececektür. Ba‘zısı kaḡi sekerdür at gibi gececekdür. Ba‘zısı beyān (10) yürür adım gibi gececekdür. Ba‘zısı arkasundan ağır yük getürmiş gibi gececekdür. (11) Ba‘zısı kötürümler gibi sürünüb gececekdür. Anlar kim tamūya girecekdür (12) şırāt köbrüsüne gelecek ḡorkudan ayaġın şırāt köbrüsüne başub şanub (13) ařaġa uçacaġdur. Ba‘zısı biraz yürek idüb andan düşecekdür.

8a

(1) Yidi yirde oddan ferišterler ḡurıcaġlardır. Elllerinde oddan çengal tutacaġlardır. (2) Her bir yirde ḡuran bir derlü günāh işleyeni bilecekdür, eydecekdür kim, “Ey filān (3) sen namāz kılmazduġ biz burada anuġ için ḡururuz kim namāz kılmayan kiři (4) gelecek anı ḡomayoruz.” Geçmege ile diyüb oddan çengallar urub ařaġa (5) baġlar girükalın ferišterler daġi böyle idecekdür. Kimisi eyderse ki sen zek‘at vir-(6) mezdüġ kimse eyderse sen zālimlerden sen her bir bölük bir dürlü günāh işleyeni (7) bilüb oddan çengaller birle oddan ařaġı biraġacaġdur. Ba‘zısı daġi oddan (8) bölük çıkub deve boynı gibi uzanub ḡutub ařaġı alacaġdur eydecekdür kim, (9) “Ey filān sen Teḡri‘ye āři oldun birüben yıraġlanub ḡururdum bu arada (10) seni ögerdüm ki sen gelecek senden intikām alub seni gönderim şimdiye (11) deġin ḡaġdıġımdan kündüz mi bilürdün. Sen dünyāda raġat olub dā‘im Teḡri Te‘ālā‘ya (12) āři olmak içindeydüġ şimdi vaġtidür kim biz daġi pädiřāhuġ ḡulluġında (13) bulunam saġa ‘azāb idem” ile diyüb, çeküb ařaġılıyacaġdur. Ba‘zı mü‘minler

8b

(1) geğeriken girü ol deve boynı gibi odlar çıkub eydeler kim, “Ey mü‘miin tiz geçmege (2) imānuġ nürü ve ‘amelüġ kuvveti az ḡaldı kim bizi sevindüre.” Bilgil ki uçmaġ (3) ehlinüġ lezzetinüġ merābı her bir kiřinüġ ‘ameline göre iken çoġdur. Anuġ tafşilini (4) Hāḡ

Te‘âlâ bilür; ancak girü tamü ehlinüñ dañi ‘azâbınun merâbı her birinüñ (5) günâhına göre iken çokdur. Anun dañi tafşîlini Hâk Te‘âlâ bilür; ancak ammâ (6) ba‘zısını Hâk Te‘âlâ bildürmüşdür. ‘İbâdete kondurmağı için; ammâ imân (7) şartlarınun altıncısı oldur ki her mü‘min i‘tikâd ide kim dünyâda hayırdan (8) ve şerden, aşşidan ve ziyândan, cisimden ve ‘arzdan ne kim oldı dañi kıyâmete (9) degin ne kim olacağdur. Teñri Te‘âlâ takdîriyle kudretiyledür. Pes ehl- isünnet (10) mezhebinde olan kişi şöyle i‘tikâd idüb eyde kim her kişi hayırdan (11) ve şerden ne işlerse Hâk Te‘âlâ takdîri ve kudreti dilegi birle kendü (12) ve irâdetinden hâşıl olur. Egerçi kendü kuvvetin ve dilegin dañi Hâk Te‘âlâ (13) yaradursa hâk kudretine ve dileğine tâbi‘ ise meşelâ kaçan bir kişi Kûrân-ı Şerîf

9a

(1) okımağ dilese Teñri Te‘âlâ takdîri ve dilegi birle dilin deperdür. Hâk Te‘âlâ dilinde (2) okımağ kudretin yaradur. Eger ırâk kelecı söylemek isterse ırâk kelecı söylemek (3) kudretin yaradur gerçi Hâk Te‘âlâ kâdirdür ki ol nice kim dilin deperde (4) söylemek isterse söylemek kudretin söylemek fi‘ilen yaratmaya dañi kâdirdür (5) kim ağızın açmadın dilin depretmeden söylemek yarada göre kılan işleri dañi (6) buna göre kıyas it. Meşelâ kişi kaçan Hâk Te‘âlâ irâdeti birle elin şalsa (7) urmağ dilese Hâk Te‘âlâ urmağ kudretin varmağ fi‘ilen (8) yaradur. Gözin açsa görmek fi‘ilen ve kudretin yaradur ayağın atsa (9) yürümek kudretin ve fi‘ilen yaradur; amma kâdirdür kim gözin açsa görmek (10) kudretin yaratmaya elin şalsa urmağ kudretin yaratmaya. Ayağın deperde (11) yürümek kudretin yaratmaya; ammâ degme vaqt böyle itmez kullarınun ihtiyârı (12) bozulmamağı için meger kim bir peygâmbere mu‘cize kılmâğ istese yağod (13) delüye kerâmet kılmâğ istese kim bunun gibi ‘ibâdete muhâlif işler yarada.

9b

(1) bağub görmemek gibi dil virüb söylememek gibi. Pes bu ‘âdete muhâlif işler (2) vâki‘ olduğundan anlığla ki kendü ihtiyârı ile işledüğü işleri dañi Allah Te‘âlâ (3) yaradur. Âdem oğlanlarınun işleri işlemekte istiklâli yokdur. İşlerini (4) işlemege kudret viren işlerini yaradan Hâk Te‘âlâ’dur. Andan sonra bilgil ki (5) kişi ne deñlü çok tã‘at iderse Hâk Te‘âlâ üzerine vâcib olmaz, anı (6) uçmağâ koymağ. Zırâ kişi mecmü‘ı ‘ömrin Hâk Te‘âlâ kulluğına şarf itse bu günlük (7) sağığı şükürin idemez. Pes tã‘at birle uçmağâ girmege müsteħâk olmaz. (8) Hâk Te‘âlâ fazlı birle rahmet kılmayınca; ammâ Hâk Te‘âlâ kereminden ve fazlından (9) “eyü ‘amel işleyenlere ahiretde şevâb virecegim, uçmağâ koyacağım” didi. (10) Egerçi işledükleri tã‘at dünyâda virdüğü ni‘metlerün biñde birinüñ

(11) şükürin daği yirine getürmezse pes va‘desinde yalan olacaq degül. (12) Elbette fazlı va‘desi birle uçmağa koyar. ZİRÄ kerîmdür va‘desinde (13) muhâlefet yokdur. Ol azacuk kulluğun mukâbelesinde gözler görmeyüb,

10a

(1)kulaqlar işitmedügi, gönüllerden geçmedük zevâlsüz ni‘metlerü devletler, (2) pâdişâhlıklar virecekdür kendü fazlından. Pes HAK Te‘âlâ ’nuñ va‘desi (3) vâcibdür, ‘ibâdet idenleri uçmağa koymağa. Egerçi ‘ibâdetleri vâcib (4) itmezse daği bilgil ki günâh işlemek daği vâcib itmez, tamüya girmegi. ZİRÄ (5) HAK Te‘âlâ kulların nice dilerse ider. Günâhın bağıslamak ‘ayb degül, yaramaz iş (6) degül. Tâ kim tamüya koymak vâcib olsa ammâ çünki KUR‘ÂN’da buyurdı, (7) “Baña ‘âsî olub benüm buyruğum tutmayanları tamüya koyaram” didi. Pes (8) sözinde yalan bulunmak mağâldür, va‘desi vâcib eytdi kim, “Günâh işleyüb (9) buyruğın şayanları eger ‘af itmezse tamüya koyub da yanlış bulunmağı için.” (10) bundan sonra bilgil ki kiçi günâhlar namâz kıлмаğla, oruç tutmağla, KA‘be’ye (11) varmağla, cum‘a namâzına varmağla, girü kalan farz olan tâ‘atleri ödemekle (12) gider; ammâ ulu günâhlar süci içmek gibi, zinâ itmek gibi, yalan söylemek gibi, (13) riyâ itmek gibi tevbe iylemekle gider. Tevbe oldur kim kişi tevbe itdügi günâhı

10b

(1) terk ide işledügiine peşmân ola, günlini ırak işlemek üzerine berk ide. Bilgil ki (2) tevbe her kişiye her hâlde vâcibdür. ZİRÄ Teğri Te‘âlâ buyurmuşdur, tevbe (3) “Allah cemî‘â’ eyyühe’l-mü‘minün” ma‘nisi budur kim, “Teğri Te‘âlâ kulluğına dönüñ, tevbe (4) idüñ, kamuñuz ey mü‘minler!” Pes mecmü‘ı mü‘minlere emretti, zamânla kayd itmedi. (5) Pes dâ‘im kişi HAK Te‘âlâ HAZRETINE lâyıñ ‘ibâdet idemedügin taşavvür (6) idüb tevbede olmak gerek daği HAK Te‘âlâ buyurmuşdur kim, “İnnellahe luhibbu’l- (7) tevvabîn ve hubbü’l-müntahirîn” ma‘nisi budur ki “Teğri Te‘âlâ sever tevbe (8) idenleri günâhından dönenleri daği sever. Kendüzin arı tutanları tahâret (9) alub abdest alanları için taşan yaramaz hüylardan ve yaramaz fi‘illerden (10) arıdanları, pes nefis ü şeytân yegin olub kişinüñ imâni nürin (11) söndürmese bunu öñine birağır kim bu günâh kişiyi pâdişâhına ‘âşî ider. (12) Ahiretde Teğri Te‘âlâ HAZRETİNDE yüzün kara iyleyüb ‘azâba uğradur daği (13) bu nesne egüb itdügi günâha peşimân olur. Anşuzda ölümdür, qorqar,

11a

(1) tizcek tevbe ider. Ol kişinüñ kim imâni şahîh ola şeytân anı (2) aldur işledügi günâhuñ ziyânın öñüne birağmaz. Belki ol işledügi (3) günâhdan şöyle lezzet alur kim, “Günâh

itdügi dağı öñüne düşmez. (4) Yağod öñüne düşerse dağı sonra tevbe idem dir. Şimdi tevbe idersem (5) girü şaram dir. Zırā ol günāhı çok işlemedür. Nefsi anı ‘ādet (6) idmişdür. Pes kaçan böyle olsa ol günāh ne deñlü kiçi günahsa dağı (7) Hāğ Te‘ālā katında ulu günāh olur. Tizcek terk itmedügi için bilgil ki (8) idmek gödsüne ağı içmek nice ziyān iderse günāh işlemek (9) dağı cānına şöyle ziyān ider; ammā ağı ziyānı dünyāda belürür (10) günāh ziyānı ahiretde belürür. ‘Aklı olan kişi bilür kim ahiret ‘azābına (11) katlanurdur, aña kimse katlanmaz; ammā günāh terk itmek göğüzdür terk idem (12) cānın, bedenin ‘azābından kurtar; ammā ol ulu günāhlar kim kul hağdur, (13) adam öldürmek gibi atasun, anasun incitmek gibi kimisüne dögmek ya sögmek

11b

(1) ya ğıybet itmek gibi ya kimsenüñ malın almak gibi yalañuz tevbe ile gitmez. (2) Pes kul hağkı olan günāhuñ çaresi budur kim hem tevbe ide ve hem (3) ol hağ işinden helāllik dileye. Diledügin dağı ba‘zı ‘ulemā eytmış (4) tafşıl itmek gerek kim işbu nesnenüñ aldum baña bağışlana idiken (5) dimese helāl egle dise dürüst degül; ammā ba‘zılar katında Hāğ neydügin (6) bilmesey helālitse geçe ırak hağkı kalmaz dimişler. Eger hağ issi âdem olursa (7) ya ğayıb olsa helāllik dilemek mümkün olsa anuñ için du‘ā ide, (8) istif‘ār ide. Kendü dağı çok tã‘at ide. Tã kim birazın ol (9) hağkısunā vireler birazı kendüye kıala; ammā bilgil ki bir kişi bir günüñ (10) anda bir danehağkı olsa ya‘ni bir dirhemüñ altı bölükde bir bölügi hağkı (11) olsa ödemesey hağ issi dağı bağışlamasa ahirinde anuñ için yidi (12) yüz himā‘atle kılinmamış namāzınuñ şevābı alınub ol hağ issine virülür. (13) Bezzāzi fetāvāsunda ba‘zı kitāblarda böyle geldi diyü nağl iylemiş.

12a

(1) Ba‘zı fetāvāda eyder, “Eger hağ issi âdem olsa vāriş ile hağlaşa (2) eger vārişi yoğsa üzerinde olan hağ miğdārı ol hağ ise adamdan (3) öteri fağırlere taşdığ iyleyedür. Zırā ümiddür ki anuñ sebeble (4) Hāğ Te‘ālā ol hağ taleb iden kişi kıyāmet gününde arz ider; ammā ol (5) ulu günāhlar kim üzerine vācib olan ‘ibādetleri terk itmedür. Namāz kılmamağ (6) ve zek‘at virmemek gibi oruc tutmamağ gibi anda lazım olan budur ki (7) ol terk itdügi ‘ibādeti kıaza iyleye ve hem vağtinde edā itmeyüb (8) tãhır itdüğü için tevbe iyleye bundan sonra bilgil ki bir kişi hem ‘ibādet (9) işlese hem günāh işlese tevbe idüb ya istiğlāl idüb ol günāhdan (10) arınmadan olsa ol günāhı kıadar tamūda yansa gerek andan sonra çıkub (11) uçmağā girsey gerek tã‘ati şevābın bolsa gerek; ammā Hāğ Te‘ālā kerem

(12) kılıb günāhın ‘af itse evvelden uçmağa girür ya Peyğamber Hāzreti (13) ya ‘ālimlerden ya şehīdlerden ya ırak şefā‘at itmege müsteħak olan

12b

(1) kişilerden şefā‘at itseler, Hāḫ Te‘ālā’dan dileseler tamūya girmedin (2) ya tamūya girdüğinden sonra günāhın kadar yanmadın Hāḫ Te‘ālā bunların (3) şefā‘atin kabul idüb uçmağa koymak cāyızdır. Bilgil ki küfrden (4) artuḫ günāh işleyen imānla girecek. Tamūdan çıkar idi kalmak olmaz. (5) Hāḫ Te‘ālā rahmetiyle ya peyğamber şefā‘atiyle ya günāhı kadar tamūda turduḫdan (6) sonra çıkub uçmağa girür; ammā küfr üzerine gidenlere tamūdan çıkmak (7) yokdur, onların ‘azābı ebedidür nihāyet bolmak olmaz. Ehl-i sünnet mezhebi (8) işbu geçen nesnelere i’tikād itmekdür. Her kişi kim din kapunda ola (9) ehl-i sünnet mezhebin öğrenüb anuḫ üzerine i’tikād bağlayub (10) ‘ibādet meşğul olub günāhdan şakınmak gerek. Bundan sonra bilgil ki (11) bir kişi yalaḫuz diliyle kelime-i şehādet itmekle ve imān getürmekle kabul (12) itdüm Müselmānlığı demekle gerçek Müselmān olmaz. Tā kim gönlü ile kabul (13) idüb i’tikād itmeyince ahiretün deḫlü işlerine ve muḫtī‘ olmayınca

13a

(1) Hāḫ Te‘ālā ’nuḫ deḫlü buyruklarına ve hükmlerine anuḫ nişānı oldur kim (2) Hāḫ Te‘ālā ’dan korkasun ve ‘azābından emin olmayasun ve rahmetinde (3) ümidün kesmeyesün buyruḫın bilesün daḫi tevbe idesün ve harāmı, helāldan (4) secesün. Her işde Teḫri buyruduḫın gözedesün ve nefsuḫ murādın (5) uydurasun. Tā kim haḫīkat Müselmān olub ahiret sa‘ādetine (6) ulaşasan ve daḫi gerekdür kim imānı ḡayetde ulu ni‘met bilesün. (7) Yini tutmayasun ta‘zīm idüb Hāḫ Te‘ālā Hāzretine çok şükür (8) idesünki seni mü‘minlerden kıldı daḫi gönlünü yaramaz i’tikāddan (9) ve dilünü küfr kelimesün söylemekden şakınasun ve şerī‘atuḫ hükmini ve buyruḫını (10) hor görmeyüb tutasun. Tā kim dünyada Müselmān olub ve ahiretde (11) imānla gidesün. İmdi imān ki āb-ı ḫayāt ile teryā ekberdür. (12) Bildün gel imdi sen küfr daḫi bil ki sümme kātle bilgil ki netekim (13) imān bilüb ve imānla müsteħak olmak vācib olduḫı gibi küfri

13b

(1) daḫi bilüb ve andan itina iylemek vācibdür. Zīrā bir kişi imān (2) getürüb cemī‘ farz, vācib ve sünnet olan ‘amelleri işledüğünden sonra (3) ihtiyāryla bir kerre kelime-yi küfr söylese kāfir olur. Cemī‘ a‘māli bātıl olur (4) ve hem ‘avreti varsa boş olur. Eger ‘avreti de söylese erinden (5) boş olur; ammā ‘avret tevbe ve isti‘fār idüb şehādet getür- (6)

dükden sonra cebirle girü nikâh itmek gerekdür. İmdi Müselmânlık (7) tamam yirine geldükden sonra İslâm derdinde ve din kaydında olan (8) kişilere vâcibdür kim yaramaz i'tikâddan ve yaramaz sözden şakınalar. (9) Tâ kim dinlerine helâl irişdürmeyeler. Zîrâ kişi olur kim bir sehl-i (10) i'tikâd birle ve sehl söz birle sehl iş birle imân u İslâm (11) devleti virilmişiken ve kâfir olur. Mahrûm u mağbûn olur, kâfir olduğın (12) daği bilmez. Bâri imân şehâdet getüre isti'fâr ide. Zîrâ bir kişi (13) ne'üzü billah küfr kelecisün söylesün andan sonra 'adet üzerine şehâdet

14a

(1) getürmesün getürse daği Müselmân olmaz, hattâ ol söyledüğü yaramaz sözden (2) dönüb tevbe ve isti'fâr itmeyince bilgil ki bu küfr ve i'tikâdsuzluk (3) nice Müselmânlık du'âsun idüb i'tikâd u hükmden kişinüj (4) gönülde birikmişdür; ammâ kendüsi bilmez imânen ve i'tikâden şahîh (5) şanur, hadis şahîhdür kim bir gün Peyğamber Hazreti şallallahu 'aleyhi vesselem (6) Ebû Bekir Şiddîk rağiyallahu 'anh hazretine eytdi, "Yâ Ebâ Bekir küfr ü şirk (7) bu halk ortasında gizlü belürsüz bilinmez. Netekim bir küçük qaraca (8) qarınca çok bir kara küçükce ve kara taş üzerine yürüdüğü bilinmez; (9) ammâ yâ Ebâ Bekir saña du'â öğredinki her gün anı okıyasun ta Hâk Te'âlâ (10) bu du'â bir katında ol küfrü şirk lazım olur nesnelere şaklaya (11) ol du'â budur: "Allahümme inni e'üzû bike min en üşrike bike (12) şeyân ve anâ a'lemu ve esta'firuke limâlâ ve ya'lemu" ba'zı kitâblarda (13) buraya degindür; ammâ fetâvâde bunuj ardınca "inneke ente 'alleül-'guyüb"

14b

(1) yazılmışdur ile olsa anı bile daği bile demek gerekdür. Pes bilgil ki (2) Peyğamber Hazreti şallallahu 'aleyh vesselem Ebû Bekir Şiddîk gibi kişiye şöyle (3) diyecek imân u İslâm kaydında olan kişi kati korkmak gerek (4) ve ihtiyâit etmek gerek ki yaramaz i'tikâd birle ve yaramaz iş birle ve küfr (5) kelecisin söylemek birle imâmına helâl irişdürmeye. Zîrâ Faķihâ rahmetul-6)lahi 'aleyhim fetâvâde getürmişlerdür kim, "Bir kişi bir şūfīnūj misvâgına (7) ya namâzlığısuna ya tablasına gülse ya oğlancuklar ta'līm iden (8) mu'allime öykünse kâfir olur." Zîrâ Şeri'at aḥkāmına istiḥfâf itmiş olur. (9) Bir kişi Şeri'at aḥkāmında bir hükme inkâr iylese ya sehl görse (10) bolmasa yahod masharılığa alsa kâfir olur; ammâ ol hüküm (11) berâtiyla ya bir hadis-i şerif ile sabit olsa gerek kim tevâtre irişmiş (12) ola daği delâleti kati' ola anuj tâfşīli uşûl-ı fıķıḥda ma'lumdur, (13) bir kişi Teḥri Te'âlâ'ya şıfatlandursa aña layık degül şıfatla kâfir olur.

15a

(1) ve bir kişi eytse ki Tenrı Te‘âlâ gökdedür. Eger niyyeti şöyle olursa ki (2) aña mekân işabet iyleye kâfir olur. Eger murâdı Qur ‘ân’da ve hadîs-i nevbade (3) geldüğü gibi hikâyet ider gibi söylemekse kâfir olmaz ve eger hic (4) niyyeti yoğsa ‘ulemânun çoğı katında kâfir olur ve her kim gökden (5) yire bağa turur, tâ‘rişden göre turursa kâfir olur. Anun için ki (6) Hağ Te‘âlâ ’nun mekânı ve turağı var demek olur. Hağ Te‘âlâ mekândan (7) münezzehdür. Mekân üzerinden degüldür ve mekân içinde degüldür ve anun (8) altı ve üstü öñi vardı. Sağ yanı ve şol yanı yokdur dağı (9) vağt u zamân içinde degüldür. Zamân anı eskitmez mekân anı kapılmaz (10) ve ol hic nesneye beñzemez ve nesne dağı aña beñzemez. Netekim Qur‘ân içinde (11) buyurmuşdur, “Leys kümsile şey ve hevessimi ‘il-besr” zîrâ ki (12) deñlü nesnelerün şanı oldur hiç bir şanâ‘at şanı‘a beñzemez (13) şanı‘ dağı girü kendü şanâ‘atine beñzemez rağibinide ve semî‘ ider. Bir kişi

15b

(1) ‘avreti yanında Hağ Te‘âlâ ’nun vaşıfların beyân ideriken ‘avreti bize (2) Hağ Te‘âlâ ’yı gökde şanurdum dise, ol ‘avret Müselmân degüldür dir. (3) Bir kişi dise ki benüm gökde ilahum var, yirde filânum var dise kâfir olur. (4) Bir kişi dise ki hiç bir mekân hâlî degüldür, ilahdan kâfir olur dağı (5) fetâvâda gelmişdür kim, “Bir kişi filân kişinün malı helâldur dise (6) ol kişi ol malı aña virmemiş helâl dağı itmemiş olsa (7) bu dimekle kâfir olur. Bir kişi filân kişinün qatili helâldür (8) dise ol kişi şeri‘yâ öldürmek câiz olmağ sözün kâfir olur.” (9) Bir kişi harâc virür kâfirlerün malları ve kıanları bize helâl dirse (10) kâfir olur. Bir kişi hârac sultân malıdur dise kâfir olur. (11) Bir kişi ittifağı harâm olan nesneye helâl dise ve ittifağı helâl olan (12) nesneye harâm dise kâfir olur. Bir kişi harâm yise bir kişi aña (13) eytse ilâhdan qorğ dise ol kişi qorğmayın dise kâfir olur.

16a

(1) Bir kişi eytse mal olsun, helâl olsun, harâm olsun dise (2) böyle din kimine küfre yağındur. Bir kişi bir kişiye harâm yime dise (3) ol kişi eytse şimdi harâm yimez kişi getir yahod helâl bir kişi getir (4) ben aña secde idin ya ‘izzet iyleyeyin dise kâfir olur. Bir kişi ben (5) helâl, harâm bilmez dise kâfir olur. Bir kişi eytse yahod dilek (6) hayırludur. Naşrânîlikden yahod Naşrânîlikden hayırlu yahod dilekden (7) dise kâfir olur. Bir kişi kâfirlik yığdürhayâtından dise kâfir olur. (8) Bir kişi filân benden artuğ kâfirdür dise. Yahod şöyle taraldum ki (9) kâfir olmağ diledüm dise kâfir olur. Bir kişi mescide meyhâne küfr imân (10) beraberdür dise kâfir olur. Bir kişi eytse işbu bu zaman küfr zamânı (11) oldu din-i İslâm getirildi dise kâfir olur. Bir kişi bir kişiye (12) eytse zinâyı terk iyle

aḥirete irişdise ol biri eytse (13) naḫdi veresiye virmezine dise kâfir olur. Bir bir kişi kâfir tonın

16b

(1) geysel kaşdıyla yaḥod luşfuyla ya beline zünnârın kuşasa kendüyi (2) kâfire beņzetmiř olur, kâfir olur. Zîrâ delil olurİslâm dinine (3) i'tikâd yoğıdı gine ya İslâm dinine istihazâ itdüğine zîrâ ehl-i (4) şeri'atun ḥükmi zâhir birledür bir kişi kâide vesayire günâh ḥelâldür dise (5) kâfir olur. Bir kişi ḥarâm maldan bir fakire nesne virseşevâb umsa (6) kâfir olur. Ol fakir ḥarâm yidügin bilse du'â itse viren kişi (7) daḫi emîn dise aksi daḫi kâfir olur. Bir kişi bir kişiden âlimin (8) dilese getür daḫi vir kıyâmetde yigirmi alasun dise kâfir olur. (9) Bir kişiye muşbet irişse dürlü dürlü eytsem varsa oldu (10) bundan şonra daḫi baņa neyledise 'Abdulkerîm bin Muḥammed eydür kâfir olur. (11) Bir kişi bir kişi işlemeden yalan yire Allah bilür işledüm dise ḥâlbuki (12) ol kişi işlemediğin bilür olsa ve yaḥod işlediği işi yalan yire (13) Allah bilür işlemedüm dise kâfir olur. Ba'zı kitâblarda müřâḫinün çoğı

17a

(1) şatında kâfir olur. Ba'zılar olmaz dirlerdimiş. Bir kişi Allah bilür sen (2) baņa oğlumdan, kızumdan sevgülümsün dise ol ḥâl bu kim didüginde (3) yalan olsa kâfir olur ve eger Allah bilür ben, seni ḫayır du'â ile aņmařdan ḥâl (4) olmazın dise ba'zılar kâfir olur didiler. Bir kişi eger şöyle idersem (5) kâfir olayın dise eger i'tikâd iderse kâfir olmaş üzerine olsa (6) daḫi dönse girü ol kişi işlese miştâr budur ki kâfir olur. Bir kişi (7) küfre 'azm iylese egerçi yüz yıldan şonraya daḫi olursa ol sâ'at (8) kâfir olur. Bir kişi eytse ben beni bilmezinki Müselmân mı yaḥod kâfir- (9) im dise kâfir olur. Bir kişi bir kimseye bir nesne şorsa ğareze geldüb (10) küfr söyledüb kâfir itmek olsa kendü kâfir olur dimişler. Bir kişi (11) bir kişiye îmân nedür dise ol birisi bilmezine dise kâfir olur. Bir kâfir (12) bir Müselmâna eytse Müselmânlık nedür baņa bildür Müselmân olayın dise (13) ol Müselmân ben bilmezine dise, yaḥod bir zaman kaşilen dise yaḥod

17b

(1) bir 'âlime var saņa İslâm 'arż iylesün dise kâfir olur. Faķih Ebülleȳs (2) eyder, "Eger 'âlime gönderürse kâfir olmaz. Zîrâ 'âlim bildügin câhil bilmez. (3) Küfre râzı olmuř olmaz" dir. Bir kiřiye beni unuttı dise kâfir olur. (4) Bir kiři Yahüdiler ve Nařrâniler dinine ḫařdur dise kâfir olur. Bir kiři (5) bir mü'mine sen benüm řatumda kâfirlerle berabersün dise kâfir olur. Bir kiři (6) dine veya îmâna ya mezhebe sögse kâfir olur. Bir

kişi (7) küfr söylese bir kişi dahianı işitse gülse gülen dahibile kâfir olur. (8) İllā meger ki gülmek zarūri olma ihtiyārsuz güle ol vaqt kâfir olmaz (9) dimişler. Bir vā‘iz va‘izinde küfr söyleyüb kâfir olsa ve halk anuñ (10) sözine i‘tikād iylese vā‘iz ve halk kâfir olurlar. Bedirü’l Reşid (11) fetāvāne Zuhuriyet’den naql idüb eyder, “Bir bir kişi eytse aqçesi olmayan (12) kimse aqçe degmez” dise kâfir olur. Bir kişi harām geydüğine (13) inkār iylese kâfir olur. Bir kişi Tenri Te‘ālâ kitāblarından bir kitāba

18a

(1) inkār iylese kâfir olur. Bir kişi kumār oynamağa yañod süci içmege (2) yañod zinā itmege yañod harām yimege qaşd iylese bismillah dise, (3) başlasa kâfir olur. Bedirü’l Reşid Temmete’l Fetāvī’den naql idüb (4) eydür, “Ba‘zı ululardan işitdüm ki bir kişi bir nesneye buyurıcak yirde (5) ya adın virecek yirde bismillah dise meselâ bir kişi bir kişiye kirāmīni mi (6) yaturanı mı ya çıkanı mı ya öñe geçeni mi ya seyrādini mi dise ol ta-(7) nışılan kişi “bismillah” dise ya‘ni bu sözle murādı izin istedüğüñ (8) nesnede saña izin virdüm demek olsa kâfir olur” didi. Pes (9) ba‘zı ululardan işidildiği üzerine ma‘lüm oldu ki bir kişi (10) yimek yimelü olıcak yin ya buyuruñ diyecek birde “bismillah” dise (11) besmeleyi halkuñ kelāmı yirine isti‘māl iylese garz bismillah demek (12) olmasa kâfir olur. Bir kişi gel senüñile şeri‘ata gidelüm dise ol (13) birisi varmazın var kâdıdan adam getir dise kâfir olur anuñ için

18b

(1) kim şeri‘ate öncüllük ider. Eger ol kişi gel kâdıya varalum dise (2) ol biri gitmez dise kâfir olmaz zīrâ ki kâdıya çağırdı, (3) şeri‘ate çağırıumdı. Bir kişi bir kişiye ben şeytāna la‘net iderin (4) sen dañi la‘net iyledise ol birisi eytse ben kimseye la‘net (5) itmez dise şeytāna la‘net iylemese kâfir olur. Anuñ için kim (6) Haq Te‘ālâ Celle ve ‘Ali, şeytāna la‘net eytdi, “Sen itmeyecek Tenri Te‘ālâ’ya (7) muhālefet itmemiş olur kâfir olur.” Bir kişi eytse eger Haq Te‘ālâ (8) biş vaqt namāzı bişden ziyāde itse kılmazdum dise kâfir olur. (9) Bir kişi bir namaz için sālīgını ödedüm dise kâfir olur. Bir kişi (10) ne namāzluq hoş nesnedür dise kâfir olur. Bir kiş eytse namāz (11) baña yaramaz her kaçan namāz kılsam mālum helāk olur dise kâfir olur. (12) Bir kişiye namāz kıl diseler kılmazın dise yañod ehl bizüm niçün (13) kılur dise yañod namaza tıydum dise yañod katılan ramazān ayı

19a

(1) gelsün ol vaqt kulavuz dise yañod kim kâder olur, bunu döğmege (2) dise yañod kıl diyene sen ne aşşı eytdüñ namāzuñdan dise yañod (3) kılmak kılmamak birdür dise bunlaruñ götür sende kâfir olur. (4) Eger bir kula namāzınkıl diseler kılmazın zīrâ esvābı efendümün olur (5) dise kâfir olur. Kulluq namāzınuñ sevābı kendününğdür efendisinün (6)

olmaz, bir kiři kıble kınkı yaıadur bilmese māni' olmaıksuzın kaıdla (7) bir ırak ıarafa kılsa kâfir olur. Bir kiři eger filān kıble olsa (8) yaıod veche Ka'be olsa aıa dōnmezdūm dise kâfir olur. (9) Hıulaıa'da eyder, "Bir kiři kaıdla abdestsūz namāz kılsa kâfir olur. (10) Bir kiři ramazān iıūn eytse bovazun aıa geldi yaıııl ey (11) geldi dise kâfir olur. Bir kiři eger Haı Te'ālā oruc bir aydan (12) artuı buyurıdı ıtıtmazdum dise kâfir olur. Bir kiři (13) bir 'āleme bellū sebeb olmaı sōzin ba'zı eytse kıırkıı vardur ki

19b

(1) bir kiři řarāb meclisūnde bir yūce yire ııkısa vā'izi maıřharılııa (2) alsa vā'iz gibi eytse gūlse ve girūkalan halk bile gūlseler heb (3) bile kâfir olurlar. Bir kiři 'ulemādan baıa dūnyā yıgdūr dise kâfir. (4) Bir kiři ıanaı řeridikdūr 'ilmde dise kâfir olur. Bir 'avret (5) la'net tanıımendler dise kâfir olur. Bir kiři 'ālimlerūı (6) buyurduıını iılemege kim kāder olur, dise kâfir olur. Bir kiři ta-(7)nıımendleri gōrecek bunlar birinci yıyicilerdūr dise taııık anuı (8) ūzerine kūfr kıırkıısı vardur." Fetāvāyi Bezzāziyye eyder, "Bir kiři (9) bir faııha danıımencūk dise yaıod bir seyyide seyidcūk dise (10) eger bunuııla istiııfāf din iderse kâfir olur." Eger istiııfāf (11) kaıdla itmezse kâfir olmaz ve 'ōzūr olur ki taııır ta'zīm iıūn (12) daııı gelūr daııı ya 'ālime ya seyide sōgmege bir zātında yaramaz iııden (13) ūtūri daııı 'adāvet iylemek řer'a muııālif iııı olduıı iıūn kūfr olmaz

20a

(1)ve haıa daııı olmaz. Yazıcıoııı Aıımed Bııcān Raıımetullahi 'aleyh (2) Envārū'l-'Aıııkīn adlu kıtābında getūrmiıı ki, "Bir kiři bir 'ālime (3) 'ālimcūk dise ya bir seyyide seyidcūk dise ĥorlasa kâfir olur. (4) Bir kiři 'ālime olsa 'avreti la'net saıa dise kâfir olur. Bir kiři (5) danıımendlerūı baıımaıına baıımaııcuı dise zıııla kâfir olur. (6) Bir kiři danıımendler ıama'kār olurlar dise kâfir olur. Zırā danıımend-(7)lerūı ulusı Muııammed Muıııtaııā'dur (8) şallallahu 'aleyhi vessellem aıa ıama'kār-(9)cuıklar geldi dise kâfir olur. Bir kiři danıımendlere kıızıımlar-(10)dur dise īmānına kıırkıı vardur. El- hāııl 'ilmi ve Kıur'an'ı yini (11) gōrūb maıııharılııa alsa kâfir olur. Bir kiři bir kıııııııe "lā ilahe illallah" (12) di, dise ol kıııııııı duymazın dise kâfir olur. Anuı iıūn oluyorır (13) ĥastanuı kıatında "lā ilahe illallah" di, diyū telkīn itmeye vaııı

20b

(1) olacan bazarıdur dimezin diye kâfir olur; ammā "lā ilahe illallah" gelmesūn (2) kıatındaıı aıa diyū telkīn itmeye bir kııııııı itse ĥaıııkāt 'ilmi (3) yıgdūr. řeri'at 'ilminden zırā řeri'at 'ilminden ma'rifet 'ilmi ve tevıııd (4) 'ilmi yokdur dise kâfir olur." Burada Envārū'l-'Aıııkīn (5) tamam oldu. Fetāvāde eyder, "Bir fāııık sūci iıııe akrabasunuı (6)

üzerine akçe şaça eytseler kâfir olurlar.” Yine buncılayın mübârek (7) olsun diseler kâfir olurlar. Bu taqdırce cizye ve hârac ve şu-(8) başılığ ve muhtesiblik vesâyir. Bilgil ki meta‘lik olan işler gibi bunlardan (9) birin ‘amele tutan kimseye mübârek olsun diyen kâfir olur. Bezâziyye-(10) nüh El-Fâzlı Küfr’de mezkûrdür. Pes muṭlağa münâşebet ‘arifden (11) birine müntelâ olan kimseye mübârek olsun demek ulu ḥatırdur. (12) Kâfir olmak kôrşusu vardur fetâvâde gelmişdür kim, “Bir kişi (13) şer‘âkbîh olan nesne işliyene kiçik varduḡ dise kâfir olur.”

21a

(1) Pes bu taqdırce bir kişi bir kimse zulumle öldürse ya dögse ya malın (2) alubsa ya bir zâlîme gösterüb malın aldursa ya bir kişi bunlaruḡ (3) gibi itdüḡin zulümden hikâyet iylese ḥâşıl kelâm şeri‘ya (4) muḥâlif olan nesne görse ya işitse daḡi tavsiye itse (5) kâfir olmak görünür. Bu mesele çok vaqı‘ olur eger nâs (6) bundan ġâfillerdür. Bunı ḥatırında tutub şeri‘yâ ḥarâm u mükerer (7) bida‘t olan nesneleri hoş görmekten ziyâde şaḡınmak gerek (8) tâ kim dinine ḥelâl irişdürmeye, ḥattâ fetvâdan ba‘zısından (9) getirüb taşırḡ eytmışdür kim, “Bir kişi nâḥakyire ya‘ni şeri‘ate (10) öldürmek ḥelâl olmak sözin adam öldüren beg için (11) eyü varduḡ dise öldürdüḡin küçik görse kâfir olur.” (12) Zîrâ uğurluk adını şeri‘atde öldürmek câyiz olmaz. Belki (13) elin kesmek lazım olur şol şeri‘atla ki fikhâ kitâb

21b

(1) serḡade dimişlerdür. Câm‘iü’l-Faşûlî’nde İmâm Mâturî’dür ve bir ayet (2) eyder rahmetullahi ‘aleyh, “Bir kişi bizüm zamânımızuḡ sultâna ol (3) dise kâfir olur” dir. Zîrâ bunlaruḡ cevrinde zulmünde şübhe yokdur. (4) Her kimse ki cevrü zulme ‘adil diye kâfir olur; ammâ ġarezi ve niyyeti (5) ġayrıdan ‘âdil demek olsa zâhir budur ki kâfir olmaya.” daḡi fetvâda (6) eyder bir kişi bir kimseye ve‘n-nâz‘ât nizânını okıduḡ yoḡsa nizân (7) okıduḡ dise maşaraya tutmak dilese kâfir olur. Bir kişi (8) niçün Kur‘ân okımazsun yaḡod Kur‘ân’ı niçün çok okımazsun diseler (9) ol daḡi tıydum ya hoş görmedüm dise kâfir olur. Bir kişi (10) Ḥazret-i rişâlet’üḡ şallallahu ‘aleyhi vesselem mübârek a‘zâsundan (11) bir ‘uvzunı taşırḡ iylese meşelâ elcükleri ya kılcuḡızı dise (12) kâfir olur. Ba‘zılar eyder tafşır olmayub ta‘zim olursa (13) kâfir olmazdur. Bir kişi eger peyḡamber didüḡi ḥaḡ ise biz kurtulduḡ dise

22a

(1) peygamberlerüñ gerçeklğinde şübhe itmiş olur, kâfir olur. Bir kişi (2) Peygamber Hazret-i şallallahu ‘aleyhi vesselem şöyle eytdi, dise meşelâ (3) kabağı severdi dise yanında bir kimse ben anı sevmezdis (4) kâfir olur. Bir kişi kendü alımıyla olmaz dise korkıdur ki kâfir olur. (5) Bir kişi eytse eger Hağ Te‘âlâ başa uçmağ virürse sensüz aña girmezdis (6) dise yağod sensüz anı dilemezdis dise yağod eger Hağ Te‘âlâ başa filânla (7) uçmağa gir diyü emreder ise ben ol uçmağa girmezdis dise yağod (8) eger Hağ Te‘âlâ başa filân ‘amel eceli için uçmağ virürse ya senden (9) ötürü uçmağ virürse girmezdis dise yağod ben uçmağ dilemezdis (10) rivâyetlerin dise bunlarüñ cemî’sinde kâfir olur. Bir kişi (11) bir kişiye ğayb bilürsün dise olduğı bilürim dise kâfir olur. (12) Bir kişi filân ğaybı bilür dise ya cinler ğayb bilür dise (13) kâfir olur. Bir kişi bu emrede dise ki Allah şâhid olsun dise

22b

(1) peygamber dağı feriştelere dağı şâhid olsun dise kâfir olur. Zîrâ (2) i’tikâd itdüğü ğâyby peygamber ve feriştelere dağı bilür bir kişi cin (3) haber virmesiyle ğâybdan haber virse virmekse dağı haberine inansa, (4) aņsada hikâfir olur. Bir kişi münecimlere dağı ve arpa vebakla, şalçaları (5) ğayb bilürler diyü hükm iylese ve kendüler dağı ğayb bilürüz diyü du‘â (6) eytseler kâfir olurlar. Hâşıl kelâm ğayb bilmek bir emirdür ki Hağ Te‘âlâ (7) Hazretine mağşuşdur kullar için ğayb bilmege yol yokdur. İllâ Hağ Te‘âlâ ’nuğ (8) bildürmesiyle ve ilhâm u mu‘cize ya kerâmet olmağtarık ile olur yağod (9) ba‘zı ‘âmetlerden istidlâl itmekle irşâdla olur. Hazret-i Resül (10) şallallahu ‘aleyhi vesselem nice geçmiş ü gelecek nesnelere haber virdi, (11) kâmusı Hağ Te‘âlâ’nuğ bildürmesiyle ve iziniyle idi. Bir kişi ey aña-(12) landuğın gördüğü vaktin yağmur olur diyü kağ’ı ile yağod (13) ucuzluğkalur ya kuzluğ olur diyü hükm iylese kâfir olur.

23a

(1) Bir kişi ervâh-ı meşâyih hazırdur bilür dise kâfir olur. Bir kişi (2) la‘net saña da senüñ Müselmânlığıña da dise kâfir olur. (3) Bir kişi temennâ idüb eytse nolıydı zinâ itmek ve nâhağ yire (4) adam öldürmek ve zülm itmek hârcum olmaydı dise kâfir olur. (5) Bir kişi bir şalîh kişiye saña buluşmağ benüm yanumda Hınzır’a buluşmağ (6) gibidür dise korkudur ki kâfir olur. Bir kişi bir kimseye ben, seni (7) görmek melekü’l- mevti görmek gibidür dise böyledür demek ulu (8) günâhdur. Küfründe ihtilâf olundu bir kişi bir kimseye saña buluşmağ (9) başa melekü’l- mevti buluşmağ gibidür dise eger ölümü girüye görüb

(10) dise kâfir olmaz. Eger melekü'l- mevti ĥor görüb dise kâfir olur. (11) Bir kişi, bir kişiye cin ġazabda cānı elçi dise şeri'yā lazım (12) olur diyü ba'zı Mevālī'den fetāvā olunduġda ta'rır ü tecdīd (13) ĩmān gerekdür diyü cevāb yazılmış bir kiřinüġ bir nesneyi zāyi'

23b

(1) olsa ki görmese bir kiři anı geġmiř namāz ki tüt dise řeri'yāta (2) ne lazım gelür dir. Kezālik Mevālī'den fetva taleb olunduġda te'rır (3) ü tecdīd ĩmān gerekdür diyü cevāb yazılmış. Bir kiři süci içmek ya (4) süci şatmak cāyizdür dise kâfir olur. Bir kiři ben süci severin (5) var geġmezim dise ba'zılar kâfir olur dirler. Bir kiři 'azarlanub (6) kâfiridüm Müselmān oldum dise ba'zılar kâfir olur, ba'zılar olmaz (7) dirler. Bir kiři bir kişiye eytse dilerseġ Müselmān ol dirlerseġ Yahūdī (8) ol aksi daġi benüm yanumda beraberdür dise kâfir olur. Bir 'avret (9) erine eytse, "Kâfir olmak yigdür senüñile bile olmakdur" dise kâfir olur. (10) Bir kiř eytse, "Filān kiři baġa ne buyursa tutarın eger küfrde olursa" (11) dise kâfir olur. Bezzāziyye eyder, "Her kim Ebū Bekir rağiyallahü anh ġilāvete (12) inkār iylese řaġih budur ki ol kimisüne kâfir olur ve her kim 'ömrüñ (13) rağiyallahi 'anh ġilāvete inkār iylese aşşı budur ki ol kimse kâfirdür."

24a

(1) Bir kişi ġünāhlu iş işlese, tevbe kıl diseler neyledüm tevbe kılayın (2) dise kâfir olur. Bir kişi her bir zālime Teġri Te'ālā'nuġ ġullarını incitdüġ (3) dise ol zulüm eyü vardum veya ġoř vardum dise kâfir olur. (4) Bir kiřinüġ oġlı bir kiminesi olsa ol eytse Teġri Te'ālā'ya (5) gerek idi oldı dise kâfir olur. Bir kişi bir kişiye nedür Teġri (6) seni yaradub dise kâfir olur. Bir kişi and içse biri daġi senüġ (7) and ögle iřüġ uşur daġi beraberdür dise kâfir olur. Bir kişi ben (8) iş işlememin Teġri baġa virsin dise yaġod olmasum sen aġ (9) olurduġ dise ne'üzü billah Te'ālā bunlaruġ emřāl sözler (10) ġayıġ sözlerdür mü'mine lāik sözler degüldür. Ba'zı fetāvāda (11) küfrdür demek naġl olunmuşdur. Eger buncılayın bir kişi şunu (12) Allah iylesün emrin demek vāllah ile řaġa işmarladum demek (13) vāllah ile senden ġayri kimsem yokdur demek vāllah ile řaġa

24b

(1) tayanurın demek şeri'ya muġālif ġaç sözlerdür ba'zı kitāblarda (2) bunları şirkden tütmuşdur bir kişi vāllahu ayaġuġ torpaġı ġaġkı (3) dise 'ālimlerüġ ġamusı ġatında kâfir olur. Bir kişi vāllahu senüġ bařuġ için (4) dise yaġod billah oġlum başı için veya oġlum cānı için dise (5) ve yaġod billah oġlum yaşı için dise anuġ küfründe iġtilāf olındı (6)

ba‘zılar olur, ba‘zılar olmaz didiler. Bezzāziyye’den böyle fehm olunur (7) zamānımız müftüsü Cemāleddīnoğlu Mevlānā ‘Alī Çelebī’den fetvā olundu (8) ki, “Bir kişi and içmede lafızanallah ğayri nesne zam iylese meşelā vāllah (9) oğlum başı için ve yaḥod vāllahu Kurān ḥaḳkı için ve yaḥod bunları (10) taḳdīm idüb lafızanallah bunlara zam iylese meşelā oğlum cānı için (11) vāllah dise ve yaḥod şunu Allah’la senden bilürin dise şeri‘ā (12) ne lazım olur diyü cevāb ricā olunduḳda küfrdür dimişler” diyü yazmışlar. (13) Kezaliḳ Mevlānā-i Mezbūr’dan bir kişi fetvā itmiş gördük bir kimsene

25a

(1) oğlum cānı için dise sonra vāllahu yaḥod vāllahu dise sonra oğlum (2) cānı için dise bu vechle söz cāyiz midür degül midür ve söyleyene (3) ne lazım olur, cevābında cāyiz degüldür isti‘fār ü tevbe ide mütāhil (4) ise tecdīd nikāḥ itmek gerek diyü buyurmuşlar. Pes bilgil ki bu vechle (5) sözler ḥalk arasında ziyāde meşhūr ve müsta‘mel olduḳu sebebden (6) tāfşīl olunub fetvā şüreten ve müftünün cevābın kendü ḥaṭtından (7) bu kitaba nakl iyledük tā ki nazar idenler murādı fehm idüb kendüleri ḥıfz (8) iyleyeler veşāyir ḥalka daḫi bildüreler tā ki bunun gibi sözlerden şaḳınalar. (9) Eger dimiş olurlarsa istiḡfār ü tevbe idüb tecdīd-i īmān ü tecdīd-i (10) nikāḥ ideler ba‘de kendüleri bunlardan ve bunların emşālinden ḥıfz ideler. (11) Bilgil ki kişi mutlaḳa Ḥaḳ Te‘ālā’nun ğayrıya and içmek cāyiz degüldür ba‘zı (12) kitāblarda küfrdür demek vāḳa‘ olmuş. Alā‘addīn Er-rāzī raḥmetullah-ı ‘aleyh (13) eyder, “Bir kişi benüm dirligüm için yaḥod senün dirligün için dise

25b

(1) ya daḫi buḅa beḅzer sözler söylese meşelā beg başı için veya oğlum (2) başı için demek gibi böyle dinün üzerine ben küfrden ḳorḳarın dimiş.” (3) İbni Me‘sūd’dan raḫıyallahü ‘anh rivāyetdür ki Ḥaḳ Te‘ālā’dan ğayrın gerçek (4) yire and içmem baḅa ḳatarak ve ziyāde yaramaz gelür yalan yire Ḥaḳ Te‘ālā ’ya (5) and içmeden dimiş ve fetāvā da eyder, “Her kim kıyāmete ya cennete ya cehenneme (6) ya mīzāna ya şırāṭa ya ḥesāba ya kişinün ḫayrı, şerri yazılan betlere (7) inkār iylese kâfir olur. Envāru’l ‘Āşıḳîn’da eyder, “Ḥāşıl-ı kelām (8) bir kişi cenābetden ğusl iylemege ve abdest almaḅa namāza ve oruca (9) ve zek‘ate ve ḥacca ve cam‘iye ve cemā‘ete ve ezāna ve ḳāmete ve ğazāya (10) ve cenāze namāzına ve bayrām namāzına ve emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker ve şıla-yı (11) raḫime, anaya, ataya ḳulluḳ itmeye, inkār iylese, kâfir olur ve Deccāl (12) ḫıḳmaḅa Dābbetü’l Arz ḫıḳmaḅa ve Yecüc ü Mecüc ḫıḳmaḅa, ‘İsā Peyḅamberi (13) gökden inmege ve güneş maḅribdan ṭoḅmaḅa bu mecmū’uḅ kıyāmeye yakın olmasuna

26a

(1) inkār iylese kâfir olur.” Bilgil ki bir kişinüñ göñline ba‘zı nesne (2) gelseki eger söylese idi küfrîcâb ider olsa ammâ söylemese (3) ve i‘tikâd iylemese göñline geldüğüne incinüb geriye görse zarar itmez. (4) Ol göñline gelen yaramaz nesne mahz̄ imândur dimişler. Eger ol küfr lazım gelen (5) nesneleri küfr didügin bilmeden söylese şahîh budur ki kâfir olur (6) bilmemek ‘özür olmaz zîrâ Müselmânlık içinde olan kişiye farzdur. (7) Dini maşlahatı için gereklü ‘ilmi öğrenmek gerek ammâkaçan söylemese (8) câyiz sözlerden bir söz söylemek dilese dañi yañılsa diline yaramaz söz (9) gelvirse kendünün ol sözi söylemekde kaçdı ve ihtiyârı ve ihtiyârı (10) olmak sözün kâfir olmaz. Şeyhül-İslâm Bedirü’r Reşîd rahmetullah-ı ‘aleyh (11) eyder, “Kaçan kişinüñ göñlüm ahcüb olsa kendüzi fesâda meşgul (12) olur dañi dili göñline tâbi’ olur girükalan a‘zâlar dañi fesâda (13) meşgul olur, iyle olsa şeytân kişinüñ imânına kaçdı iyle diline

26b

(1) küfr kelime getirür küfri söyledür tâ kim ‘azîz ‘ömrinün ‘amelin bâtıl ider, heba-i (2) menşür iyle kendü kâfir ‘avreti boş olur, Haq Te‘âlâ Hazreti katında (3) yüzi kara olur, hûr u hacîl olur, cehennemde ebedi kalur.” Bilgil ki kişinüñ (4) küfr sebep olursebeler ve işler çokdur. Faqihâ rahmetullah ‘aleyhim ecma‘în (5) fetâvâda getirüb beyân itmişlerdür. Anı tafşîl üzere zıkr idecek (6) yir degüldür. Bu miqdâr zıkr olunduğundan dañi maşşud budur ki bunları (7) Müselmânlar bilmek ile yaramaz işün tarîkin anlayub bunlardan ve bunlara (8) beñzer sözleri ve işleri söylemekden ve işlemekden ziyâde hazır ideler (9) tâ kim ‘ibâdetleri şevâbın yile virüb ahîret ü devletinden ve sa‘âdetinden (10) mahrûm u magbûn olub hasret yimeyeler. Bilgil ki dünyâ ve ahîret belâlar-(11) rınınuñ ve ‘azâblarınun ekşerine sebep olun dildür ve anuñ için ehl-(12) ehlilullah ‘uzlet-i ihtiyâr idüb olur bu çağında gözleri yaşlu (13) ve cigerleri yaşlu olub şamet ihtiyâr idüb geçdiler anuñ için

27a

(1) ‘İsâ Peygamber ‘aleyhi’s-selâm buyurdı Tenri Te‘âlâ’ya kulluq iylemek (2) on bahîsdür tokuzuncısı dilüz olub şamet olmaqdur. (3) “Birinci ‘uzlet idüb halkdan kaçmaqdur” didi. Anuñ için Resül (4) Hazret’i şallallahü ‘aleyhi vesselem buyurdı, “Lâ tucâdilü mevtâkim fe yemût (5) küllü büküm” ya‘ni ulularu göz ile irüşmek ki gönüllerü göz olur didi (6) ehli dünyâyâ ulu”didi. Zîrâ bir kişinüñ ekşer muhâmelesi ve fikri (7) ferâset-i dünyâ olandandur ve ahîret guşşası olmaya ol uludur. (8) Ahmed Hanbel rahmetullah ‘aleyh eyder, “Kışinüñ korunlamaklağınınuñ (9) nişânı dört nesne içündedür biri ezmek biri azmak

(10) biri halkdan ‘uzlet idüb yalañuz olmak biri hamüşlük ya’ni (11) söylememek Bāyezīd Tāmīye rahmetullah aleyhe şordular ki (12) “kişi haqka neyle irişür” eytdi, “Gözsüzlükle sağığla dilsüz-(13)lükle ya’ni kimsenüñ ‘ayıbını gözetmeye kendü ‘ayıblarından gayrı ve sağır ola,

27b

(1) ğıybetden, mesāviden, fuşsiyyātdan kaçā dinlemeye ve dilsüz ola (2) ya’ni hāmüş olub şamet ihtiyār idüb söz söylemeye kimseye (3) qarışmaya ‘uzlet ihtiyār idi.” Bilgil ki ğıybet itmek, yalan söylemek, (4) riyā iylemek hased iylemek, münāfiklık iylemek, küfr söylemek, mecmū’ı (5) halkā qarışmağdan hāşıl olur. Ol ecelden ‘azizler halvet u ‘uzlet (6) ihtiyār idüb kendüleri halkdan çekilüb fārz oldılar. Pes (7) vaqıtta ki bu geçen nesneleri bilsün din bābından kati ihtiyātda ve kati (8) korkuda olsun gerek gönülde korku ihtiyāt olmamak gönül (9) harāblığına ve nefis ü şeytān gālib la’ne ve cāhillige delālet ider (10) ve dañi lazımdur. Saña kim ol yukarıda geçen du’āya mülāzemet idesin. (11) Şabañ da üç kez ve gice de üç kez oqımağa aşla terk itmeyesün ve Haq Te’ālā(12) Hazretine dā’im tazarru’ ve zārluq kalub idesin ki ilahī luftuñ (13) ve gerekmek birle hidayet virdüğüñ gönülme dermān biraqma ni’metin

28a

(1) imān u İslām devletin virdükden şonra girü alub maħrüm itme. (2) Gönülümü yaramaz i’tikāddan ve dilümü yaramaz sözden ve cemī’ a’zāmı (3) yaramaz işden sen şakla diyüb ağlayasun emīndür ki Haq Te’ālā (4) Hazreti Celli ve ‘Alī tazarruğuş ve zārluğuş bir katında küfr lazım (5) olan nesnelerden saklayub ahirete imānla göndere. Bilgil ki kişi (6) ne i’tikādla ve nice sözle ve tönük gibi işle imān u İslām devāmın (7) bolub ahiret sa’ādetine irişüb ve bunuş gibi i’tikādla ve nice (8) sözle ve ne işle kâfir olub ahiret sa’ādetinden maħrüm olur. (9) Bilüb öğrenmegi ol kişi ister kim anuş maqşūdı ve derdi Müselmānlık (10) ola Haq Te’ālā rızāsun hāşıl itmek ola, ahirete i’tikādı (11) hükm ola ve Müselmānlığı hemen dilinde olmaya. Zīrā şol kişinüş kim (12) Müselmānlığı hemen dilinden ola dinine gereklü nesne iyleyü öğrenmek (13) ve Teñri Te’ālā buyruğın yirine getürmek ardınca olmaz dünyāda

28b

(1) ahiret ğuşşasunda emīn olub huzur üzerine olur. Peyağamber Hazret-i şallallahu ‘aleyhi vesselem (2) buyurmuşdur ki, “Kāle’l-Allahu Te’ālā fev ‘izzetü celāli lā icma’ ‘alī ‘abdi (3) ħavfın velā emīn fāzā amennī fi’ d-dünyā ahfeta fi’ l-ahiret ve ezā (4) ħāfinī fi’ d-dünyā

amenna fi'l-aḥiret” ma'nisi budur ki Teḥri Te'ālâ buyurur kim, (5) “İzzetüm ve ululuğum ḥaḳḳı için ben ḳulumda iki ḳorḳuyu ve iki emînligi cemi' (6) iyemesin her kim dünyada benden emîn olsa yimekte ve içmekte ve gülmekte, uyanmaḳda (7) olsa aḥiretde anı ḳorḳulara uğratacağum. Her kim dünyâda, bende ḳorḳsa (8) tâ'atinde olsa aḥiretde anı ḳorḳulardan şaḳlayacağum emînligi ve rahat-(9)luğa uğradacağum.” Pes bundan mağlumdur ki nicegi ḳorḳsa cân virdügi (10) vaḳtin imândan ayru düşem diyü cân virüriken ḳorḳmaz ve her kim şimdi (11) anuḅ ḥışmında emîndür. Cân virdügi aḅa ḳorḳudur. Ey 'azîz (12) bilgil ki kişi nedenlü çok tâ'at iderse daḅi kendüyi görmemek (13) gerek! Şoḅunda zîrâ kişi 'ömrinüḅ aḅiri nice olacağı bilmez peygamberlerden

29a

(1) artuḳ kişi 'âḳıbeti imânla ḥatim olacağın bilmez şaḅîḥ mezheb budur. (2) Pes dâ'ima göñülden ḳorḳuyu çıkarmamaḳ gerek olmaya meşâyiḅ idüb (3) dururlar ki her kişi bu ḳorḳuda olacaḳ Ḥaḳ Te'âlâ anuḅ aḅirin sa'âdet (4) birle ḥatim ider. Her kişi kim bu ḳorḳuda olmaya anuḅ 'âḳıbeti sa'âdet (5) birle ḥatim olmaḳda ḥatır u şübhe var anuḅ için Süfyân Şürîr raḥmetullah 'aleyh (6) işidmişdür ki ḳorḳu hemen bu ḳorḳudan bundan artuḳ ḳorḳu (7) sehildür ba'zı 'âlimler işidmişdür ki dünyâda ḳorḳu ve guşsa (8) üçdür: Biri itdügi tâ'ati ḳabul olmaya diyü guşşalanmaḅdur, biri (9) işledügi günâhlara yarlıgınma diyü guşşalanmaḅdur, biri imânla (10) gitmeyüm diyü guşşalanmaḅdur. Ba'zılar daḅi işidmişdür ki ḥaḳîḳatde guşsa (11) birdür ki ol imânla gidem mi yoḅsa gitmeme mi diyü guşşalanmaḅdur. (12) Her guşsa ki bununuḅ ḅayrıdur sehildür zîrâ ḅayrına nihâyet vardur; (13) ammâ imânsuz gidenüḅ 'azâbına guşşasuna nihâyet yoḅdur

29b

(1) ve ṭamûda yanmaḳdan ḳurtulmaḳ yoḅdur ḳatıḅı nefsdür kim ebedî 'azâba şabr (2) iylese ḳatıḅı bedendür kim dönmez yanmağa tâ'at götüre bu eceldendür kim (3) 'İşâ Peyğamber 'aleyhi's-selâm buyurmuşdur, “Kişi cehennemde müḅledi olanları (4) aḅmaḳ ḳorḳucaḳlarıḅ yüreklerin toğurur Yûsuf bin Esbâṭ'dan rivâyet-(5) dür. Raḥmetullahi 'aleyh eyder, “Bir gice Süfyân Şürî birle oldum gice evvelinde (6) aḅrine degin aḅladı ben eyttüm ya Süfyân senüḅ yoḅdur baḅa ki sebep (7) günâhlarıḅ mıdur didüm ben böyle diyecek yirden bir şaman çöpün ḳaldurdı (8) daḅi eytdi, “Yâ Yûsuf günâhlar ḳorḳusu imân ḳorḳusu yanında (9) işbu ḳadar yoḅdur. Ben ḳorḳmazın ammâ imân sebebde olunub imânsuz (10) gidem diyü ḳorḳarın” didi. Nasâlillah Te'âlâ en yetü finâ 'alî meleḅ (11) illâ selâm enne

errahmanirrahimin faşl (12) bilgil ki her kişi kim mü‘min ola anuñ üzerine farzı ‘ayındur biş (13) vaqt namāz kılmak ve malı olursa zek‘at virmek ve ramazān

30a

(1) ayın oruc tutmak ve güci yeterse hacca varmak netekim kitāb olanda (2) zıkr olundu; ammā hac itmek ‘ömürinde bir kez şol kimseye borc olur kim (3) ‘azād ola ve uşlu ola bālig ola gözsüz ve kötürüm olmaya varub (4) gelinceye degin kendünün yimeğine geymegine ve bindüğine ve kirāsuna yetecek evi (5) ehline kendü ve gelince cemi‘ hevācilerine yetecek malı ola yol dañi emīn ola (6) eger hac farz olan kimseye hac itmedin olursa vaşiyet ide biraz ma-(7)lından hac idivireler; ammā bilgil ki hac farzları ve vācibleri ve sünnet-(8) leri ve müsteħabları vardur. Hacca giden kiři anları bilüb ve öğrenüb (9) yirlü yirinden riyāet itmekde kıti ihtiyāitmek gerek tā kim haccı tamam (10) ola çekdügi zaħmet zāyi‘ olub mağbūn u maħrūm olmaya. Zīrā kiři (11) ancak Mekke‘ye varmağla haccı olmaz hacca lazım olanları geregi gibi riāyet (12) idüb yirlü yirine getürmeyince ammāziyāde tafşil istedügi (13) sebebden; ammā muħteşirde zıkr itmedük ammā ramazān orucı şol

30b

(1) kimseneye borç olur kim ‘aql u bālig ola, sağ ola, evinde ola (2) ya‘ni üç günlük yola sefer itmege evinden çıkmış olmaya. Eger ‘avret (3) ise hayz görmüş yaħod oğlan toğurmuş olmaya oğluna ve delüye (4) borc degüldür. Misāfire kim üç günlük kadar yola gitmege kaşd iyleye (5) turduğı yirün ‘imāreti yirlerinden ayrı olana dañisefer içinde oruc (6) tutmak borc degüldür gerekse zaħmet çeksün gerek çekmesün yimek (7) dürüstdür. Muķim olıcağ gününe gün ödeye; ammā tutmak yigdür. Yayan (8) yürüyüb ziyān olmazsa ve şayruya dañi borc degüldür. Sağlıcağ (9) girü ödeye; ammā yimek dürüst olmağa şayruluğı şol kadar olsa (10) gerek kim namāzı aru durub kılamaz yaħod uluğdur yoğdur. (11) İlla şayruluğum arta diyü korğar bu korğduğı kendü ictihādı ile (12) olsa gerek yaħod bir Müselmān ħükm didügi birle olsa gerek. (13) Zīrā her şayruluğı oruc tutmak şanur itmez anuñ gibi şayrulukda yimemek gerek.

31a

(1) Eger şorıcağ kimse bulmasa oruc tutacağ ziyān ider mi itmez mi bilmese (2) ağac pāresi ya taş pāresi ya kāğıd pāresi yüye andan yine; ammā (3) eger bu taş ya kāğıdı yer yaramaz iş işlemek için itse kefāret vācib (4) olur ve ton gören ve oğlan toğuran ‘avrete dañi arsızlığından tutmak (5) borc degüldür. Yiyüb arıcağ gününe gün ödemek gerek

arsuzluğu içinde (6) tutmak haramdır. Borcu ödenmez bilgil ki misâfir olub, hasta olub (7) ya 'avretten arsız olub orucu beyân ödemedense olsa eger (8) seferinde ya şabırlığında ya arsızlığında olsa ödemek vâcib (9) olmaz. Eger misâfir yirine geldükden sonra ya hasta sağ olduktan (10) sonra 'avret arınduktan sonra olsa kaç gün tırdıysa ve kaç (11) gün sağ olduysa ve kaç gün arındıysa ol kadar gün ödemek (12) üzerine borc olur. Pes vaşiyet itmek gerek kim vâşî bunlar için (13) mallarından fakırlere hediye vire her gün için biş yüz yigirmi biş

31b

(1) dirhem buğday biş kırk dirhem arpa ya bunların pahasını şadağa ide. (2) Bilgil ki orucun vakti arta, yiri ağırmağa başladuktan sonra gün batınca yidi gündür (3) ve oruca niyyet gerektür. Ramazan orucuna ve nâfile orucuna giceden (4) niyyet itme irtesi kuşluğuna degin niyyetün vaktidür; ammâ giceden niyyet (5) itmek yigdür. Eger kazaya kefarete orucun tutarsa elbelte giceden niyyet (6) gerektür. Niyyet budur ki irte oruç tutacağına gönülden kaşd ide diliyle irte (7) oruç tutacan dirse daği yigdür. Ramazân orucundan ramazân dimezse (8) daği dürüstdür. Eger niyyet ittim irte ramazân orucun tutmağa dirse (9) daği yigdür. Bilgil ki unudub yimek ya içmek orucu şınmaz eger eyüse ihtilâm (10) olsa ya gözine sürme koysa ya burnundan ya boğazından içerü toz (11) ya tütün ya sünik gitse oruç şınmaz. Eger ağızı tolu kuşsa kendüsi kaşdla (12) orucu şanur; ammâ kefarete olmaz. Gününe gün tutmak gerek eger ağızı (13) tolu kuşmasa yahod kendüsü kuşmasa gönli dönse eksüzün kuşsa

32a

(1) ağızı tulu şınmaz bundan sonra bilgil ki Hâk Te'âlâ katında kabul olan (2) oruç şartı oldur kim ol yedügi yiyecek helâl ola andan sonra (3) dilini yalan ve gıybetden şaklıya ve gözünü harâma bakmağdan şaklıya ve (4) kulağını harâm dinlemekden şaklıya ve elini harâma yapışmağdan şaklıya ve ayağını (5) harâmdan yana varmağdan şaklıya; ammâ zek'at şol kimseye borcudur ki (6) 'aql u bâliğ ola azâd ola, oğlana ve delüye ve kula borc degüldür. (7) Gümüşde zek'at iki yüz dirhemden biş dirhemdür yılda virmek gerek. (8) Elbetde iki yüz dirhemden eksük olsa zek'at virmek farz olmaz. (9) İki yüz dirhem üzerine artsa kırk dirhem artuğa bir dirhem zek'at (10) vire kaç kırk arturursa her kırkda bir dirhem vire kırkdan aşğa (11) nesne virmez altun yigirmi mişkâle ayırmayınca zek'at yokdur. Yigirmi (12) mişkâle olıcağ bucuğ miskale vire yılda bir zek'at virmek gerek (13) elbetde yigirmi mişkâle üzerine artıcağ her dört meşkâle iki kırât

32b

(1) vire kırāt mişkālîk yigirmi başında bir başınadır; ammā İmām Yūsuf (2) ve İmām Muḥammed kıatlarında rahmetullah-ı ‘aleyhim iki yüz dirhem gümüş üzerine (3) artdukdā ne deñlü azacuk artarsa kırk başında bir başı zek‘at (4) için virmek gerek andan sonra bilgil ki altun ve gümüş ḥesābda (5) birbirine kıatılır bir kişinün yigirmi mişkāleden eksük altunı ve iki (6) yüz dirhemden eksük gümüşü olsa altunı gümüş pahasuna (7) tutucağ ya gümüşü altun pahasuna tutucağ iki yüz dirhem (8) gümüş pahasuna ya yigirmi mişkāle altun pahasuna yitişecek (9) olursa pahaya tutub zek‘atın virmek gerek. Bilgil ki (10) altun ve gümüş mecmū‘ı cinsüne zek‘at virmek gerek gerekse (11) sikke alınmış akçe filorı olsun gerek kab kaçak olsun (12) gerekse ‘avretler taķınacak ve koşuncuk nesne olsun gerek erler (13) taķınacak ve koşuncuk nesne olsun yanacak gümüş gibi ve kılıc gümüş gibi

33a

(1) amma incüye ve kıymetli taşlarda la‘l u yāķūtu zümrüt ü mercān gibi zek‘at (2) vācib degüldür. Bundan sonra koyun zek‘at ın bildürelüm bilgil ki (3) koyun kırk olmayınca zek‘at yokdur. Zek‘at kırk koyun olıcağ bir koyun virür. (4) koyun ve keçi ve erkek ve dişi birdür. Ḥesābda birbirine kıatılır kırk koyundan (5) yüz yigirmi olunca hemen bir koyun virür. Yüz yigirmi bir olıcağ iki koyun virür. (6) İki yüz koyun olunca iki yüz bir olıcağ üç koyun virür ve dört yüz (7) olunca dört koyun virür. Andan sonra her yüz artdukdā bir koyun virür. (8) Ne deñlü çok artarsa bilgil ki altundan ve gümüşde ve davarda ve şıgırda (9) ve koyunda ve keçide zek‘at virmek ‘ulemānuñ kıamusı kıatında farzdur; ammā (10) atda, erkek ve dişi dul için kıarışuk yürüyüb gülük çoğın (11) yabanda yise ba‘zılar kıatında vācib olur. Ba‘zılar kıatında vācib (12) olmaz. Bunların gayri nesnelerde ticāret niyyetine olmayıcağ vācib (13) olmaz; ammā ticāret niyyetine olıcağ her ne ise zek‘at vācib olur.

33b

(1) Pes eger kişinün altundan ne gümüşden gayrı malı olsa şatmağı için (2) olursa kıymete tutub zek‘at virmek gerek. Eger gümüş kıymete (3) tutucağ zek‘at vācib olursa gümüş kıymete tuta eger biraz altun (4) ve biraz gümüşü ve biraz dañi şatmağı için alınmış nesnesi ırağ olsa (5) eger her birine başlu başına tutucağ zek‘at vācib olmazsa (6) birbirine kıati pahaya tuta. Eger evvel nesnelereñ pahası iki yüz dirhem (7) gümüş ve yigirmi meşkāle altun pahasuna irişürse mecmū‘ının (8) zek‘atın vire. Bilgil ki didüğümüz nesnelerde zek‘at ol vaķt (9) vācib olur kim bir yıl üzerine geçe; ammā eger kişinün malı yıl (10) evvelinde zek‘at virmek deñlü olsa yıl ortasında eksük olsa (11) yıl ahir olıcağ

girü tamam olsa zek'at vâcib olur. Bilgil ki zek'at (12) 'ibâdetdür niyyet itmeyünce ödenmez. Pes zek'atın ayruub çıkaruriken (13) niyyet itmek gerek zek'at için çıkardığı akçe ayruça koyub

34a

(1) karşı Müselmânlar yohsullarına virmek gerek. Eger zek'atın çıkardığı (2) vaktin niyyet itmezse karşı yohsullara virdükçe niyyet itmek gerek. (3) Deve ve şığır ve at zek'atı nice virilür bu muqaddimedede zıkr olmadı. (4) Tafşıl istedigü sebebden anlaruñ zek'atın bilmek isteyin (5) säyir kitâblara nazır iyelün; ammâ bilmek gerek ki cânlu tura zek'at (6) ol vaqt farz olur ki bilün çoğın yabandan yiye bilün yarusun (7) yabandan otlayub yarusun ödeyim dise zek'at farz olmaz. Andan (8) sonra işletmek için ve benüm için olan tura zek'at farz olmaz. (9) Yük getirür develer ve çift sürür öküzler ve binülür atlar gibi bundan (10) sonra bilgil ki bir kişinün kendü hâcetinden artuğ iki yüz dirhem (11) gümüşlük nesneye güci yetse egerçi üzerine yıl geçmezsede (12) vâcib olur. Anuñ üzerine ulu bayrâm gün olduktan sonra (13) fitre virmek güci bayrâmda kurban itmek ammâ fitre biş

34b

(1) yüz yigirmi dirhem buğday biñ kırık dirhem arpa ya bunlaruñ bahasun (2) virmekdür hem bir başı için kendü başından bâliğ olmuş yohsul (3) oğlu ve kıızı başından kulu, kardaşı başından fitreyi bayrâm namâzın (4) kılmazdın öñdin virmek yigdür sonra dañi virmek dürüstdür; (5) ammâ haccâc bayrâmında kurban itmege altı aylıkdan geçmiş kızu câyizdür. (6) Eger semüz olub yimege yirürse ve lakin nakiddür büyük ve güzel olursa (7) yigdür zîrâ Peyğamber Hâzreti şallallahu 'aleyhi vesselem, "Kurbanlaruñuzı, (8) büyük ve güzelidiñ ki ahiretde Burâkınuz olacağdur. Aña binecek-(9) şığüz" didi. Pes imdi her bir kişi bir koyun ya altı ay geçmiş (10) bir keçi kurbân ide. Eger iki baş geçmiş şığırı dañi birden yidi kişi (11) avarınca kurbân itseler dürüstdür; ammâ her birisinün olursa (12) beraber gerek eger yidi kişiden birisinün artuğ olursa hiç (13) birisinün kurbân dürüst olmaz. Eger yididen birisi hakkı için olsa

35a

(1) girer hic birinün kurbânı dürst olmaz kurbânı bayrâm namâzından (2) öñdin boğazlayub ülişdürmek dürüst degüldür; ammâ köyde (3) olub bayrâm namâzın kılmaz ise tañlıcağ boğazlayub ülişdürse (4) dañi dürüstdür. Kurbânı yüzivire yüzdüğinden ötüri (5) kurbândan hic nesne virmek gerek. Bilgil ki kurbân bayrâmında (6) olan kurbân etin kendü

yyüb kimseye virmemek dürüstdür (7) zîrâ eşvâb kıurbân boğazlamak birle haşl olur ammâ oruc (8) bahşıda bir bahşin ülişdürmek sevgülüdür. Eger kıamusun (9) ülişdürürse şevâbı dağı çokdur; ammâ ‘ayal bend olan kışı (10) kıati bay olmasa ülişdürmemek sevgülüdür. Bu kıurbân (11) etinden yeye ve yoħsula virmek dürüstdür ammâ nezir (12) kıurbânı kendü yimek ve bay kışıye virmek dürüst degüldür (13) hemen fa kıirlere virmek gerekdür. Meşelâ bir kışı ğatim şağ olursa

35b

(1) başum belâdan kıurtulursa bir kıurbân ideyin dise yaħod şol (2) kıadar nesne şadâķa ideyin dise ğastası şağlıksa ya ol didüği (3) belâdan kıurtulsa işbu didüği söz nezir muğlak olmuş olur. (4) Şadaķa kıabilindendür fuķâraya virmek lazım olur; ammâ namâz (5) şol kimseye borc olur kim ‘aķl u bâliğ ola; ammâ bilgil ki ođlancuķlara (6) ve kıızcağuzlara dağı on yaşından şonra namâzı elbetde kııldurmak (7) gerek tâ kim namâzıyla ins tuta bögecek terk iylemeye ğadışde gelmişdür (8) ođlancuķları ğuza namâzı buyuruğ kıaçan yidi yaşına girseler on (9) yaşına varınca kıaçan on yaşına girince kıılmasalar andan şonra döğün (10) dinlemişdür bilgil ki Te ğri Te’ala Ğazretinde namâzdan ulu ve sevgülü (11) tâ’at yoķdur ve ‘ibâdet dağı yoķdur imân getürmek mecmû’ı ‘ibâdetleri ğ (12) aşıldur. İmândan şonra ulu ‘ibâdet namâz kıılmaķdur. Anuğ için nedür imân? (13) Şâfi’ rağmetullah ‘aleyh biş vaķt namâza ğāfillik idüb kıılmayı öldürür

36a

(1) bir sözince kâfir olur anuğ için oldurur kim zîrâ ehl ider bir kışı (2) Müselmân olıcaķ Te ğri Te’âlâ’nun birliğine, ululuğına i’tikâd itmek (3) gerek. İ’tikâd itdüğin ğod kimse bilmez zîrâ âdem oğlunun gö ğlünde gine (4) Te ğri Te’âlâ bilür ancak. Pes Te ğri Te’âlâ’nun birliğine ve Peyğamberü ğ (5) ğaķ peyğamber didüğine i’tikâdı varıdı gine bildüğimiz. Te ğri Te’âlâ (6) peyğambere buyurduğı farzları işledükleüdür. Te ğri Te’âlâ, Kıurân Şerîf’inde (7) birinci yirde buyurmuşdur. Namâz kıılun diyü Peyğamber Ğazreti dağı tâ kendi birle (8) işmarlamışdur. Pes bunları işidüb namâz kıılmağa cāhillik idüb (9) kıılmasa ğükm iderür kim Te ğri Te’âlâ’nun birliğine ve ululuğına i’tikâdı (10) yoķdur. Ğaķayık’de egerçi diliyle ikrâr iderse dağı bir sözince (11) kâfir olmaz; lakin biş vaķt namâzı kıılmayanun ğaddi öldürülmekdür. (12) Netekim zinâ ideni öldürürler dir. Ba’zı kıitâblarda dimiş; ammâ Tecâri’nun (13) Keremân Şerği’nde, “Kıitâb imânda şağıĥ budur kim bir vaķt namâz terk

36b

(1) ideni kılıçla öldürmek gerektür” dir; ammā bizüm katumuzda kim Hanefilerde (2) öldürmek yokdur. Zīrā bellü bilmeyüz kim ol namāz kılmaduğı i’tikādı (3) yokluğu için midür? Zīrā ihtimāl var kim i’tikādı ve imānı zayıf-(4) lıgından şeytāna uyduğundan ola bu daħi ulu mağbūnluk maħrūmluğdur (5) ne’üzü billah Te’ālā pes biş vaqt kılmayıcak döğüb zindāna koymağ (6) gerek tevbe idüb namaz kıлмаğa ‘ahd idincededür. Ba’zısı fetāvāda eyder, (7) “Bir kişi kaşdıla namāz terk iylese kaşaya niyyeti olmasa ve ve kaşabilinden kaşkusı (8) olmasa kâfir olur”dir. Namāz ulu ‘ibādet olduğı için nedür kim bir kişi görseler (9) cemā’atle namāz kıılır hükm eyderler. Müselmān itdüğine egerçi imān getürdüğüñ iştmedilerse (10) daħi ve hadiṣ-i şerīfde gelmişdür kim, “Her nesne için nişān vardır, imānuñ (11) nişānı namāzdur.” Bir hadiṣ-i şerīfde, “Küfürle imān arasundaki fark namāzdur” (12) didi. Salfi Şālih’in Rıdvanullah-i ‘aleyhi ecma’in dimişlerdür ki, “Şol (13) kimse ki biş vaqt namāzı ħor duta ya’ni ħah kıla ħah kılmaya ve kılduğı vaqtin

37a

(1) daħi başdan şavub nice gerekse kıla namāzı olmaya ol kişiden ölüm vaqtinde (2) kelime-yi tevħīd selb olunur ya’ni ahiretde imānsuz gider. Bilgil ki namāz kılanuñ sevābı (3) ve ahiretde olan fāydalarını ve kılmayanuñ günāhı ahiretde olacağ ‘azāblarını (4) kişi söylemekle ve yazılmağladur gider degüldür. Fetāvāda şöyledür kim, hem kim ki (5) bir vaqt namāzı eksük olsa yüz kez kâfir olanda şehīd olsa ol (6) namāz kaşaya koduğı günahı yüyümezve eger ħacı yüz kez ħac iylese varmasunda (7) veya gelmesünde bir vaqt namāz terk iylese ol yüz kere itdüğı ħac ol (8) terk itdüğı namāza vefā iylemez.” Cenāħü’l Neccāħ da böyle dimişdür ve ba’zı (9) tefsīrde vākı’a olunmuşdur kim bir vaqt namāz için seksen yıl cehennemde (10) ‘azāb iderler. Ĥulviyyāt adlu kitābda eyder, “Resül ħazreti şallallahü ‘aleyhi vesselem (11) buyurdu ki, her kim bir namāzı vaqtinde çıkara şonra kaşaya ide anı seksen (12) ħaħkı tamū odinuñ için turdururlar. Ĥaħkı seksen yıl ola ve her yıl (13) üç yüz altmış gün ola ve her bir gün dünyānuñ biñ yılınca ola pes

37b

(1) buncılayın ‘azāb şunlaruñ içündür bir vaqt namāzı terk ideler (2) şonra kaşaya ideler. Pes bundan bilmek gerek ki namāz kılmayanlaruñ ħāli nice (3) olurdur.” Fetāvā Bezzāziyye’de eyder, “Bir kimse ħazāya varsa daħi ol ħazāda (4) bir vaqt namāzı terk olsa taħkīk ol kişi yidiyüz ulu günāh işlemiş (5) olur. Şeyħ Rāzī’den daħi böyle rivāyet olunmuşdur” dir. Bundan şonra (6) eyder, “Ĥazā idin böyle olıcaksen ne fikr idersin” şol kimse ħaħkında (7)

dir ki, “Bir şeytān yoldaş olduğunda ötüri ki filān oğlu filāndur ve yaḥod (8) filān karındaş filāndur yaḥod döğölmekden ötüri yaḥod oyun oynamakdan (9) ötüri namāz terk iyleyedür”. Pes zāhirdür ki bunun günāhı nice dirçe artuḳ (10) olsa gerekdür. İmdi vaḳtiḗe namāz ulu ‘ibādet olub kılmasında çoḳluḳ (11) fāyda ve şevāb kılmasında çoḳluḳ ‘azāb u ‘iḳāb var didüğinde degerden (12) bir ḳatre miḳdārı bildüḡ ise kim ‘aḳlı oluna işāret yeter. Fāidüḡ bu (13) olsun kim şimdiye dek kılinmaduḳ namāzlaruḡ varsa ḥesāblayub eger

38a

(1) ḥesābın bilmezsek yorulmayub ḳaza itmek gerek ardınca olasun ve şimdiden (2) girü biş vaḳt namāza mülāzamet iyleyesün aşıla terk itmeyesün. Seni (3) yaradan pādişāhuḡ dürlü dürlü ni‘metleri viren pādişāhuḡ gücüḡ yetdüḡince (4) ḳulluḡına düşüb yirine getüresin tā olub fırsat elüḡden çıḳduḳdan (5) sonra yaraḳsuz parlanub parlanub ḥasret ü peşmānlıḳ birle yüregüḡ yanmaya ve daḡi (6) ḡafletde yürüriken nāḡāḥ ölüm gelmeḡi her şā‘at nefsüḡe arz it (7) uzun ‘ömür taşavvur idüb çoḳ dünyā endişelerine düşüb anı ḥāşl (8) ideyin dimekten ‘ömrüḡ şāyi‘ idüb aḡiretde maḡbün olub ḥasret (9) odına yanmaya daḡi ve ol ‘ibādetlerinüḡ gibi ulu pādişāḥ ḳulluḡıdır. (10) Gör anuḡ buyruḡın şanmak nice ulu suçdur öḡüḡden çıkarma daḡi her bir (11) sehl-i ḳulluḡına aḡiretde ne deḡlü zevālsuz ni‘met ü ulu devlet virür anı fikr (12) it, dünyāda bir sehl-i raḫatluḡu için ne ḳadar zaḫmetler ḳatlanursun anı fikr (13) it, eger āşī olursuḡ ol ḳati ‘azābına bu zayıfluḡuḡla ḳatlana bilesün.

38b

(1) anı fikr it, bunları dā‘im öḡüḡden giderme zīrā şeytān u nefis yüz (2) ulu düşmandur döḡme basmaḡla maḳī‘ olub yinilmez. Eger bu namāz terk itmenüḡ (3) günāhı ve öḡütleri işidüb göḡlüḡ yumuşamazsa ḳorḳub uşlanmazsa (4) biş vaḳt namāza ḡāfillik idüb sevgü ile işlemezse Ḥaḳ Te‘ālā (5) ḳulluḡına baş indürüb yönelmezse bilgil ki ḳati yüz nişāndur lāyıkıdır. (6) Saḡa kim ḡuşşalanub dün ḡün ḳān aḡlayasun zārılıḡla yüregüḡ taḡlayasun (7) lāyık degüldür kim gülesün, oynayasun zīrā bu ‘ālāmet ehl-i cehennem ‘alāmetdür (8) cehd it düşün tā kim bu ḫal üzerine ḳalub sonra peşmān olmayasun (9) andan sonra bilgil ki sonra lazımdur kim bu namāzuḡ şartlarını ve rük‘ünlerini ve (10) vāciblerini ve sünnetlerini ve fesad idenlerini ve mekruh idenlerini bilüb (11) öḡrenmek ardınca olasun. Zīrā bilinmek sözin işleyenin ‘amel fesāddan (12) ḫālī olmaz şöyle bilesün; ammā bilgil ki bir kişinüḡ dili Ḳur‘ān oḳımaḡa (13) yaḳışmasa eger şöyle olursa kim nedeḡlü cehd idüb ḳalışursa

39a

(1) öğrenmez dili yakışmaz, ma'zûr olur sehven okırsa dađi namâzı (2) dürüst olur. Eger şöyle olursa ki çalışsa öğrenmek ardınca (3) olsa öğrenürdi; ammâ tizcek öğrenemedüğü için ardınca olmaz. (4) Nice gerekse okır, namâz kıılır eger şöyle yönelmiş okısa kim ma'ni (5) tefsîr ola namâzı dürüst olmaz. Pes öyle olıcağ cehd idüb (6) namâzda okıyacak deňlü gibi öğrenürse dađi tâ kim görklü okıya namâzın (7) fâsd itmeye ve az birledüğü Qur'ânı bir bilür kişiye diňlede eger yağlış varsa (8) öğrene ki az bilemekle kııla mihracların, medlerin, tecdîdlerin tırıcağ (9) yirlerini okıt öğrene namâzuğ girükalın şartların ve rükünlerin dađi gereği gibi (10) öğrenmek gerek öğrenmeden namaz kıılırsa yağlış kıılmadan hâli olmaz şartlarından (11) ya rükünlerinden birisün yirine getürmece namâzı dürüst olmaz. (12) Bilmezcin dimek 'özür olmaz. Zîrâ bir kişi Müselmânlık içinde olıcağ (13) elbet dini maşlahatına gereklü nesneleri öğrenmek vâcib olur.

39b

(1) 'Âlimler nedenlü iraqyirde olursa varub şorub öğrenmek (2) gerek. Katımızda dânişmendler yoğıdı öğrenmedük dimek 'özür olmaz. (3) Ba'zı 'âlimler işidmiş şol nesnelere kim zarüret dendür ya'ni (4) şol nesnelere dendür kim onsuz Müselmânlık tamam olmaz. Namâz gibi (5) zek'at gibi oruc gibi hac ve hükmleri gibi ve küfr söylemekten daği kişün (6) tâ'atin uyan yaramaz şıfatlardan şakınmak gibi bunlar Müselmânlık içinde (7) olan kişi öğrenmek farzdur. Eger öğrenmezse tâ'atin dâ'im fâsd (8) iderse ol tâ'at birle borc ödenmez, farz olan tâ'atleri (9) işlemeyeni nice 'azâb iderlerse aña daği ile 'azâb iderler; (10) ammâ kaçan ol öğrenmedüğü meşeleler ayruca meşelelerden olsa kim (11) anı degme kişi bilmese Müselmânlık erkânından daği olmasa anı (12) bilmemek de ma'zûr olur. Bilgil ki nice kişiler vardur kim (13) çok yıllar çalışur zahmet çeker namâz kıılır ammâ abdestinde

40a

(1) ya namâzuğ farzlarından birini yirine getürmedüğü için (2) namâzı kabul olmaz. Evet, kendüzini namâz kıılıрын şanur belki (3) çok erler vardur kim şakalı ağarınca 'avretler vardur kim (4) kıılar imân nedür ve abdestde namâzda farz olan nedür bilmez (5) ve dinine aşşı iden nedür ve ziyân iden nedür bilmez. Birinde öğrenmege (6) daği kaçd iylemez şöyle câhildür, göñlinde Allah korkusı (7) ve Allah muhabbeti olmaz, zîrâ bilmez bilmeyen ne korkularını severem (8) anuğ için Peyğamber Hâzreti şallallahu 'aleyhi veşşelem eytdi, "Teñri Te'âlâ- (9) dan ve benden artuğrak korkuñuz yoğdur" didi. Zîrâ Teñri Te'âlâ'nuğ

(10) ululuğun kim ki artuğ bilürse ol artuğ qorqar netekim Hax Te‘alâ (11) buyurmuşdur, “innemâ inşallah min ‘ibâdetü’l ‘âleme” ma‘nisi (12) budur ki, “Hax Te‘alâ ’dan qorquñuz illâ ‘âlimler qorqar. Zîrâ qorkmaq, (13) bilmek birle olur.” Ayet şerifinde işâret var ki her kişide kim

40b

(1) qorqu yoğdur ol kişi cähildür, küfr daği cehâledden olur. Pes din (2) ‘ilmin bilmek devlet sermâyesün sa‘âdet-i kîmyâsun bilmekdür qorqu (3) ve Hax Te‘alâ sevgüsü ‘ilmden kopar bilmeyende ne qorqu ne muhabbet olur. (4) Eger idersün önce ‘âlimler var kim Teğri Te‘alâ’dan qorkmaz zîrâ Teğri Te‘alâ (5) buyruğın tutmaz. Eger qorksa buyruğın tuta idi netekim bir dünyâ (6) beginden qorkan buyruğın şanmaz qorkub aña âşî olmaz eyderür ki (7) râst idersün ol kişi kim Hax Te‘alâ buyruğın tutmaz aña ‘âlim (8) dimezler zîrâ şeytândan çoğ ‘ilim almaya; ammâ Teğri Te‘alâ’ya âşî (9) olduğı için ‘ulemânün fâydası olmadı adı ‘âlimler defterinden böyleydi (10) şeytâna uyub Hax Hâzretinden qovuldu. Hâber de şöyle gelmişdür kim (11) vağta kim şeytâna la‘net oldı. Cebrâil, Mîkâil, İsrâfîl ağlarlar idi. (12) Hax Te‘alâ eytdi, “Niçün ağlarsız ?” eytdiler, “Ey pâdişâhımız senün (13) ‘azâbuñdan qorkaruz” eytdi, “Öyle idün kim benüm ‘azâbumdan emîn olmaz.”

41a

(1) İllâ ziyân işler İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm namâz kıluriken qorkudan (2) inçledüsi dört biñ âdeme degerdi. Dâvut Peyğamber ‘aleyhi’s-selâm (3) yüzün secdeye qoydı. Qırğ gün ağladı, qorkudan yüzün qaldurmadı, (4) gözi yaşında otlar bitti. Ebü Bekir Şiddîk rağıyallahü anh bir kuşcuğaz (5) gördi, “İmdi gaşki ben daği sencileyin bir kuşcuğaz mısum”didi. (6) ‘Ayşe rağıyallahü anh eytdi, “Keşke dünyâda yir olmasam, egilmesem” didi. (7) Bu nesneleri bunlar kemâl ‘âlimleri olduğı sebebden Teğri Te‘alâ qorqu-(8) sundan eytdiler. Pes bilgil ki ‘âlim qorkusıdır. Qorqu Teğri Te‘alâ (9) qullığına severdür; ammâ kişi qorkmağası bu degüldür kim (10) Teğri Te‘alâ’nuñ rağmetinden ümidden kesse Müselmân olan kişi Teğri Te‘alâ’nuñ (11) rağmetinden ümid kesmemek gerek bilgil ki tã‘atde ‘ibâdetde olan (12) kişinün ‘azâbdan qorkduğı ile rağmete ümid tuttuğı beraber (13) gerek; ammâ günâhkâr olan kişinün qorkusı artuğ gerek.

41b

(1) Ey ‘azîz bilgil ki ‘aklı olan kişiyile gerekdür ki, din ‘ilmin ögrene ‘ilmiyle (2) ‘amel ide, Hax Te‘alâ ’nuñ rağmetinden uma ve ‘azâbından emîn olmaya kıyâmet (3) günü gelmedin gözün açub ‘akıbetine olısar hâlini tedbîr kıla. Şeytân (4) ağvasuna uyub şeytâne’t tebâ’nuñ

fitnesüne düşüb yolun (5) azmitmeye onlardandır. Şol Qur‘ānla hədisle ‘amel itmeyin danışmendler kim ‘ālim (6) şüretinde haramiyelərdir ve Müslümānların malların yirler haram u cehle kimi (7) kədi olub reşütle ve haqları olmadığı yirden hayf idüb almaqla (8) kimi qassām adına olub yetim malın yiyüb ve Müslümānların mallarına ta‘ddilər (9) itmekle kimi begler, vezirler hizmetine düşüb bulduğu virüb düşürmekle (10) kimi zāhirin şüfi sūretine adını haq içinde şüfi çıxarmaqla şol (11) halde kim batin dünyadan yanə ve dünyā ‘izzeti taleb kılmaqla şöhrət afetine (12) mübtelā olmuşdur. Həlkə anə salih diyü i‘tikād idüb her nesne ki hədiyye (13) vechiyle götütürler evvel alur kimi kendüyi vā‘iz düzüb minberler üzerinde

42a

(1) fekeddi olub həlkə malın bir məqsüdi həlkə şaləha gəlməkligi (2) degül. Ey kəşki bu didüklerüm bəri Müslümānların ancaq mallarına ziyān (3) iderlerdi ki ne vakt ise olacaqdı; ammā kati müşkil bu kim onların (4) dinlerin ziyana virürler. Bununla ki oluru ‘ālim u şüfi ve vā‘iz həlkə (5) onların həline ve dünyāya hırş olub həlāl, haram buldukların cem‘ itdüklerine (6) bəqub ve kırmayub dillerinde gıybet ü mesāvī ve fuşş sözlər söyledüklerin (7) işidüb haram bi‘dat işlərə bulaşdukların görüb anlara mutāb‘at (8) qalurlar. Dinleri dəhi hərəbə vardır belki çoğı bunların bu həlkə Teğri Te‘ālā’nuğ (9) keremine mağrūr qalub münker işlərə yeltendi kendü dəhi zāl gümräh olub həlkə (10) dəhi azdur ‘aqlı olan gerek ki bunların şohbetinden kaçə ağılı yalanlardan (11) kaçar gibi bunları kendü ya dost tutmağa ki yirin kıyāmet gününde peşman (12) olmaya. Bundan sonra bilgil ki Peyğamber Həzreti şallallahu ‘aleyhi vesselem (13) buyurmuşdur kim, “Lā yemen ahdəküm həti yer kümüllah ve resüle ahibü ileyye mensü ehmahüm.”

42b

(1) ma‘ni laṭif budur kim sizden bir gözün imānı tamam olmaz Teğri Te‘ālā (2) sevgüsü sizün görklü göze girü kalan nesnelər sevgüsünden artuq (3) olmayınca Teğri Te‘ālā sevgüsü ve peyğamber sevgüsü ola vakt (4) artuq olur ki Teğri Te‘ālā kulluğun aḥiret işin dünyā ehli kulluğundan (5) dünyā işinden ilerü tuta. Mal turağından ötüri oğı, kızi (6) kaydından ötüri namāzdan, zek‘atından, tə‘atinden kılmaya taqşirlik (7) itmeye dünyā ziyānına rāzı olmaya aḥiret ziyānına rāzı olmaya. Pes (8) imdi Müslümān olub Teğri Te‘ālā’ya sözün diyen kişi kendüyi döğsin (9) görsün kim gönjlünde dünyā sevgüsü mi artuqdur Teğri Te‘ālā sevgüsü mi (10) artuqdur? Nice kişiler var kim namāzın qazaya koduğu için ya cemā‘ate (11) gəlməduğü için hiç güşşalanmaz; ammā bir aqçe yavī kılsa

bir kaç gün (12) malul olur. Pes bunun gibi kişi Teñri Te‘âlâ’ya dünyâdan, oğlumdan, kızumdan (13) artuğ severin dise sözünüñ fâydası hemen yalan söylemek olur.

43a

(1) Zîrâ bir kişi bir kişiyi sevse ‘alâmeti budur kim anuñ sözinden (2) tışarı olmaya. Eger bir kez sözün şayacak olursa sözün (3) didüğine kimse inanmaz. Pes bir kişi şol pâdişâhı kim kamu nesnesi (4) anuñ keremindedür dirliğinde her nefesde aña muhtacdur oldu. Kendü (5) sonra muhtaclığı dañi artuğ olan severin dañi buyruğın (6) tutmaya dâ‘im aña ‘aşılık iyleye, günâh ide dañi ol günâhından tizcek (7) dutub peş mân olub Teñri Te‘âlâ’ya yalvarub suçın dilemeye kıti (8) yalancı utanmaz kul olur. Pes bilgilki her kişikim Teñri Te‘âlâ’yı seve (9) dünyâñun kamu lezzetlerinden yiginür her kişinüñ kim gönli olmuş ola (10) anuñ içi dünyâ sevgüsüyle tolar, Teñri Te‘âlâ kullığına aña ağır gelür, (11) işlemez. Eger işlerse dañi zahmetle işler. Pes bu ‘abâd nekim Teñri Te‘âlâ (12) kullığıdur cân lezzetindedür. Her kişinüñ kim cânı dünyâ sevgüsüyle (13) tolmış ola anuñ cânı hayru olmuşdur Teñri Te‘âlâ kullığınuñ

43b

(1) tadın bulmaz netekim yiyecekten gıdâsıdur. Bir kişi kim şayru olsa (2) ne deñlü eyü yimek olursa tadın bulmaz yimege yiginür. Pes bir kişi (3) namâz kılsa ya ırak ‘ibâdet işlese dañi andan lezzet almasa ol (4) tã‘ati sevgüyle işlemese ağırlıqla inciltmekle işlese bilse ne kim ol kimsenüñ (5) gönlünde Hâk Te‘âlâ sevgüsü yoğdurur. Zîrâ kişi sevdiği kullığından (6) incinmez bilgil ki lezzet alır. Pes anuñ cânı şayru olmuşdur şeytâna (7) aldanmışdur dermân istesün almadın olurıncı kendüden gidersün. (8) Teñri Te‘âlâ Hâzretine varub odlu olacağın şansun dermân (9) aña oldur kim gönlini dünyâdan şav tutmağ ardınca ola günâhına tevbe (10) ide dâ‘im olasan öñüne getüre tã‘at ide. Bilgil ki Teñri Te‘âlâ (11) sevgüsü oldur kim evvel kişi bile kim Teñri Te‘âlâ Celle ve ‘alâ ne ululuğdur (12) dañi bu yirlerü gönülleri yaratmağda bu kamu yaradılmış nesneleri yaratmağda (13) kudreti ne miğdârdur. Bu kamu dünyânuñ pâdişâhı olan kişi berdüş

44a

(1) çıkıcağ olursa yirine koyamaz bir uzun kavinde çoğı olursa (2) ya bırakır nicenüñ bir azacuğı şanursa yirine getüremez dañi kamu yidüğü (3) ve geydüğü herkes nefes virdüğü, alduğı anuñ emriyle, küdretiler. (4) Kamu a‘zâsunuñ kuvvetleri sağlığı anuñ ‘inâyeti ve kudreti iledür. (5) Bir gün şu bulmasa ya bir gece olmasa ya birgün şu dökme az kalur ki (6) helâk olabir lahza nefes çıkmayıcak olursa olur. Pes bu nesneleri (7) öñüne birağub Hâk

Te‘ālâ ’nuñ ululuğundan kendü ve üzerine çok dürlü (8) ni‘metleri, keremleri olduğundan göñl lezzet almak Teñri Te‘ālâ sevgüsü-(9)sidür ve el-hāşıl Teñri Te‘ālâ sevgüsü Hâk Te‘ālâ ’nuñ azameti (10) kılları haqqında bî nihâyet ni‘metleri ve keremleri ve yaratduğı ‘acâyib (11) nesnelere ğayet diqqati ve kemâl kudreti ve ara virdügin bilmekle olur. (12) Hâk Te‘ālâ ’nuñ azametinin ve kılları haqqında kemâl görmen ve ni‘meti ve (13) yaratduğı nesnelere kudretin ve şana‘tın bilmegün tafşîl

44b

(1) çokdur pes tafşîlen bilüb dâ‘im ol nesnelere göñlüne, aqlına (2) arz etmek gerek Hâk Te‘ālâ sevgüsü kıya; ammâ mütekellimler eyderler kim, (3) “Bir kişi kendü cinsünden olmayanı sevmezdirler. Pes bunlar eyderler, (4) “Teñri Te‘ālâ kılların sever demek toğrı yol gösterir ve ‘inâyeti (5) ve rahmeti irişür demek olur. Kûl, Teñri Te‘ālâ’yı sever demek (6) Teñri Te‘ālâ’nuñ buyruğın tutar ‘āsî olub günâh işlemez demek (7) olur dirler. Andan sonra bilgil kim her kişiyi kim kendünün yaradılduğundan (8) hikmet nedür bilmesey ve bu a‘zâlar kim: eldür, ayakdur, gözdür, kulakdur, (9) niçün yaradılduğın bilmesey bunları hayırlı işe şarf itmez belki (10) kândeşer iş varsa aña şarf ider. Meşelâ şunun gibi kim dilini (11) Teñri Te‘ālâ kendüyi zıkr etmek için Kur‘ân okımağı için ‘ilm öğrenmek (12) için göñline gelen nesnelere dinine yarar ahiretde aşşı ider, (13) nesnelere söylemek için yaratılmışdur varur ol diliyle yalan söyler,

45a

(1) ğıybet-i müsavi ider ve koruculuk ve bühtân ider halka maşaralık (2) keleciler söyler gülişdürür ve nâhâk yire halkun hatırın yaçar. Pes ol (3) dili ki Hâk Te‘ālâ şevâb kazanmağı için yaratdı idi anuñıla günâh kazanur. (4) Gözin dağı anuñ için yaratmışdur kim anuñıla Kur‘ân u hadîs öğrene (5) din ‘ilmin hâşıl ide ve dini ve dünyâsı maşlahatine gerekli nesnelere (6) bağa dağı göñüllere ve yirlere bağa ve dağı bunların arasında yaratılmış (7) ‘acâyib nesnelere ay, güneş, yıldızlar gibi dürlü dürlü bulıdlardan (8) inen yağmurlar, karlar tolular gibi dağı dört yağadan esen esse şovuk (9) kıti öñül yıller gibi bu ‘acâyib, ğarâ‘yib nesnelere bağa dağı Hâk Te‘ālâ ’nuñ (10) ululuğın ve kemâl kudretin ve ‘ilmin bile aña göre Hâk Te‘ālâ ’ya ululıya (11) kıllık ve tâ‘at kıla bilgil ki kamu yaratılmış nesnelere kim görürsen (12) Hâk Te‘ālâ ’nuñ birliğine dâlelet itdüğünden ğayri her birisinde bir (13) maşşüş hikmet var her birihâl diliyle bir keleciler; ammâ bunlara

45b

(1) baķub bunlardan ‘ibret alan ba‘zı kelecisün anlayın Şol kişilerdür kim (2) dünyā arzusundan geķub tururlar. ‘İbādeti, tā‘ati çok itmekle göñüleri (3) gözün açub tururlar göñüllerinde din derdi ve ahiret ğuşşası yokdur. Şol kişiler kim ‘ömürlerin dünyā kulluķ bağlığında geķub tururlar. (4) Bularuñ bu göñüleri, gözi kör olub turur yaratılmış nesnelere baķub, (5) ‘ibret alub gözleri Őükrin yerine getürmezler yazılıcaķ hemen baķub (6) bunu anlarlar ki yimişler, otlar yetire yaz issi olur, kış olıcaķ Şovuk olur. (7) Kuluñ geyecek çok yiyecek bıraķmaķ gerek bu deñlü anlamaķ ğayvān cānavarlarda (8) dağı var. Pes her kişi kim yaratılmış nesnelere baķub anlardan ‘ibret alub (9) Hāķ Te‘ālā’nuñ ululuğın bilüb kulluķ ve ‘ibādet kılmasa belki baķduğı (10) nesnelere nefsine ğoş gelür nesnelere olıcaķ rağbet nefsine ğoş (11) gelmez nesne olıcaķ nefret itse anı yaradan pādiřāhuñ ‘azametin ü kemāl (12) sana‘tın anlamasa göz ni‘meti Őükrin yerine getürmüş olmaz küfrānu’l na‘me (13) olur, ğayvānlar mertebesinde olur, ādem Şüretinde yaratıldığından fayda olmaz.

46a

(1) Zīrā kiři ādem mertebesine ol vaķt irişür kim ‘ilmi istidlalisi (2) ola ya‘ni her nesneye ki baķar andan göñli anı yaradana intikāl ide andan (3) anuñ kemāl-i ‘ilmin ü kudretin anıya aña göre kulluķ itmek gerek ve ululmaķ (4) gerek. Anı fikr ide dağı her nesne kim işler anuñ ahirinde ziyān mı var aşşı mı (5) var? Fikr ide ğāzır lezzete, şadlığa mağrūr olub, aldanub bāķī (6) devletden ve lezzetden mağrūr olub, ulu ğuşşaya ve ‘azāba uğramağa (7) rāzı olmaya. Pes şunlar kim dünyā endişelerin göñüllerinden çıkardılar. (8) Eyü şıfatlarla göñüllerin bize diler anlaruñ göñli gözi açıldıher bir (9) mevcūddan Hāķ Te‘ālā’nuñ bir dürlü kemālın anladılar. Zīrā bildüñ ki her (10) mevcūd ğāl diliyle bir dürlü kelecı söyler ‘ibret ü fikret ehli anı anlar (11) ğāfil kiři her birinden baķub kendü nefsi ğazzın olur; ancak pes her kiři kim (12) baķmadan naşşibi dünyā lezzetin alub öñine hevā ü hevese düşüb (13) le‘b ü lehü itmek yimeķ, iķmek baķālet ardınca olmaķ olsa ķande

46b

(1) ğarām nesne varsa aña baķsa gözi dağı anuñ ‘azābına sebep olur. (2) Kulağın dağı Teñri Te‘ālā anuñ iķin yaratmışdur kim anuñıla Kır‘ān u ğadīs (3) diñleye, naşşihat işide, ‘ilm öğrene; ammā beğenmezlikle varub ol kulağla (4) naşşihat ü Kırān diñlemez ve dinine, ahiretine aşşı ider nesnelere diñlemez. (5) Belki ķande çalgular varsa ve ķande ğıybet ve mesāvī söylerlerse (6) diñler. Pes kullığı dağı ğünāhına ve ‘azābına sebep olur ve

kalın a'zaları (7) dağı bunlara kıyas anla. Pes her kişi kim bu a'zalarıçün yaradıldı. (8) Andan ğāfil ola Hağ Te'ālā kulluğına şarf itmez zīrā işlemek bilmekden (9) şonra olur, ekser bilen kişiler bildüĝin işlemez, bilmeyen ĥod nice işlese (10) münāsebet düşmekle aşıl mağşud olan kaldı ki evvel namāz aĥvālin (11) bildürmekdür şimden ĝirü ana geledüm; ammā ol namāzuĝ şartların bildürelüm. (12) Bilgil ki namāzuĝ şartları altıdur şart ana dirler kim, "namāza başlamadın (13) anları yirine ĝetürmek vācib ola eğer ol şartların birisi yirine

47a

(1) gelmezse namāz dürüst olmaya." Pes bilgil ki ol altı şartın birisi (2) cenābetden ĝusl itmekdür dağı 'avret ĥayzından ya'ni ton ĝörmekden (3) irtelene ya oğlan toğurub loĥušalıđdan irtelense ĝusl itmekden ya'ni yıkanmağdan (4) ve abdesti olmayan kiři abdest almakdan eđer yıkanmağ isteyen (5) abdest almak isteyen řuya kādır olmasa teyemmüm itmekdür. Kādır (6) olınca birisi řuya dağı ĝevdesünde ya ĝeydüĝinde ya namāz kılduğı (7) yirde murdār nesne olsa ĝidermekdür. Birisi dağı 'avret olan yirini (8) örtmekdür. Birisi dağı kıbleye yönelmekdür. Birisi dağı her namāzı vakti (9) içinde kılmadıdır. Altıncısı tekbîrel-iftitāĥdur birisi namāz kılmadı (10) tırıcak niyyet itmekdür; ammā bu altı nesne biraz tafşil idüb bildürmek (11) ĝerek. Bilgil ki ĝusülde farz olan burnına řu virmekdür. Aradan (12) řu içerü ĝidüb burnı içinde kılları dibin oludınca dağı ağzına (13) řu virüb boğazına ĝarđara virmekdür. Andan şonra mecmū'ı ĝevdesüne

47b

(1) şuyı akıtmağdır; ammā oruc olıcak boğazına ĝarđara virmeye burnına (2) nefesiyle şuyı yukaru çekmeye zīrā řāyed ağzından ya burnından içerüm i'desine (3) şonra oruç şanşa pes orucdan yıkanmağ isteyicek ĝice irte olmadan (4) ağzına, burnına şu vire mübālĝa ĝarđara vire dağı yata řabāĥ olduğdan (5) şonra ĝirü kalan ĝevdesün yuya; ammā ĝice böyle itmeyüb irteye kaldı ise (6) ağzına şu vere, ĝarđara itmeye belki avurdın şuyla tıdura ağzında (7) çalkalaya ĝirü döke burnına şu vire. Nefesiyle yukaru çekmeye bu kadarla (8) arca olur namāzın kıla; amma aĥřam yanılıcak boğazına ĝarđara vere, burnına (9) şu vire yukaru çeke ihtiyāt için andan namāz kıla şonra arsız (10) olan kişi yıkanmağdan kıti ihtiyāt itmek ĝerek. Tā kim ĝevdesünde su dökme (11) yir kalmaya zīrā bir zerrece şu dökmedük yir kalursa arıca olmaz andan şonra (12) şuyı eliyle dürtse şol kadar çok koyması kim şu bedeni üzerine ağa (13) ne abdesti dürüst olur ve ne yıkanadığı dürüst olur andan şonra

48a

(1) abdest aluriken ya yıkanuriken gözlerin katı yummaya kim kiprikleri (2) dibine şu irişse ‘avretlerün saçı örülmüş olsa dibine şu geçse (3) arıca olur, saçın çözmek lazım olmaz. Bilgil ki gusulde sünnet (4) olan evvel elin yuyub tahâret alub abdest almağdur andan gevdesüne (5) arsuz nesne bulaşmış olsa yumağdur andan şonra mecmû‘ı gevdesüne (6) şuyı üç kez akıtmağdur zîrâ birkez yumağ farzdandur, üç kez yumağ (7) sünnetdür andan şonra kişi neyle yıkağmak vâcib oluranı bildürelüm (8) bilgil ki kaçan kişinin menâsi gelse ya‘ni şol şu kim oğlan (9) andan olur gelüb sidik yolında tışarı çıksa nesne görüb, (10) imrenüb ya gönlinde nesne taşavvür itmekle yıkanmağ vâcib (11) olur zîrâ şuyı şehvetle gelmiş olur; ammâ olur ki kişi (12) nesneye imrenüb ya ‘avretiyle oynariken ya şu dökdükden şonra (13) aqça şu çıkar gelür ol şu gelmeklikle âdemün altı üst olmaz.

48b

(1) Pes anuğ gibi şu gelmek birle yakınmağ vâcib olmazandan şonra er (2) adamuğ altı ‘avrete ya oğlana şol sünnet itdükleri yire degin girse (3) ikisine bile yıkanmağ vâcib olur. Egerçi şuyı daği geldiye; ammâ (4) âdemden artuğa olsa şuyı gelmeyince yıkanmağ vâcib olmaz. Andan (5) girü uyusa döşeginde ol şuyı bolsa yıkanmağ vâcib olur. (6) Eger düşi azduğın daği anmazsa İmâm Ebü Yüsuf katında düşi (7) azduğın anmayıcak yıkanmağ lazım olmaz. Kaçan ‘avret düşi (8) azduğın bilse; ammâ ol şuyı bolsa yıkanmağ vâcibdür. Minyetü’l-Meşallî’de (9) eydür, “Yıkanmağ İmâm Muhammed mezhebinde vâcibdür” Hülâşatü’l- Fetāvî’de (10) eydür, “‘Avret kişi düş uzub döşeginde ol şuyı bulmayıcak (11) şuyı geldiği tadın anarsa vâcibdür dimiş hic hilâf (12) anmamış Kudürî’nün “Zâhidî Şerhi’nde, “Fetvâ vâcib olmamağ (13) üzerinedür.” dir. Mevlânâ Hüsrev ve daği Dürr-i Ğurer’inde aşih budur dimiş;

49a

(1) ammâ er âdem düş azduğın anrsa ol bolsa ‘ulemānuğ cem‘îsi (2) katında yıkanmağ vâcib olmaz. Andan şonra kaçan ‘avret hayzından (3) irtelense ya oğlan toğurub loğüşalığdan irtelense yıkanmağ (4) vâcibdür. Namâz kıлмаğa yaramağı için bilgil ki ton görmegün azacuğın (5) üç gün üç gicedür çoğı on gün on gicedür üç gündür az görse (6) on günden çok görse ol nesne ton görmek olmaz. Pes namâzın (7) kıla orucın tuta, eriyle yata tura ammâ nesne gördükce abdest (8) ala. Namâz kıлмаğı için eger ‘âdeti olursa ton görmekte ‘âdetinden (9) artuğ gördüğü eger on günde geçerse arlık hükminde olur; ammâ

(10) eger ‘âdetinden artarsa ol ton gördüğü hesâblayacak ol ‘âdetinde (11) artuğ on günden geçmese on gün içinde gördüğü ton görmek (12) hükminde olur yüklü ‘avret gördüğü nesne toğuruncıya degin ton (13) görmek olmaz. Nesne gördükçe abdest alub namâzın kılub ve orucın

49b

(1) daği tutmak gerekton gören ve oğlan toğuran ‘avret arsızlığında (2) namâz kılmaya ve oruc tutmaya ammâ arınıcak orucını gününe gün ödeye (3) namâzın ödemeye oğlan toğuran daği kırk gün arsız olur oruc (4) tutmağa, namâz kılmaya, eriyle yatub turmağa yaramaz olur; ammâ ‘âdeti (5) olursa ‘âdetinden artuğ gördüğü arluğ olur eger kırk gününde (6) aşırta eger ‘âdetinden artuğ gördüğü oğlan toğurduğundan (7) hesâblayacuy kırk günden aşarsa girü ol daği arsızlık olur. (8) Bilgil ki ton görse ve oğlan toğuran kara ve şaru bulanuk nesnelere kim (9) görür kâmusı arsızlıktur; ammâ eger ak nesne görürse arınmış olur. (10) Andan sonra bilgil ki arsız olan ve ton gören oğlan toğuran yıkanmağdan (11) öndin Qur‘ân okımak, muşhaf tutmak, mescide girmek harâmdur; ammâ (12) du‘âlar, tesbîhler ve şalavât u istiğfâr itmek dürüstdür. (13) bilgil ki bunlar Qur‘ân okımak şahîh budur ki ayetden eksük olursa

50a

(1) daği dürüst degüldür; ammâ Qur‘ân’dan ba‘zı kelime ya ba‘zı ayeti Qur‘ân (2) kaşdına okımasalar meşelâ yimek evvelinde “bismillahırrahmanırrahîm” dimek, (3) sonunda “Elhamdülillah rabbi’l-‘âlemîn” dimek gibi dürüstdür, Qur‘ân heceleme (4) daği dürüstdür. Eger oğlanuğlara Qur‘ân öğreden ‘avret ton görse (5) İmâm Qurhî katında kelime kelime öğrede iki kelime bir yirden oluştura (6) söylemeye her iki kelimenün arasına kese andan sonra yirden daği öğrede (7) Muhtâramez mezheb budur ve eger hâletde ‘avret secde ayetin işitse (8) secde itmek vâcib olmaz. Ton gören ‘avret hemen ton gördüğü (9) vaktinde, “Elhammdülillah ‘alî küllihâl ve estağfirullah men küllizanbet” dise (10) Teğri Te‘âlâ çok sevâb vire daği çok günâhın yarlığıya (11) ve daği namâz vaktlerinde abdest alub namâzlığısı üzerine (12) oturub tahlîl ü tesbîh, tahmîd itmek ya‘ni” subhânallah (13) ve elhamdülillah ve lâ ilahe illallah vâllahü ekber” dimek daği “istiğfâr

50b

(1) Allahüllezi lâ ilahe illa hüve el-hayyü’l-kayyüm vessâla tevbete” dimek daği (2) şalavât virmek ve el-hâşıl du‘âlara meşğül olmağ nice du‘â olursa (3) olsun namâz kılicağ vakt kadar sevgülüdür. Şahâbeden, “Ba‘zı her ‘avret (4) böyle it aña namâz sevâbı yazılır” didi.

Bundan sonra abdesti bildürelüm (5) ammâ bilgil ki kişi şu dökmekle varıcağ edeb budur kim kıbleye karşı ya kıbleye (6) arkasın dönüb oturmaya daği güneşe aya karşı dönüb oturmaya. (7) Eger geniş ile günün ya ayuñ ortasında bir hâl olursa kırmaz daği bilgil ki (8) şu dökdükden sonra taşlaya ağac ile ya bez pāresiyle baħs ya sidik (9) bulaşan silmek gerek ardınca; ammâ sağ ile silmekden şaķınmağ gerek (10) şol eliyle silmek gerek eger şöyle silerse kim nice bulaşan yirde bir (11) dirhem kadar hiç kalmaya ardınca olur. Tahāret yirine gelür; ammâ sünnet terk (12) itmiş olur. Zīrā sildükden sonra yumak sünnetdür; ammâ yürüriken daği (13) şol eliyle yumak gerek şehādet barmağla baş barmağın tokundurmaya

51a

(1) ve daği buyururiken baħis çıkan yiri koyı virmek gerek tā kim aralarında baħis (2) kalmaya. Yüzünden baħsün koķısı eşerin kendünce yumak gerek; ammâ yüzünün (3) şuyı kıati varmamak gerek tāki şıçrayub bedene ya kaftanına döküb (4) murdār olmaya daği evvelinde şu virüb ve eliyle sürtüb çevre yaña (5) bulaşdurmak gerek çoķşu dökmege muhtaç olub isrāfa (6) müveyide olmaya. Pes ol şuyı baħis çıkan yire dökmek sürtmek (7) gerek tā ki baħis gidüb arıca olınca andan sonra daği böylece (8) şu döküb odun sürmek gerek ki çevre yañına bulaşan daği (9) örnekte; ammâ oruc gününde tahārat idüb baħis çıkan yiri koy (10) virmemek gerek ta buyururiken iđer şu döküb oruc şınmaya bilgil ki kendüzün (11) diyü sürmek gerek. Zīrā şayed şu içerü gidüb oruc şınma. (12) Pes oruc gününde evden taşla ya bezle silinmek gerek kim sehl (13) nesne kıala birkaç kez şuyı yunıcağ gide; ammâ yuduğtan sonra

51b

(1) bir kez bez ile silinmek gerek tā kim arasında şucuğaz kıalub anu tırıcağ (2) içerü gidüb oruç şınmaya daği oruç gününde şuya girecek şaķınmağ (3) gerek kim altından yabranında şu görüb oruç şınmaya daği bilgil ki kişi (4) şu dōkecek ol tahārat itmeden önden hayli zamān tırub gerek kim abdest alduğtan sonra şucuğaz çıkub abdesti şamlu öksürdür. (5) Birkaç kere ayağın yire kıalkmak tā şucuğaz kıaldıysa kıa gide tāki şaķınmağ (5) gerek kim abdest alduğdan sonra şucuğaz çıkub abdesti şamlu (7) olmaya tahāretten fāriğ olub abdest almalı olıcağ niyyet ide (8) niyyet itmek budur kim, “Niyyet itdüm ki abdest almam arıca olub (9) namāz kıılmağa lāyık olam” diyü. Eger bu nesne diliyle dimeyüb göñlinden (10) geçürürse daği dürüstdür. Andan sonra “bismillaħir-rahmanirrahim velħamdülillah (11) ‘alī dinü’l-İslām” diyüb yaħod “bismillaħir-

rahmanirrahim” diyüb alın sonra üç kez ağzına (12) yumağa başlaya iki bileğine degin üç kez yuya andan sonra üç kez ağzına (13) şu vire ve misvākla dişleri dibin barmağla süre burnuna daği

52a

(1) üç kez şu vire andan sonra üç kez yüzün yuya yüdügleri saç (2) dibinden egün altından degin ve kulağ yumaşığından kulağ yumuşığına degindir. (3) Andan evvel sağ kolunu ve sonra sol kolunu dirsekleri birle üçer kez (4) yuya. Andan başına kelleyü mesh vire zīrā kelle mesh virmekle sünnetdür; (5) ammā farz olan başın dört başından bir başına mesh virdükden (6) eger andan eksük olursa abdesti dürüst olmaz; başına mesh virdükden (7) sonra ol bile kulağların daği mesh iyleye ve andan boynuna meshide. (8) Andan sonra evvel sağ ayağına ve sonra sol ayağın tobuğları birle (9) üçer kez yuya daği bilgil ki yüzün yuyacak iki alnuğ barmağların iki (10) altından şaklı aralığına şoğa ucundan yağa şıyra bir kaç kere iki barmağların (11) daği alın yüregün biri biri aralığına kıoya sürte ayağın yüregün daği (12) sol elinüñ serçe barmağın sağ ayağınun serçe barmağı arasına (13) şoğa aşagudan yukaru şıyıra girükalan barmağları arasın daği bu dizine

52b

(1) ide sol ayağınun serçe barmağına varınca Mevlā Mağsur, “Dördünde (2) ve andan gayrı nice yerde daği helällik ve ol ayak barmağları arasında (3) helällik üçer kez yündükden şonradur” dimiş; ammā bilgil ki sağ barmağınun (4) tırnağı uzayub büklüb barmağ üzertine yapışkan olur ile olsa (5) arasına şu geçmez. Kişi anı anlamaz arasına şu geçti şanur abdesti (6) tamam olmaz abdestsüz namāz kıılır. Pes dir kişi nefes örtmeyüb (7) eksüksüz yoklayub kesmek gerek. Tā kim nesne lazım olmaya huşuşā (8) iç idün kim kişi kıati şakınmak gerek zīrā idün içinde artuğ bu gelür (9) andan sonra bilgil ki abdest farz olan bozmağdur bozulursa (10) dirler yukaruda bildürdün ve iki kıolları dirsekleri birle yumağdur (11) ve başun dört başından bir başına meshitmekdür ve iki ayakları (12) tobuğları birle yumağdur ve bu dört nesneden eger biraz eksük bırakılırsa (13) farz yirine gelmez abdesti dürüst olmaz ya’ni kişi abdest almakda

53a

(1) yıkanmakda iken ihtiyāt itmez şuyı yüzi ve kıolı ve ayağı üzerine (2) döküb akıtımaz kim iyne yire değlü hemen eliyle dürter. Pes ne abdesti (3) dürüst olur ve ne yıkanub arıca olur. Namāzı tã’ati dürüst olmaz (4) hatun kişilerinün hod çoğın başlarınınun dört başından bir başına (5) itmez zīrā tiz gibi olur tiz gibinün bağı baş açmağa kıomaz. Pes başun (6) dört

başında bir başına mesh idemez, abdesti olmaz namāzı daḥi (7) dürüst olmaz. Hülāşa'da eyder, “Bir kişi kaşla abdestsüz namāz kılsa (8) kâfir olur; ammā bilgil ki abdest de bu zıkr olan derdüñ ğayri (9) kimi sünnet kimi müsteḥabdur ve daḥi abdest alın kişiye edeb budur ki (10) abdest aluriken dünyā kelimecisi söylemeye ve mani‘ olmayıcağ kıbleye karşı (11) oturub abdest ala ve her bir ‘uvzün yüriken eşhedü enne lâ ilahe ilallah (12) vaḥde lâ şerike leh ve eşhedü enne Muḥammed'en ‘abdu ve resüle” diye. Abdest (13) alduğdan sonra kıbleye karşı tura girü üç kere “eşhedü enne lâ ilahe illallah

53b

(1) vaḥdehu lâ şerike leh ve eşhedü enne Muḥammed'en ‘abdu ve resüle” diye bundan sonra (2) “Allahümme ec‘alinā meni't-tevvābîn ve ec‘alinā meni't-tettahirîn sübhāneke Allah-ümme (3) ve biḥamdik inne lâ ilāhe illā ente estagfiruke ve etübü'l-ileyke” dirse sevābı (4) daḥi çokdur ve andan sonra bir kez ya üç kez “innā enzelnā” süresün okırsa (5) daḥi yigrekdür ve bundan sonra on kez şalavāt getürmek ziyāde eyüdür. Bilgil ki (6) bunların her birinün fazīleti hakkında ve ḥadīs-i şerīfleri vardur lakin tavīl (7) olsun diyü getürmekden; ammā namāzın ol altı şartından birisi (8) kendüyi ve geydüğini ve namāz kıldığı yiri murdardan arıtmak idi anı (9) bildürelüm evvel bilgil ki şol murdār nesne kim adamın gevdesüne (10) ya geydüğine ya namāz kıldığı yire ve geyecek namāz dürüst olmaz iki dürlüdür (11) bir nesne ğalizdür bir nesne hafif dirler. Ol ğaliz ve didükleri murdār (12) nesne ya kuvveti ya şu kadar kavisi, bahsi gibi ya şıgır ya at (13) ya eşek ya deve bahsi gibi ya ördek ya kaz ya tavuk bahsi gibi.

54a

(1) şovuk olan âdem sidügi gibi süci gibi ya kân gibi ammā cigerden, (2) bağırdan çıkan kân ya tamar içinde et arasında kalan kân kim boğazlayacak (3) gitmez, kalur. Murdār degül eger bu ğaliz didükleri murdār nesnenün (4) kökusunda bir dirhem katreden artuk şüğünden âdem ayası (5) kadreden artuk namāz kılan kişinün gevdesine ya geydüğine ya ayığın (6) koyıcağ ya yüzün koyıcağ yire degse namāzı dürüst olmaz. (7) Eger eksük degse geydirmeyüb anuñıla kılsa namāzı namāzı dürüst olmaz; (8) ammā mekrüh olur zīrā ḥata da ider. Kişi kendüde dirhem kadar (9) ya daḥi eksük bahis var didüğün namāzı kılmağ mekrühdur. (10) Ol hafif didükleri murdār nesne daḥi ya koyudur ya şu kadar kavti (11) olan eti yinmez kuşlar bahsi gibi zīrā eti yinür kuşlar bahsi arıdur. (12) Tavuğdan dan, kazdan, ördekden artuğı şovuk olan eti yinür cānavarlar (13) sidügi gibi eger bu hafif didükleri murdār nesneden namāz kılanın

54b

(1) gevdesüne ya geydüğine şol kadar degse ki bir degin yirün üzerini ve anı (2) bir qarış olsa namāzı dürüst olmaz. Bir qarışdan eksük olsa (3) namāzı dürüst olur; ammā lāyık budur ki degin murdār ğalīz olsun, (4) hafif olsun, miqdar az olursa daği bunıla İmām A‘zam’dan (5) rahmetullah ‘aleyh rivāyet olındı ki kaftānına bir tamlā kān degdi (6) idi yudı. Bilgil ki murdār nesne kişinün geydüğine degse (7) üç kez yumağ gerek her bir kez yuduğça kuvveti yetdüğü kadar sıkmağ (8) gerek. Eger bulaşan nesnenün rengi olsa üç kez yumağla rengi (9) gitmese arıca olur; ammā göñli dolanmazsa yidi kez yuyub (10) sıkmağ gerek; ammā murdār degin nesne saķınmağ fāyil nesne olsa (11) üç kez yuyub her birinün arasında tamlası kesilince komağ gerek (12) pak ola; ammā ol altı şartün birisi daği kişi ‘avret olan yirin (13) örtmek idi. Anı bildürelüm bilgil ki er adamun ‘avreti didükleri

55a

(1) yiri göbegi altından dizi altına degindür. Halāyıkun ‘avreti didükleri (2) yiri dizleri altından incikleri altına degindür. Azā ‘avretün (3) ‘avreti didükleri yiri yüzünden avucı içinden ve ayağından (4) ayruğ yiridür. Ebū Hanīfe’nün bir sözünce ayağı daği ‘avretdür. (5) Pes ‘avretlerün elleri üzeri görünse ve Ebū Hanīfe’nün bir söz -(6) ince ayakları daği görünse namāz kıuriken namāzı dürüst olmaz; (7) ammā bir sözünce ayakları ‘avret degüldür görünmekle namāzı bātil olmaz. (8) Bilgil ki bu ‘avret olan yirlerden bir ‘uzuvun dört başında (9) bir başına kadar namāz kıuriken açılrsa bir ayet Kur‘ān okıyıcak deñlü (10) açuğ dursa namāzı dürüst olmaz. Eger çeke kimse görmez yir (11) olub kara gökçe de daği olursa ‘uzuv didüğimiz önceki gibi (12) ya uyluğı gibi ya karnı gibi ya kolu gibi ya arkası gibidür. ‘Avretlerün (13) başından aşığa şarkān şağ daği ‘avretdür. Eger dört başından

55b

(1) bir baħşı görünse namāzı dürüst olmaz; ammā ol altı şartun birisi (2) daği kıbleye yönelmek idi. Anı bildürelüm Mevlānā Kuṭıbidīn, muḳaddime-(3) sinde eyder, “Namāzun girü kalan şartların ri‘āyet itmekden kıbleye yöneli (4) bilmek müşkildür. Kişi şöyle yönelmek gerek kim yüzini toğrısından (5) bir haṭ cekseler toş toğrı vara Ka‘benün harāmına uğraya. Eger uğrarsa (6) namāzı dürüst olmazdur.” Bundan sonra bilgil ki bir kişi bir yire varsa (7) anda kıble bilinmese ol yirün kavmine şormağ gerek eger şorıcak bulunmazsa (8) fikr idüb göñli kankı yaña dolanursa ol yaña kılmağ gerek. Eger göñül (9) dolandugı yire kılsa sonra bilse kim yanlış kılmış namāzın döndürmeye. (10) Eger şayru

olsa kıbleden yaña döndericek âdem bulmasa kınkı yaña yöneli (11) bulursa kıla. Eger kıbleden dönüb kıлмаğa düşünmeden kırkarsa düşünmede (12) yaña döne kıla; ammā ol altı şartıñ birisi dañi namāzı kıatı içinde (13) kıлмаğdur. Pes öyle alıcak vaktleri bilmek gerek zırā vakti

56a

(1) içinde kılmayıcak namāz dürüst olmaz. Meger vakt çıkkıdan sonra (2) kızaya niyyet ide dürüst ola; ammā vaktleri biz zıkr itmedük. (3) Tafşıl isteyüb ve namāzı vakti içinde kıla bilmek deñlü ağızdan (4) işidüb öğrenme usanarak olduğından ötüri ammā bilgil ki bir kışı (5) öyle namāzı çıkkadığıni bilmese niyyet itdüm bugüñki öyle namāzıñ farzına (6) kıлмаğa diyüb kılsa eger vakt çıkmamış olursa vakt namāzı (7) olur eger vakt çıkmış olursa ol vaktüñ kızası yirine (8) тұrur; ammā ol namāzıñ şartlarıñ altıncısı niyyet itmek idi. (9) Bildürelüm bilgil ki niyyet itmek budur ki kışı kılduğı namāzı (10) ne vakt namāzıdur. Göñli birle bilüb kıлмаğa kışd iyleye bir kılduğında (11) vakt namāzı didüğine kızasıya kızaya kıalmış namāz didüğine göñliyle (12) kışd itmek gerek. Eger diliyle dirse dañi yigdür. Pes diliyle diyecek (13) eger farz namāz kılursa niyyet itdüm işbu orta vaktinüñ farzına

56b

(1) namāzın ya öyle vaktinüñ farzına namāzın kıлмаğa diye girü kıalan vaktlerde dañi (2) buña göre niyyet ide kaç rek‘at didügin dimek hācet degül. Eger farzlarda, (3) sünnetlerde, kızaya kıalmış namāzlarda her namāz ki kıılır kaç rek‘at iddüğine (4) bile niyyet iderse dañi yigdür; ammā şart degül. Eger sünnetler ya nāfileler kılursa (5) niyyet itdüm namāz kıлмаğa dirse yeter; ammā evveli budur ki niyyet itdüm işbu irte (6) sünnetin ya öyle sünnetinin ya ikindi ya aħşam ya yatsu sünnetinin kıлмаğa diye (7) eger vitir kılursa niyyet itdüm vitir namāzın kıлмаğa diye eger terāvīh kılursa (8) niyyet itdüm terāvīh namāzın kıлмаğa diye. Eger cenāze namāzın kılursa er âdem (9) olursa er âdem niyyet ide ve ‘avretolursa ‘avret niyyet ide, (10) bālig olmamış oğlan ve bāliga olmamış kıız olursa aña niyyet ide, (11) meşelā niyyet itdüm cenāze namāzın kıлмаğa Tenrı Te‘ālā için du‘ā itmege işbu (12) er âdem ölüsü için yahod ‘avret ölüsü için ya er oğlanuç ya kıızcuğaz (13) ölüsü için diye eger neydügin bilmezse niyyet itdüm cenāze namāzın kıлмаğa.

57a

(1) Tenrı Te‘ālā için ve du‘ā itmege ve işbu ölü için diye; ammā bilgil ki (2) eger vakt namāzdan ve eger ğayrı namāzdan ve cenāze namāzından her namāz ki (3) kıılır eger

imāma uyarsa imāma uyduğuna daği niyyet itmek şartdur. (4) Pes eger şabāh namāzında imāma uya dise niyyet itdüm işbuirte (5) vaqtinüñ farzına namāzın kılmağa imāma uyuban diye girü kalan namāzlarda (6) daği bu dizine niyyet ide eger imāma uyduğuna niyyet itmese namāzı (7) dürüst olmaz. Eger kendü imām olursaimām olduğuna daği niyyet (8) ide. Eger öyle namāzın kılursa niyyet itdüm işbu öyle vaqtinüñ farzına (9) namāzı kılmağa imām oluban uyanlara girü kalan namāzlarda daği buña (10) göre niyyet ide. Eger imām olduğuna niyyet itmezse daği uyanlaruñ (11) namāzı dürst olur; ammā sevgülü budur kim niyyet ide imāma uyanlara (12) ‘avret olsa imām ol ‘avret matlağına niyyet itmediyse ol (13) uyan ‘avretün namāzı dürüst olmaz. Eger kazaya kalmış namāz kılursa

57b

(1) kazaya kalmış namāz didüğine kanķı vaqt kazası didüğine bile niyyet ide (2) meşelā niyyet itdüm irte vaqtinüñ kazasın kılmağa ya öyle vaqtinüñ (3) kazasın kılmağa; ammā kazaya kalmış namāzıları çoķolursa (4) kim dağış bilmeye. Meşelā irte namāzı kaç vaqt kazaya kalmışdur (5) bilmeye ya ikindü namāzı kaç vaqt kazaya kalmışdur bilmeye ulı budur ki (6) her vaqtün kazasın kıluriken olana ya aħrine niyyet ide irte namāzı (7) kazaların kıluriken eyde kim niyyet itdüm kazaya kalmış irte namāzlarınuñ (8) evvelin kılmağa yaħod ide aħirin kılmağa girü kalan kazalara daği böyle ide. (9) Zīrā kādı fetāvāsında böyle dimişdür; ammā bilgil ki kişi namāz (10) kılmağa niyyet idecek elin bağlamazdan öñdin namāz kılmağa elin qaldur daği (11) vaqt niyyet itmek gerek; ammā eger unudan çıkduğı vaqt ya abdest (12) oluriken namāz kılmağa niyyet itdiyse gelüriken niyyet itmeyüb niyyet birle (13) kılursa daği dürüstdür; ammā niyyet itdüğüyle namāza el bağladuğı

58a

(1) ortasında dünyā işin işlediyse ya dünyā kelimecisün söylediyse (2) ol ittügi niyyet bozultur tekraruña niyyet gerekdür; ammā şaħīh (3) budur ki elin bağladuğdan sonra niyyet itmek dürüst degül. Ba‘zılar katında (4) “şübhāneke” okıyınca degin dürüstdür; ammā bilgil ki ihtiyāt ve (5) şaħīh budur ki ol bağladuğdan sonra bilse kim niyyet itmemiş diliyle; (6) ammā gönli iraq yirde imiş elin şala anlayın niyyet ide. Bundan sonra (7) bilgil ki namāz kılmağa niyyet iden kişi kibleye yöneldüğine daği niyyet itmek (8) yigdür. Zīrā ba‘zılar katında aña daği niyyet itmek şartdur gerçi kim ‘ulemānuñ (9) çoğı katında şart degülse de pes kibleye yöneldüğine bile niyyet idecek. (10) Eger öyle namāzına niyyet iderse niyyet itdüm işbu öyle vaqtinüñ farzına (11) namāzın kılmağa yönelüben diye. Girü kalan vaqt

namāzlarında bu düzüne (12) niyyet ide; ammā namāzuñ şartların bildürdügimizden sonra namāzuñ (13) içindeki rükünleri, vāciblerin, niyyetlerin, müsteḥabların bildürelüm.

58b

(1) Bilgil ki namāzuñ şartlarından birisi ya içinde ki rükünlerden birisi terk (2) olursa namāz dürüst olmaz. Zīrā şart ve rükün didüğümüz namāzuñ (3) farzlarıdır. Farz terk oluna namāz bāṭıl eger namāzuñ vāciblerinden (4) birini kaşdla terk itse namāzı bāṭıl olmaz; ammā kaşd olur kendü (5) günāhkār olur eger unudub terk itse selām virdükden sonra iki (6) kez secdeye varub kalkub, oturub taḥīyyāt okıyub selām (7) virse gerek tā kim ol eksük yirine gele namāzı nākş olmaya secdeye (8) secde-i sehv diyeler. Eger namāzuñ sünnetlerin terk itse namāzı bāṭıl (9) olmaza; ammāsevābı nākş olur. Eger kaşdla terk itse namāzı bāṭıl (10) şelāmet ola şafā‘atinde maḥrūm olmağlağa müsteḥab olur. (11) Eger müsteḥab terk iylese üzerine nesne lazım olmaz; ammā işlese (12) şevābı ziyāde olur. Pes dinde ihtiyātı olan mü‘minler layık (13) budur kim namāzuñ müteḥab olanların daḥi terk itmeye bu kande kim

59a

(1) vācib ya sünnet terk iyleye. Pes bilgil ki namāzuñ rükünleri (2) altıdır. Evvelgisi namāzuñ evvelin elin bağlariken Allah ekber dimekdür (3) ikincisi aru durmağdur, üçüncüsü aru tıruriken Kur‘ān okımağdur (4) dördüncüsü rükū‘ varmağdur, bişincisi secde iylemekdür, altıncısı (5) namāzuñ aḥrinde oturmağdur. Taḥīyyātı ‘abdu ve resülele degin okıyacak. (6) Deḡlü bu altıdan daḥi ḡayrı bir farz İmām Hanīfi katında namāzın (7) tamam olduğundan sonra namāzdan kendü dilegiyle çıkağdur. Pes bir kişi (8) namāzun aḥrinde ‘abdu ve yesülele degin okıyacak deḡlü otursa (9) daḥi ekserde abdesti şansa ya gün toḡsa namāzı tamam olmaz. İmām (10) Ebū Hanīfe katında zīrā namāzdan kendü dilegiyle çıkağdı; ammā İmām (11) Ebū Yūsuf ve İmām Muḥammed katında raḥimallah (12) farz daḥi İmām Yūsuf katında daḥi Şāfi‘ ve İmām Māliki ve İmām (13) Aḥmed katında raḥimallah rükū‘ varıcağ ve daḥi rükū‘dan kalkacak

59b

(1) ya ol secdeden kalkacak avadan devalenmekdür eger devalenmezse namāzı (2) dürüst olmaz. Kaçan namāzuñ rükünlerin bildükse vāciblerin daḥi bildürelüm. (3) Bilgil ki namāzuñ vācibleri on ikidir. Birisi “fātiḡa” okımağdur, birisi (4) “fātiḡadan” sonra bir süre ya üç ayet okımağdur birisi daḥi bu altı (5) rükünün ortasında tertīb saklamağdur meşelā ol Kur‘ān okıyub andan (6) rükū‘ varmağ vācibdür, birisi daḥi evvelki taḥīyyātda

oturmakta. Birisi (7) dađi tađiyyāt okıduğdan Őnra diliyle selām virmeğdir, birisi dađi (8) vitir namāzında “kūnūt” okımağdır, birisi dađi bayrām namāzında itdükleri (9) tekbīrlerdür, birisi dađi dört üç rek‘at farzlarıuğ iki evvelki rek‘atlarından (10) ğayri nesne olmamağdır, birisi rükū‘da dađi rükū‘dan kalkacağ ve secde (11) dađi ol secdeden kalkacağ develenmeğdir birisi dađi imām irte namāzınıuđ (12) farzında ve ağşam namāzınıuđ ve yatsu namāzınıuđ farzında iki evvelki rek‘atda (13) Őur‘ān‘ı kıati okımağdır; ammā tek başına kıılan kiři dilerse bu farzlarda kıati okısın

60a

(1) dilerse öñül öñül okısın ve dađi imām cuma‘ namāzında, bayrām namazında (2) terāvīhden Őnra ve vitirde dađi Őur‘ān‘ı kıati okımağdır; ammā ‘avret (3) kiři hic namāzda kıati okımağ olmaz; ammā namāzda tışarıda okıyacağ (4) onu birinci erler işitmeyicek kıati okısa olur. On ikincisi vāciblerüñ (5) öyle namāzında ikinci namāzında ve dađi sūnnetlerde Őur‘ān‘ı öñül okımağdır (6) kıati okımağ oldur kim ardında Őur‘ān okıduğınıuğ kamasın işide öñül (7) okımağ oldur kim ardında Őur‘ān okıduğı Őur‘ān işitmeye eđer ba‘zısın (8) işidürse kıılmaz; ammā bilgil ki okıduğın kendü işitmese ba‘zılar (9) kıatında Őur‘ān okımuş olmaz, namāzı dürüst olmaz; ammā ba‘zılar (10) eyder eđer okırıken Őur‘ān‘uñ farzların belürtse Őur‘ān okımuş olur, (11) namāzı dürüst olur. Pes bilgil ki řol kişilerki namāz kıılır dili (12) tudağı deperenmez, Őur‘ān‘ı göñülde okır, ĥarfen belürtmez, namāzı dürüst olmaz. (13) Namāzuñ vāciblerin bildükden Őnra bilgil ki sūnnetlerin bildürelüm bilgil ki

60b

(1) namāzuñ sūnnetlerinden birisi er ādam Allah ekber dirken elin kıaldurmağdır. (2) Őūlađları birbirine varınca ‘avret kiři elin kıaldurmağdır, omuzlarıuñ (3) beraberine varınca birisi dađi elin kıaldururıken tekbīr itmeğe, barmağların yummayub (4) urmağdır; ammā bilgil ki Allah ekber diyecek evvelinde hümeze çekse (5) yağod ekberüñ hümezesün çekse eđer namāz evvelinde ise namāzda řeri‘ (6) itmiş olmaz. Eđer namāz içinde ise namāzı fāsd olur (8) ba‘zılar kıatında fāsd olur. Birisi dađi imām olan kiři namāz (9) içindeki tekbīrleri kıat itmeğdir kim cemā‘at işide birisi dađi (10) her namāzuñ evvelinde “sūbhāneke” okımağdır. Birisi dađi “sūbhāneke” (11) ardınca “e‘üzü” okımağdır. Birisi dađi “bismillahırrahmanırrahīm” dimeğdir. (12) İmāma uyumuş kiři olursa “bismillah” dimemek gerek belki İmām (13) Yūsuf kıatında namāzuñ evvelinde “sūbhāneke” okıyub “e‘üzü billahi mineş-řeytānır-racīm”

61a

(1) diyüb tırnak gerek; ammā İmām Ebū Hanīfe ve İmām Muḥammed katlarında ancak (2) “sübḥāneke” okınacak gerek. Eger imām evvelinde uymayub gelüb Qur‘ān okırken (3) uyarı bunları okımayub Qur‘ān dinlemek yigdür, zīrā Qur‘ān dinlemek vācibdür. (4) Bunları okımak sünnetdür gierükalan rek‘atlarda “bismillahirrahmanirrahīm” (5) diyüb Qur‘ān’a başlaya “sübḥāneke, e‘üzü” okımaya bu için daḥi anlayacak okımak (6) gerek birisi daḥi “fātiḥa” tamam itdükden sonra anlacak emīn dimekdür. (7) Yaḥud imām okıyub dinledükden sonra birisi daḥi sağ elin sol elinüñ (8) üstüne komağdur. Ammā gerek er âdem olur elin göbegi altında bağlaya (9) eger ‘avret olursa gögsün üzerinde bağlaya birisi daḥirükü’ (10) inecek “Allah ekber dimekdür. Birisi daḥi rükü‘da üç kez “sübḥāne rabbiye’l-azīm” (11) dimekdür. Birisi daḥi varıcağ iki eliyle iki dizin tutmağdur. Barmağların (12) açuban birisi daḥi imām olan “semi’ Allahu ḥamd” dimekdür. Birisi (13) daḥi cemā‘at “rabbenā leke’l-ḥamd” dimekdür. Eger tek başına kılursa ikisünde

61b

(1) böyle demek gerekdür. Şāḥih Hüdā’yı aşşih budur dimiş; ammā gözde imāma (2) uyanla başka kılan kişiye “rabbenā leke’l-ḥamd” demek yeter dimiş. Birisi daḥi (3) secdeye varıcağ secdeden kalkacak “Allah ekber” dimekdür. Birisi daḥi secdeden (4) üç kez “sübḥāne “rabbiye’l-alā dimekdür. Nihāyet de eyder, imām olan kişi (5) “sübḥāne rabbiye’l-alā, sübhāne rabbiye’l-‘azīm” biş kez demek gerek; ammā yalnız (6) kılan kişi ne kadar çokiderse ol kadar şevābı vardur; ammā tek tek (7) gerek birisi daḥi secdeye inerken evvel dizin durmağdur yire andan ola (8) komağdur. Birisi daḥi secdeler arasında oturacak ya taḥiyyāta oturacak, (9) sol ayağın döşeyüb üzerine oturmağdur. Sağ ayağın döküb (10) barmağların kıbleden yaña yönelmekdür; ammā eger ‘avret olursa sağ (11) ayağın dikmeye belki sağ ayağın daḥi döşemeye sol ayağın üzerine (12) oturub sağ ayağınuñ daḥi sol ayağınuñ daḥi ucun sağ yanından (13) çıkara. Birisi daḥi rükü‘dan kalkacak secdeden “sübḥāne rabbiye’l-alā” diyecek

62a

(1) deñlü dolanub tırnakdur. Birisi bir daḥi evvelki secdeden kalkacak “sübḥāne (2) rabbi’l-‘azīm” diyecek deñlü dolanub oturub ikinci secdeye andan varmağdur. (3) Birisi daḥi namāz aḥrinde oturacak “taḥiyyātuñ ‘abdu ve resüle’den” aşığı (4) okımağdur. Ya‘ni şalavāt du‘āsun okımağdur. Birisi daḥi andan sonra (5) peygamberden rivāyet olunmuş du‘ālardan okımağdur; ammā imām olıcağ (6) ol okıduğı du‘ānuñ uzunluğı şalavāt

du‘āsundan uzun olmamak (7) gerek. Birisi dađı vaqt tar olmayıcađ orta namāzla öyle namāzı farzında (8) Hücürāt sūresinden “ve’s-semāi’l-zātü’l burüc” sūresüne degin sūre- (9)lerden ođımađ. İkinci namāzıyla yatsu namāzı farzında “ve’s-semā’ül- zātü’l-burüc (10) lem yekün” sūresine degin sūrelerden ođımađdur. (11) Bundan sonra namāzda müsteħab olanları bildürelüm bilgil ki müsteħab (12) oldur kim anı işlemek Hađ Te‘ālā katında sevgülü ola birisi ol namāzda (13) müsteħab olanuđ aru turıcađ, secde idecegi yire bakmađdur. Birisi dađı

62b

(1) rükü‘ varıcağ ayağı ucuna bakmağdur. Birisi dağı er kişi niyyet idüb (2) tekbir itmekdür. Elin kaldırıcağ ellerin yanlarından çığarmağdur. Birisi dağı tađıyyāt (3) oğuriken “eşhedü enne lā ilahe illallah” diyecek sağ elinüğ şehadet barmağın (4) kaldurmağdur; ammā vākı‘ātde ve Hülāşa‘da eytmış, “Barmağın kaldurmağdur (5) yıgdür. Zırā namāzuđ ve saçı sükün üzerinedür” demiş. Birisi dağı selām (6) virdügi vaqtin omuzlarına bakmağdur. Birisi dağı esniyesi gelecek (7) ağzın açmamağdur. Kendüzin yinmeyüb ağzın açarsa sol elin arđasına (8) ağzına komağdur. Birisi dağı güci yetdügi kadar öksürüriken mani‘ idüb (9) öksürmemekdür. Birisi dağı müezzın ikāmetde “hayye ‘ale’l-şalağ” diyecek, (10) namāz kılmağa turub ve yırağlanmağdur. Namāzuđ farzların ve sünnetlerin ve vācibların (11) ve müsteħabların bildürdügümüzden sonra ziyāde gelmez olmağ için namāz nice gerek (12) idiken tertib üzerine bildürelüm bilgil ki ol namāz kılmağa niyyet (13) itmek gerekdür; ammā her namāzda niyyet nice itmek gerek

63a

(1) üzerine bildük burada girü bildürmek lazım degül. Andan sonra bilgil ki (2) niyyet itdükden sonra iki elin başı beraberine altta baş barmağların kulağı (3) yumuşağınuğ altına koya barmağların uzada araların aç; ammā kıti (4) dağı açmaya iki ayasınuğ içini kıbleden yana döndürüb Allah ekber diye (5) iki elide göbegi altında bağlaya sağ elin şol eli üzerine koya sağ (6) elinüğ serçe barmağla baş barmağın şol bilegi atından bağlaya girükalın (7) barmağların şol bilegi üzerine uzada ‘avret kişi elin omuzı (8) beraber ne elide araların açmaya Allahu ekber diye elin gögsi üzerine bağlaya (9) sağ elinüğ ayasın şol elin ayasınuğ arđası üzerine koya, (10) sağ elin barmağlarıyla şol bileğine bağlaya; ammā ellerin yanı içine koya (11) ya eline berdestü ana gibi nesne geye elleri görülmeye zırā eli üzeri (12) görünse namāzı dürst olmaz, ayakların dağı göstermeye zırā (13) İmām Ebü Hanife’nün bir sözince ayağı görinecek namāzı dürst olmaz.

63b

(1) eli elin bağladuğdan sonra “sübhāneke Allahümme ve bihamdike ve tebāreke kesmük (2) ve Te‘ālā ceddük velā ilāhe ġāyrük” diye eger imāma uymuş ise ipsem tura. (3) Irak nesne okımaya ba‘zılar katında e‘üzü daħi okımağ gerek netekim yukarıda (4) zıkr olundu. Eger kendü imām ise ya başına kılsa “sübhāneke” ardınca (5) e‘üzü okıya ve “bismillah” okıya “fātiha” okıya, bir ahir sūre daħi okıya. (6) Ammā bilgil ki “sübhāneke, e‘üzü billah” okıyacak öñül okımağ gerek. “sübhāneke (7) ve e‘üzü” her namāzuñ evvelinde okımağ gerek ve kalan rek‘atlarda “bismillahirrahmanirrahīm” (8) diye ve “fātiha” ve zammı sūre ide andan sonra “Allah ekber” diyüb rükū‘da (9) iki elin iki dizi üzerine koyu. Barmağların açu; ammā ‘avret kişi açmaya rükū‘da (10) şol kadar anla kim arkası dübdüz ola şol kadar düz ola kim çanağla (11) şu kosalar tura ammā başın arasından aşuğı indürmeye ve yukarı daħi tutmaya (12) belki başıyla arkasın beraber ola rükū‘da iken üç kez “sübhāneke rabbi‘l-‘azīm” diye. (13) Andan sonra rükū‘dan kalkariken “semi‘ Allahu ħamd” diye cemā‘at “rabbenā leke‘l-ħamd” diye.

64a

(1) Eger başına kılsa ikisün daħi diye eger yalnız “rabbenā leke‘l-ħamd” dirse (2) daħi dürüst olur. Rükū‘dan kalkacak avadan toğrula andan sonra “Allah (3) ekber” diye secdeye vara indükleyin evveli dizin koyu andan elin koyu (4) başı beraberine barmağların açmaya ve kolların yire döşemeye birlige kolların kavlada (5) yukarı kaldura şol kadar kim altında yidi geçe konmaya karın daħi kaldura avadan (6) yukarı uyluğı üzerine döşemeye alını burnını yire degdüre dolabından ya (7) üsküfen altından şıyıra gidere, secdeye ideriken ammā eliyle şarmaya zīrā (8) namāzda a‘zāsın debretmemek gerek. Namāz maşlahatinden ziyāde işi için (9) eger dolabından ya üsküfen gidermeden alnından iderse eger alını berk (10) katılğan koymasa namāzı dürüst olmaz eger koyarsa dürüst olur; (11) ammā namāzı mekrüh olur. Andan sonra bilgil ki eger kalın döşek ya kalın (12) nihāli gibi nesne üzerine iyleseki içinde kaluñ pamuğ ya yün olsa atılmış (12) elin basduğça aşuğı gide yirüñ katılığın koymasa namāzı dürüst olmaz.

64b

(1) Secdede üç kez “sübhāne rabbiye‘l-‘alā” diye. Secdedeyiken ayağı barmağların (2) kıbleden yaña yönelde. Andan sonra “Allah ekber” diyüb kalka, otura. Biraz girü (3) egiline, secdeye vara. Evvelki secde gibi secde ide. Bilgil ki Hülāşa‘da eyder, (4) “Aru tıruriken ya secde ideriken bir ayağın yirden kaldursa namāzı fāsd (5) olmaz; ammā iki

ayağın bir yirden kaldursa namāzı fāsd olur. Niğayeden (6) eye.” Eger secdedeyiken iki ayağından birin kaldursa namāzı dürüst olmaz. (7) ‘Avret kişi, er âdam gibi ide. Secdedeyiken kolların yire döşeye yukarı (8) kaldurmaya. karnın dañiuyluğu üzerine döşeye yukarı kaldurmaya. Andan (9) sonra ikinci secdede kalksa evvel başın kaldura. Andan iki eli kaldura. Yire (10) tayanmadan turugele. İkinci rek‘atı dañi evvelki gibi ide; ammā bilgil ki evvelki rek‘atdan (11) artuğ rek‘atda “sübñāneke ve e‘üzü” oğımazlar, “bismillahirrahmanirrahīm” (12) dirler. “fātiħa ve Qur‘ān” oğırlar ikinci rek‘atdan sonra tañiyyāta oturıcak, (13) şol ayağın döşeye, üzerine otura. sağ ayağın dike iki ayağınuğ

65a

(1) dañi barmağların kıbleden yaña iyleye. İki elin uyluğları üzerine koya, (2) barmağların üzerine tañiyyātı oğıya ‘abde ve resūleye değın; ammā (3) her namāzuğ āñir tañiyyātından gerekse iki rek‘at namāz olsun, gerekse (4) üç rek‘at namāz olsun, gerekse dört rek‘at namāz olsun, gerek (5) farz gerek ğayrı namāz olsun, tañiyyātuğ şalavātın dañi bile oğıya (6) ardınca peyğamberden işidilmiş du‘ālardan dañi oğıya. Aşağā du‘ānında (7) bildürelüm tañiyyātı ve şalavātı ve du‘āyı nice oğımağ gerek, inşāallahu Te‘ālā (8) ‘avret kişi tañiyyāta oturıcak şol yanı üzerine otura; iki ayağın (9) sağ yanından çıkara; tañiyyātı ve şalavātı ve du‘āyı tamam itdükden sonra (10) sağ omuzuna bakub “esselāmu ‘aleyküm ve rahmetullah” diye. Andan sonra (11) şol omuzuna bakub girü böyle diye. Eger imām olursa her yanına (12) selām virecek cemā‘ate ve hāzır olan feriştelere niyyet ide. Eger (13) imāma uymuş kişi olursa imāma dañi niyyet ide eger şol yanında

65b

(1) imām ve cemā‘at varsa şol yanına dañi böyle diye. Eger yalañuz kılursa (2) iki yanındağı feriştelere niyyet ide. Bilgil ki farza namāzlaruğ iki evvel (3) rek‘atından artuğında “fātiħadan” artuğ nesne oğımaya, girü kalan namāzlaruğ (4) her rek‘atında “fātiħadan” sonra Qur‘ān oğımağ vācibdür. Bundan sonra bilgil ki (5) nāfilenüğ iki rek‘atı bir namāz dirmişler. Pes dört rek‘atı nāfile, ikide (6) bir tañiyyāta oturıcak tañiyyātı, şalavātı oğıya. Andan sonra tura gele“sübñāneke (7) ve e‘üzü bismillah” oğıya andan Qur‘ān oğıya ba‘zı fetāvāda ve kitāb şerhlerinde (8) böyle dimişdür. El-hāşıl farzdan ve vitirden ve öyle ve cuma‘ sünnetlerden (9) ğayrı namāzlarda böyle itmek yigrekdür eger itmese ba‘zılar günāhkār olur, (10) olmaz dimişler. Bundan sonra mekrüh olanlardan ba‘zı bildürelüm. (11) bilgil ki namāzı başın açık kılmağ yañod şol kişilik ğiysisün çıkarmağ

(12) iş işleyecek ya eve gelüb oturacak geydügi giysisün ya dolabından (13) geyüb ya şarınub kılmak mekrühdur. Zîrâ namâzı hor olmuş olur meger kim

66a

(1) tevâzu‘ göstermek için kıla. Hülâşa’da eyder, “Bir kişi Kur‘ân okımak istese (2) edeb budur kim tonlarının eyüsün geye, başına dolabından tura, (3) kıbleye karşı döne, abdest ala, Muşhaf’a yapışmak için andan okıya (4) eger yatariken döşeginde Kur‘ân okımak istese ayakların düşüre, (5) andan okıya. Kur‘ân okımak ve öğrenmek yigdür. Takvayla namâz kılmakdan; ammâ namâzda (6) okıyıcak deñlü Kur‘ân’ı görklü öğrendükden sonra Kur‘ân’uñ girü kalanın (7) öğrenmekden fıkh öğrenmek yigdür. Nâfile namâzlarda Kur‘ân’ı her rek‘atda beraber (8) okımak yigrekdür; ammâ evvelki rek‘atda uzun okısa mekrüh olmaz. (9) İkinci rek‘atda Kur‘ân’ı uzun okımak üç âyet kadar evvelki rek‘atda (10) her namâzda mekrühdur. Ba‘zılar katında farzlarda mekrühdur, nâfilelerde (11) mekrüh degül. Evvel rek‘atda bir süre okıya sonrağı rek‘atda anuñ (12) üzerindeki süreyi okımak mekrühdur. Ba‘zılar eyder farz namâzda (13) mekrühdur, nâfile namâzda degül. Bir süre okısa bir rek‘atda dañi sonrağı

66b

(1) bir ayrık süre okısa ol süre ile evvelki sürenüñ ortasında (2) bir süre okısa mekrühdur eger iki ya üç süre okısa mekrüh olmaz. (3) İki rek‘atda dañi bir süre okısa ‘ulemânun çoğı katında mekrühdur, (4) ba‘zılar katında mekrüh degül. Ba‘zılar eyder, farz namâzda mekrühdur, (5) nâfile namâzda mekrüh degül. Hülâşa’da eyder, “Süre iki rek‘atda (6) okısa şahîh budur ki mekrüh degül.” Ammâ yigrek oldur ki her rek‘atda (7) ahîr süre okıya bir rek‘atda okıduğı Kur‘ân’uñ ya sürenüñ arasında (8) nesne kosa mekrühdur; ammâ eger unutsa mekrüh degül. Bilgil ki (9) şu dökse gelmiş iken namâz kılmış ve namâz kılariken gözin yumak öñünde (10) uyur ya kelecî eyder âdem olmak mekrühdur. Dañi öñünde tenür ya ocağ (11) yanmak, namâzı mekrüh ider, öñünde kandille ya mum ya çırağı yansa (12) mekrüh olmaz dañi bilgil ki gün toğayorirken ve çok irtte yirde (13) iken ve batayorirken kazaya kalmış namâz kılmak dürüst degül. Girü kalan

67a

(1) namâz kılmak mekrühdur. Gün tolanı yürümek budur ki bir süñü yolu kalmayasun (2) ola batmağa; ammâ gün batayorirken ol günün ikinci namâzın kılmak dürüstdür (3) dañi irtte namâzı ve vañti gireve öğlenden sonra ikinci namâzın kıldukdan sonra (4) kazaya kalmış namâzdan artuk secde-yi tilâvetden, cenâze namâzından artuk (5) ahşam

namāzından öñdin nāfile kılmak ya cenāze kılmak ya nazar olub vācib (6) olmuş namāz kılmak mekrūh degüldür. Mekrūh olan namāz dürüst olur (7) ögleyin kılmak yigrekdür. Bundan şonra biş vaqt namāz kılinan sünnetleri (8) ve müsteħabları bildürelüm daħi ba‘zı namāzlar bildürelüm ki kılmada (9) ziyāde şevāb ola irte namāzı farzından öñdin iki rek‘at sünnet kıla (10) öylenüñ farzından öñdin dört rek‘at sünnet kıla. Şonunda iki (11) rek‘at kıla. Yaħod dört rek‘at kılmak sevgülüdür. İkindin farzından öñdin (12) dört rek‘at sünnet kıla dilerse ikirek‘at kıla. Aħşam farzından (13) şonra iki rek‘at sünnet kıla, andan şonra dört rek‘at namāz daħi

67b

(1) kılmak sevgülüdür. Pes farzından şonra altı rek‘at namāz olur ħadīside (2) gelmişdür kim, “Kimse ki aħşamdan şonra altı rek‘at namāz kılsa ol altı rek‘atıñ (3) arasına yaramaz nesne söylemese ol altı rek‘at on iki yıllık ‘ibādet (4) yirine tırur.” Meşābīħ Şerħi Münhal’de eyder, “Zāhir budur ki bu altı (5) rek‘at namāz kim ħadīside gelmişdür aħşamıñ iki rek‘at sünneti birle (6) altı olmağdur onsuz altı olmağ degüldür; ammā Kenzi şerħlerinde bir ħadīside (7) murād aħşam sünnetinden ğayrı altı olmağdur” demiş. Yatsu farzında (8) öñdin dört rek‘at sünnet kıla, şonunda daħi dört kıla, dilerse iki kıla, (9) vitrūñ şonunda otururiken iki rek‘at namāz kılmak sevgülüdür evvel (10) rek‘atda bir “fātiħa bir ezāzlezlet” oқыya. İkinci rek‘atda bir “Fātiħa bir (11) ħulyā eyyühe’l-kāfirün” oқыya” demişler. Rivāyet olunur peygamber (12) ħazretinden şallallahu ‘aleyhi vesselem, “Kim ki bu namāzı otururiken kılsa (13) dün namāzından şevābından maħrūm olmaya. Her kim gün toğub süñü batı

68a

(1) kalkduğdan şonra dört rek‘at işrāk kılsa Ĥağ Te‘ālā Ka‘be’de ħac (2) u ‘umre itmişçe şevāb vire ve kim ki dört rek‘at ħuşluk namāzın kılsa (3) Ĥağ Te‘ālā cān acısın gelmez idivire ve imānın şeytān şerrinden şaklaya. (4) Ĥuşluk namāzınıñ azacuğı iki rek‘atdur çoğı on iki rek‘atdur. (5) İki rek‘at yirinde olan üç yüz altmış altı anıların şükri yirine tırur (6) ve kişinüñ olmasına sebebdür daħibilgil ki dün namāzı kılmada (7) çokluk şevāb vardır. Ĥazret-i Resül şallallahu ‘aleyhi vesselem eydür, “Namāzların (8) efdali farz namāzından şonra dün namāzıdır” dir. Ĥaç rek‘at kılabılırsa (9) kılsun. Pes kişi bundan ğāfil olmalı deñlü iblīs’üñ zürriyetinden (10) bir Şeytān vardır ki aña mutekāzdirler. Dün namāzından ma‘nī itmek (11) üzere musallağdur dā‘im anıñ üzerinedür. Namāz kılmak rāst

gelme-(12) yicek dağı tırub kıbleye dđnđb bir miđdār vağt Kır'an okımağ (13) ya zıkr itmek ya bir ĥayırla meşgul olmağ gđkçekdür; ammā bilgil ki

68b

(1) nāfile namāzlar gicede kıılınacağ. İmām Ebū Yūsuf birle İmām Muĥammed rahmetullah (2) katlarında ikide bir selām virmek yigdür. Gündüzde kıılınacağ dđrtde bir selām (3) virmek yigdür; ammā İmām Ebū Ĥanīfe katında gicede gündüzde dđrtde (4) bir selām virmek yigdür. Bundan Őnra bilgil ki terāvīĥ namāzı kim ramazān (5) ayında cemā'tle kıılurlar, yigirmi rek'at namāzdur yatsu namāzıyla vitir arasında (6) kıılmağ yigrekdür iki rek'atada bir selām virüb her dđrt rek'atuĥ arasında (7) dđrt rek'at namāz kıılınacağ miđdārı oturmağ gerek. Terāvīĥi kııldığdan (8) Őnra girü bir miđdār oturub andan tırub vitiri dağı cemā'tle (9) kıılmağ gerek. Bilgil ki terāvīĥ sünnet-i müyekkedür, kıılmamağ cāyiz degüldür. (10) Cemā't birle kıılmağ rāst gelmese de başka kıılmağ gerekdür. Ĥatun kişiler (11) her namāzı olanlarında kıılmağ yigrekdür dağı bilgil ki herkes abdest alduğdan Őnra (12) vađt mekrüh olmayıcağ. İki rek'at abdest şükri kıılmağ ve Őnra du'ā (13) itmek müsteĥabdur. Mescide girecek dağı vađt mekrüh olmayıcağ iki rek'at

69a

(1) taĥıyyātü'l-mescid kıılmağ müsteĥabdur. Eger vađt mekrüha da girse, "Sübĥānāllahi (2) velĥamdülillahi velā ilahe illallah vāllahu ekber velā ĥāvle velā kuvvete illā billahi'l-'aliyyü'l-'azīm" (3) dise ol namāz yirine tırur dimişler. Bundan Őnra bilgil ki müe'zzin (4) avazın işiden kiři mescide gelüb cemā'tle kıılmağ gerek eger gelüb cemā'tle (5) kıılmazsa ba'zılar katında namāzı dürüst olmaz, bizüm katımızda dürüst olur; (6) ammā namāzınuĥ fażileti olmaz; nāks olur. Ĥülāřa'da eyder, "Cemā'tle (7) kıılmağ Peyĥamber Ĥazretinüĥ ulu ve görklü sünnetindendir. Cemā'tle kıılmağ řevābı (8) yigirmiyidi başına kıılmağ řevābı deĥlüdür." Pes cemā'ti terk idenüĥ namāzı (9) nāks olur katında eyder kaçan katı yaĥmur olsa ya katı karaĥu olsa (10) ya kórķu olsa cemā'te varmaĥa 'özür olur. Her kim cemā'ti terk (11) itse bu 'özürsüz fāřķ olur, řanıķluĥı geçmez ta'zır urmağ vācib (12) olur. Kōnřuları söylemese naşşihat itmese günāĥkār olurlar. (13) Bilgil ki ammā mute'lik iden kiři Kır'an'ı dürüst okımağ gerek namāzuĥ mecmü'ı

69b

(1) aĥkāmın bilmek andan girü zāhid gerek ulu günāĥlardan řaķınur kişi (2) gerek andan Őnra bilgil ki eger bir kişi sünnet kııla tıruriken kāmēt getürseler (3) iki rek'at kııla andan Őnra imāma uya. Eger evde sünnet kıılmadı mescide (4) gelse, görse kim imām farz

kılayır eger imām kıldığı ırte namāzı (5) ise göre eger kendü sünnet kıılınca imām ırte namāzın tamamlamazsa sünnetin (6) kııla andan imāma uya. Eger kendü sünnet kıılınca imām farz tamamlamazsa (7) sünneti kıılmaya, imāma uya. Eger imām kıılaıurduğı farz öyle namāzı ise (8) sünneti kıılmaya, imāma uya, selām virdükden Őnıra ol ıoduğı sünneti ödeye (9) gerekse ol farzdan Őnırağı sünneti kıılub andan Őnıra ol ıoduğı (10) sünneti kıılun gerekse ol evvel ıoduğı sünneti kıılub andan Őnıra (11) farzdan Őnırağı sünneti kıılun aksi dağı dürüstdür. Eger imām kııla-(12) ıurduğı ikindi farzıysa, yatsu farzıysa sünneti kıılmaya imāma uya (13) o ıalan sünneti dağı ödeye. Eger imām rükū‘da iken ırıŐse ol rek‘at

70a

(1) ırıŐmiŐ olur ol rek‘atı ödemeye; ammā rükū‘da iken ırıŐen tizcek (2) elin bağılayub ıurubandan rükū‘ varmağ gerek eger rükū‘ varmadan imām (3) baŐın ıaldursa ol rek‘ata ırıŐmiŐ olmaz. Bundan Őnıra bilgil ki bir kıŐi (4) ıasta olsa aru ıurmağa güci yetse güci yetmedüğü oldur kim uru (5) ıuracağ, gözi ıara yağod dizleri dürmeye Őol zağmet ıeke kim ıuzürü (6) kıılmaya ba‘zılar eytmiŐdür kim, “Aru ıururiken kıılacağ ıastalığı artarsa otururiken (7) kııla rükū‘ varmağı için biraz baŐın ege secde secde itmek isteyecek yüzin (8) kıoya eger secdeye varmaz secde itmek için baŐın rükū‘ idecek (9) egdüğinden biraz aŐağa ege. Eger otururiken kıılmağa güci yetmezse yatariken (10) kııla arıası üzerine yata, ayakların kıbleden yaña iyleye yağod Őağ yanına (11) yata yüzin kıbleden yaña döne rükū‘ itmek için baŐın biraz ege secde itmek için (12) biraz dağı aŐağırağ ege. Eger baŐından yaña bir tahta paresi ya yaŐdığ gibi (13) nesne ıodursa kim üzerine secde iyleye dürüstdür eger baŐın egüb

70b

(1) ikād görürse eger başın egmege dağı güci yetmezse vaŐıyyet iyleye (2) miğdār namāzı kııldıysa bu ıadar namāzum kıılub ıurur eger ölüsem (3) anuğ için fidye virek diye.” Fidyeye oldur kim bir rek‘atnamaz için biş (4) yüz yigirmi dirhem buğday vireler bir yoıksula yağod ol ıadar buğday (5) bahasın vireler. Eger Şağ olursa kendü girü ödeye namāz ulu ibādet (6) olduğı içündür ki Şol deñlü Őayruluğla kim başın depretme Őaıat olmaz; (7) ammā ba‘zılar eytmiŐ, “Başın depretmezse bir gün bir giceden artuğın ödemek (8) vācib olmaz” dimiş. Buña kııyaŐ itmişlerdür kim bir kışi delü olsa ya oğnasa (9) bir gün bir gice namāzın öder ‘ağı gelecek eger artuğ delürse ya artuğ (10) oğnasa ödemez Şöyle Şayru olsa kim kıbleye dönse döndürücü kime (11) dağı olmasa ıankı yaña güci yeterse kııla. Bir kıŐinüñ iki eli eksük olssa (12) abdest aldurıcağ kimsenesi olmasa yüzin, ıollların ıorpağa

ya dıvara (13) sürüb kılmak gerek. Bundan sonra secde-i sehiv neyle vâcib olur, anı bildürelüm.

71a

(1) Bilgil ki kaçan kişi namâzuñ vâcib olanlaruñ unudub terk itse ya (2) yirinde erse secde-yi sehiv vâcib olur. Pes selâm virdükden (3) sonra iki kerre secde iyleyüb kalkub taḥiyyâti şoñunda okıyıcak-(4) ların okıyub selâm virse namâz tamam olur; ammâ ol vâcib (5) olan nesneleri kasdla terk itse kasdla yirinden itse (6) sevde-i sehiv lazım olmaz; ammâ namâzı nâks olur. Bilgil ki (7) kaçan bir kişi evvelki taḥiyyâta oturmağı unudub üçünci rek'ata tursa (8) eger dizleri toğrıduysa tura, oturmaya. Zîrâ evvelki taḥiyyâta oturmak (9) vâcibdür üçünci rek'ata oturmak farzdur tırmağa yakın olıcak (10) otursa vâcib yirine getürmek için farz terk itmiş olur. (11) Ba'zılar anuñ için eytmışdür kim, "Tırmağa yakın olduğdan sonra (12) otursa namâzı bâtil olur. Eger tırmağa kasd itse dizleri (13) yirden çok kalkmasa otura, secde-yi sehiv itmeye" ba'zılar eyder ide;

71b

(1) ammâ taḥiyyâta oturmadan tırduğdan elbette secde-yi sehiv itmek (2) itmek gerek ikinci taḥiyyâta oturmağı unudub bişinci rek'ata tursa (3) eger secde itmedin añar döne, taḥiyyâta otura, secde-yi sehiv ide. (4) Eger bişinci rek'atuñ secde secdesünden sonra aņarsa ikinci taḥiyyâta (5) oturmaduğın secdeden kalka taḥiyyâta otura selâm vire. (6) Kıldığı namâz nâfile olur bir rek'at daḥi katmak vâcib degüldür. (7) Zîrâ bişinci rek'ata kasdla başlamadan eger bir rek'at daḥi katub (8) altı rek'at iderse daḥi yigdür; ammâ farz ekleyin kılmak gerek. (9) Eger ikinci taḥiyyâta oturduğdan sonra ya gelüb bişinciye kalksa (10) secde-yi sehiv ide. Zîrâ selâm virmek vâcib idi yirinde (12) itmedi. Eger bişinci rek'atuñ secde itdüğinden sonra aņsa (13) bir rek'at daḥi kâta altı rek'at ola taḥiyyâta otura selâm vire

72a

(1) dört rek'at farz olur, iki rek'at nâfile olur kaçanki farza (2) namâzlaruñ üçünci rek'atında "fâtiḥadan" artuğ Kur'ân okısa bir uzun (3) ayet kadar ba'zılar katında secde-yi sehiv itmek gerek. Maneyytü'l-Maşallî'de (4) eyder Ebü Ḥanîfe'den rivâyetdür kim, "Bir farz kadar 'abdu ve resüleden (5) artuğ okısa secde-yi sehiv itmek gerek." Ammâ ğayrı kitâblarda, "Allahümme (6) şallî 'alî Muḥammed diyecek kadar oturmayınca secde-yi sehiv lazım olmaz" (7) dir. Kaçan tırıcak yirde oturısa o tırıcak yirde tursa (8) ya farzlaruñ iki

rek'atında ve sünnetlerüñ her rek'atında “fātiḥa” (9) okımağı ya “fātiḥadan” sonra süre okımağı unutsa ya evvel süre (10) okısa andan “fātiḥa” okısa secde-yi sehv itmek gerek. Eger “kunūt” (11) okımağı unutsa da rükū'da iken añaşa şahīḥ oldur ki turub (12) “kunūt” okımaya namāzın tamam ide sonra secde-yi sehv ide eger rükū'da (13) kılduğdan sonra añaşa “kunūt” okımaduğın “kunūt” okımamak gerek.

72b

(1) Secdeye inüb sonra secde-yi sehv itmek gerek. Eger rükū'da ya secde de (2) ya yañılsa dañı girü rükū' ya secde idecek, deñlü tursa fikr itse (3) unutduğın añaşa için secde-yi sehv itmek gerek. Eger imām öñül okıyıcak (4) yirde kıati okısa ya kıati okıyıcak yirde öñül okısa üç kısa (5) ayet kadar ya bir uzun ayet kadar secde-yi sehv itmek gerek. Ba'zı (6) kitāblarda, “öñül okıyıcak yirde kıati okıyıcak nedenlü az okısa itmek (7) gerek” demiş. Eger rükū'adayiken “fātiḥa” ya süre okımaduğı añaşa (8) tura, okıya. Ba'zılar kıatında ol rükū' ekleyin ide, ba'zılar kıatında (9) itmeye; ammā bahar ḥāl secde-yi sehv itmek gerek bundan sonra namaz içinde (10) ve sonunda okınan du'aları bildürelüm. Bilgil ki taḥiyyāta (11) oturıcak, okıyıcak du'ā budur, “Ettahiyyātü lillahi (12) veşşalavāti vetḥiyyābātü esselāmüm 'aleyke eyyühe'n-nebiyyī ve raḥmetullah bārikāte (13) esselāmu 'aleynā ve 'alī 'ibādillahi's-şaliḥīn

73a

(1) illallah ve eşhedü enne Muḥammed'en 'abdu ve Resüle” buraya degin (2) okımak gerek. Eger iki kerre oturduğında dañı şahīḥ budur kim (3) vācibdür ve 'abdu resüleden añaşa şalavāti okımak ikinci kez (4) oturıcak ya iki rek'at namāz kılub oturıcak sünnetdür. Bilgil ki (5) şalavāta rivāyet çok dürlü gelmişdür; ammā şol şalavāt kim (6) “‘Alī rıza ve 'Abdullah bin 'İbāsīn ve İbni' Mesūd ve Cābir rivāyet (7) kılmışlardur: Raḥiyallahu 'anhüm ecma'in budur, “Allahümme şallī'ali Muḥammed (8) ve 'alī ali Muḥammed bārike 'alī Muḥammed ve 'āla ali Muḥammed ve erraḥim Muḥammed (9) kemā şallayte ve bārekte ve terḥamet ālā İbrāhim ve ālā ali İbrāhim (10) fi'l-ālemīn rabbenā inneke ḥamīdun mecid.” Bilgil ki “veter ḥamet” du'ası (11) diyecek ḥāya tecvīdle demek gerek tecvīdsüz demek ḥatadur. (12) Ba'zılar kıatında namāz fāsd olur. Bundan sonra du'ā okımak (13) sevgülüdür. Du'alar çokdur; ammā 'ālimlerüñ çoğı bu du'ā okımak

73b

(1) yigdür demiş. “Allahümme innā esse'lüke el-cennete vemā kıarrebte ileyhā min kıüllin (2) ve 'amelin ve e'üzü bike mi'n-nār vemā kıarrebte'l- yehāmen kıül ve 'ameli” vitir (3)

namâzında okıyacak “kûnût” du‘âsı budur, “Allahümme innâ nesta‘înuke (4) ve nesta‘firuke ve nestehdîk ve nû‘minu bike ve netübü ileyk. Netevekkeli ‘aleyke ve nüsnî (5) ‘aleyke’l-hayra kullehu neşkuruk ve lâ nekfurüke ve nehlû’ ve netruke men yefcuruk.” (6) “Allahümme iyyâke ne‘budü ve leke nuşşallî ve nescüdü ve ileyke nes‘a ve nahfid (7) nercü rahmetike ve nehşâ azâbeke inne adâbeke bi’l-küffâri mülhik” Kûnût (8) buraya deyin okımağ vâcibdür. Bundan aşağı daği du‘â budur okımağ (9) sevgülüdür du‘â budur, “Allahümme ihdinâ fimen hidayet ve ‘âfinâ fimen âfiyet (10) ve tevelenâ fimen tevaleyte ve bârike lenâ fimâ’l-aîyet ve kınâ rabbenâ şerre mâkıssîyet (11) inneke te’di velâ te’di ‘aleyke entemmen velâ yemîn ‘aleyke inne lâ yedla (12) ve vâleyet velâ ya’zimen ‘âdiyet ebâreket rabbenâ ve te‘âl leyte felek (13) elhamdü ‘âla mâ kıdiyet vehdit ve nesta‘firuke ve netübü’l- ileyke rabbü’l-gaffar

74a

(1) ve er-raħim vânet hayru’r-raħimîn” eger “kûnût” bilmezse ve du‘â okıya, “Rabbenâ (2) atinâ fi’d-dünyâ ħasenete ve fi’l-aħirete ħasenete ve kınâ ‘azâbe’n-nâr” ba‘zılar (3) üç kez, “rabbî mağfirlî” diye dimiş ba‘zılar üç kez, “Allahümme mağfirlî” diye, dimiş. (4) Secde-yi ayetin okıyub secde idecek şahih budur ki üç kez, “sübĥâneke (5) rabbî alâ ‘âlî” diye. Ba‘zı ‘âlimler eyder, “Amentü’r-raħman secdetü’r-raħman (6) secdetü’r-raħman mâfirlî ya raħman” diye muhiŧde itmiş, “aru ŧurub (7) secde itmek yıgdür eger aru ŧurmadan iderse daği dürüst” dimiş. (8) Cenâze namâzı dört tekbirdür ol niyyet idüb elin ħaldura “Allahu ekber” (9) diye elin bağlaya “sübĥâneke” okıya ardınca “Allah ekber” diye elin ve baş (10) ħaldurmaya şalavât du‘âsı okıya andan sonra “Allah ekber” diye elin (11) başın ħaldurmaya du‘â okıya. Eger er adam namâzın kılıyorsa bu du‘â okıya, (12) “Allahüme mağfir li ħayyinâ ve meyyitinâ ve şahidinâ ve ġâibinâ ve zekerinâ (13) ve ünsânâ ve şağirinâ Allalhümme men ahyeytehü minnâ feâhyihi ‘ale’l’l-İslâm ve men

74b

(1) teveffeyyehü minnâ feteveffehü‘ale’l-îmâni ve ħuşsa hâzelmeyyite birravhi verâhati velmâğfireti ver-rıdvân.Allahümme in kâne mühsinenfezid fi iĥsânihi (2) ve inne kâne müsîten ve fetacâvez ‘anhüve laħķihil Allahümme ilâ taħarre minnâ ecra velâ tefetenâ ba‘de (3) mağfirlenâ vele velesâ yer el-müslimîn ecma‘în inneke ente er-raħamerrâħimîn.” (4) Eger ‘avret namâzın kılırsa, “Allalhümme in kânet muħsineten” du‘âsuna gelince (5) orda okıduğı gibi okıya aña gelincek işbuyla okıya, “Allalhümme in kânet (6) muħsineten fe zid fi iĥsâneħa ve in kânet müsîeten fe câvez anĥâ Allahümme (7) lâ taħriminâ ecreħa velâ

teffetenhā ba'dhā vaġfirlenā velahā velšairü'l-müslimîn ecma'in (8) inneke ente er-rahāmerrāhimîn.” Eger bālig olmamış er oġlancuġ namāzın kılsa (9) bu du'ā oġıya, “Allalhümme ec'ale'l-fertā vec 'alelnā üzħir ec'ale (10) lenā şafi'a ve müşiffeān velā büyeh ve'l-cemi'ül-müslimîn ve'l-müslimāt bī rahmetike (11) ya er-rahāmer- rāhimîn Eger bālig olmamış kız çocuġı olursa bu du'ā oġıya, (12) “Allalhümme ec'ālhü lenā feratān ec'alhā lenā ecren ve zuhrā ec'āllehā şafi'a (13) müşeffe'at velā buyehā velcemi'ü'l-müslimîn ve'l-müslimāt birrahmetike ya errahmanir-rāhimîn”

75a

(1) her birinde du'āsın okıduġdan sonra “Allah ekber” diye girü elin, başın kaldurmaya (2) andan sonra iki yanına selām vere, cenāze namāzında okıduġları meşhür (3) du'alar bunlardır; ammā Cami' Şerh'inde eytmışdür kim, “Bizüm 'ālimlerimiz cenāze (4) namāzında okımaġa bellü du'ā itmeyüb tırarlar.” Pes kendü için ölü için (5) ve kamu Müselmānlar için du'ā ide. Teġri Te'ālā'dan yarlıġınmaġlık dileye nice (6) gerekse oġıya. Eger bu du'aları bilmezse her ölüde bu du'ā üç kez (7) oġıya, “Allahümme maġfirlenā ve lehze'n-nesseme ve'l-cemi'ül-mü'min ve'l-mü'mināt.” (8) Bundan sonra bilgil ki irte namāzun kılub selām virdükdēn sonra işbu (9) du'aları oġıya, “Allalhümme inni esselüke rahmete men 'indike tehdī behā (10) ġalbī ve teşrih behāsidür ve tecmi' behā şemli ve taħdir behāġayibini ve terfi' (11) behā şehdī vetezekki beha 'ameli tebtıyd behā ve ceħi vetteletki behāşedī (12) Allahümme aşaliħilī dinü'l-lezzī hū 'aşmete emrī vāşlihī lī dünyayı'l-leti fihā (13) me'aşir vāşliħi aħreti'l-leti fihā mu'ādī vec alil ġayatı ziyāt li fıkella

75b

(1) ġayr vec'ale'l-mevt rāhte lī men külli şerri'l-lehümme ec'al ġayru'l-a'māl nā aħirne (2) ve ġayru'l-'amālinā ġevāmmehā ve ġayrā ya minnā yevmen nelġāk. Allahümme innī eselüke (3) ġayrū leke ecele ve cellete mā 'ilmet mina vemālemü'l-'ilmi eüzü bike mine'ş-şirke (4) 'ācelele vecle mā ilmet vemālemü'l-'ilmi. Allahümme ente lā ilahe illa ente ġalektenā (5) rānā 'abdike venā 'ilmi 'ahdike mā estetaret e'üzü bike mine'ş (6) şerri māda'atü'l-bevġ beni'medike 'alī ve bubazenbī maġfirli fāne lā yeġirü'l-(7) lezenüb illā ente.” Bundan sonra otuz üç kez, “sübħānallah” diye otuz (8) üç kez, “elħamdülillah” diye, otuz üç kez, “Allah ekber” diye. Eger eyüb maşlaħatı (9) olursa onar kez diye. Andan sonra, “lā ilahe illallah vahdahü lā şerike leh (10) lehü'l-mülkü velehü'l-ħamdi hüve 'alā külli şeyin kadır” diye, “Ayetü'l-kürsī” oġıya, elin (11) ġaldura du'a ide. Peyġamber

Hazreti şallallah-i ‘aleyh vesselem Muşābīh’de buyurmuşdur, (12) “Her kim günde yüz kez gice de yüz kez, sübhānallah ve elḥamdülillah velā ilahe illallah (13) vallahu ekber dise Teḡri Te‘ālā yüzinci şevabın virür daḡi yüz at ġazāya

76a

(1) virmek şevābın virür daḡi yüz kıl azād itmek şevābın virür.” Pes bu tesbīh-(2) leri dā‘im namāzdan şonra oḡımaḡ gerek tā bu şevāblardan maḡrūm olmaya (3) daḡi buyurmuşdur kim, “Elin ḡaldurub namāzdan şonra du‘ā idüb (4) ḡacetin dilese namāzı nāḡş olur.” Bilgil ki du‘ā itmekde şart budur kim (5) ol Teḡri Te‘ālā Hazreti öge, andan şonra bişkez rabbenā diye andan şonra Peyġamber (6) Hazretine şalavāt vire, andan şonra ḡendünüş daḡi ḡamu Müselmānlaruḡ yarlıġınmaḡ-(7)lġın dileye. Du‘ā ideriken göḡlen ḡaḡ Te‘ālā Hazretine yönelde zārılık ide, (8) aġlaya yaḡod aġlamazsa, yalvara, niyāz ide ‘azzince du‘ā bilmezse Türkçe (9) du‘ā ide, yalvara. Pes irte namāzında şonra el ḡaldurıcaḡ bu du‘āyı oḡıya, (10) “Allahümme innī esselūke ḡayru hezā’ş-şabāḡ ve ḡayru’l-mesāi’ ve ḡayru’l-ḡadā’ve ḡāyru’l- (11) kadā’ve ḡayru’l-ḡader ve ḡayru’d-dünyā ve ḡayru’l-aḡiret ḡayru māceri bil ‘ālem (12) ve e’üzü bike men şerri’ş-şabāḡ ve şerri’l-mesā’ve şerri’l-ḡadā’ve şerri’l-ḡader (13) ve şerri’d-dünyā ve şerri’l-aḡiret ve şerri’l-māciri bil ‘ālem rabbenā atinā fi’d-dünyā

76b

(1) ve fi’l-aḡirete ḡasenete ve ḡinā ‘azāben nār. Rabbenā lātezu‘ ḡālū benā ba’d (2) ezḡadeyyetinā veheb lenā meni’d-deneke raḡmete inneke ente’l-vehḡāb. (3) Rabbenā maġfirlenā zenūbinā ve isrāfinā fi emrinā ve tebbet aḡdā minā vensurnā (4) ‘alā’l-ḡavmil-kāfirin. Rabbenā atinā meni’d-deneke raḡmete ve hanimāmen emrinā (5) reşḡān. Allahümme şalli ‘alā seyyidinā ve şafīġnā Muḡammed ve ‘alā ‘ali Miḡammed. Allahümme (6) ve’l-mü‘mināt ve er-raḡmenā velā bāinā velā mahḡātinā velā settāzünā ve’-cemī’ül-mü‘min’ün (7) ve’l-mü‘mināt baġdale kever-raḡmetike ya er-raḡmanirraḡim.” Öyle namāzın ḡilub, (8) selām virdükden şonra bu du‘āyı oḡıya, “Allahümme leke’l-Muḡammed kellā ve beyidike’l- (9) ḡayr kellā vālīke yür cemi’li emri kellā ‘alāniyyete veyira Allahümme ente ehli’l-Muḡammed (10) ve ente ‘ālī külli şeyin ḡadir. Allahümme maġfirli māselef min zebtebī ve ‘a’şimine (11) fimā baḡi ‘ömri vā riziknā ‘amelenān zākiyyet tuşşinā behā ‘ani’s-siteġfir Allahül-(12) lezi. Lā ilahe illā hū el-ḡayyül ḡayyüm ve tevbül yeh velā ḡavle ḡuvvete illa billahi’l-(13) ‘aliyü’l-‘azīm.” Bundan şonra otuz üç kez, “sübhānallah” diye, otuz

77a

(1) üç kez, “elḥamdülillah” diye, otuz üç kez, “Allah ekber” diye. Eger eyüüb maşlahatı (2) olursa onar kez diye ardınca, “Lā ilahe illallah vāllahu ekber vaḥdehu lā şerike leh (3) lehü'l-mülkü ve lehü'l-ḥamdü hüve 'alā külli şeyin ḳadīr” diye elin ḳaldura bu du'ā oḳıya, (4) “Allahümme innī esse'lüke şavveti's-şāliḥīn ve ḥavfü'l-müzlümīn ve ḥurşü'l-müşṭākīn (5) veḳınā 'ater-rādīn ve şabru'l-mübīn ve derecete's-şābrīn ve şeḳate'l-mütevekkilin (6) vemrā feḳate'n-nebīyyīn” bundan sonra, “Rabbenā atinā fi'd-dünyā ḥasenetden” aşağasın (7) oḳıya. Girü ḳalan namāzları ḳılub selām virdükden sonra bu du'āyı oḳıya, (8) “Allahümme ente's-selām ve minke's-selām ve ileyke ya'dü's-selām feḥaynā rabbenā (9) ya e's-selām vādeḥlenā dāru's-selām tebārekte ve te'āleyte bāzel-celāl (10) ve'l-iḳrām estağfirullah ellezī lā ilahe illa hüve ḥayyü'l-ḳayyüm vetübü'l-ileyh (11) velā ḥavle velā ḳuvvete illa billahi'l-aliyyü'l 'azīm.” Bundan sonra evvel didigimüz (12) ḳadar tesbīḥ oḳıya, “Ayete'l-ḳürsi” oḳıduḳdan sonra elin ḳaldura bu du'ā (13) oḳıya, “Allahümme er-rezaḳnā fiḳḥān fi'd-dīn ve keḑāyye fi'r-rezaḳ ve āḑīna

77b

(1) fi'l-baden ve tevbete ḳable'l-mevt verāḥata 'ande'l-mevt ve mağfireti ba'de'l-mevt.” (2) Andan sonra biş kerre kerre “Rabbenā” diye şalavāt vere, “Allahümme mağfirlenā” oḳıya (3) aḥirine dek du'ā oḳıduḳdan sonra herkes elin ḳaldurduḳça Ḥaḳ Te'ālâ Ḥazretine (4) zārılık idüb ve ḥācetini neyse dileye. Bundan sonra bilgil ki namāzuḅ (5) farzları, vācibleri, sünnetleri, müsteḥabları, du'āları yirine gelecek ḳişinüḅ (6) zāhirde tamam olur; ammā bilgil ki Ḥaḳ Te'ālâ'nun nazarı ḳullarınun göḅline-(7) dūr. Bu farzları, vācibleri yirli yirinde gerek gibi ri'āyet itdükden sonra (8) göḅlini Ḥaḳ Te'ālâ Ḥazretine yöneltmek gerek. Pes ḳişinüḅ göḅli Ḥaḳ Te'ālâ (9) Ḥazretine yönelmeyecek namāzı ḳıluriken ḳati edebsüzlik, küstāḥlık olur. (10) Meşelān bir ḳişi elin baḅlayub gözüñ secde yirine diküb, ḳibleye ḳarşu ṫurub (11) namāz ḳılmaḅa başlaya göḅli dünyā endişesüne meşḅül olsa daḅi girü (12) tizcek Ḥaḳ Te'ālâ Ḥazretine yöneltmese bu ḳişi edebsüzlikden yüz biḅ (13) derece edebsüzlik ve 'ayıblu iş itmiş olur, belki miḳrablar yanında

78a

(1) yanında Ḥaḳ Te'ālâ'nun dostları ḳatında yalancı olmuş olur. (2) Pes öyle olsa lazımdur ki saḅa her bāri ki göḅlüḅ dünyā endişe- (3) sine yönele göḅlüḅ anuḅ üzerine ḳoymayub tizcek Ḥaḳ Te'ālâ 'azmetin (4) fikr itmege yöneldesün. Zīrā ḳişi dünyā endişesün öḅünden bırakmaḅ (5) elinde gelmezse daḅi göḅlün anuḅ üzerine berk etmemek elinden gelür. (6)

Pes kaçan gönlü ki dünyâ endişesi düşse namâz kılariken tizcek (7) ahirete, Hâk Te‘alâ’nuñ ululuğın fikr itmege döndüresün. Eger Qur‘ân ma‘nîsün (8) tesbîhler ma‘nîsün bilürseñ anuñ fikrinde olasun eger bilmezseñ (9) Hâk Te‘alâ ‘azmetin anuñ gibi ulu pâdişâh senüñ zâhiru ki bâtını ki (10) cemi-i ahvâliki ‘âlim didügin ögüğüden gidermeyesün gönlüñi Qur‘ân ile (11) ve tesbîhlerle ve bunları görklü okımağa kaşd itmekle dünyâ endişesün (12) tağlamadın bekleyesün bir zamân kaçan kişi himmetin kaşden böyle kılub (13) nefis önlemek, ıslah itmek ardınca olsa zaħmet çekse, düşünse

78b

(1) Hâk Te‘alâ yardım ider nefis aña ma‘î‘ iderbuızır şöyle olur kim (2) göñline bir Hâk Te‘alâ sevgüsü düşer, göñli aña yönelmekden aña kılluk (3) itmekden lezzet ü harâret olur netekim dünyâ ehlin seven, dünyâyı seven (4) kişileri görürsün ki anuñiçün nedeñlü zaħmet çekerler begler dünyâ ulularına (5) kılluk kılan kişileri görürsünki halk gitdükdün sonra bir zamân dañi (6) kendüler ayağın turub bir kaç kelici söyledükleri ile kaħr iderler mecmû‘ı (7) lezzetlerden anı yigrek görürler. Mecmû‘ı halk daħianları beg katında mıkrablar (8) diyü ulularlar. Pes Hâk Te‘alâ’nuñ keremin ve luğfun bilen göñlinde anuñ (9) sevgüsü olan aña kılluk itmekdür. Göñlin anuñ ol yücedür kâhine (10) yönelmekden nice lezzet almaya. Huşûşâ kim namâz kılmak ol pâdişâh birle (11) münâcât itmekdür. Göñlen ol vaħtinde andan net ere. Bunları söyledüğüümüzden (12) maħşud budur ki şâyed işidüb kati göñüller yumuşana ol ulular (13) pâdişâha edebîsüzlik idüb keremin ve luğfun, ihsânın unudub

79a

(1) küllüğünden dönenler yönele biz çalın ‘ömrin ğaflet bir geçürüb mağbün (2) olmaya. Bilgil ki Hâk Te‘alâ buyurduğum, “Kad efleħa’l-mü‘min’ün ellezîne hüm (3) fi şalâtihim ħâşî‘ün” ma‘nîsi budur kim, “Kurtuldı ‘azâbdan, zaħmetden (4) şol mü‘minler kim namâzlarından Hâk Te‘alâ Ĥazretinden korkdılar ya‘ni (5) göñüllerin Hâk Te‘alâ Ĥazretine yöneltdiler.” Ammâ çünki göñül Hâk Te‘alâ (6) Ĥazretine dönmegil sebebi Hâk Te‘alâ’yı ululuyub korkmağdı, korkdılar (7) didi. Bundan sonra buyurduğum, “Vellezîne hüm ‘alâ şalavâtihim ħâfîzün” (8) ma‘nîsi budur kim, “Dañi ‘azâbdan kurtuldı, şol mü‘minler kim namâzları (9) üzerine dâ‘im oldılar, namâzların görklü kıldılarba‘zı vaħt kılub (10) ba‘zı vaħt terk itmediler ödediler nice olursa kılmadılar.” Pes (11) bu eytdi eklendi kim, “Kişiyi ‘azâbdan kırtaran namâz ol imiş kim (12) göñül ħazırlığıyla kıllana Tenri Te‘alâ ululmağı

içün kılanı ödeye halk ağzından (13) kurtulmağı için kılınmaya ba'zı vaqt kılınub ba'zı vaqt terk olunmaya

79b

(1) girü bir yirde daği buyurduğum, “Feveylün lilmuşallîne ellezîne hüm ‘an şalâtihim (2) sâhün” ma'nîsi budur kim, “Helâklik, cehennemlik şunuñ gibi namâz (3) kılanlardur kim namâzların ğafletle kılar ba'zı vaqt kılar ba'zı terk ideler. (4) Zîrâ böyle iden kişiler namâzların Teñri Te'âlâ için kılmış olmazlar (5) halk için riyâ için kılmış olurlar.” Peyğamber Hâzreti şallallahu ‘aleyhi vesselem (6) buyurmuşdur kim, “Leyse men şalavatike illa mâ ğaflet” ma'ni budur kim, (7) namâzundan saña şevâb fâyda hâşl olmaz illâ şol gönül hazırlığıyla (8) kılduğım namâzdan şevâb olur; ancak Peyğamber Hâzreti şellem, (9) “Bir ‘aziz gördüğüm namâz kılar; ammâ tez tez kılar selâm virdükden sonra (10) eytdi, “Turañlayın kıl namâz kılmaduñ” didi üç kez kıldı üç kez daği Peyğamber (11) Hâzreti câyiz tutmadı, girü kıldurdı karşı eytdi kim, “Kema feşallî fânekke lem yuşallî” (12) ma'nîsi budur kim, “Tır girü kıl anuñ için kim kılmaduñ.” Pes ol ‘Arab (13) Peyğamber Hâzretinüñ kâtına geldi, eytdi, “Yâ Resûlullah nice kılayın kim namâzum

80a

(1) dürüst ola.” Pes Peyğamber Hâzreti daği aña namâz erkânın öğretti. (2) Ba'zı şahabeler şordılar, “yâ Resûlullah namâzı niçün dürüst olmadı?” (3) didiler eytdi kim, “Anuñ için ki namâz kılariken gönli namâzından ğafildür, (4), hazır degüldür” didi eytdiler, “Neden didünüz kim gönli ğafildür?” eytdi, (5) kim, “Lev haşea' kalbühü lehâşe'a cevârihah” didi. Ma'nîsi budur kim, “Eger (6) gönli korksa Hâk Te'âlâ Hâzretine yönelse tış ‘azaları daği (7) korkıdı ödiyle kılar gözi secdesi yirinde ırak yire bakmaya idi.” (8) Bu bâbda ayet, hadîş-i meşâbih sözleri iken çokdur; ammâ sözi (9) uzatmayalum inkârı gidermege iki şahid yeter; ammâ bu naşşihati işitdü, (10) “Gökden fayda bulma, sevne kim şeytâna uyasun, idesün gönül (11) hazırlığıyla kılınmayan namâz kabul olmazmış ben hod gönlüm hazır (12) idemezin bâri namâzı kılar kurtula, zahmet çekmeyeyin diyesün (13) belki fâyda bu olsun kim şimdiye degin ğafillik birle kılduğun

80b

(1) namâzlara peşimân olub teħassür ü âh idüb ağlayasun tâ kim (2) taşşırılığun bilüb ikrâr itdüğün sebeble Hâk Te'âlâ edubsüzligün (3) bilmezlikle sehüle idüğün suçların bağışlaya. Bundan sonra (4) Hâk Te'âlâ Hâzretinden yardım istegil himmetün şöyle angil kim namâz- (5) larun gönül hazırlığıyla kılsun kaçan böyle itsün. Hâk Te'âlâ (6) gönlün şalâhate

götürür 'ibâdetde gönül hazırlığın virür kendünden (7) yaña yöneldür. Netekim Hâk Te'âlâ buyurdu, "Vellezine câhedü ve fînâ (8) lenehdi yennehüm sübülenâ ebü 'alî'd-dekâk kuddisinullah sirretü'l-'azîz." (9) Bu ayetün ma'nîsünde şöyle buyurmuşdur, "Kim Hâk Te'âlâ eyder şunlar kim (10) dürüşdiler, zâhirlerin oñardılar, bize yöneldiler. Vallah biz dañi (11) anlaruñ bâtnların oñaruruz, yirine getürürüz, bizden yaña yöneldürüz. (12) Pes çünki Hâk Te'âlâ böyle buyurdu sen dañıñu zâhir ulu ki (13) ve ayagunı, gözünı kulağunı, dilünı, dudagunı Hâk Te'âlâ kulluğına

81a

(1) yönelt Hâk Te'âlâ Hâzretine yalvar, yardım dile kim gönünı dañi kendü kulluğına (2) yönelde. Zîrâ bu 'ibâdet bir tuhaf gibidür kim pâdişâhlara alturlar (3) dañi anuñ vesilesi birle hâcet dileyüb 'inâyet isterler. Netekim (4) Hâk Te'âlâ saña öğretti eytdüğüm, "İyyâke ne'büdü ve iyyâke nesta'in" (5) ma'nîsi budur kim, "İbâdetimüzi, kulluğumuzu saña mañşüş iderüz dañi (6) senden yardım, 'inâyet taleb iderüz." Pes bundan anlagıl ki yalañuz (7) 'ibâdet birle iş yetmez imiş andan 'inâyet olmayınca zîrâ bilün (8) kim kiñi biñ yıl ihlâş bir tã'at kılsa gönüllük sağığı, (9) şükri yirine getüremez. Pes tã'at birle uçmağâ girmege müstañak olmaz. (10) Hâk Te'âlâ fazlı birle rahmet kılmayacak; ammâ Hâk Te'âlâ va'de kıldı, (11) "Tã'at idenleri uçmağâ koyaram ahiretde 'azîz iderem" didi. Elbetde (12) fazlı va'desi birle uçmağâ koyar. Zîrâ kerîmdür va'desinde muñâlefet (13) olmağâ mañâldür kaçan namâz zâhirde, bâtnında neyletamam olduğın bildünse

81b

(1) bundan şonra ba'zı okıyıcak nesnelere bildürelüm. Bilgil ki ezân (2) onun işidene gerekdür kim mü'ezzine dirse ardınca bile diye; ammâ (3) hayye 'ale's-şalañ didüğü vañtin dañi hayye 'ale'l-felâñ didüğü vañtin (4) anlaruñ yirine, "Lâ have velâ kuvvete illâ billah" demek gerek. Ba'zı kitâblarda (5) mü'ezzin "Hayye 'ale'l-felâñ"didüğü vañtin dinleyin, "mâşâ vâllahu kâne vemâ lem (6) yeşâü lem yekün" diye dimiş. Pes kaçkı olursa demek câyizdür. Şabâñ (7) ezânında mü'ezzin, "Eş-şalañ hayru'l mine'l-nevm" diyecek dinleyin "şadektü (8) vebâ lihakkı nañıf" diye yañod "şadeka Resülullah" diye. Ezân tamam (9) olduğdan şonra, "Allahümme salli 'alâ Muñammed ve 'alî ali Muñammed Allahümme rabbi (10) heza ade'atü'l-tâmme veşşalâvati el-kamime âtiMuñammed el-vesile va -(11) el-fazile ve el-'ayyete meñame Mañmuddan ellezî ve'atde"diye. Andan şonra (12) du'â idüb hâcetin dileye Tuñfetü'l-Melük eyder, "Ezân okınuriken (13) ve kâmet getürüriken selâm virmeye dañi selâm almaya dañi Qur'an

82a

(1) okımaya, okıya tururiken olsa kese, durabu kande kim dünyā sözin (2) söyleye.” Bundan sonra bilgil ki yatsu namāzın kıldıktan sonra yatub (3) uyumazdan öndin gerekdir ki, “Fātiha, ayetü'l-kürsî ve amener-resül (4) ve şehidullah” ayetin okıya ‘indellah diye ve“alā İslām ”diye dura ve “kul Allahümme mālİKü'l-mülk” (5) ayetin bağır hesāba varınca ve yidi kez, “ fān tevellev fekat hasbiyellah lā ilahe (6) illa hüve ‘aleyhe tevekkeltü ve hüve rabbi'l-'arşil ‘azīm” ayetin ve sūre-yi keyf (7) ahiren,“innellezīne amenü'den” ahirine degin ve Sūre-yi Rūm'da, “Fesübhanallah (8) hayn temsün ve hayn yakibihün'dan” ve kezalik ve ardınca Sūre-yi (9) Haşr ahirin evvel üç kez, “E'üzü billahi's-semiyü'l-'alim mine'ş-şeytāni'r-racīm” (10) diye dađi “hüvellahü'l-lezī lā ilahe illā hüve ‘alimü'l-ğaybi ve'ş-şehāde”diyüb (11) başlaya ahirine degin ve kul yā eyyühe'l-kāfirün üç kez ihlaş (12) ve birkez kul e'üzü bi rabbi'l-felāk ve bir kez kul e'üzü bi rabbi'n-nās ve fātih'a (13) ve sūre-yi bakara müflihüne ve ardınca okıya Qur'an'dan dađi ve bilürse okıya

82b

(1) hiç olmazsa bunları bāri okımayı terk itmek vāka' olmaya. Zīrā bunları (2) okımanuğ her birinde dünyevī, uhrevī nice fāydalar vardur; lakin taṭvīl (3) olmasun diyü getürmedük hadīs-i şerīfde gelmişdür, “her kim uyumak istedügi (4) vağtin kul eyyühe'l-kāfirün sūresin okıyub uyusa Hađ Te'alā anı imānsuz (5) gitmekden şaklaya. Eger bunların kamusun bilmezse ögrene eger öğrenmezse bildügin (6) okıya Qur'an okıduktan sonra yüz kez ya üç yüz kez ya on kez bāri üç kez (7) “Sübhanallahi velhamdülillah velā ilahe illallah vāllahu ekber” diyü andan sonra üç kez, (8) “ Estağfirullahi'l- ellezī lā ilahe illā hüve el-hayyü'l-kayyüm vesileke'l-tevbe” diyü. Üç kez, (9) “Allahümme sallī 'alī seyīdinā Muhammeden 'addike ve nebiyyike ve resüleke'l- nebiyyi illā hayy ve 'alī (10) illahe ve şahbihe ve's-selim” diye. Üç kez, “Allahümme şalli 'alā cemi' illā nebiyyā ve'l-mürselīn (11) diye Allahümme mağfirlī velivālideyye ve'l-cemī'l ve'l-mü'mināt illā hayyā munehim (12) ve illā mevāt” diye dađi du'alardan, tesbīhlerden okırsa okıya ve kelime-i tevḥīd (13) kim, “Lā ilahe illallah”dimekdür gicede ve gündüzde her sā'atde ve her ayda gāfil olmalu

83a

(1) degüldür pes bunları okıduktan sonra dađi huzūr-ı kalble biraz vađt, “Lā ilahe (2) illallah” dimege meşgul ola; ammā zamānımız halkı gibi huşūşa sūfīler ve mü'ezzinleri

(3) gibi nağir idüb lehen itmekden hazır ide. Haq Te'âlâ kelâmında veresülullah (4) kelâmında nice geldiye yazıldığı gibi dimege sa'î iyleye, okıyacakların okıyub (5) tamam itdükden sonra yatacak, "Bismillah lâ yederru me'a's sema şeyyi fi'l-arḍ velâ (6) fi'l-esmâ' ve hüve's-semî'ül-'alîm. Allahümme bâsemeke veḍa'ti cennebî ve bike refa' (7) inne emesketi nefsi fârham hâve inne erselethâ fâhfezahâ bimâ taḥfez bi's-şâlihîn" diye (8) ve daḥi üç kez, "e'üzü kelimât Allahü'l-ettâmât min şerri mâ ḥalk" diye. Uyuduḡdan (9) uyandığı gibi hiç söz söylemeden, "lâ ilahe illallah vahdehu lâ şerîke leh lehü'l-mülkü (10) velehü'l-ḥamdü ve 'alâ külli şeyin ḡadır. Elḡamdülillahi ve sübhânallahi vâllahu ekber velâ ḡavle (11) velâ kuvvete illâ billah" diye. Andan sonra, "Allahümme maḡfiri" diye. Yaḡod ḡâyırı du'â ide daḥi (12) "Elḡamdülillezi eḡyâ nev ba'd imâ tenâ veliyye'l-ḡa'aş ve'n-nevşîr" diye. (13) Her kim yatdığı vaktin ḡurı geldiği ve vaktin bunları dise Tenri Te'âlâ

83b

(1) günâhların yarlığıya ve daḥi du'âsun ve ḡurub kıldığı namâzın ḡabul iyleye (2) ve ol gicenüḡ şükürin yirine getürmüş olur. Hiç nesneden aḡa zarar (3) gelmeye tâ şabâḡa deḡin eger yatariken döşeginde Qur'ân okımak istese (4) ayakların diyü şura eger 'uryan ise başın yorḡandan çıkara andan (5) okıya. Pes yatduḡdan sonra daḥi "fâtiḡa ve ayete'l-kürsi ve innâ a'taynâ (6) ve ḡulyâ eyyühel kâfirün ve ḡul hüvâllahü eḡad ve ḡul e'üzüleri okımak ve on kez (7) şalavât virmek müsteḡabdur ve şabâḡ namâzı tesbîḡlerin okıduḡdan sonra (8) daḥi fâtiḡa, ayete'l-kürsi ve amene resülü ve şahidallah ayetin indellah (9) alâ İslâm" ardınca ve "ḡul Allahümme mâlikü'l-mülk" ayetin baḡır ḡesâba varınca (10) ve yidi kez fân tevvel ayetin aḡrine deḡin ve süre-yi beni İsrâil aḡrini, (11) ḡul hüvallah aḡrin deḡin okıduḡdan sonra üç kez, "tevekkelet (12) 'alî ḡayy ellezî lâ yemüt" diye. "Fesubḡânallah ḡayn temsün ayetin" (13) ve kezâlik taḡricün deḡin ve "yâsin" süresün aḡrin ve ardınca süresi ḡaşır

84a

(1) aḡirin ve on bir kez "ḡul hüvallahü eḡad" ve üç kez "ḡul e'üzüleri ve fâtiḡa" süre-yi (2) bakara evvelen "müfliḡuna" varınca bunları virür idinüb şabâḡlara dâ'im (3) okımak müsteḡabdur daḥi şabâḡdan sonra on kez, "lâ illahe illallah vahdehu (4) lâ şerîke leh lehü'l-mülkü lehü'l-ḡamdü ve hüve 'alâ külli şeyin ḡadır" diye ve on kez (5) "Lâ ilahe illallah el-melükü'l-ḡaḡku'l-mü'min" diye ve onkez, "lâ ilahe illallah el-vâhid (6) el-ḡahḡâr rabbü'l-semavât ve'l-arḍ ramâ beynahümâ 'azîzü'l-ḡaffâr" diye (7) ve on kez, "Sübhânallah ve elḡamdülillah velâ ilahe illallah vâllahu ekber velâ ḡavle (8) velâ kuvvete

illā billahi'l-'aliyyi'l-'azīm” eger dilerse lā havle hemen (9) onuncıda diye ve on kez, “Seyyüveh kıddüs rabbenā ve rabbi'l-melāike ve'r-rūh” (10) diye. On kez, “Sübḥānallahi'l-'azīm vechede ” diye ve on kez, “estağfirullahe'l- (11) lezī lā ilahe illā hüve el-ḥayyü'l-ḳayyüm vessilete'l-tevbe” diye. On kez, (12) “Allahümme lā māni' lemā'aftit velā mu'ti lemā mane't velā yenfe'zel'-cedd (13) minke'l-ceddi ” diye ve on kez, “Allahümme şalli 'alā Muḥammed ve 'alā el-ḥamd” diye.

84b

(1) ve on kez, “Bismillah lā yüşrima 'esma şeyi' fi'l-arḍ velā fi's -semāi' ve (2) hüve's-semi'ü'l-'alīm ” diye. On kez okıyamazsa üç kez okımağı bāri (3) terk itmeye. İmām Ğazālî rahmetullah 'aleyh Bedāye'sinde eytmış, (4) “Bunların her birini yüz kez ya yitmiş kez yahod onar kez tekrar ide. (5) Azacuğı onar kez olmağdur tā ki cümlesi yüz ola” demiş. Şabāḥ namāzı (6) kılduğdan sonra bunları okımanın dünyevî, ahrevî faydasının nihāyeti (7) yoğdur. Eger bunları her birinün faydasın şevābınadır. Söz (8) söz eger yatacak vaktin dağı okısa ziyāde şevāblardur. Bunlardan (9) kişi gāfil olmalı degüldür şāḥih ḥadiş kitāblarında gelmişdür kim, “Her kim (10) şabāḥda, aḥşamda, feşubḥānallah ḥayru temsün ayetini ve kezağ (11) taḥziḥün ve erince okısa ol gün ol gice her ne tağsirki tā'āt (12) itdiyse onā 'avaz olur ve her kimse kim sabağda, lā ilahe illallah (13) vağdehu lā şerike leh lehü'l-mülki vve lehü'l-ḥamdü ve hüve 'alā külli şeyyin ḳadīr dise

85a

(1) bir ḳül 'azād itme şevābın bulur ve dīvānına on ḥasene yazıla. On (2) seyyi'desi dīvānından giderle ve on derecesi rafi' ola tā aḥşama (3) degin ve aḥşamda dirse bunun mişli ola şabāḥa degin ve her kimse (4) Ḥazreti Resül üzerine şallallah-i 'aleyh vesselem şalavāt vire. Teğri Te'ālā (5) anuğ üzerine rahmet ide ve on günāhı gider ve on derecesi rafi' (6) oluna ve her kimse kim her günün şabāḥında her gicenün aḥşamında üç (7) kere, bismillahillezī lā yeğarima 'esma şeyyi' fi'l-arḍ velā fi'l-esmā (8) ve hüve's-semi'ü'l-'alīm aña hic nesne zarar ve itmeye.” Pes Ḳur'an'da, du'alarda (9) vesāyir okınanları bunlara kıyas iyleye her kim şabāḥda saña ḳul e'üzü- (10) leri üçer kere okısa ol gün Ḥağ Te'ālā kötülükden, belādan şağlaya (11) ve her kim şabāḥda ve aḥşamda üçer kez, e'üzü kelimāt tammāt (12) min şerri mā ḥalağ” dise ol gün ve ol gice aña hiç nesne zarar (13) itmeye ve dağı her kim bunu bir yire ḳonduğı vakt okısa ol

85b

(1) yirden geçürse aña hiç nesne nesne zarar gelmeye ve daħiher şabaħ ve her gice (2) işbu du‘ā okıya asla terk itmeye, “Allahümme fâtır esmavât (3) ve’l-ard ‘âlimü’l-ğaybi veşşehâdeh innī ebed ileyke bännī eşhedü (4) enne lâ ilahe ente vaħdike lâ şerilekel ve inne Muħammedü a‘büdüke ve resülüke (5) ve inneke inni tüklenī ileyye nefsi tağribü mineş-şerri ve tebâ‘di mine’l-ħayri (6) ve inni lâ eşağ illa ber raħmetike fâħ‘alna ‘indeke ‘ahd etevfeffinīme yevmi’l- (7) kıyâmete inne la teħlifü’l-mikâd” kaçarki kıyâmet günü veya bir ma‘ni de (8) nidâ ide eydeki kâni şunlar kim Teğri Te‘âlâ katında ‘ahdı vardır. Her kim (9) bu du‘âyı her şabaħ ve aħşam okımuş ola ħalkı uçmağa koyalar (10) ve her bir cemâ‘at katında kim otura her ne ħalde oturursa ol meclisde (11) turalı olıcağ bu du‘ā okıya, “sübħâneke Allahümme ve ceħdike eşhedü (12) enne lâ ilahe illâ ente estağfiruke ve tevbe ileyke” her kimse ki meclisünde (13) turalı vaktin bu du‘âyı okısa tursa eger meclis ħayır olsa

86a

(1) bu du‘ā anuğ mihrī müşâbesinde olur tâ ol meclisüñ ħayrı veşmeresi (2) kendüye bākī kalur ve eger meclisliğı olsa ya‘ni mala ya‘ni sözler (3) dimiş, işidmiş olsa bu du‘ānuğ kefâreti olur. Yimek yimelü olıcağ (4) “bismillah” diye başlaya. Eger “bismillahir-raħmanirraħim” dirse daħi yigdür (5) yimegi tamam itdükden şonra “elħamdülillah et‘amenī hezâ‘ta‘am ve rızıknı ye-(6) min ħayri şavl menī velâ kuvvete ” diye şu içmede daħi evvelinde “bismillah” diye (7) şonrunda “elħamdülillah” diye. Eger yimek arasında ya yimekten şonra içerse (8) “elħamdülillah ellezī et‘amenâ ce‘alnâ müsümün” diye. Giysi (9) geyecek, “Elħamdülillah ellezī kesânī ħudâ rizkıyana men ħayri ħavl mennī (10) velâ kuvvete” diye. Müşibet yitişecek mü‘mine layık budur ki, “elħamdülillah (11) ‘alâ külli ħül innellah ve innâ ileyhe râ‘ciün” diye. Budur şonra, “Allahümme (12) ecrinī ‘alâ müşiyetī ve rüdisi minhâ mâ ħüve ħayru minhâ” diye. Eger müşiyet (13) kimsesi olmağ olursa bunlardan şonra, “Allahümme mägfirli velâ

86b

(1) ve aķıbeti minne aķıbeti ħüsna” diye. Bundan şonra günâh olan nesnelere (2) ba‘zısını bildürelüm tâ ki bilüb anlardan ħazır idüb irak olasun; (3) ammâ namâz terk itmek ulu günâh idiken yukarda bildüñ andan şonra (4) bilgil ki ulu günâhlardan biri nâħağ yirde âdam öldürmekdür. Birisi (5) daħi zinâ velev âta itmekdür. Birisi zinâdan bir oluna zinâ itdü diyü (6) sevünmekdür. Birisi daħi ħazâyâ varub Müselmâna iki kâfirten artuğ (7) olıcağ çenkden kaçmağdur. Birisi daħi cädilığdur. Birisi nâħağ yire yetim (8) malın

yimekdür. Biri dağı dinine hayır gelmeyen yirde ata anaya ‘aşı (9) olmağdur. Biri dağı Mekke’de harām içinde günāh itmekdür. Küçük günāh dağı (10) işlese ulu günāh olur. Biri dağı ribā yimekdür ya‘ni aqçe aşısin (11) yimekdür. Biri dağı ağırlık itmekdür. Biri dağı süci içmekdür. Birisi dağı (12) kendüzin öldürmekdür. Günāhlar biri dağı gevdesünde ‘avret olan (13) yirinden görmesi şeri‘yā cāyiz olandan gayrıya göstermekdür. Biri dağı

87a

(1) şeri‘ā cāyiz olandan gayrınınu ‘avret olan yirine bakmağdur. Biri dağı (2) zek’at farz olub virmemekdür. Biri dağı farz olan orucu (3) tutmamağdur. Biri dağı hac farz olub itmemekdür. Biri dağı zulm itmekdür (4) gerek Müselmān olsun gerek harāc virür kāfir gerekse kul gerekse cāriye (5) olsun gerek hayvān olsun kamusına dağı zūlm itmek ulu günāhdur. (6) Biri dağı çalđu çalmağdur, biri dağı çalđu dinlemekdür. Biri dağı şakalın (7) yülütmekdür ve tutmadan eksük kırkmağdur. Biri dağı beglik yimekdür. (8) Biri dağı yalan tanuqlık virmekdür. Biri dağı hodüddan gayrıda (9) tanuqlık virmemekdür. Biri iki kişıyi birbiriyle çekişdürmekdür. Bir (10) hışmın ve konşısın incitmekdür. Biri dağı harām yiyüb, harām geymekdür. (11) Biri dağı emānete hıyānet itmekdür. Biri dağı bir kişininüncindügi laqabın (12) söylemekdür. Biri dağı gıybet söylemekdür. Biri dağı masharalık idüb (13) gülüşecek söz söylemekdür. Bilgil ki kişıye öyle gerekdür kim dinine

87b

(1) ve dünyāsına fāydası olmayan sözleri ve ‘abeş hikāyetleri (2) söylemekden ziyāde hazer iyleye zīrā her söz ki kişi söyler anuđ (3) gönülde şüreti kalur. Kaçan çok Qur‘ān okısa yahod çok zıkr (4) itse yahod çok va‘z u naşşihat itse gönli nūrlanur kamu (5) yaramaz işlerden şakınur, hayırlı işlere yeltenür. Kaçan yaramaz günāhlı (6) keleciler söylese gönline deñlü çok günāh işlerse kırmaz (7) olur. Biri dağı yalan yire and içmekdür. Biri dağı Müselmāna sövmegle (8) kāfirdür dimekdür. Biri dağı ya la‘net filāna dimekdür. (9) Biri dağı er ādam ibrişüm libās geymekdür. Biri dağı er oğlanuqlara (10) ibrişim libās geydürmekdür, günāh geydürenedür. Biri dağı bir nesne (11) şatıcı kimsene şirāsına yalan katmağdur ve ölçekden ve tartmağda hile (12) idüb eksük virmekdür. Biri dağı ilüñ ‘avretin, oğlanın (13) gözetmekdür. Biri dağı ‘avret kişi kendü helālinde gayriye hazz nefisle

88a

(1) bakmağdur. Biri dağı kişi ‘avretini ile görünmekden mani‘ itmeyüb düğünlere (2) gelüb ve mahremī olmayan hastayı görmege ve ölü üzerine şālā (3) virüb ve tonanub hamāmlara

varmasına rāzı olmak ve ‘avretine (4) mahrem olmayan kimsene evine koyub ‘avretiyle bir yerde turub (5) oturmaqdur. Biri daği erden ögen diline alınub cumā‘lıgızıyla sögmekdür. (6) Biri daği şağu şağmaqdur ve şağu şağanuğ yanında oturub (7) diğlemekdür. Biri daği Qur‘ān‘dan ögrendügi yiri okımaz olmaqdur. Biri (8) daği kendünüğ eli altında olanlara dinine gerekli nesnelere ögrenmemekdür. (9) Bir daği eli altında olanlara eyülikle namāz kılmayıcak olanlara güçile namāz kıldurmağa (10) sa‘y itmemekdür. Biri daği konşısında namāz kılmaz kimsene olıcak ya (11) ‘özürsüz evinde kılub cemā‘ate gelmez kimse olıcak ağa tanınamamaqdur. (12) Biri daği tekebbirlikdür ya‘ni kişi kendüzini ırak kişiden yig görüb (13) ğayrına ğod nazır itmekdür. Biri daği ‘acebdür ya‘ni kişi kendüzine bir

88b

(1) bir ululıcak taşavvur itmekdür. Meşelā kendünüğ mülkine, malına, ni‘metine (2) ya ‘ilmine, ‘ameline bir ıraksırına ya gökcekligine ya ulu kişi oğlı olduğına (3) mağrur olub kendüzini ulu görmek gibi tekebbürlük sebebi daği (4) bunun gibi nesnelere; ammā tekebbürlük oldur kim bunlaruğ sebebiyle (5) kendüyi ırak kişi üzerine ulu görür ‘aceb oldur kim bunlaruğ gibi (6) nesneye mağrur olur kendüzini ulu görür; ancak ırak kişi ğatrına (7) gelmez. Biri daği dünyā ululuğın sevmekdür. Birisi daği dünyāyı sevüb (8) gönül virmekdür. Bilgil ki dünyā sevmek kamu günāhlaruđ başıdır. (9) Kanķı kişinüğ kim gönülde dünyā sevgüsü ola ahiret sa‘adetinden (10) mağrüm olur. Zırā dünyā sevgüsü daği çok dürlü günāhlar işledür. (11) Kişi zırā başıllık ğased itmek, faķırlere sevmemek, bayları (12) sevmek oğurlık itmek, yol kesmek, kimseye düşmanlık bağlamak, (13) ādam öldürmek daği nice bunun gibi günāhlar dünyā sevgüsünden olur.

89a

(1) Eger bunlar olmazsa daği namazda, ‘ibādetde gönlen düşürmeyüb (2) Teğri Te‘ālā Ğazretine yönelmedügi dünyā sevgüsü ile olur (3) bu ziyān yeter. Biri daği ğaseddür ya‘ni bir kişi dünyāda ya ‘amelde (4) ya ‘ibādetde ya bir ırak hüner ve şan‘atda kendünden yig görüb (5) daği gönüleyüb gönülde bu endişe berkişmekdür kim ol nesne (6) andan gide kendüye gele yağod andan daği gide egerçi kendüye daği (7) gelmezse biri daği ğalkı çirkin olmaqdur ya‘ni olur olmaz nesneye (8) kaķıyub, sögüb ve rehm itmekdür. Biri daği kendüye ne şanursa (9) Müselmānlara anı şanmaqdur. Biri daği paşallıkdur: paşıllık oldur kim (10) bir kişinüğ malı ola kendü ğacetinden artuķ zek‘at ın vermeye. (11) Belki zek‘at virecek değlü malı yoğsa dađiyalıncaķ ac ve muğtāc (12) zarüret ehlin görüb nesnecük

virmemek ehli katındaki (13) paħallıkdur ve gönül katılığıdır. Biri daħi Hıak Te‘alâ virdüğü belâya

89b

(1) şabr itmeyüb şikâyet itmekdür. Birisi daħi uzun uzak dünyâ fikirlerine (2) düşüb ölümünü aņmamağdır. Biri daħi riyâdur ya‘ni kendüyi (3) halka eyü bildürmekdür ve işledüğü hayırları ve ‘ibâdetleri eyü kişidür (4) disünler diye işlemekdür. Bilgil ki riyânun sebebi üçdür: birisi (5) halkun öğdüğü hoş gelmekdür, biri halkun horladuğın hoş (6) gelmemekdür, birisi halkda tama‘ olmağdır. Her kişi ki Müselmân ola, ‘alim (7) ola, ‘ilmle ‘ibâdet iyleye riyâ itmez. Zırâ riyâ itmek Teñri Te‘alâ’ya (8) halkı artuk itmek olurküfre beņzer günâh olur ve hem riyâyyla olan (9) ‘amelde fayda olmaz hemen zaħmeti kalur; ancak pesiyle olsa her (10) ‘amelde ihlâş gerekdür. İhlâş oldur kim her kişi ‘ibâdet kim işler (11) anı Teñri için işleye dünyâ ğarezlerinden bir ğarez için olmaya. (12) Ammâeger tamü ‘azâbından kırtulayın dirse, yahod şevâb bulayın (13) dirse, uçmağga gireyin dirse kırmaz ammâTeñri Te‘alâ dostları

90a

(1) katında ihlâş oldur kim itdüğü ‘amel bunların için daħi olmaya, (2) belki eyde Hıak Te‘alâ bir pâdişâhdur kim bizi yoğiken var iyledi, (3) kamu a‘zâmuzı sağ yaratdı, kullık itmege kuvvet ve alet virdi. (4) Pes bize vâcib oldıkim gücümüz yitdüğü deñlü kullığın (5) idevüz aņa lâyıķ kulluk idemedüğümüz daħi biledür. Pes bilgil ki (6) ihlâş oldur kim kişi ‘amel işlemek kâfidür; ammâ ‘amel riyâdan (7) şaklayub ihlâşla itmek katı güçdür. Meşelâ bir kişi çok Kıur‘ân (8) okısa ya çok zıkrullah itse avazı hoş geldüğü için ihlâş (9) olmaz ya bir kişi sehl yise ya sehl geysel kazanmağ zaħmeti çok (10) olmasun diyü ihlâş olmaz. Pes ihlâş olmasa tã- (11)‘atden şevâb daħi hâşıl olmaz. Zırâ ihlâş ‘ibâdetün cânıdır. (12) Cânsuz gevdeden fâyide olmaz. Bilgil ki bu gečen günâh olan (13) nesnelerün her birisini ve her birine sertekib olanun aħiret’de

90b

(1) olıcak 'ikābını ve ba'zında 'azābını tafsīl idersiz. (2) Her biri başka bir bāb olur. Bu muhtaşar münāsib olmaz. (3) Ol ecelden muhtaşar olundı ve hem 'aql olub āhirete i'tikād (5) idüb dünyāda ihtiyātı olan kişiyeye işāret yeter.

**Tammetü'l-kitāb bi'ünellahü'l-mülkü'd-düyān Һarrede el-kaşır, el-ҺaķırMuҺammed
bin 'AbdurraҺman fi şehr-i CemāziyelāҺir Sene: 1002**

SONUÇ VE ÖNERİLER

“Şerāyitü’l-İslām” adlı eserin yazarı Muhammed bin Abdurrahman’dır. Eser 90 varaktan oluşmaktadır. Eserin tamamı nesir türünde kaleme alınmıştır ve her varakta 13 satır bulunmaktadır. Sade ve anlaşılır bir Türkçe ile yazılan eser her yönüyle sıkıcılıktan uzak bir yapıya sahiptir.

Şerāyitü’l-İslām adlı eser, dini içerikli bir eser olduğu için İslami termolojiye ait Arapça kelimelerinin bulunmasının yanında devrin en önemli şair ve yazarlarını yetiştiren Fars dilinin etkileride görülmektedir.

Eserin tek nüshası üzerine yapılan bu çalışmanın amacı eseri günümüz Türkçesine transkribe edip gramer yapısını incelemektir. Üzerinde çalışılan eser Eski Anadolu Türkçesinden, Osmanlı Türkçesine geçiş dönemine ait eser olduğu için dili her bakımdan değerli olarak kabul edilmelidir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminin bir özelliği olarak ünlülerin yazımı kuralsız olduğu için bazen hareke işaretleri ile gösterilirken bazen de “elif, vav ve ye” ile harfleri ile yazılmıştır. Bundan ötürü metinde aynı kelimenin aynı sayfada farklı yazılışlarına rastlanmaktadır: *ana/aña, anlar/onlar, dur-/tur- vb.*

Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemine yazıldığı halde eserde Eski Anadolu Türkçesi dönemine has yapılardan olan *-uban/üben, -ubanı/-übeni, -ubanın/-übenin* şekilleri de tespit edilmiştir: “*imāma uy-uban diye (57a-6), barmaqlarınaç-uban (57a-12).*” Metinde bu tip farklılığın görülmesi Eski Anadolu Türkçesi döneminden Osmanlı Türkçesi dönemine geçiş eseri olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

e/i seslerinin değişimi meselesinde ise, metin imlâ açısından kesinliğe kavuşmamıştır. Bu nedenle kelimeler metindeki yazılış şekillerine sadık kalınarak okunmuştur. Metinde konsonant değişimleri meselesinde özellikle *t/d* ve *g/y* yazımı konusunda çok sayıda ikili yazılımlar görülmektedir: *dut/üt, dura/tura, gine/yine vb.*

Eski Anadolu Türkçesinin imla sisteminin yanında kalıplaşmış ekleri, metinde bir iki istisna dışında bu geleneğin bir devamı olarak ötümlü yazılmıştır. Metin fiil çekimleri yönünden çok zengindir. Türk dili içerisinde yer alan fiillerden neredeyse tamamına yakını metinde özenle kullanılmıştır: *gel-, al-, vir-, okı-, di- vb.*

Metinde geniş zaman eklerinin yuvarlak şekilleriyle dar şekilleriyle birlikte kullanılmıştır: *tekil 2. şahıs: -r-sin/-ursun/-ürsün* gibi.

Metin içerisinde ayrılma hâli eki her zaman ötümlü ünsüzle yazılmıştır. Eski Türkçede kullanılan *-din/-din* uzaklaşma hâli ekine metinde birkaç örnekte rastlamaktayız. (bkz. ayrılma-çıkma hâli eki: *öndiy, ahiretdin*)

Eski Anadolu Türkçesinin en önemli ses bilgisi özelliği olan yuvarlaklaşma metinde yaygındır. Sözcük kökünde, Orta Türkçe dönemindeki ön damak ünsüzü *-g/-ğ* ünsüzlerinin düşmesi ve “*b,m,p,v*” dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşma görülmüştür: *ölüg> ölü: ölüruz* (68a-9), *ķamuğ> ķamu:* (4b-1), *ķamūg> ķamū: ķamū* ehlinūñ (8a-4), *ķapıg> ķapu:* *din ķapunda* ola (12b-8), *arığ> aru:* *aru* tūruriken (59a-4), *bellü> bellü:* *bellü* du‘ā itmeyüb (75a-5).

Metinde Eski Türkçeden beri düzlük- yuvarlaklık uyumuna aykırı olan düz vokalli kelimeler de vardır: *oķıduķdan* ōņra elin ķaldura bu du‘ā *oķıya* (77a-12-13), *Qur‘ān oķısa* (72a-3), *ķoğrıduysa* tūra (71a-8), *bunı* hātırında tūtub (21a-6).

Muhammed bin Abdurrahman eserinde Türkçenin başlangıçtan bugüne kadar hep aynı kalan normal cümle yapısı dışına çıkmamıştır. Ayrıca metin Türk yazı dili geleneğine bağlı olarak normal, sade ve anlaşılır unsurları barındırmaktadır. Eserin söz dizimine bakıldığında ilk dikkat çeken şey devrik yapılı cümle türünün fazla olduğu görülmektedir. Yazarın itina ile vücūda getirmiş olduğu yazma eserde sanat ve üslub kaygısı yoktur. Yazarın dinî ve öğretici amaçla eseri oluşturması bu yapının nedeni olarak görülmektedir.

Metnin genelinde hareke işaretleri kullanılmamıştır; ancak yazar, Arapça olarak orijinal şekliyle aktarmış olduğu ayet ve hadislerin yanlış okunmasının önüne geçmek için hareke kullanmıştır. Türkçe kelimeler ise, okunaklı, açık ve düzgün bir şekilde yazılmıştır, bu sadelik de okuyucuya eseri okurken kolaylık sağlamaktadır.

Sonuç olarak Muhammed bin Abdurrahman’ın, “Şerāyiṭü’l-İslām” adlı eserinde yer alan ses ve şekil özellikleri Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerini taşıırken, imlanın koruyuculuğuna rağmen ünlü uyumuna ait örnekler, Eski Anadolu Türkçesinin yuvarlak ünlü tercihinden kurtulup Türkiye Türkçesindeki şeklin başladığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Mehmet, (1994), Ahmedi'nin Dili, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 9-153.
- Akkuş, Muzaffer, (2001), *Seyit Nigâri Divânı*, Niğde Üniversitesi Yay., Niğde.
- Akkuş, Muzaffer, (2004), *Gülşen-i Raz Tercümesi*, Niğde Üniversitesi Yay., Niğde.
- Arat, R. Rahmeti, (1951), *Atebet'ül Hakâyık*, TDK Yay., İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet, (1955), Anadolu Ağzlarında Metathese Gelişmesi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s.2.
- Caferoğlu, Ahmet, (1964), Anadolu Ağzlarında Konson Değişmeleri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s.8-15.
- Caferoğlu, Ahmet, (1974), *Türk Dili Tarihi 2*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Çağatay, Saadet, (1963), *Türk Lehçeleri Örnekleri I*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara.
- Çağatay, Saadet, (1978), *Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları, Türk Lehçe Üzerine Denemeler*, Ankara Üniversitesi Dil- Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara.
- Ceylan, Emine, (1991), Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 151-165.
- Doğan, İsmail, (2016), *Sorunları ve Tartışmalarıyla Türkçe*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara.
- Duman, Musa, (2008), *Makaleler, Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair*, Kesit Yay., İstanbul, s. 40-74.
- Ercilasun, Ahmet Bican, (1983), *Kars İli Ağzları*, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara.
- Erdem, Mehmet Dursun, (2006), Kapalı e (è) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi-Anadolu Ağzları İlişkisi, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.11, Çorum, s.111-148.
- Ergin, Muharrem, (1998), Kadı Burhaneddin Divanı Üzerine Bir Gramer Denemesi, *TDED*, C.4, İstanbul.
- Ergin, Muharrem, (2009), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.
- Eraslan, Kemal, (1970), Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.18, İstanbul, s.113-124.
- Eraslan, Kemal, (1980), *Eski Türkçede İsim Füller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Gabain, Annemarie Von, (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Gülensoy, Tuncer, (2010), *Türkçe El Kitabı*, 6. Baskı, Akçağ Yay., Ankara.
- Gülsevin, Gürer, (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara.
- Hacieminoğlu, Necmettin, (2003), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- İlhan, Nadir, (2009), *Türk Dilinde Çokluk*, Manas Yay., Elâzığ.

İnan, Gamze Doğan, (2008), *Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Devrik Cümle Meselesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun.

İpek, Birol, (2008), Türk Dilinde Vasıta Hâli, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, Ankara, s.66.

Janos, Eckman, (1962), Çağataycada İsim-Fiiller, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S.5, Ankara, s.51-61.

Karabacak, Esra, (2002), *Bergamalı Kadri Müyessiretü'l Ulûm*, TDK Yay., Ankara.

Koraş, Hikmet, (2006), Eski Türkçeden Günümüze Gereklilik Kipi ve Türkçenin Öğretiminde Kitaplara Aksetmemiş Gereklilik Kipinin Farklı Çekimleri, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Niğde, s. 17, s.134-155

Korkmaz, Zeynep, (1960), Türkiye'de Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S.9, Ankara, s.17.

Korkmaz, Zeynep, (1962), Türkçede ok/ök Kuvvetlendirme Edatı Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s.31-35.

Korkmaz, Zeynep, (1965), Eski Anadolu Türkçesindeki -van, -ven, -vuz, -vüz Kişi ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s.57.

Korkmaz, Zeynep, (1969), *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek kalıplaşması Olayları*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Dil- Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara.

Korkmaz, Zeynep, (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

Korkmaz, Zeynep, (2001), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, TDK Yay., Ankara.

Korkmaz, Zeynep, (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara.

Mansuroğlu, Mecdut, (1949), Türkçede Zamir Çekimi, *TDED*, III /3-4, İstanbul.

Mansuroğlu, Mevdut, (1956), *Çarhname*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

Mansuroğlu, Mecdut, (1958), *Türkçede -gay/-gey Eki ve Türemeleri*, TDK Yay., Ankara.

Orkun, Hüseyin Namık, (1987), *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara.

Özkan, Mustafa, (1995), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Dil Özellikleri (İnceleme-Gramer-Metin)*, Tablet Yay., Konya.

Şahin, Hatice, (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yay., Ankara.

Tekin, Talat, (1968), *A Gramer of Orkhon Turkic*, İndiana University.

Timurtaş, Faruk Kadri, (1976), *Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri*, Türkiyat Mecmuasının 18. cildinden ayrı basım, İstanbul.

Timurtaş, Faruk Kadri, (1981), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

Timurtaş, Faruk Kadri, (1981), *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Vilayet Yay., İstanbul.

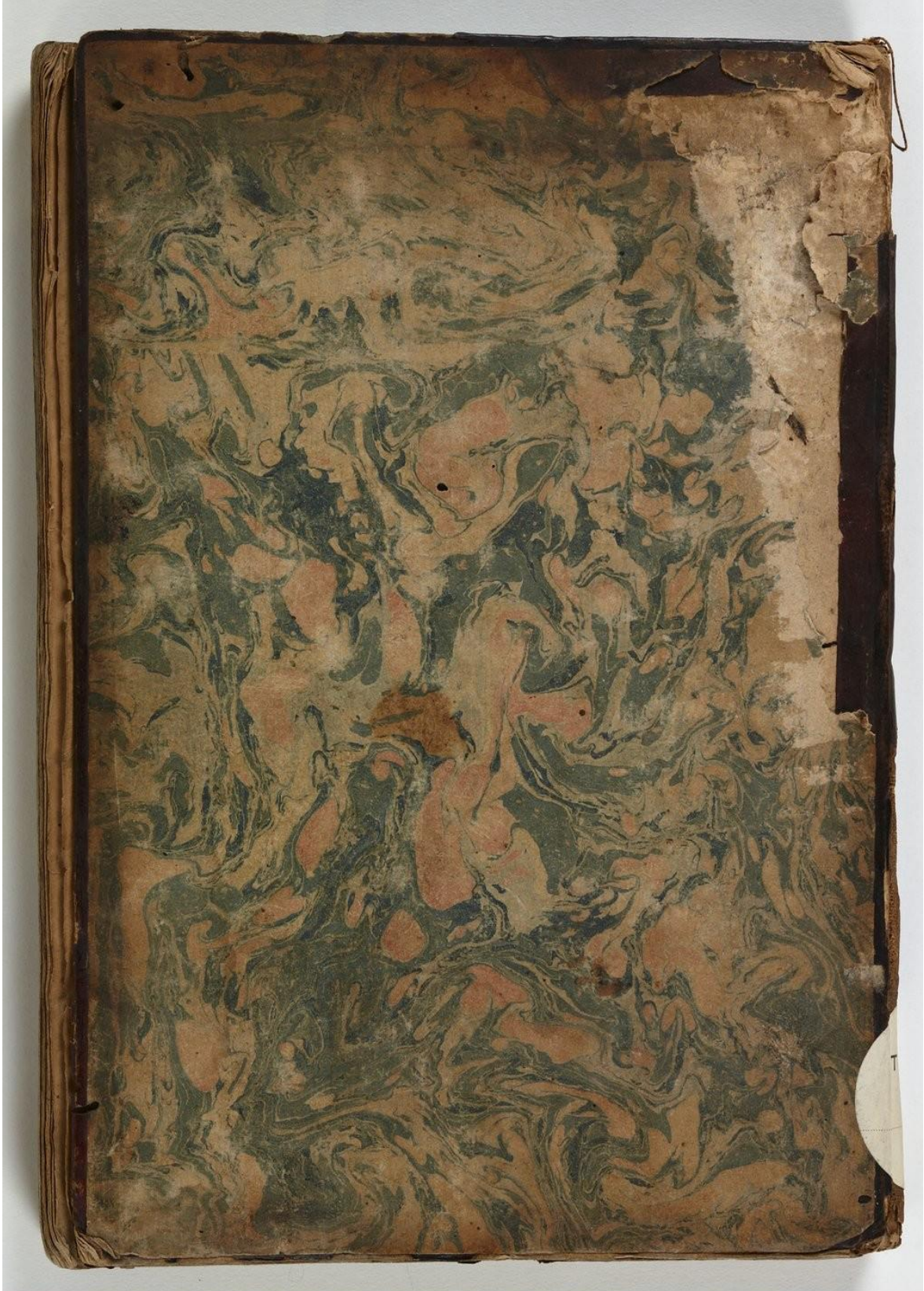
Yavuz, Orhan, (2006), *Anadolu Türkçesi İle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri (İnceleme-Gramer-Metin)*, Tablet Yay., Konya.

Yücel, Bilal, (2000), Türkiye Türkçesinde Zarf-fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S.9. Sivas, s.75-114.

EKLER

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

1240.3

شرايط الاسلام

De preceptis religionis Muhamedanae
Tunice

1240
3

N° 488

Scheykh-ul-Islam o.a.d.
preceptis de la religion. moureni
entus. in 8° de 88. feilles
L'écriture en arabe
ouvrage anonyme qui traite
des preceptes de la religion
mahometane.

Amman

هذا كتاب شرائط الاسلام

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على رسوله محمد وآله

اما بعد فقد قال النبي صلى الله عليه وسلم بني الاسلام على خمس

شهادة ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله واقام الصلوة وايتا الزكوة

وصوم رمضان وحج البيت من استطاع اليه سبيلا **بوجه**

شريفك معني بود كه پيغمبر حضرت صلي الله عليه وسلم

بيورد بكم اسلام بشنسنه اوز دينه پالمشدر برسي اعتقاد برله

اينكدر كه طانقلق ويرنكم تكري تعالي برور ذاتنه صفاتنه اكا بگزر

نسنه بو قدر اولوق دخی ممكن دكلدر دخی طانقلق ويرورنكم حضرت محمد

تكري تعالي نك حتى پيغمبر يدر برسي دخی بشن وقت نماز قلقدر برسي

دخی زكوة ويرمكدر برسي دخی رمضان اين اوج طومقدر برسي

دخی حجه وارمقدر كوچ برسه **اتا** بلكل كه بونلري شرطلري

وركونلري

در کوفتاری بر لبه بلیک فرض در زیر آه نرسنه که اشکک فرض اوله بلیک
 دخی فرض اولور زیر عمل و طاعت اشکک علم دینی حاصل اینکه
 هو قو قدر علم سر عمل فساد دن خالی اولمز پس هرا و هر عورت
 فرض در که دیننه کر کلو علم او کر نه اگر بلوب او کر نرسه شول نماز
 ترک ایتد و کچون نجه عذاب ایدر لسه اول کند و به فرض اولان
 علم او کر ند و کچون دخی ایله عذاب ایدر لره **اما** بلکل که هر کشیه
 فرض اولن علم لک اولی ایماندر ایمان نید و کن بلیه نک و بلوب
 اعتقاد بر لبه قبول قلبیه نک طاعتی مقبول اولماز اگر چه خیر
 صورتند جو قلق اشلد دخی اشلر سه ایمانله اولما بحق آخرتد
 هرگز فائده سی یوقدر بونه ظاهر در که ایمانی بلیانده ایمان
 اولمز ایمانی اولما این مسلمان اولمز مسلمان اولما بیزک خود عملی
 مقبول دکدر الفاظ کفر **کما** بلرنده کتور مشلرد که بر کافر
 بر مسلماننه بکا ایمانی بلدر یا خود بکا ایمان عرض ایله دسه اول
 مسلمان

٥٥

اولاجق عقابني وبعضه عذابني تفصيل ايدرسوز
هربري باشقه بر باب اولور بو مختصر مناسب اولور
اول اجلدن مختصر اولندي وهم عقل اولوب اخرته اعتقاد
يدوب دنيد احتياطي اولان كشييه اشارت يتر

[Faint handwritten text in Ottoman Turkish script]

تمت الكتاب بعون الله الملك الديان
حزرة الفقير الحقير محمد بن عبد الرحمن
في شهر جمادى الاخر سنة ١٠٠٤

[Faint handwritten text in Ottoman Turkish script]
L. RETOURNÉ
Connestable de Rennes

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Mustafa ÖKSÜZ

Doğum Yeri ve Yılı : Osmaniye / 1990

Yabancı Dili : İngilizce

E-posta : edebiyatci_m19@hotmail.com

Eğitim Durumu

Lisans : Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı

Yüksek Lisans: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı

Lisans: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü

Ön lisans: Anadolu Üniversitesi Adalet Bölümü

Meslekî Deneyim

Siirt Milli Eğitim Müdürlüğü: Siirt Meslekî ve Teknik Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği.

Adana Milli Eğitim Müdürlüğü: Kozan 50. Yıl Şehit İbrahim Yüce Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği (Halen devam ediyor).